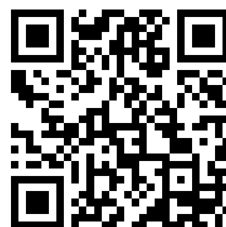
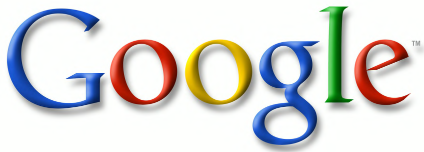
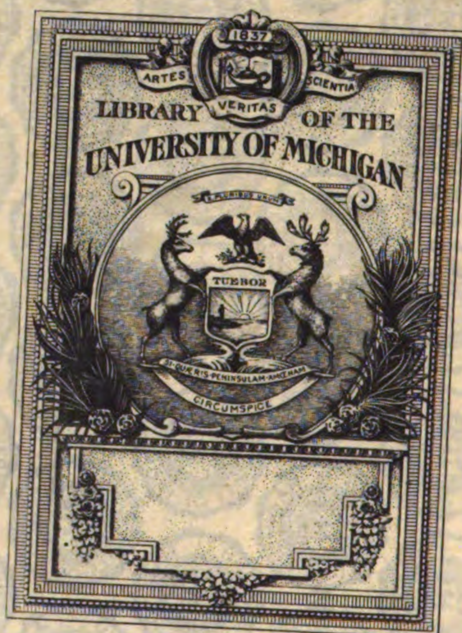
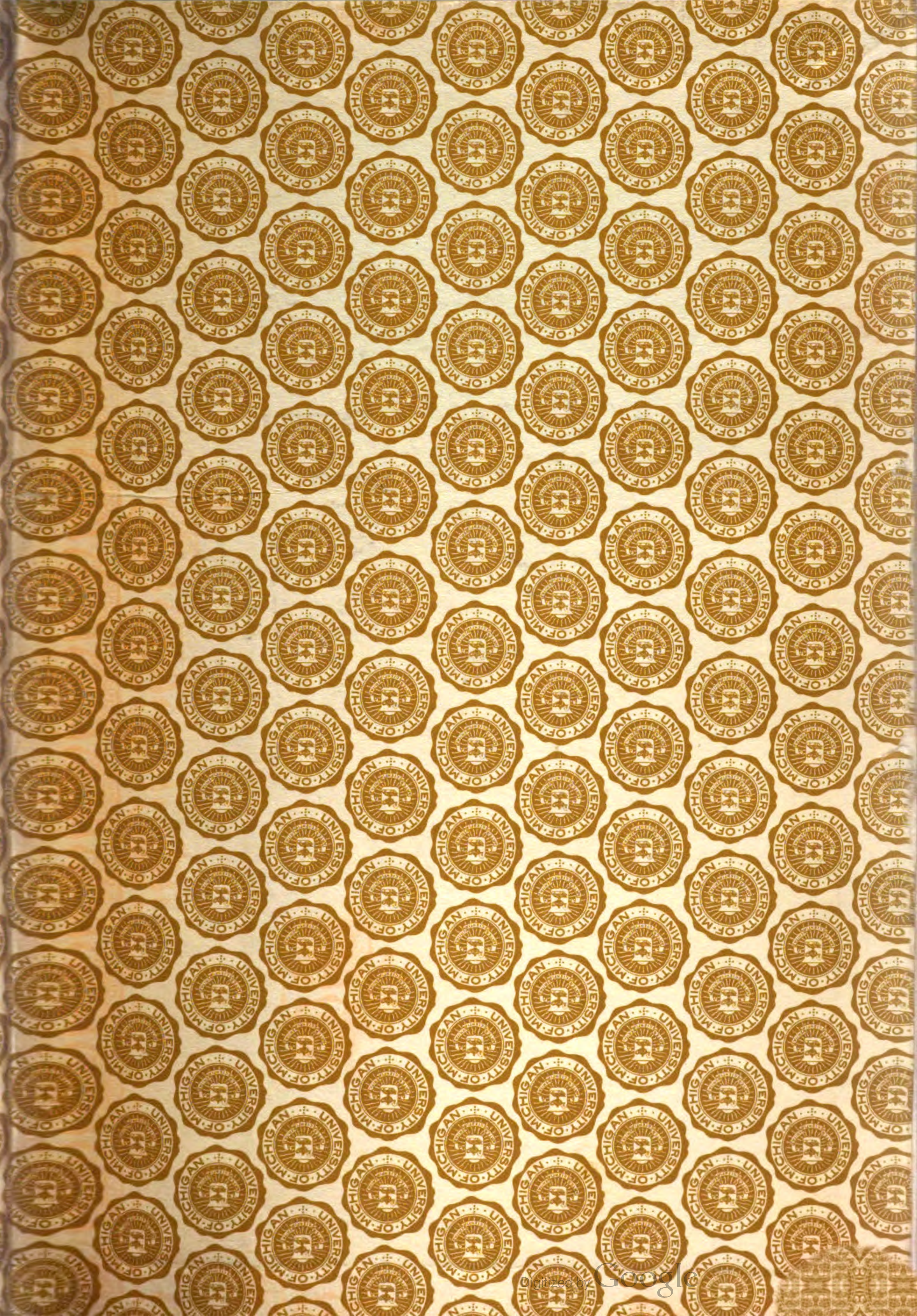

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

UNIVERSITY · OF · MICHIGAN

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR

BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄSEN

ÅRG. X. 1923

NORDISK TIDSKRIFT
FÖR
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄSEN

UNDER MEDVERKAN AV

VICTOR MADSEN, København
WILHELM MUNTHE, Kristiania
GEORG SCHAUMAN, Helsingfors

UTGIVEN AV

ISAK COLLIJN
STOCKHOLM

ÅRG. X. 1923

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

TRYCKT 1923 AV
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B., UPPSALA
PÅ PAPPER FRÅN GRYCKSBO

KOMMISSIONÄRER
Huvudkommissionär: ALMQVIST & WIKSELL, UPPSALA
— För Danmark: P. HAASE & SØN, KØBENHAVN — För
Norge: CAMMERMEYERS BOGHANDEL, KRISTIANIA

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

TILL

ÅRGÅNG X. 1923

AVHANDLINGAR.

MISCELLANEA.

RECENSIONER.

FRÅN BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN.

PERSONALNOTISER.

Karthagie vernone meabat athe
nis Item cuiuscunqꝫ fuerint decli
nacionis oia in actō casu respōde
ri debent ad intereogacionē factā
p quo. quō ut quo vadit rex romā
rothomagū kartaginē vernoneꝫ
tendit athenas Item cuiuscūqꝫ fu
erint declinacōis omnia in abltio
casu respōderi debēt ad interroga
cionem factam p qua. quō ut qua

Pl. 1. Remigius, Magister que pars, fol. 13a.
[Stockholm: Johann Snell, 1483?]

meabat humo miliciaqz domo.
Rus tendebat humū miliciāqz do
mum Rure redibat humo milicia
qz domo

Legens q̄ pars oratōis ꝑticipiū
quia partez capiēs noīs par
temqz verbi ⁊ partem recipit ab v
troqz Quā capit a nomine genera
⁊ casus Quā a verbo tpa ⁊ signi
ficacōes. Quā ab vtroqz numerū
⁊ figurā Cuius significacōis est

Pl. 2. Remigius, Magister que pars, fol. 13b.
[Stockholm: Johann Snell, 1483?]

DET ÄLDSTA SVENSKA TRYCKET?

ETT NYFUNNET REMIGIUS-FRAGMENT

Av

ISAK COLLIJN, Stockholm

AV DE ÄLDSTA SVENSKA TRYCKEN är otvivelaktigt det gamla Uppsalamissalet det ur flera synpunkter märkligaste. Det är den första liturgiska bok, som trycktes för ett svenskt stifts räkning, och av allt att döma det första större tryckarbete, som påbörjades i vårt land. Ur typografisk synpunkt är det viktigt genom sitt egenartade stilmaterial och genom de omständigheter, som knyta det till den första i vårt land verksamma tryckpressen. Ur bibliografisk eller kanske rättare bibliofil synpunkt är det intressant genom sitt öde att vid den nya upplagans tryckning i Basel år 1513 så helt försvinna, att icke ens ett defekt exemplar bevarats till vår tid i något gammalt kyrkoarkiv, samt genom sin några hundra år därefter skedda återuppståndelse bland de gamla arkivalieomslagen i Kammararkivet — Klemmings kanske största bibliografiska forskarbragd. Tyvärr har återuppståndelsen icke varit alldeles fullständig, ty av de 244 folioblad, som ett komplett exemplar omfattat, saknas ännu nio blad (av två av dessa har jag dock funnit smärre fragment). Det viktigaste av de förlorade bladen är det sista, som med all sannolikhet innehållit slutskriften och därmed troligen också exakta uppgifter om missalets tryckort, tryckare och tryckår. Dessa uppgifter ha därför fått sökas på andra vägar och jag har under mångårig sysselsättning med detta missale kommit till det resultatet, att det är tryckt i Stockholm av Johann Snell och att sättningen av detsamma påbörjats redan år 1483 och tryckningen avslutats följande år. Jag har på andra ställen utförligt redogjort för de skäl, varpå denna bestämning av det ofirmerade och odaterade missalet grundar sig.[1]

[1] Se min *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm*, T. II: H. 1 (1916), s. 39—90, samt *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria*, III. *Missale Upsalense [1484]* (i: *Nord. boktr.-konst*, jan. 1920, s. 12—29).

Här skall jag endast i korthet sammanfatta dessa såsom inledning till det följande meddelandet om fyndet av ett nytt av Snell i Stockholm utfört tryck.

För *Stockholm* som missalets *tryckort* tala följande omständigheter. Något bevarat exemplar av det äldre Uppsalamissalet är icke känt utanför Sverige och de fragment, som finnas i ett eller annat bibliotek, såsom Paris, London, Lübeck, Oxford leda alla sitt ursprung från det svenska Kammararkivet, i det att de dels bortskänkts av Klemming, dels tjänat att illustrera den av honom utgivna med originalblad av olika äldre svenska liturgiska tryck försedda särupplagan av hans i Kungl. bibliotekets Handlingar, 1 (1878), offentliggjorda bibliografi »Sveriges äldre liturgiska litteratur». Viktigare är däremot, att fragment av detta missale anträffats i pärmarna på tre bevisligen i Stockholm för därvarande franciskanerklosters bibliotek på Gråmunkeholmen bundna handskrifter, nu förvarade i Uppsala universitetsbibliotek under signaturerna C 62, C 604, C 627.[1] Av dessa är C 62 en *fornsvensk* handskrift, innehållande ett sammandrag av förenade gamla och nya rimkrönikorna från 1400-talets senare hälft. I ryggen till denna handskrift ha tillvaratagits fragment av ett egenartat blad, som endast kan förklaras såsom ett före tryckningen gjort *provblad* av missalet i avsikt att för beställaren, Uppsala domkapitel, visa prov på de tre typer, som voro avsedda att användas i missalet, samt på tryck i svart och rött. Av samma provblad finnas två större bitar i pärmarna till C 604, i vilka de nyss nämnda fragmenten från C 62 fullständigt passa in. Innehållet i provbladet är hämtat från vitt skilda delar av missalet, nämligen från officiet för dominica infra octauam nativitatis domini (som i det tryckta originalet finnes fol. 20 [b]), från officium de s. trinitate (orig. fol. 131 [a–b]), från sekvensen de trinitate (orig. fol. 229 [b]) samt slutligen en kommunionsbön vid vinets och brödets utdelning i nattvarden (orig. i canon missae fol. 106 [a]), denna senare tryckt med missalets kanontyp.[2] Särskilt fyndet av detta provblad synes mig avgjort tala för Stockholm som det äldre Uppsalamissalets tryckort, liksom det även utgör ett sannolikhetsbevis för den av mig framställda hypotesen, att vår äldsta tryckpress varit installerad i ett av klosterhusen på Gråmunkeholmen, där även de nämnda handskrifterna blivit bundna för

---

[1] Dessa handskrifter äro utförligt beskrivna i min avhandling *Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm med särskild hänsyn till Kanutus Johannis' verksamhet* (i: *NTBB*, 1917, s. 101—171).

[2] Se utförlig beskrivning av dessa fragment i ovannämnda *Kat. d. Inkunabeln*, T. II: H. 1, s. 55—62, samt *Ytterligare fragment af Missale Upsalense vetus* (i: *NTBB*, 1917, s. 85 f.).

Frater ... ꝰſitatē Cōmiſſariꝰ et executoꝛ ſpecialit deputa
... cē cruciate. p p̄fatū ſciſſimū dn̄m nr̄m papā con
ceſſiōo ſempitnā Noueritis q̄ p̄fatus dn̄s nr̄ papa
cōſiderādiſſiōꝝ Turcoꝝ Tartaroꝝ. alioꝝq3 infide
liū ... ritate p̄fate fidei ... Cupiēs ... nitati fidel
... ationē et reſiſtenciā pmptius aſſurgāt. p ſpūa
lem Indulgenciaꝝ grās Inuitando et exhortādo ꝑ
... anri. vel tātū quātū cū p̄fato Bartholomeo
vel oneū ꝯfeſſorē preſbiteꝝ ſecul ... vel regularē. cu
rati remiſſionē oīm ſuoꝝ pctōꝝ. ... q3 ... et
en ... ſpiratōis ... Romanū pontificē ꝛ ſedē ap̄licā. et
... ecclesiaſticis quibuſcūq3. et quocūq3 cōtractis. a
... tarat Religiōis et caſtitatis Et cū diſpēſatione
et a ... amia. ſemel ī vita et eciā ī mortis articulo. ſepi
ac ... orte timerēt. Et ī alijs dicte ſedi nō reſeruatis
caſi ... ſuoꝝ pctōꝝ remiſſionē et abſolutōez impendo
Et ... ſue ſalutis ... volens dicte ...
dul ... mādamꝰ oībus ſacerdotibꝰ electis p p̄fatū cō
trib ... ē lrāꝝ ap̄licaꝝ cōceſſarū dicte ... expe ...
fac ... is In quoꝝ fidē p̄ntes fieri fecꝰ lrās. ... ſigillo
quo ... Menſis

M ... otōꝝ ap̄loꝝ Petri et pauli. ac ſciſſimi dn̄i nr̄i
pap ... dicti. ac alijs cēſuris eccleſiaſticis ſi incidiſti.
ꝛ ab ... iſi iuxta ap̄lice ſedis indultū Impciēdo tibi ple
nari ... ſacr̄mētis et pticipatō ... i fidelū. et illi puritati
et ... ā in p̄nti vita q̄ in purg ... atorio In noīe pris et
filij ...

klostrets »nova liberaria» på föranstaltande av gardianen därstädes doktor Kanutus Johannis.[1]

Om det alltså torde få anses vara bevisat, att Stockholm är det äldre Uppsalamissalets tryckort, återstår det att bestämma *tryckaren* och *tryckåret*. Av de boktryckare, som under inkunabelperioden voro verksamma i Stockholm, kunna endast två komma i fråga, nämligen Johann Snell och Bartholomaeus Ghotan, båda förut kända, den förre från sin verksamhet i Lübeck och Odense — Snell är tillika Danmarks prototypograf —, den senare från Magdeburg och Lübeck. Snells Stockholmsvistelse är belagd genom slutskriften i Dialogus creaturarum, daterad den 20 december 1483, och Ghotan kan genom två urkundsavskrifter visas hava uppehållit sig i Stockholm snävt taget under tiden från den 31 okt. 1486 till den 14 sept. 1487. En undersökning av det typografiska materialet ger emellertid vid handen, att Snell måste vara missalets tryckare, liksom det sannolikt också är han, som i sin egenskap även av bokbindare till Stockholm medfört de bokbandsstämplar, som pryda de tre ovannämnda för franciskanerklostret nybundna handskrifterna, vartill jag senare återkommer. I Uppsalamissalet utgöres huvudtypen av en stor och kraftig missaltyp, som genom vissa egenartade versaler avviker från alla andra kända nordtyska missaltyper, bland vilka denna typs förebilder helt naturligt måste sökas. I missalet ha vidare använts en sekvens- eller koraltyp, en kanontyp samt tre olika lombardalfabet jämte några större anfanger. Missaltypen återfinnes nu i fem ord i ett litet avlatsbrev[2] (se pl. 3), som utställts av den påvlige avlatskommissarien Bartholomaeus de Camerino för att användas under hans i vårt land åren 1484—85 bedrivna avlatshandel. Ifrågavarande avlatsformulär har som datum årtalet Mcccclxxx med ett litet tomrum lämnat för ifyllande av en vidare siffra. Av detta avlatsbrev är utom ett antal makulaturexemplar på papper endast ett på pergament tryckt exemplar känt, i vilket årtalet utfyllts och köparens namn tillskrivits. Detta exemplar, vars sats på flera ställen avviker från pappersexemplarens, förvaras i det svenska Riksarkivet och är utställt för abbedissan fru Ramborg och nunnorna i Vreta kloster den 7 jan. 1485.[3] Då Bartholomaeus de Camerino senast i augusti år 1484 kom till Sverige och några dagar i denna månad uppe-

[1] Cit. avh. *Franciskanernas bibliotek* etc. — De tre nämnda handskriftsbanden bilda en grupp för sig, som genom skinn och stämplar avviker från en annan grupp band, som likaledes bundits i Stockholms franciskanerkloster på Kanutus Johannis' föranstaltande, men som i detta sammanhang kan lämnas å sido.

[2] Se anf. *Kat. d. Ink.*, T. II: 1, s. 90—103.

[3] Detta exemplar faksimilerat i hel storlek i *Nord. boktr.-konst*, febr. 1906.

höll sig i Stockholm, varunder avlatsbrevet torde ha beställts, ha vi här en säker datering för missaltypen i Missale Upsalense vetus: *icke efter augusti 1484.* Det är således otänkbart, att Ghotan, som först i oktober 1486 är påvisbar i Stockholm och i vilkens i Magdeburg och Lübeck utförda tryck denna typ aldrig förekommer, kan ha varit ägare till densamma och på denna grund Uppsalamissalets tryckare. Missaltypens datering talar däremot för Snell som tryckaren och härtill komma även andra omständigheter, såsom

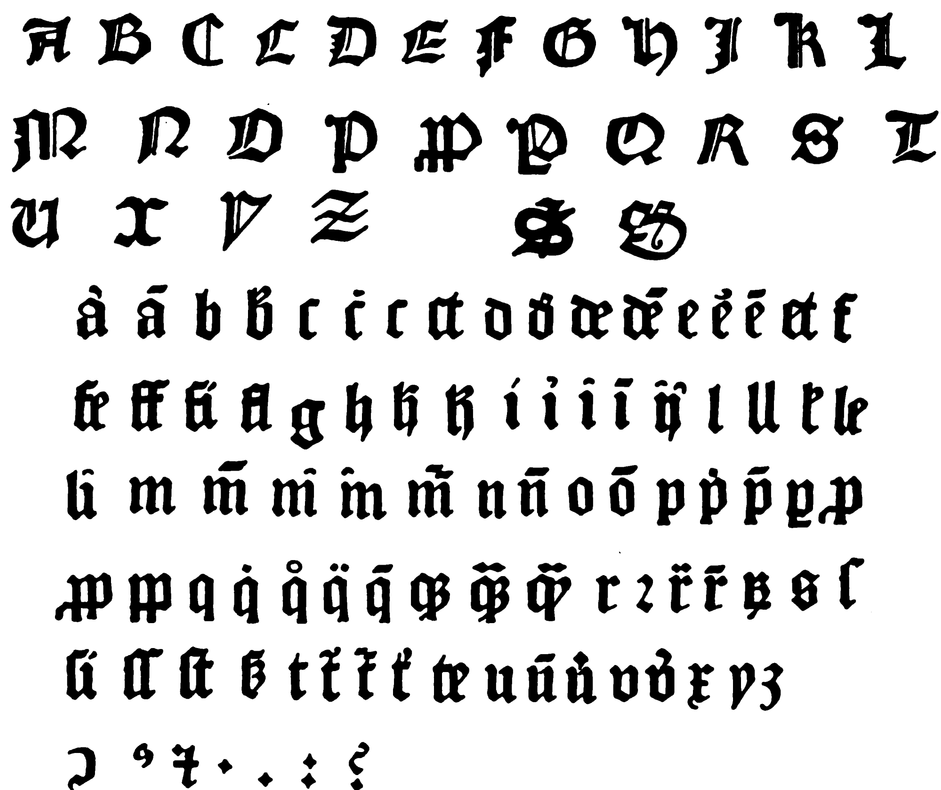

Fig. 1. Alfabet av missaltypen i Uppsalamissalet.

missaltypens släktskap med den i Dialogus creaturarum använda stilen, förekomsten i bandet till en och samma handskrift (C 604) av fragment av Uppsalamissalet och korrektur av Snells i Odense år 1482 tryckta breviarium för Odense stift[1], m. m. I det följande får jag tillfälle att framdraga även andra skäl, som stödja den här uttalade åsikten.

För kännedomen om den äldsta i Stockholm installerade tryckpressens verksamhet är därför den nämnda missaltypen av alldeles särskilt intresse.

[1] Se härom bl. a. min uppsats *Det äldsta danska korrekturet* (Minnesskrift utg. av Fören. f. bokhandtverk 1917) m. faks.

Jag avbildar här denna typs alfabet (fig. 1) samt några rader av en spalt av Uppsalamissalet (fig. 2), som visar typens allmänna habitus i sats. M-formen (M^{70}) är ovanlig för en missaltyp, men karakteristisk för andra av Snells typer. Egenartade former uppvisa versalerna A C H N Q R: A

venerari. vt redemptionis tue
fructum in nobis iugiter senti
amus. Qui viuis et regnat &c
Fratres: Ad chorint.
Ego enī accepi a dño
qđ et tradidi vob: qm̄ dñs ihs
in qua nocte tradebatur acce=
pit panem. et gracias agens.
fregit et dixit. Accipite et man=
ducate. Hoc est corpus meum
qđ pro vobis tradetur. Hoc fa
cite in meā cōmemorationem.
Similiter et calicem: postquā
cenauit. dicēs &c. Require in
cena domini in medio epistole
Grad.

Fig. 2. Missale Upsalense vetus, fol. 131 $^{b\beta}$ rad 1—15.

är för litet för typen, av C finnas två former, varav den ena är ett avfilat E (en praxis, som iakttagits även beträffande andra Snell-typer, däribland Dialogus-typen), Q är ovanligt brett och kraftigt. Av minuskelbokstäverna är r lätt att skilja från andra besläktade typer genom att stapeln nedtill är uppåtsvängd åt höger med en liten spets. Skiljetecknen utgöras av en korsformig punkt och ett kolon av två dylika punkter, bindestrecket (divisen) är dubbelt.

höll sig i Stockholm, varunder avlatsbrevet torde ha beställts, ha vi här en säker datering för missaltypen i Missale Upsalense vetus: *icke efter augusti 1484.* Det är således otänkbart, att Ghotan, som först i oktober 1486 är påvisbar i Stockholm och i vilkens i Magdeburg och Lübeck utförda tryck denna typ aldrig förekommer, kan ha varit ägare till densamma och på denna grund Uppsalamissalets tryckare. Missaltypens datering talar däremot för Snell som tryckaren och härtill komma även andra omständigheter, såsom

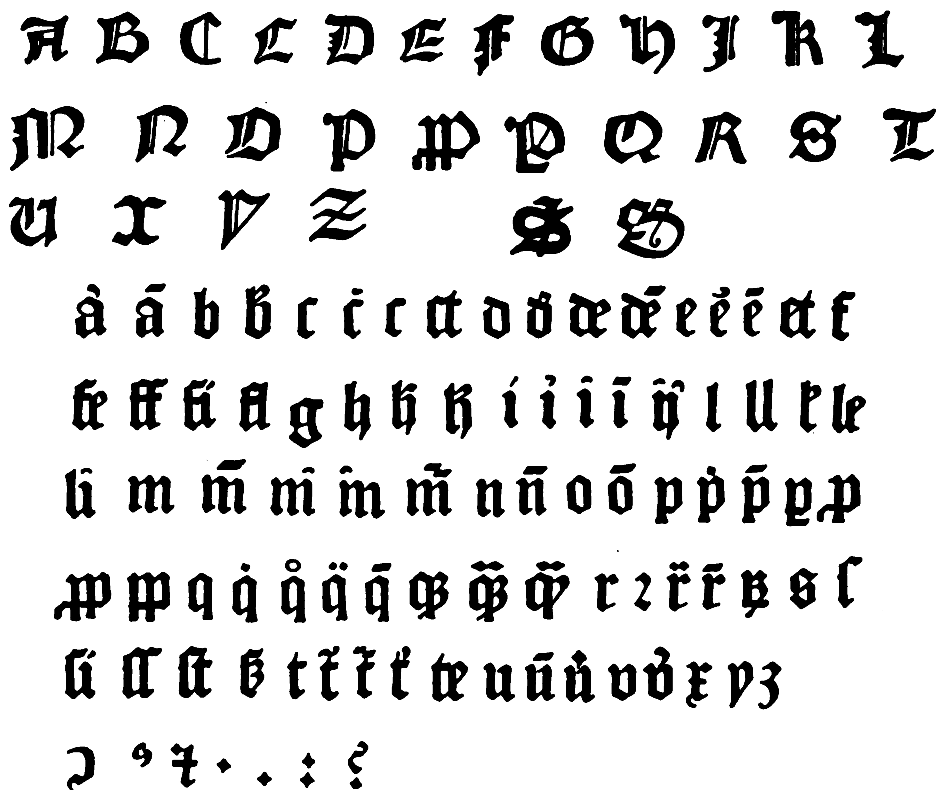

Fig. 1. Alfabet av missaltypen i Uppsalamissalet.

missaltypens släktskap med den i Dialogus creaturarum använda stilen, förekomsten i bandet till en och samma handskrift (C 604) av fragment av Uppsalamissalet och korrektur av Snells i Odense år 1482 tryckta breviarium för Odense stift[1], m. m. I det följande får jag tillfälle att framdraga även andra skäl, som stödja den här uttalade åsikten.

För kännedomen om den äldsta i Stockholm installerade tryckpressens verksamhet är därför den nämnda missaltypen av alldeles särskilt intresse.

[1] Se härom bl. a. min uppsats *Det äldsta danska korrekturet* (Minnesskrift utg. av Fören. f. bokhandtverk 1917) m. faks.

Jag avbildar här denna typs alfabet (fig. 1) samt några rader av en spalt av Uppsalamissalet (fig. 2), som visar typens allmänna habitus i sats. M-formen (M^{70}) är ovanlig för en missaltyp, men karakteristisk för andra av Snells typer. Egenartade former uppvisa versalerna A C H N Q R: A

venerari. vt redemptionis tue
fructum in nobis iugiter senci
amus. Qui viuis et regnat &c
FRatres: Ad chorint.
Ego em̄ accepi a dño
qd et tradidi vob̄: quī dñs ihs
in qua nocte tradebatur acce=
pit panem. et gracias agens.
fregit et dixit. Accipite et man=
ducate. Hoc est corpus meum
qd pro vobis tradetur. Hoc fa
cite in meā cōmemorationem.
Similiter et calicem: postquā
cenauit. dicēs &c. Require in
cena domini in medio epistole
Grad.

Fig. 2. Missale Upsalense vetus, fol. 131 $^{b\beta}$ rad 1—15.

är för litet för typen, av C finnas två former, varav den ena är ett avfilat E (en praxis, som iakttagits även beträffande andra Snell-typer, däribland Dialogus-typen), Q är ovanligt brett och kraftigt. Av minuskelbokstäverna är r lätt att skilja från andra besläktade typer genom att stapeln nedtill är uppåtsvängd åt höger med en liten spets. Skiljetecknen utgöras av en korsformig punkt och ett kolon av två dylika punkter, bindestrecket (divisen) är dubbelt.

avlatsbrevet nämnt, att endast ett på pergament tryckt exemplar, utställt i Sverige, är känt, under det att ett antal makulaturexemplar påträffats, tryckta på papper. Dessa exemplar till ett antal av 14 stycken, tryckta två och två på foliopapper, fann jag vid forskningar i stadsbibliotetet i Lübeck år 1907 i de fyra banden till ett där befintligt exemplar av Adolf Ruschs i Basel omkring år 1480 tryckta stora latinska bibelupplaga.[1] Senare fann jag ytterligare ett exemplar i stadsbiblioteket i Hamburg i bandet till Arndes' Passionael 1499. Dessa fynd skulle ju egentligen tala för Lübeck som avlatsbrevets tryckort, och jag har också varit tveksam, huruvida min bestämning Stockholm varit riktig. Men då avlatsbrevets texttyp är den i Odense och senare i Uppsala använda Caorsintypen, som av Snell måste hava medförts till Stockholm vid hans ditresa år 1483, och Uppsalamissalets missaltyp även förekommer här, torde dock detta lilla blad kunna bestämmas som ett i Stockholm utfört tryck. Den bästa lösningen av frågan erhålles också, om man antager, att dessa avlatsformulär, som ju endast äro korrekturavdrag, höra till den tryckmakulatur, som Snell medförde från Stockholm och som han sedan kom att använda vid bindningen av vissa böcker. Bandet i Hamburg har sålunda stämplar, som förekomma på andra band, i vilka fragment av Snell-tryck blivit funna.

Ett sådant fragment är av alldeles särskilt intresse, då det synes mig utgöra ett säkert bevis för riktigheten av min ovan framställda förmodan. Stadsbiblioteket i Lübeck äger en samling handskrivna latinska predikningar i liten folio med titel »Sermones multi et diuersi», daterade år 1471 och bundna i ett typiskt lybeckiskt band. I främre pärmen till detta band sitter inklistrat ett exemplar av första halvarket av den i Stockholm av Snell år 1483 tryckta Dialogus creaturarum.[2] Arket innehåller bladen 1 (tomt) och 6 (med delar av andra tabulan); detta senare blad är rubricerat. På själva arket står handskriftens proveniens skriven: Orate pro domino hinrico dedewich quondam ecclesie beate virginis lubicensis vicario pro cuius memoria datus est presens liber ad liberariam ecclesie lubicensis etc. Det synes mig icke möjligt att förklara förekomsten av detta blad i en i Lübeck bunden handskrift på annat sätt än att det medföljt den tryckmakulatur, som Snell medförde från Stockholm, och att han sedan använt det vid bindningen av detta band. Att det ingick i Snells tryckarpraxis att spara på makulatur framgår ju även med

[1] Detta exemplar är bundet i släta skinnband utan några som helst blindstämplar.

[2] Se min uppsats *Fragment af Dialogus creaturum 1483 i stadsbiblioteket i Lübeck* : *NTBB*, 1914, s. 366–68).

Att den dock icke varit avsedd att räcka längre tid torde framgå av den omständigheten, att mester Johan från år 1483 regelbundet betalat sin skatt i Lübeck och således här behållit sin i hörnet av Breite- och Mengstrasse förhyrda »boda» även den tid, då han var verksam på annan ort. Det meranämnda avlatsbrevet kan möjligen giva en hållpunkt för bestämmande av tidpunkten för Snells avresa: det är som ovan nämnts antagligen tryckt i augusti 1484, då Bartholomaeus de Camerino en tid uppehöll sig i Stockholm. Snell skulle alltså tidigast i augusti 1484 kunna ha återvänt till Lübeck.

Huruvida Snell efter återkomsten till Lübeck utövat självständig boktryckarverksamhet eller — för vilket antagande flera omständigheter tala — stått i Hans van Ghetelens tjänst, innehavaren av den mystiska vallmoofficinen eller rättare vallmoförlaget (Drucker mit den drei Mohnköpfen), kan icke heller avgöras. De ringa belopp, som Snell haft att erlägga i skatt, tyda emellertid på, att han levat i blygsamma förhållanden och knappast kunnat driva egen rörelse, åtminstone icke av någon större omfattning.

Ett par av Snells typer återfinnas några årtionden senare i andra svenska tryck, först hos Paul Grijs, som åren 1510—19 tryckte i Uppsala med ärkebiskopligt privilegium och vars lilla tryckeri var installerat i ett domkapitlet tillhörigt hus.[1] Vid sin avresa från Stockholm har Snell således tydligen överlämnat sitt stilförråd åt Uppsala domkapitel, dock icke i dess helhet, ty vissa av hans i Stockholm använda typer och anfanger anträffas, ehuru i mindre utsträckning, i några Lübecktryck. De mycket egenartade lombardanfanger, därav några föreställande människoansikten, vilka först använts i Dialogus creaturarum, återfinnas nämligen i några tryck från den Ghetelenska officinen, så i »Boek van den Epistelen unde Evangelien» 1492 och det lågtyska psalteriet, »Salter to dude», 1493.[2] Vidare har sekvens- eller koraltypen i Uppsalamissalet använts i ett »Benedictionale ecclesiae Lubicensis», vartill jag nedan återkommer.

För utredningen av det fynd, som utgör föremålet för detta meddelande, är det särskilt viktigt att kunna konstatera, att Snell till Lübeck även medtagit exemplar och makulatur av sina i Stockholm utförda tryck. Vidare är det av vikt att behålla i ögonen det faktum, att Snell också var bokbindare och i sådan egenskap varit verksam såväl för egen del som troligen också för det Ghetelenska förlaget. Jag har ovan på tal om det Camerinska

[1] Se min uppsats *Paul Grijs Uppsalas förste boktryckare 1510—1519* (i: *Uppsala universitets biblioteks minnesskrift 1621—1921*, s. 97—138).

[2] *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrh.*, Taf. 797, 805.

avlatsbrevet nämnt, att endast ett på pergament tryckt exemplar, utställt i Sverige, är känt, under det att ett antal makulaturexemplar påträffats, tryckta på papper. Dessa exemplar till ett antal av 14 stycken, tryckta två och två på foliopapper, fann jag vid forskningar i stadsbibliotetet i Lübeck år 1907 i de fyra banden till ett där befintligt exemplar av Adolf Ruschs i Basel omkring år 1480 tryckta stora latinska bibelupplaga.[1] Senare fann jag ytterligare ett exemplar i stadsbiblioteket i Hamburg i bandet till Arndes' Passionael 1499. Dessa fynd skulle ju egentligen tala för Lübeck som avlatsbrevets tryckort, och jag har också varit tveksam, huruvida min bestämning Stockholm varit riktig. Men då avlatsbrevets texttyp är den i Odense och senare i Uppsala använda Caorsintypen, som av Snell måste hava medförts till Stockholm vid hans ditresa år 1483, och Uppsalamissalets missaltyp även förekommer här, torde dock detta lilla blad kunna bestämmas som ett i Stockholm utfört tryck. Den bästa lösningen av frågan erhålles också, om man antager, att dessa avlatsformulär, som ju endast äro korrekturavdrag, höra till den tryckmakulatur, som Snell medförde från Stockholm och som han sedan kom att använda vid bindningen av vissa böcker. Bandet i Hamburg har sålunda stämplar, som förekomma på andra band, i vilka fragment av Snell-tryck blivit funna.

Ett sådant fragment är av alldeles särskilt intresse, då det synes mig utgöra ett säkert bevis för riktigheten av min ovan framställda förmodan. Stadsbiblioteket i Lübeck äger en samling handskrivna latinska predikningar i liten folio med titel »Sermones multi et diuersi», daterade år 1471 och bundna i ett typiskt lybeckiskt band. I främre pärmen till detta band sitter inklistrat ett exemplar av första halvarket av den i Stockholm av Snell år 1483 tryckta Dialogus creaturarum.[2] Arket innehåller bladen 1 (tomt) och 6 (med delar av andra tabulan); detta senare blad är rubricerat. På själva arket står handskriftens proveniens skriven: Orate pro domino hinrico dedewich quondam ecclesie beate virginis lubicensis vicario pro cuius memoria datus est presens liber ad liberariam ecclesie lubicensis etc. Det synes mig icke möjligt att förklara förekomsten av detta blad i en i Lübeck bunden handskrift på annat sätt än att det medföljt den tryckmakulatur, som Snell medförde från Stockholm, och att han sedan använt det vid bindningen av detta band. Att det ingick i Snells tryckarpraxis att spara på makulatur framgår ju även med

[1] Detta exemplar är bundet i släta skinnband utan några som helst blindstämplar.

[2] Se min uppsats *Fragment af Dialogus creaturum 1483 i stadsbiblioteket i Lübeck* : *NTBB*, 1914, s. 366—68).

all tydlighet av de ovan s. 6 nämnda korrekturbladen av Breviarium Otthinense, som sitta i bandet till C 604 i Uppsala universitetsbibliotek.

Jag återgår nu till missaltypen i Missale Upsalense vetus för att undersöka, om densamma kan återfinnas i andra tryck. Det Camerinska avlatsbrevet har ju redan nämnts, i vilket missaltypen använts som rubriktyp (Auszeichnungstype) i tre ord i rad 1 och i två ord i rad 22, och kan därför lämnas å sido. Innan det fynd gjordes, för vilket nedan skall redogöras, har jag förutom i detta avlatsbrev icke återfunnit mer än ett obetydligt spår av denna typ, nämligen i det ovan i förbigående nämnda Benedictionale Lubicense.

Av detta tryck är endast ett fullständigt exemplar känt, som finnes i British Museum i London.[1] Däremot äro talrika fragment, som till största delen blivit funna i pärmar till i Lübeck bundna inkunabler, kända från biblioteken i Uppsala, Köpenhamn, Berlin, Lübeck, Hamburg och Rostock. Av exemplaret i London har för Kungl. bibliotekets räkning anskaffats en fotografisk kopia, varigenom en noggrannare undersökning av detta tryck nu möjliggjorts. Till innehållet överensstämmer detta tryck närmast med det slags ritualbok, som plägar benämnas manuale, d. v. s. en för den officierande prästen avsedd handbok, innehållande formulär för de böner och ceremonier, som användas i den romerska kyrkan vid utdelandet av vissa sakrament samt vid förrättandet av andra kyrkliga handlingar och sakramentalier. Ur liturgisk synpunkt har det lybeckska manualet ännu icke underkastats någon undersökning, men det synes vara förtjänt av en dylik, ty det innehåller talrika benediktioner, som hittills undgått forskarna på detta område.[2] Benedictionale Lubicense — jag behåller den i British Museums katalog brukade titeln — är en liten kvart om 66 blad. I Londonexemplaret äro tolv blad tryckta på papper, de övriga på pergament. Boken är helt igenom tryckt med den från Uppsalamissalet kända koraltypen med undantag för de två yttre arken av lägget d (fol. 25—26, 31—32), vilka äro utförda med en helt annan, större missaltyp, identisk med den som Lübecktryckaren Matthaeus Brandis, vars första press här var i verksamhet åren 1485—86, använde i det år 1486 tryckta Missale Lubicense. Av dessa blad ha andra exemplar icke anträffats bland nu kända fragment. Man har sökt förklara beskaffenheten av Londonexemplaret på så sätt, att

[1] PROCTOR 2648 (Lübeck: Miscellaneous); *Catalogue of books printed in the xvth century now in the British Museum*, Pt. II (1912), s. 556 (Lübeck: Mathaeus Brandis); *Veröffentlichungen der Gesellschaft f. Typenkunde des 15. Jahrh.*, Taf. 820 (Lübeck: Dr. des Benedictionale um 1484?); *Nord. boktr.-konst*, jan. 1920, s. 22 ff. o. fig. 11—12.

[2] Så vid studiet av A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, Bd 1 - 2. Freib. i. Br. 1909.

det sammanställts av överblivna ark och fyra blad tilltryckts i annan typ för att ersätta de felande arken. Det är dock troligare, att benediktionalet tryckts i någon liten officin med otillräckligt stilförråd, vilket ju skulle passa in på Snell, som, om han utövat någon självständig verksamhet i Lübeck efter återkomsten från Stockholm, säkerligen, såsom ovan redan framhållits, gjort detta i synnerligen ringa omfattning. Jag har på annat ställe[1] beskrivit några fragment av ett litet breviarium för Tyska orden, som troligen utgått från denna Snells andra press i Lübeck. Benediktionalet kan ju också vara tryckt på den Ghetelenska officinen, i vilkens böcker stilförråd såväl från Matthaeus Brandis och Snell som från andra kända Lübecktryckare använts. Vad slutligen dateringen beträffar, visar Matthaeus Brandis missaltyp, att det icke kan vara tryckt före 1486. Jag är emellertid böjd för att datera det betydligt senare, till någon gång på 1490-talet, alldenstund fragment av

Ad aures. Ungo aures istas sacrati
olei unctiõe. ut quicquid delectatõe no
cua auditus admissũ est: medicina spiri
tualis euacuet. qtũs p hui9 ꝛc Ad nares
Ungo nares tuas de oleo sacrato. ut
quicquid noxie cõtractũ est odore sup-

Fig. 3. Benedictionale Lubicense, fol. 16 b rad 13—18.

benediktionalet funnits i band, som bundits senast 1495 (i Köpenhamn), 1498 (i Uppsala) och 1499 (i Hamburg). För vårt vidkommande är det emellertid av vikt att kunna konstatera, att i den i benediktionalet använda typen på några ställen finnas insprängda versalbokstäver från den större missaltypen i Missale Upsalense vetus, nämligen versalen U och förkortningstecknet för Per. Den förra typen förekommer på bladen 12 a, 16 a—b, 17 a, 22 a, 38 b, 47 a, 55 b, 59 a—b inalles 17 gånger, den senare på bladen 14 b, 19 b, 21 a, 23 a, 30 a, 36 a—b, 37 b, 46 a—b, 57 b, 58 a, 62 a 13 gånger.[2] Ävenså finnes ett litet lombard-A från Uppsalamissalet fyra gånger i benediktionalet, nämligen på sidorna 4 b, 7 b, 9 a, 10 a. I fig. 3—4 avbildas några rader av fol. 16 b

[1] *NTBB*, 1915, s. 171 f.

[2] Även ett rätt kraftigt ℞-tecken (för responsorium) synes ursprungligen hava tillhört den i Uppsalamissalet använda missaltypen, ehuru den här icke kommit till användning. I benediktionalet finnes detta förkortningstecken fem gånger, på sidorna 20 a, 21 a, 21 b, 38 b, 43 a.

och 10ª av Benedictionale Lubicense, där versalen U och lombarden A förekomma. Att emellertid på grund av dessa bokstävers förekomst i ett Lübecktryck sluta till, att Uppsalamissalets missaltyp i sin helhet funnit användning i Lübeck eller av Snell medförts från Sverige hit, låter sig icke göra. Det är ett känt faktum, att på samma kägel gjutna missal- eller koraltyper ofta blandats med varandra, och icke minst från i Lübeck tryckta missalen kunna härpå otaliga exempel anföras. Däremot torde kunna fastslås, att Snell till Lübeck återfört en del av koraltypen, varvid de insprängda versalerna medföljt, ehuru denna typ här, så vitt vi nu veta, icke kommit till användning annat än i benediktionalet.

q; dedit tibi remissionē oīm peccatorū·
Hic liniat infātē crismate dicēs· ipse te
liniat crismate salutis in eodē xpo ihesu
dño nostro in vitā eternā Amē Postea
sacerdos ponens mitrā sup caput infan
tis dicat A ccipe vestē candidā sanctā

Fig. 4. Benedictionale Lubicense, fol. 10ª rad 1—6.

Under en resa sommaren 1922, varvid jag även besökte några nordtyska bibliotek, lyckades jag göra ett fynd, som tydligt visar, att missaltypen i Missale Upsalense vetus även i sin helhet kommit till användning i andra tryck. Det gäller visserligen blott ett fragment om tio rader, men de slutsatser, som med ledning av detsamma kunna dragas, äro av största betydelse för kännedomen om vår äldsta svenska tryckerihistoria, alldenstund detta fragment med ganska stor sannolikhet kan visas höra till den äldsta skrift, som tryckts i vårt land.

Fragmentet satt inklistrat i bakre pärmen av ett exemplar av Gerardus de Zutphania, Tractatus de spiritualibus ascensionibus unacum aliis opusculis SS. Bernardi, Anselmi, Augustini, Bernardi etc., ett rätt omfångsrikt oktavband tryckt i Lübeck av vallmotryckaren, d. v. s. på Ghetelens förlag, år 1490.[1] Detta exemplar har år 1647 tillhört jesuitkollegiets i Hildesheim bibliotek enligt en på både första och sista sidan gjord proveniensanteckning: Collegij Hildesiensis Societatis JESV 1647. Enligt en äldre

[1] Hain-Copinger 16298. Exemplar äro förut kända av detta tryck bl. a. i Berlin, Halberstadt, Hamburg, Hildesheim, Jena, Kiel, Köpenhamn, London, Lübeck, Stockholm, Wolfenbüttel.

anteckning på fol. bi[a]: pertinet jn derneborch, har det dessförinnan tillhört cistercienserklostret Derneburg i stiftet Hildesheim. En anteckning på försättsbladet på främre pärmen: pertinet in capsulam b 98, synes datera från 1400-talets slut och antyda, att boken tillhört ett större klosterbibliotek.

Bandet som är samtidigt med trycket, består av träpärmar, överdragna med brunt prässat skinn, vilket genom tredubbla linjer delats i ett mittfält och åtta smärre sidofält, i vilka gotiska blindstämplar äro inprässade (pl. 4). I mittfältet har ett större ornament (fig. 5: 1) placerats, bestående av en stiliserad gren med blommor upptill, inställd i en gotisk spetsruta, åstadkommen

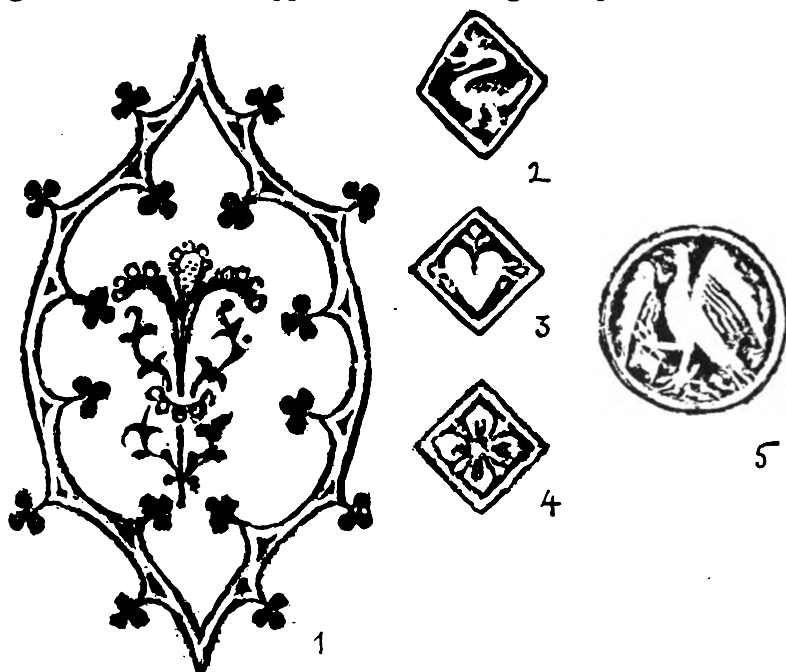
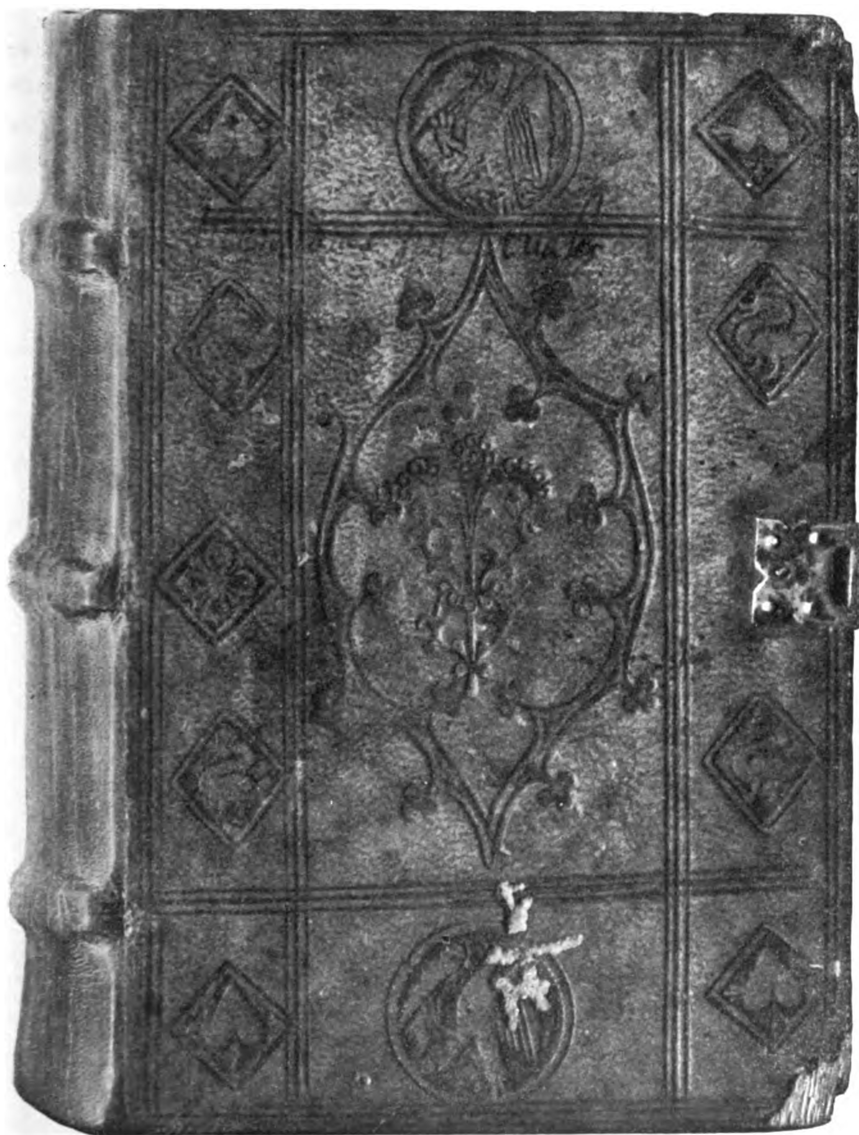

Fig. 5. Blindstämplarna på Zutphania-bandet 1490.

medelst två likartade stämplar. De övriga i hörn- och sidofälten anbragta stämplarna äro fyra till antalet (fig. 5: 2–5), en i en cirkel inskriven örn med en bok samt tre rombformade stämplar med en krönt svan eller liknande fågel, ett med en pil genomborrat hjärta och en stiliserad blomma. En undersökning av dessa stämplar lämnar ett ur flera synpunkter överraskande resultat. Stämplarna 2–4 äro nämligen fullständigt identiska med dem, som förekomma på de tre ovannämnda i Stockholm för franciskanerklostret därstädes bundna handskrifterna C 62, C 604 och C 627 (jfr fig. 6, där samtliga på dessa band förekommande stämplar avbildats). Stämpeln nr 5 har jag däremot blott funnit på i Lübeck bundna band, t. ex. på

Pl. 4. Johann Snells band av *Zutphania* 1490.

bandet till Horatius, Opera (Strassburg 1498)[1] i Uppsala universitetsbibliotek (nr 731, gammalt signum 32: 72), i vilkets pärmar två exemplar av ark e_{iii} av Benedictionale Lubicense sitta inklistrade. På samma band förekommer också stämpeln nr 2 från de nämnda Stockholmska franciskanerbanden. Kungl. biblioteket äger ett exemplar av Sunte Birgitten Openbaringe (Lübeck: Mohnkopfdrucker 1496)[2], på vilkets band utom örnstämpeln (fig. 5: 5) också rombstämpeln med det genomborrade hjärtat (fig. 5: 3) och stämpeln fig. 6: 2 förekomma. På detta senare band finnes också den egendomliga av en i sex fält delad, snedstående sköld med biskopskräckla och bokstäverna b g bestående stämpel, som Klemming redan bestämt som biskop Brynjolf

Fig. 6. Blindstämplarna på de i Stockholms franciskanerkloster bundna handskrifterna C 62, C 604, C 627.

Gerlachssons i Skara vapen (se fig. 7). Denna vapenstämpel har jag återfunnit på en del Lübeckband, bl. a. den ovan beskrivna handskriften Sermones multi et diuersi, i vars band ett ark av Dialogus creaturarum 1483 finnes. Antagligen har denna stämpel först använts på band för den nämnde Skarabiskopen, ehuru några spår av en honom tillhörig boksamling icke bevarats till vår tid. På det nämnda bandet återfinnes likaledes örnstämpeln (fig. 5: 5) samt randornamentet (fig. 6: 1) från Stockholmsbanden. Örnstämpeln finnes likaledes på det ovannämnda band i Hamburg, i vilket ett exemplar av det Camerinska avlatsbrevet samt två ark på pergament av Benedictionale Lubicense blivit funna. Med hjälp av det material, som jag under mina forskningar i nordtyska bibliotek samlat rörande äldre Lübeckband, samt genom förfrågningar i stadsbiblioteken i Hamburg och Lübeck, vilka beredvilligt besvarats av mina kolleger F.

[1] HAIN *8898. [2] HAIN 3206. *Stockh.* 218.

Burg och F. Weber, till vilka jag här framför ett hjärtligt tack, kan nu konstateras, att samtliga stämplar på de tre i Stockholm bundna handskrifterna med undantag av en, nämligen svanstämpeln (nr 2), återfinnas också på i Lübeck bundna band. De ovan anförda exemplen, vilka skulle kunna utfyllas med ännu flera, visa emellertid, att dessa band dels hava med Johann Snell att göra, dels med den Ghetelenska officinen. Det torde därför icke vara uteslutet, att samtliga dessa stämplar ursprungligen härstamma från Johann Snells bokbindarverkstad. Den stämpel, som föreställer en örn hållande en bok, är ju evangelisten Johannes' symbol, boktryckarnas skyddspatron. Den torde här också kunna tolkas som en hänsyftning på bokbindarens förnamn Johann. Och stämpeln med Skarabiskopens vapen tyder på en bokbindare med svenska förbindelser. Huruvida Snell varit sin egen bokbindare eller arbetat för det Ghetelenska förlaget kan lika litet med säkerhet avgöras som hans ställning som boktryckare efter vistelsen i Stockholm. Det skulle ju vara frestande nog att på grund av stämplarna bestämma det lilla Zutphania-bandet såsom bundet i franciskanerklostret i Stockholm, men den omständigheten, att stämpeln med den krönta svanen ännu icke återfunnits på Lübeckband, kan icke vara bevis nog. Bandet torde väl därför få anses vara bundet i Lübeck och samtidigt med själva trycket, alltså i början av 1490-talet.[1]

Fig. 7. Brynjolf Gerlachssons vapenstämpel.

Som nyss nämnts var det i bakre pärmen av detta band, som ett litet fragment om tio rader, tryckt med det gamla Uppsalamissalets missaltyp, fanns inklistrat. I främre pärmen kunde också fragment av ett annat ensidigt tryck skönjas, vars tryckta sida satt klistrad mot träet. Sedan detsamma utlösts från pärmen, visade det sig tillhöra ett exemplar av det i Stockholm år 1484 tryckta Camerinska avlatsbrevet. Fragmentet, 13,5 cm. brett och 10,3 cm. högt, utgjordes av avlatsformulärets nedre högra hörn med delar av raderna 18—27, där också årtalet Mccccl xxx förekommer. Satsen överensstämmer ordagrant med den redaktion, som utmärker de förut i Lübeck funna pappersexemplaren; den avviker således från pergamentexemplaret i Riksarkivet.

Det andra fragmentet, som satt med den här pl. 1 avbildade sidan utåt, utgör övre hälften av ett litet oktavblad på papper (något vattenmärke

[1] Enligt från de skilda biblioteken inhämtade upplysningar har ännu intet exemplar av Zutphania, Lübeck 1490 anträffats, som är bundet i band med de på vårt exemplar förekommande blindstämplarna.

eller del därav finnes icke) med tio bevarade rader och en knapp rand av den elvte raden. Baksidan (pl. 2) innehåller likaledes tio rader och en större rand av en elvte rad. Fragmentets storlek är 13,6×14 cm., alltså ungefär lika stort som fragmentet av avlatsbrevet i främre pärmen. Satsytans bredd i det lilla trycket är 99 mm. Hela bladet torde ha omfattat 18 rader. Båda sidorna äro rubricerade i rött, på baksidan finnes en för hand målad anfang L, som sträcker sig över två rader.

Fragmentet är genomgående tryckt med missaltypen i det gamla Uppsalamissalet, vilken här framträder med kraftiga, skarpa avtryck och visar alla tecken på en nygjuten typ i dess första stadium. Så bokstäverna p och q, vilkas neddragna staplar hava en karakteristisk urholkning nedtill, vilken försvunnit genom nötning på samma typer i missalet. Det är möjligt, att den omständigheten, att materialet här är papper och icke pergament som i missalet, bidrager till att typen förefaller så ny, men även andra skäl tala för typens tidiga stadium. Sålunda finnes ingen ligatur för ꝗ, utan denna uttryckes med bokstäverna qꝫ. Som skiljetecken förekommer endast punkten sparsamt och på linje. Anmärkningsvärt är vidare, att bindestreck saknas, vilket särskilt pl. 2, rad 7 i ordet v‖troqꝫ verkar primitivt. Även ett grovt tryckfel förekommer: intereogacionē (pl. 1 rad 4). Här förtjänar påpekas, att bindestreck även saknas i det ovan nämnda provbladet av Uppsalamissalet. Av typens habitus i det nyfunna fragmentet torde man därför vara berättigad att sluta till, att detta är tryckt på ett mycket tidigt stadium av Snells verksamhet i Stockholm, med säkerhet före tryckningen av Uppsalamissalet, och därför troligen är den första skrift, som av honom här befordrats till trycket.

Tack vare ett föregående fynd var jag i tillfälle att genast bestämma de nyfunna raderna såsom hörande till den under medeltiden så vanliga latinska skolbok, som går under namn av »Dominus que pars» och som tillskrives den under medeltiden som lärare och grammatiker så berömde benediktinermunken Remigius från Auxerre i Frankrike († ca. 908). Egentligen utgjorde Remigius' skrift en kommentar till den romerske grammatikern Aelius Donatus' bekanta lärobok, den s. k. Donatus minor, men genom talrika bearbetningar under århundradenas lopp kom Remigius' skrift att intaga en självständig ställning i förhållande till donaten. Men även av Remigius' grammatika finnas talrika varianter, som högst betydligt avvika från varandra och som till en del uppstått genom lån från eller sammanslagning med andra grammatikaliska skrifter.[1] Sålunda har enligt benäget meddelande av

[1] W. Fox, *Remigii Autissiodorensis in artem Donati minorem commentum.* Lips.: Teubner 1902. 8:o. — I. Huemer, *Über ein Glossenwerk zum Dichter Sedulius. Zugleich*

agister que pars orationis nomen·quare·quia significat substantiam cum qualitate propria vel communi Nomen quid est Nomen est pars orationis que unicuique subiectorum corporum seu rerum propriam vel communem distribuit qualitatem Nomen unde dicitur a notamine sive a notatione eo quod nobis vocabulo suo res incognitas notas faciat nisi enim nomen scieris cognitio rerum perit Cuius qualitatis·appellative·quare·quia multorum commune est naturaliter Cur dicitur naturaliter ad differencias propriorum nominum que casu communia fiunt Qualitas quid est in nomine aptitudo appellandi unum vel plura ex una institucione Distingue inter propriam et communem qualitatem: propria qualitas est aptitudo nominandi unam rem discretam ex una instructione Communis vel appellativa qualitas est aptitudo appellandi plura ex una institucione Petrus cuius qualitatis·proprie quare:quia unius soli et rei propriate substanciam cum qualitate significat Qualitas unde dicitur·a quali eo quod quale sit illud nomen quod demonstrat proprium vel appellativum·Est mobile vel fixum Fixum quare quia non movet de genere in genus Nam ob.le et fixum quod ad actiuitatem voluntatis hic coniunctiva·quia item genus eandem numerus eundem casum Recipit comparacionem·non·quare·quia non recipit augmentum nec patitur decrementum in sua significacione nec est adiectivum Comparacio quid est·rerum similium vel dissimilium in aliqua proprietate collatio Comparacionis quid est·proprietas vocis significandi aliquid accidens determinato in esse vel proprietas procreandi ex se alias voces significandi id quod illa cum augmento indeterminato Distingue inter gradus comparacionis·nomen positivi gradus est quod significat aliquid accidens determinato inesse ut hoc nomen albus Nomen comparativi gradus est quod idem significat cum augmento indeterminato·ut hoc nomen albior Nomen superlativi gradus est quod idem significat cum augmento determinato ut hoc nomen albissimus Comparacio unde dicitur·a comparando: dicitur a conferendo quia res inter se in aliqua proprietate conferuntur Cuius generis masculini quare·quia preponitur ei in declinacione unum articulare pronomen scilicet hic in nominativo: Genus quid est in nomine: proprietas discernendi res masculini vel feminini vel neutri generis vel similiter cum dictionibus discernentibus eas Masculinum genus quid est·proprietas discernendi masculinum sexum vel similiter cum dictionibus discernentibus

Ni

Fig. 8. Remigius, Magister que pars. Bl. 1 a.
Uppsala: Paul Grijs, ca. 1518.

min vän professor K. Haebler den i vårt fragment förefintliga texten icke kunnat återfinnas i någon av de talrika tryckta upplagor, som av Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke upptecknats för den blivande generalkatalogen över nu kända inkunabler; ej heller har den anträffats i den bibliografiska apparat, varöver handskriftssamlingen i Preussische Staatsbibliothek förfogar.

ein Beitrag zu den grammatischen Schriften des Remigius von Auxerre. (I: *Sitz.-berichte der philos.-hist. Classe der Akad. d. Wiss. Wien*, Bd 96, 1880, s. 505–51.)

Jag har emellertid funnit vår text dels i ett svenskt 1500-talstryck, dels i två svenska handskrifter. I min i Uppsala universitets biblioteks minnesskrift 1621—1921 offentliggjorda studie över den förste boktryckaren i Uppsala Paul Grijs har jag redogjort för ett hittills okänt tryck, som utgått från dennes officin något av åren 1516—1518 och vars incipit lyder: Magister que pars oracionis nomen quare quia significat substantiam cum qualitate propria vel communi (fig. 8). Detta tryck är endast känt från några få i äldre bokband i biblioteken i Stockholm, Uppsala och Västerås anträffade korrekturblad och erbjuder en genom tryckfel här och var vanställd text. I detta tryck finnes det nyfunna fragmentets text å fol. 4^a rad 4—9, 13—19. Uppsala universitetsbibliotek äger dessutom ett unikt exemplar av en Donatus cum puerorum regulis, tryckt av Paul Grijs i Uppsala år 1515. I detta exemplar saknas arket d, men detta är ersatt med tolv handskrivna blad från början av 1500-talet, vilka just innehålla den nämnda Remigius-texten med incipit Magister (i stället för Dominus) que pars och vars slutskrift fol. 11^r lyder: Finis Remigii. Vår i fragmentet bevarade text förekommer här fol. 6^r rad 30—6^v rad 8 och 6^v rad 13—22. Slutligen finnes samma version i en liten Vadstena-handskrift C 237[1], vilken i slutet på sidorna 353^r—404^r innehåller en del grammatikaliska skrifter, däribland en donat samt på fol. 389^r—404^r vår Remigius-text, i vilken dock första bladet saknas. Denna handskrift synes vara skriven med hand från förra hälften av 1400-talet. Ehuru texten fortsätter på de två följande sidorna, finnes dock redan fol. 403^r nedtill på sidan ett Explicit åtföljt av följande distikon: Virtutes christi discas elseff imitari vt possis sisti pariterque deo famulari. Bland Vadstenanunnorna finnes endast en med detta namn, nämligen Elsef Olofsdotter från Jutland, vilken avled 1427.[2] Snell-fragmentets text återfinnes i denna handskrift fol. 396^r—397^v.

Jag anför här nedan de fyra textvarianterna i kronologisk följd, varvid A betecknar texten i C 237, B i det nyfunna fragmentet, C i det handskrivna arket d i Grijs-donaten 1515 och D den av Grijs tryckta upplagan.

A

kartagine roma rothomago ver*n*one redibat athinis Item cuiu*ſcumque* fueri*n*t declinacionis o*mn*ia in accu*ſatiuo* caſu *resp*onderi de*b*ent ad interro gac*ionem* factam *per* quo

B

Karthag*ine* vernone meabat athe nis Item cuiuſcunq*ue* fuerint decli nacionis o*mnia* in accu*ſatiuo* caſu reſpo*n*de ri debent ad intereogacione*m* (!) facta*m* *per* quo. quo*modo*

[1] Jag får här framföra ett uppriktigt tack till min kollega A. Grape i Uppsala, som haft vänligheten att i universitetsbibliotekets samling av medeltidshandskrifter för min räkning framdraga denna och andra grammatikaliska traktater.

[2] SILFVERSTOLPE, *Klosterfolket i Vadstena* (1898), s. 42.

quomo*do*, vt quo vadit ‖ rex roma*m* rothomagu*m* kartaginem ‖ roma*m* rothomagum. vernone(!) tendit athe‖nas Item cuiuscu*m*q*ue* fueri*n*t declinac*ionis* ‖ o*m*nia in abl*ati*uo caſu re*ſpo*nderi de*be*nt ad inter‖rogac*ione*m *fac*tam p*er* qua quomo*do* vt qua rex ‖ roma rothomago kartagine roma ‖ rothomago vernone meabat athenis ‖ Notand*u*m q*uod* quatuor ſunt no*mina* ap‖pellatiua que ſecun*tur* rec*t*am regula*m* p*roprio*‖rum nominum vt dom*us* hum*us* rus *et* milicia ‖ *versus* Rure mora*tur* humj milicieq*ue* domj ‖ Rure redibat humo miliciaq*ue* domo ‖ Rus tendebat humum milicia*m*q*ue* dom*um* ‖ Rure meabat humo miliciaq*ue* domo. ‖

LEgens que p*ars* orac*ionis* p*a*rticip*i*um quar*e* quia p*a*rtem capit no*m*i*n*is partem‖q*ue* verbi Qua*m* capit a no*mine* gen*era* ‖ et cas*us* Qua*m* a verbo t*empora* *et* ſignificac*iones* ‖ Qua*m* ab vtroq*ue* nu*meru*m et figura*m* Cu*ius* ‖ . . . .

vt quo vadit rex roma*m* ‖ rothomagu*m* kartagine*m* vernone*m* ‖ tendit athenas Item cuiuſcu*m*q*ue* fu ‖ erint declinac*ionis* omnia in abl*ati*uo ‖ caſu reſpo*n*deri debe*n*t ad interroga ‖ cionem factam p*er* qua. quo*modo* vt qua ‖ [tra*n*ſiuit rex roma rothomago kar ‖] — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
meabat humo miliciaque domo. ‖ Rus tendebat humu*m* milicia*m*que do ‖ mum Rure redibat humo milicia ‖ q*ue* domo ‖

Legens q*ue* parſor*acio*nis p*a*rticipiu*m* ‖ quia parte*m* capie*n*s no*m*i*n*is par ‖ temq*ue* verbi *et* partem recipit ab v ‖ troq*ue* Qua*m* capit a nomine genera ‖ *et* caſus. Qua*m* a verbo t*empora* *et* ſigni ‖ ficac*iones*. Qua*m* ab vtroq*ue* numeru*m* ‖ *et* figura*m* Cuius ſignificac*ionis* acti ‖

C

karthagine vernone meabat athenis Item cuiuſcu*m*q*ue* ‖ fuerint declinacio*n*is o*m*nia in accu*ſati*uo caſu reſpon ‖ deri debent ad interogacione*m* facta*m* p*er* quo quo*modo* ‖ vt quo vadit rex roma*m* rothomagu*m* katha ‖ gine*m*(!) vernone*m* tendit athenas. Item cuiuſ cu*m*q*ue* fuerint declinacio*n*is o*m*nia in abl*ati*uo caſu ‖ reſponderi debent ad interogacione*m* facta*m* per qua vt qua tra*n*ſiuit rex roma rothomago kar ‖ thagine vernone redibat athenis Notandu*m* e*ſt* q*uod* quatuor ſunt nomi*na* appellatiua q*ue* ſequ*n*tur recta*m* regula*m* propr*i*oru*m* nominu*m* localium vt dom*us* hum*us* rus *et* milicia Rure moratur humi milicieq*ue* domi Rure meabat humo miliciaq*ue* domo Rus tendebat humu*m* milicia*m*q*ue* domu*m* Rure redibat humo miliciaq*ue* domo.

Legens que p*a*rſor*acio*nis participiu*m* quia parte*m* capiens nomi*n*is parte*m*q*ue* ver*b*i et parte*m* recipit ab vtroq*ue* Qua*m* capit a nomi*n*e gen*era* *et* caſus Qua*m* cap*it* a verbo tempora *et* ſignificaciones Qua*m* ab vtroq*ue* nu*meru*m *et* figura*m* Cui*us* ſignificacionis actiue . . . .

D

kartagine roma rothomago ve*r*none redibat athenis ite*m* ‖ cuiuſcu*m*q*ue* fuerint declinacionis o*m*nia in accu*ſati*uo caſu re*ſpo*nderi debe*n*t ad i*n*terro‖gac*io*nem facta*m* per quo quo*modo* vt quo vadit rex roma*m* rothomagu*m* karthagina*m*(!) Roma*m* rothomagu*m* vernone*m* tendit athenas Ite*m* cuiuſcu*m*q*ue* ‖ declinac*io*nis fuerint o*m*nia in ablatiuo caſu re*ſpo*nderi de*be*nt ad interrogacionem ‖ facta*m* per qua vt qua tranſit rex roma rothomago kartagine Ro ‖ ma rothomago ve*r*none meabit athenis Notandum quo*d* q*u*atuor ſunt ‖ nomi*na* appellatiua q*ue* ſeq*un*tur recta*m* regula*m* p*ropriorum* nominum . vt domus hu*mus* ‖ rus *et* milicia Vn*de* verſus Rure moratur humi milicieq*ue* domi Rure ‖ redibat humo miliciaq*ue* domo Rus tendebat humu*m* milicia*m*q*ue* domu*m* ‖ Rure meabat humo miliciaq*ue* domo.

Legens q*ue* parſoracionis participiu*m* q*uare* : q*uia* partem ‖ capit no*m*i*n*is parte*m*q*ue* verbi *et* parte*m* ab vtroq*ue* Qua*m* ‖ capit a no*m*ine: genera *et* caſus Qua*m* a verbo te*m*pora *et* ſig- ‖ nificac*io*nes Qua*m* ab vtroq*ue* nu*meru*m *et* figura*m* Cuius ‖ ſignificac*io*nis actiue . . . .

En jämförelse mellan de fyra redaktionerna ger det märkliga resultatet, att den äldsta och yngsta, A och D, sins emellan överensstämma även beträffande påtagliga oriktigheter, såsom den meningslösa upprepningen av ortnamnen: romam rothomagum karthaginem *romam rothomagum* vernonem på två ställen, under det att B och C höra ihop. Den första gruppen har t. ex. redibat, där den andra gruppen har meabat och tvärtom, vidare propriorum nominum i st. f. propriorum nominum localium o. s. v. Huru sammanhanget mellan dessa två variantgrupper förhåller sig får en kommande undersökning utreda, troligt är dock, att alla fyra texterna gå tillbaka på en gemensam redaktion av Remigius' latinska grammatika, som man kan förmoda hava varit avsedd för svenskt skolbruk och för detta ändamål redigerats eller överarbetats av någon svensk klosterlärare. Redaktionen A pekar på Vadstena kloster, under det att B sannolikt har med Stockholms franciskanerkloster att göra. Grammatikundervisningen intog ett framstående rum i medeltidens pedagogik, varom de talrika grammatikaliska skrifter, vilka såväl i handskrift som tryck bevarats till vår tid, vittna. För kännedomen om den medeltida skolundervisningen i allmänhet vore det därför av största betydelse, om en undersökning av dessa skrifter och särskilt av de olika Remigius-versionerna kunde företagas och vår texts litterära plats därigenom fastställas.[1]

På grund av det framdragna jämförelsematerialet torde det nyfunna fragmentet kunna beräknas utgöra övre delen av bokens blad 13. Enligt samma beräkningsgrund torde hela skriften ha bestått av 24 oktavblad.

De fasta hållpunkter, som framgå av den nu slutförda undersökningen, äro följande:

Det nyfunna fragmentet är tryckt med missaltypen i det gamla Uppsalamissalet på ett mycket tidigt stadium av denna typs tillvaro. Tryckningen av den lilla blott 24 blad i oktav omfattande skriften torde ha sammanfallit med tryckningen av provbladet till missalet, vilket väl inträffat

[1] I en i Slesvig av Steffen Arndes år 1486 tryckt Remigius-upplaga, varav exemplar endast finnas i det Kongel. Bibliotek i Köpenhamn och i stadsbiblioteket i Lübeck, lyder motsvarande passager på följande sätt:
. . . vnde venit rex : refpondetur roma. vn*de*: Roma rothomacho vernone meabit athe*n*is. Secu*n*do per ablatiuu*m* mediante prepofitio*ne* : vt vnde venit rex : refpondetur de flauonia : de faxonia . Inde denuo excipiuntur predicta no*min*a quatuor appellatiua fcilice*t* Rus : domus : milicia : humus . Un*de* Rure redibat hnmo miliciaq*ue* domo . . . .
. . . .

LEgens que pars : participium : quare? quia capit parte*m* nominis : parte*m* verbi : partem ab vtroq*ue* . Participio quot accidu*nt*? sex : *etc.*

strax efter Snells ankomst till Stockholm på hösten 1483. Den nyfunna skriften bör alltså vara äldre än Dialogus creaturarum, vars tryckning avslutades den 20 december detta år.

Texten utgöres av en latinsk grammatika, Magister que pars, känd under författarnamnet Remigius från Auxerre. Den föreliggande redaktionen, som hittills endast återfunnits i Sverige, tyder på en för svenskt undervisningsbruk avsedd lärobok. Den har senare omtryckts av Paul Grijs mot slutet av hans verksamhet i Uppsala.

Fragmentet har blivit funnet i bandet till en år 1490 i Lübeck tryckt inkunabel, i vars främre pärm även satt ett fragment av det avlatsformulär, som Johann Snell år 1484 tryckte i Stockholm för den påvlige avlatskommissarien Bartholomaeus de Camerino. Flera av de blindstämplar, som pryda detta band, hava anträffats på såväl i Stockholm som Lübeck bundna band och torde, såsom ovan påvisats, hava tillhört Johann Snells bokbindarverkstad. För fragmentets lokalisering spelar det ingen roll, om detta band är bundet i Stockholm eller Lübeck, då ju under undersökningens gång fall framlagts, som visa, att rester av andra av Snell i Stockholm utförda tryck blivit använda som makulatur i pärmarna på i Lübeck bundna böcker. Särskild beviskraft bör härvidlag kunna tillmätas fyndet av Dialogus creaturarum-arket i handskriftsbandet Sermones multi et diuersi. Skulle det exemplar av Zutphania 1490, i vars pärm fyndet av det nya Snell-trycket blivit gjort, vara bundet i Lübeck, vilket också förefaller troligast, föreligger alltså här ett analogt fall.

De nu framdragna sakförhållandena synas mig tala för att Remigius-skriften är den första hittills kända bok, som tryckts i vårt land. Jag hoppas emellertid, att fortsatta undersökningar rörande detta fragment skola ytterligare bekräfta denna åsikt och att det i detta meddelandes titel anbragta frågetecknet därför med tiden skall kunna avlägsnas.

Zutphania-bandet med det lilla för vår äldsta svenska tryckerihistoria så viktiga fragmentet har kunnat förvärvas till Kungl. biblioteket.

KOMPAKTE BOKMAGASINER

Av

WILHELM MUNTHE, Kristiania

Faciendi plures libros nullus est finis.
Præd. bok 12, 12.

ALLE NORDENS STORE videnskapelige biblioteker er i löpet av de siste 20 år blitt ombygget, tilbygget eller helt nybygget. Men når vi undtar det sist utvidede — Uppsala UB —, klager de allerede over plassmangel, og alle er de mere eller mindre sterkt optatt med nye utvidelsesplaner.

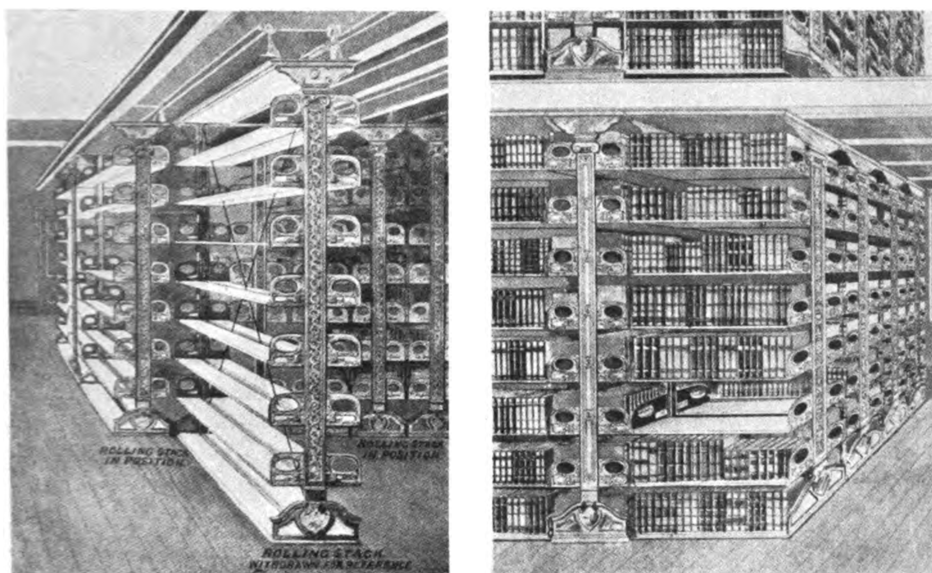
Det kan da kanske interessere å meddele nogen oplysninger om en ny ökonomisk magasintype som jeg hadde anledning til å studere under en biblioteksreise i England 1921; — en type som, så vidt jeg vet, ikke er beskrevet i vår faglitteratur og derfor er meget lite kjent.

Plassmangel i biblioteker betyder först og fremst magasinnöd, og den ligger i de store samlerbibliotekers egen natur. Den annen gjennemgående mangel — arbeidsrum for personalet — er derimot först og fremst en levning av den gamle seiglivete misforståelse at bibliotekarer ikke trenger samme komfortable og uforstyrrede kontorer som andre åndsarbeidende tjenestemenn; og den misforståelsen må vi vel efterhånden få tatt livet av.

Samlerbibliotekene er reservoarer for den ustanselige, den evig stigende bokflom; og et godt reservoars opgave er å bli fyllt, overfyllt. Det kan jo være at de nordiske bibliotekarer burde åpne en liten avlöpsrende for alt det elendige akcidenstrykk; kanhende vilde våre efterkommere være oss mere takknemlige for det enn for vår ærgjerrighet efter å besitte det altsammen »lückenlos». Men våger vi ikke et sådant skridt, så får vi iallfall se å opbevare dette illitterære daglige avfald fra det moderne samfundsmaskineri på billigste måte. Og da reiser det spörsmål sig: Er ikke våre nuværende bokmagasiner for flotte til akcidenstrykk-lagere?

Nu, — vi er forresten på rett vei. Utviklingen i det siste århundred har jo bevisst gått i rettning av mere ökonomisk utnyttning av magasin-

plassen overhodet. Det ser vi best i den stadige reduktion av bokreolernes akseavstand. Det er ikke så lenge siden at en akseavstand på 2 m. og ennu mer ansåes for passende. Preussische Staatsbibliothek blev i 1908 planlagt med 1,83 m.; men efter hjemkomsten fra Amerika beklaget förste direktör Schwenke at han ikke hadde valgt 1,63 (Zbl. f. Biblw. 1912, s. 500). Kristiania UB blev samme år planlagt med 1,74, men efter vår erfaring vilde det ikke være nogen betenkelighet ved å gå ned til ca. 1,60 m. Når derimot U. S. A. — som til med oftest bruker massive endestykker for reolene — går ned under 1,50, er dette dog et sterkt skår i et hovedmagasins trivelige inntrykk på personalet som har sin gjerning der.

Bill. 1. Lucy & Cos rullereoler.

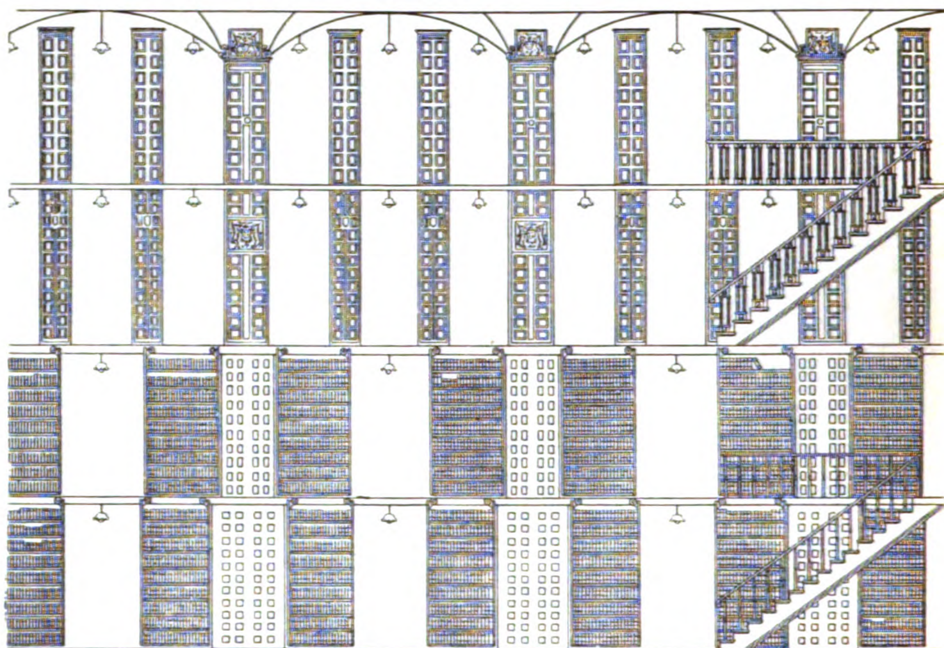
Engelskmennene er imidlertid på dette punkt radikalere enn sine yngre brödre på den annen side av Atlanteren. De er delvis gått over til absolut kompakt opstilling av hyllerne. Det er to typiske pröver herpå, jeg her skal skildre i all korthet.

Da Panizzis tilbygning til British Museum var full, spekulerte som bekjent Garnett o. a. i 1870erne på å utnytte den overflödige reolplass ved å opsette svingreoler på dörhengsler foran de gamle, men de endte med å henge en dobbeltreol på trinser i takbjelkene foran de oprindelige. Takket være sukcessiv anvendelse av denne opfinnelse, som öket vedkommende magasins kapacitet til det tredobbelte, kan British Museum ennu klare sig med sin gamle bygning.

Det er öiensynlig denne opfinnelse som i våre dager har inspirert et av Storbrittanniens ledende biblioteksfirmaer, W. Lucy & Co. Ltd., Oxford, til å ta skridtet helt ut og konstruere et bokmagasin, hvor reolerne henger i tette rekker med endestykkerne ut mot en midtgang, m. a. o. opstille reolerne som bökerne i en hylle (se bill. nr. 1).

Cambridge Universitetsbibliotek.

Förste gang denne konstruktion blev utfört i större målestokk var visstnok, da Cambridge UB i 1903 hadde erhvervet en sidebygning, Cocke-

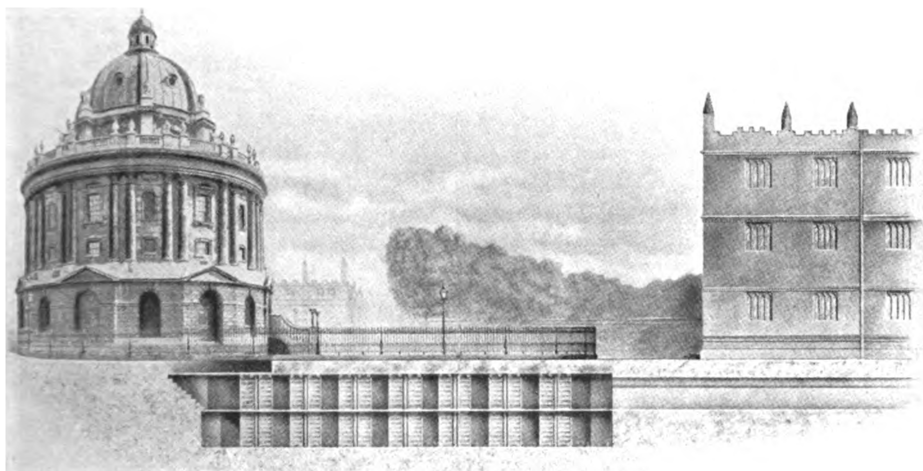

Bill. 2. Cambridge Universitetsbibliotek. Snitt gjennem halvdelen av det ombyggede magasin.

rell's building, til utvidning av det sprengte gamle bygningskompleks. Huset var rektangulært, ca. 26 ½ × 12 m. og bare 9 m. fra kjeller til loft. Yderligere utvidelsesmuligheter fantes ikke i nærheten, og det gjaldt derfor å utnytte rummet till det ytterste. Så utrolig det enn lyder, lykkedes det Lucy & Co her å skape plass for ca. ½ million bind. Da veggene i dette hus fra 1842 ikke var beregnet på å tåle vekten av et bokmagasin på ca. 800 tons, blev der inne i det på et sterkt betonfundament opfört et frittstående jernskelett til et fire-etages bokmagasin, som på alle kanter stod ca. 1 tomme fra de gamle yttermurer. Som bekjent er Cambridgebiblioteket et av de mest liberale i sine adgangsbestemmelser, idet studenter og lærere har fri adgang

til de fleste bokrum, og de to övre boketager i Cockerell blev da også innrettet til »åpne hyller» med sedvanlige faste reoler. Men de to nedre blev laget til et lukket kompakt magasin (Bill. 2).

Fra en midtgang förer sideganger til begge sider, og veggene i disse dannes av endestykkerne i tette rekker reoler, som henger i de ⊥-formede takbjelker ved hjelp av hjul (i kulelagre), som tillater dem å trekkes frem i sidegangen, når man skal se på en reol. Man vil på billede nr. 2 få et godt inntrykk av konstruktionen. De brede massive stykker mellem to rekker rullereoler (rolling cases) er innskutt for å bære vekten av magasinet ovenover, men utnyttes samtidig til *faste* reoler, der dog er tungvinte å komme

Bill. 3. Bodleian Library. Det underjordiske magasin mellem Radcliffe Camera (til v.) och det gamle bibliotek (til h.).

til. Hvert av rullereolernes endestykke er forsynet med innholdsfortegnelse (signatur) og et håndgrep. De fleste hyller glir så lett at de kan trekkes frem med én finger.

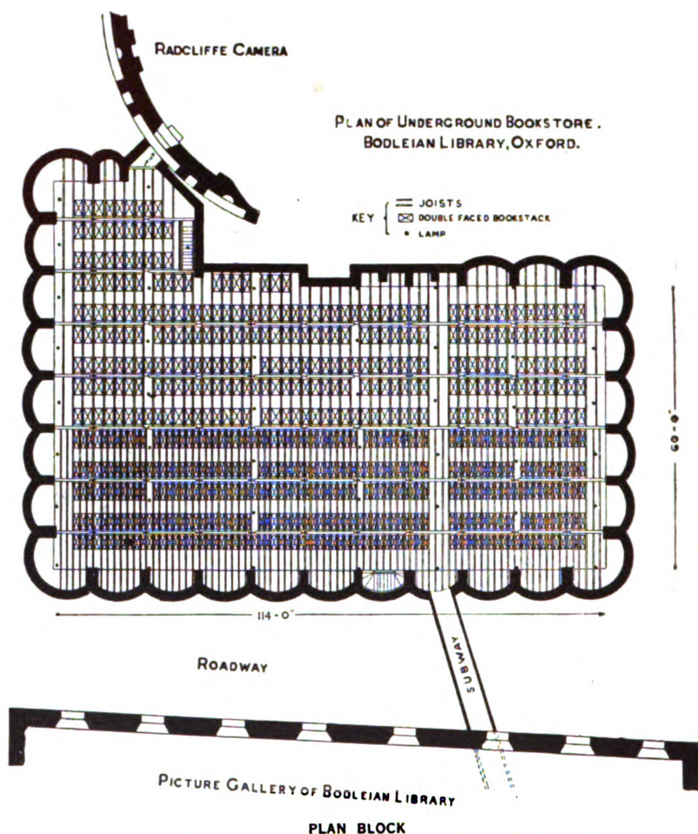
Plassutnyttelsen er her gjennemsnittlig for alle fire etager ca. 380 bind pr. m²; for »lagrene» alene mangler jeg opgave.

Underground Bookstore i Oxford.

De gode resultater av forsöket i Cambridge bragte i 1912 selve det ærværdige Bodleian Library i Oxford til å söke plassmangelen avhjulpet på samme måte.

Her var rumnöden ennu verre. Verdens störste og berömteste universitetsbibliotek hadde forlengst fyllt den oprindelige »quadrangle», den nye

lesesalsrotunde Radcliffe Camera og lagt beslag på hvert ledig rum i de nærmeste universitetsbygninger; men hvad forslo det overfor en årstilvekst av ca. 50,000 bind? Blandt alle disse skjönne historiske bygninger var det på forhånd utelukket å opföre en moderne magasinbygning. Der blev ikke nogen annen utvei enn å grave et kjempemagasin under en gressplan mellem det gamle

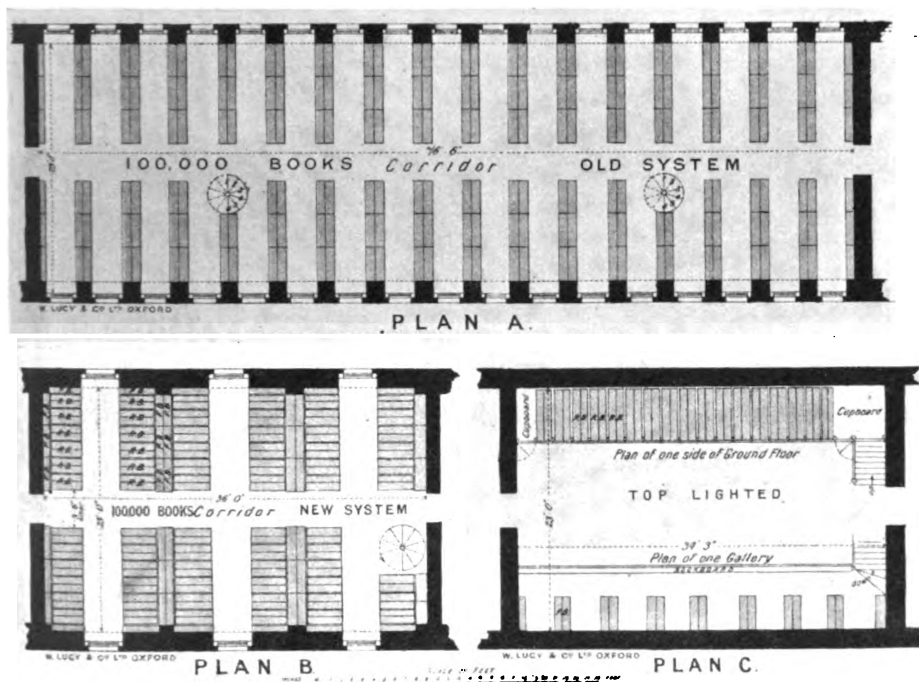

Bill. 4. Grunnplan av det underjordiske bokmagasin.

bibliotek og den nye lesesal og gjemme bökerne der. Men da grunnvandet forböd å gå dypere en ca. 5 meter, gjaldt det å utnytte plassen til det ytterste.

Arbeidet blev også her overdraget W. Lucy & Co, og deres bygning vil fremgå av billed 3 og 4. Magasinet har, trods det ligger fritt, ingen dagåpning; det har derfor tatt tid å få det helt tört, og det måtte i 1920 underkastes en takreparation; men ellers har det fungert tilfredsstillende. Gjennem en tunnell med trallespor står det i forbindelse med en elevator i det gamle bibliotek på den ene side og Radcliffe Camera på den annen.

Underground bookstore har to lave etager (ca. 2,18 m.), adskilt ved et gulv av jernnettverk. Da nedre etages hyller ikke henger, men löper på hjul på gulvskinner, har konstruktionen her kunnet gjöres lettere, så der ikke trengtes faste reoler mellem rullereolerne. Plassutnyttelsen er her vokset til nære $^2/_3$ av kubikinnholdet, mens bökerne i almindelige magasiner knapt fyller $^1/_3$ av rummet. Fullt utnyttet vil magasinet kunne rumme over 1 million bind eller over 700 bind pr. m² gulvflate. Det kan monteres med rullereoler

Bill. 5. Plassutnyttelse ved gamle og nye magasinsystemer.

efterhånden som behovet krever det. Når det er fyllt, er der plass til et lignende på den annen side av Radcliffe Camera.

Her er naturligvis ikke stedet til å gå i tekniske detaljer ved dette system, men jeg tror denne orientering vil være tilstrekkelig til å henlede opmerksomheten på de muligheter som her åpner sig. Plass er også penge, både i anlegg, vedlikehold, drift og benyttelse. I byggeomkostninger vil det kompakte magasin, efter W. Lucys beregning, som jeg ikke kan kontrollere, bli ca. 27 pct. billigere. Når to så ansete og konservative biblioteker har kunnet gå over til dette system, kan der ikke være noget iveien for også å pröve det hos oss. For systematisk opstillede hovedsamlinger vil det vel ennu av et par generationer bibliotekarer betraktes som en nödutvei; men

lichkeit wiederaufzubauen, auszustatten und für ihre Unterhaltung Sorge zu tragen.

Da wandten sich die drei Schutzherren des Thüringer Landes, Kaiser Friedrich, der Erzbischof Adolf von Mainz, Herzog Wilheim von Sachsen, die Kapitel der abgebrannten Stifter, der Rat der Stadt sowie eine grosse Anzahl angesehener Bürger an das Oberhaupt der Kirche mit der Bitte, den schwer Geschädigten mit den ihm zur Verfügung stehenden kirchlichen Mitteln zu Hilfe zu kommen. In Anerkennung der bestehenden Notlage gewährte Papst Sixtus die Bitte und erliess am 23. Februar 1473 die Bulle ›Si populus israheliticus‹, in der er für gewisse Leistungen zur Herbeischaffung der benötigten Geldmittel und Arbeitskräfte zum Wiederaufbau der beiden Gotteshäuser einen Ablass gewährte und die Verwaltung desselben den Dekanen und Kapiteln derselben übertrug. Das Original dieser Bulle befindet sich noch jetzt im Erfurter Domarchiv, wo es von dem Archivrat Heinrich Beyer in seiner ›Kurzen Geschichte der Stiftskirche Beatae Mariae Virginis zu Erfurt‹, abgedruckt in den Mitteilungen des Vereins für die Geschichte und Altertumskunde von Erfurt, Heft 6 S. 125 ff. Erfurt 1873 benutzt und auszugsweise in deutscher Sprache veröffentlicht wurde. Der lateinische Text ist meines Wissens bisher nicht bekannt geworden. Erst im vergangenen Sommer (1922) hatte der Herausgeber dieser Zeitschrift das Glück, in der Lübecker Stadtbibliothek ein Doppelblatt aufzufinden, das diesen Text enthält und mir von der Bibliothek und dem Finder zur Veröffentlichung freundlichst überlassen wurde. Da das Blatt durch seine Type als ein aus dem norddeutschen Buchdruck hervorgegangenes Werk sich ausweist, für den diese Zeitschrift und vor allem ihr verdienter Herausgeber so viel geleistet haben, mag ihm hier eine kurze Untersuchung gewidmet sein.

Das im ganzen wohlerhaltene kleine Druckwerk, das hier in Facsimile wiedergegeben ist — nur auf Bl. 1 befindet sich in Zeile 8 eine kleines Loch, durch das auf Vorderseite die Buchstaben ho und auf der Rückseite die Buchstaben pa verlorengegangen sind — enthält auf den drei ersten Seiten je 32, auf Seite 4 nur 14 Druckzeilen, der Satzspiegel ist 195 × 118 mm, entspricht also in der Höhe ziemlich genau dem dieser Tidskrift, in der Breite ist er um 7 mm geringer. Für die Datierung des Druckes sind in dem Text der Bulle selbst 2 Termine festgelegt. Sie muss später gedruckt sein, als das Datum ihrer Ausstellung, also nach dem 23. Februar 1472 oder vielmehr, da der Brand erst im Juni 1472 stattgefunden hat, und da der Jahresanfang in der päpstlichen Kanzlei im XV. Jahrhundert auf den

DIE INDULGENZBULLE PAPST SIXTUS IV

ZUM BESTEN DES WIEDERAUFBAUES DER DURCH DEN GROSSEN BRAND ZERSTÖRTEN BEIDEN STIFTSKIRCHEN B. MARIAE VIRGINIS UND S. SEVERI ZU ERFURT VOM 23. FEBR. 1473

Von

E. VOULLIÉME, Berlin

DAS JAHR 1472 war für die Stadt Erfurt ein schwer verhängnisvolles. Ein aus dem Kloster Pforta bei Naumburg entlaufener und als Landstreicher lebender Mönch schlich sich anfangs Juni, von dem den Erfurtern verfeindeten Apel von Vitzthum gedungen, mit acht gleichgesinnten Gesellen in die Stadt und steckte dieselbe am 19. Juni hinter der Benediktskirche an der Krämerbrücke, die damals nur alte Holzhäuser mit Schindeldächern trug, an der Rabenmühle und in der Pergamentergasse in Brand. Das Feuer breitete sich mit so rasender Schnelligkeit aus, dass trotz aller Bemühungen der entsetzten Bürgerschaft, dem Unheil zu wehren, mehr als der dritte Teil der Stadt in einen rauchenden Aschen- und Trümmerhaufen verwandelt wurde. Man zählte 2024 vernichtete Hofstätten, ungerechnet die Wirtschaftsgebäude und Gotteshäuser, zu denen auch die beiden Stiftskirchen B. Mariae Virginis und Sancti Severi gehörten. Die ganze Innenausstattung, Altäre, Orgeln, Glocken, die kirchlichen Gewänder, Paramente und Bücher wurden ein Raub der Flammen. Der ruchlose Mönch und die Mehrzahl seiner Helfershelfer wurden auf der Flucht ergriffen, nach Erfurt zurückgebracht und erlitten dort zur Sühne ihrer Freveltat den Feuertod.

Das Ereignis hatte für Stadt und Bürger, deren Wohlstand auf Jahre hinaus vernichtet war, die übelsten Folgen. Es fehlten die nötigen Mittel, die zerstörten Wohnstätten wiederherzustellen, und vielleicht in noch grösserem Masse war es der verarmten Bürgerschaft unmöglich, aus eigener Kraft die vernichteten Kirchen und die zugehörigen Gebäude für die Geist-

for sjelden efterspurt avleveringslitteratur, dublettsamlinger, annekser o. l. vil fordelen allerede nu være iöinefallende. Også for arkiver bör det kunne anvendes, således at kun protokoller o. l. stilles på faste hyller og de tilhörende dokumentpakker lagres kompakt. Der vil vel også være for store tekniske vanskeligheter forbundet med å reise et magasin i mange etager med rullende hyller, bl. a. p. gr. av den enorme vekt; men derfor er der — som vi så i Cambridge — ingenting i veien for å innrette rullereoler i et par etager i bygningens sokkel.

Tilslut bare nogen linjer om reol-modeller. W. Lucy & Co har sin egen type, som nu er nesten enerådende i engelske nybygninger. Den anvendes både for rullende og faste reoler. Princippet er at hyllen ved hjelp av en fjerende tunge på utsiden av endestykkerne kan innstilles fritt i hvilket som helst nivå på hyllestanderen, som altså ikke trenger nogen vertikal tannlist. Derimot har den omböiede sidevanger baktil og lider derfor av samme mangel som Lipman-hyllen: man kan ikke med ett grep ta en fullt besatt hylle ut av én reol og sette den inn i en annen.

Denne fordel har en av det kjente tyske firma Panzers modeller (beskrevet i Blätter für Volksbibliotheken 1910) og ennu bedre Blödners patent (Venta Werke, Gotha) som er anvendt i Deutsche Bücherei i Leipzig. Her er vangerne fast forbundet med hyllebrettet og ender överst bakut i en hake som hukes inn i reolstanderen. Herav har Deutsche Bücherei draget den fordel å la boktrallene også montere med samme hylle. Man kan altså kjöre en tralle med tilvekstlitteratur direkte fra katalogkontor eller bokbinderi ut i magasinet og henge den op i förste ledige stander (man opstiller der som bekjent efter akcessionsnummer), hvorpå trallen går tilbake til hyllelagret og monteres med nye hyller. På samme måte kan man sende 2—3 meter tidsskrifter til lesesalsgjennemsyn uten å flytte bökerne.

Systemet er interessant, og det var nærmest ulempen ved å få 2 forskjellige typer i huset som avholdt Kristiania UB fra å gjöre en pröve med det, da vi ihöst skulde bestille et par tusen löpende meter nye hyller. Forövrig er vi jo helt tilfreds med våre Lipmanhyller, og 9 års daglig bruk av ca. 15 km. Lipmanhyller har motbevist alle de advarsler vi i sin tid mottok mot systemet. Men umiddelbart transportable er de altså ikke.

Panzer har forövrig iår bragt i handlen en enklere og billigere modell, som dog i denne henseende betegner et tilbakeskridt fra den ovennevnte transportable av 1910. Ellers ser den meget tiltalende ut. Den blir anvendt i Fredrikstad nye folkebibliotek.

DIE INDULGEN[illegible]

ZUM BESTEN DES [illegible] BRAND ZERSTÖRTEN [illegible] UND S. SEVER[illegible]

[illegible]

E. VO[illegible]

DAS JAHR 1472 war für d[illegible] volles. Ein aus dem Kloste[illegible] als Landstreicher lebender M[illegible] dem den Erfurtern verfeindeten A[illegible] gleichgesinnten Gesellen in die Stad[illegible] der Benediktskirche an der Krämer[illegible] mit Schindeldächern trug, an der Ra[illegible] in Brand. Das Feuer breitete s[illegible] trotz aller Bemühungen der ents[illegible] mehr als der dritte Teil der Stad[illegible] merhaufen verwandelt wurde. Ma[illegible] gerechnet die Wirtschaftsgebäud[illegible] beiden Stiftskirchen B. Mariae V[illegible] ganze Innenausstattung, Altäre [illegible] Paramente und Bücher wurden [illegible] und die Mehrzahl seiner [illegible] nach Erfurt zurückgebra[illegible] Feuertod.

Das Ereignis hatte für Stadt und Bürger[illegible] hinaus vernichtet war, die [illegible] die zerstörten Wohnstätten [illegible] serem Masse war es der [illegible] Kraft die vernichteten K[illegible]

partē ipsius opidi. & presertim dictas duas collegia-
tas ecclesias multū insignes & magnificas. In quarū
vna videlicet beate marie. scōꝝ eboani & adelarij mar
tirū atꝫ pontificū In alia aūt sancti seueri ecclesijs eiusdē
sci ac scārū vincētie cōiugis & innocētie virginis filie ip
si9 sancti seueri corpa honorifice recōdita qescūt & alio
rum plurimorū scōꝝ venerande reliquie in eisdem cum
magnis decore & honore hñtur vna cū campanilibus
ac ad modum preciosꝫ campanis organis altaribꝫ orna
mentis paramentis libris & clenodijs singulisqꝫ offici-
nis necnon omnibus decanorū canonicorū & capitulo
rū predictorū domibꝫ curijs & habitationibꝫ adeo mi-
serabiliter cōcremauerit atqꝫ cōsumpserit. qꝫ uix absqꝫ
graui amaritudine cordis & oculorū fletu possit enarra
ri. Et q: pdicte ecclesie ac earū edificia q̄ sollemnia &
egregia fuerūt cum suis officinis & alijs predictis ñ spe
rantur nisi longissimi tpis spacio absqꝫ xp̄ifideliū cōtri
bucōe atqꝫ eorū suffragijs posse reedificari restaurari &
reparari. Nos cupientes vt reedificatio restauratio &
reparacio huiusmodi eo celeri9 atqꝫ sollemnius fiant.
Et postq̄ facte fuerint perpetuo valeant cōseruari. ac
diuinus cultus in ipsis ecclesijs debite peragat. & deuo
tio ppli inibi augeat. ac continuū ad omnipotētis dei e
iusqꝫ gloriosissime genitricis marie & predictorum san
ctorum laudem perpetuam gloriam & honorem. singu
lorumqꝫ xp̄ifideliū aiarum salutē suscipiāt incrementū
Et ipi xp̄ifideles eo libenti9 ad pmissa manus prompti
us porrigant adiutrices. Quo ex hoc dono celestis grē
vberi9 cōspexerint se refecturos de oipotētis dei miseri-
cordia ac beatorū petri & pauli aplorū eius auctoritate
cōfisi. Oibꝫ & singulis vtriusqꝫ sex9 xp̄ifidelibꝫ vere peni
tentibꝫ & cōfessis a deo senibꝫ & debilibꝫ vel infirmis aut

legittime prepeditis. Quod in ãno iubilei ꝓximo ad vr bem romanã venire nõ possint. Qui tñ de suis bonis q̃n tũ ꝓ vno laboratore circa reedificacõez repacõez restau racõez & cõfuacõez p̃dictas p viginti dierũ spaciũ /tam pro labore q̃ʒ ꝓ expens cõmuniter expom cõsueuit dede rint seu cõtribuerint aut laborãtẽ ꝓ se fideliter per tot di es disposuerint vel si eorũ facultates ad hoc nõ sufficiant iuxta eorũ cõsciẽcias. & sui discreti cõfessoris moderacõʒ largiti fuerint vt illã plenissimaʒ omniũ peccatorũ suorũ remissionẽ & veniã habeãt & cõsequãt quas singuli & oẽs hij q̃ limina p̃dcõrũ aplõrũ petri & pauli ac ceteras ecclesias & basilicas vrb romane ad hoc deputatas an no iubilei ꝓxime venturo ex nr̃is & quorũlibʒ p̃decesso rũ nostrorũ romanorũ pontificũ gracijs largicõib9 & re missionib9 cõcessis & cõcedendis habebũt & cõsequẽt Illis vero qui beate marie dñica in passione dñi nr̃i ihe= su xp̃i & btẽ marie magdalene sãcti aũt seueri ecclesias p̃dictas in ascẽsione eiusdem dñi nostri ac dñica proxi= ma post diẽ sãcti egidij abbatis festiuitatib9 atq̧ dieb9 a p̃mis vesperis vsq̧ ad occasũ sol festiuitatũ & dierũ p̃ dictarũ deuote visitauerint annuatim. Et ad reedificati onẽ repacõez restauracõez & cõseruacõez sup̃dictas iux ta suã facultatẽ man9 adiutrices ꝓut sibi de9 inspirauer= rit liberaliter porrexerint. Singulis festiuitatib9 & die bus huiusmodi vigintiquinq̧ annos indulgenciarũ. & totidem quadragenas in forma ecclesie consueta harũ serie concedim9 pariter & indulgemus. Et nihilominu9 decanis & capl̃is p̃fatis q̧ certos ꝓbos viros de quib9 eis videbitur deputare possint Qui cõtribuẽtib9 seu labo rãtẽ disponentib9 vt prefert in plenam fidem qd cõtri= buerint seu laborãtẽ disposuerint iuxta presentiũ effectũ Quodq̧ ꝓpterea predictarũ indulgenciarũ iubilei ptici=

pes esse debeant recognicoes sub eorūdem caplorū aut suis ꝓprijs sigillis autenticis dare possint plenā & liberā cōcedimus facultatē pñtib⁹ quo ad plenissimā remissionem a data pñtiū vsqꝫ ad vnū ānū ꝓximū post dictum iubileum/ quo vero ad alias indulgencias supradictas. perpetuis futuris tēporib⁹ duraturis. Non obstātib⁹ reuocationib⁹ seu suspensionib⁹ indulgenciarū plenariarum per nos vel ꝑdecessores nostros aut sedem apostolicam sub quacūqꝫ verborū forma factis vel faciendis. Sub quib⁹ indulgencias facultatē & pñtes lrās decernimus nō cōprehendi. Ceterisqꝫ cōtrarijs quibuscūqꝫ Datū Rome apud sanctū petrū anno incarnationis dnīce. Millesimo quadringentesimo septuagesimosecūdo Septimo kls marcij. pontificatus nostri anno secundo.

25. März nach unserm Jahresanfang, dem 1. Januar, berechnet wurde, 1473. Als Terminus ante quem für den Druck unserer Bulle muss die auf Seite 3 Zeile 1 und Zeile 13 vorkommende Zeitbestimmung »anno iubilei proximo» bezw. »anno iubilei proxime venturo» angesehen werden. Das Jubeljahr war zuerst nur alle 100 Jahre, dann alle 50, kurze Zeit alle 33 Jahre gefeiert worden, Papst Paul II hatte die Frist im J. 1470 auf 25 Jahre herabgesetzt, unter anno jubilaei proximo ist also das Jahr 1475 zu verstehen, die Bulle muss also zwischen März 1473 und Weihnachten 1474, an dem das Jubeljahr seinen Anfang nahm, gedruckt sein.

Das machte nun freilich in dem Erfurt des Jahres 1473 einige Schwierigkeit. Wir kennen zurzeit als — vermutungsweise — ältestes Erfurter Druckwerk nur den nach der Publikation von A. Schmidt in der Zeitschrift für Bücherfreunde 1911/12, S. 71 hier wiedergegebenen Ablassbrief, den die Dekane und Kapitel der beiden Stiftskirchen gemäss dem ihnen in unserer Bulle gegebenen Auftrage hatten herstellen lassen (Fig. 1). Eine ausdrückliche Datierung enthält das Fragment des Ablassbriefes nicht, aber die Berufung auf die Bulle Sixtus' IV beweist, dass er bald nach deren Eintreffen in Erfurt entstanden sein wird, weil man diese Formulare brauchte, um die Bulle in Wirksamkeit zu setzen. Nach den in der Initiale N sich findenden Buchstaben i f hatte Schmidt die an sich sehr ansprechende Vermutung geäussert, dass dieser Ablassbrief ein Werk des in Erfurt um die Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts als Buchbinder tätigen Johannes Fogel sein müsse. Dagegen hat Schwenke in der Haebler-Festschrift S. 129 diesem Manne ein Kapitel seines Aufsatzes über den Buchbinder mit dem Lautenspieler und dem Knoten gewidmet und darin aus Gründen der Chronologie Schmidt's Hypothese abgelehnt, so dass der Drucker des Ablassbriefs ein noch unbekannter Anfänger gewesen sein muss, den wir nur vermutungsweise in Erfurt zu suchen haben, da wir in seinen Typen ausser einigen Ähnlichkeiten mit Mainzer Formen keine Beziehungen zu andern Druckstätten Deutschlands finden können. Es ist wohl zu verstehen, dass die hohen Geistlichen, denen die Mainzer Drucke eines Gutenberg und Schoeffer selbstverständlich wohl bekannt waren, und die nun den Druck der Bulle in Auftrag zu geben hatten, einem Manne mit so anfängerhaftem Typenmaterial, wie es das des fast einem Holztafeldruck ähnlichen Ablassbriefs ist, den Druck einer so bedeutsamen Urkunde wie unserer Indulgenzbulle nicht anvertrauen mochten. Warum sie sich nicht nach Mainz wandten, muss dahingestellt bleiben, die politischen Gegensätze zwischen Erfurt und dem erzbischöflichen Stuhle in Mainz können einen Grund für diese Verschmähung der Mainzer

Nos Decani et Capitula beate Marie et Sancti Severi Opidi Erf
dyocesis collegiatarum ecclesiarum recognoscimus q
Iuxta effectum bulle Sanctissimi domini nostri domini · Sixti pape iiii
tarum ecclesiarum ignis voragie lamentabiliter dampnificatarum contribuit Secus q
manam proximo Iubileo accedere potuit legittime prepeditum asseruit Ideoq
tere et confessum confessor eius facultatem absolvendi habebit forma subscrip

Forma absolutionis

Dominus noster Ihesus xpus p meritum sue passionis te absolvat · Et ego
ac apostolica qua fungor in hac parte Absolvo te ab omibus peccatis tuis I
filii et Spiritus sancti Amen Impartiorque tibi illam plenissimam omnium peccato
et veniam quas illi qui limina beatorum · Petri · et · Pauli · apostolorum · et e
ecclesias urbis Romane ad hoc deputatas Anno Iubilei proxime ver
gratiis largitionibus et remissionibus Sanctissimi domini nostri domini Si
milibus suorum predecessorum Romanorum pontificum concessis et concedendis habe
[illegible] noie patris et filii et spus sancti Amen In quorum fidem Sigilla am
no hec per nos ordinata presentibus sunt subimpressa

Fig. 1. Erfurter Ablassbrief vom Jahre 1473. Fragment.

Druckwerkstätten schwerlich abgegeben haben, wenigstens nicht für die Erfurter Geistlichkeit.

Für die Ermittelung des Druckers unserer Bulle haben wir an ihrer Type trotz ihres geringen Umfanges und der dadurch bedingten Lückenhaftigkeit des Alphabets ein ausreichendes Material zur Verfügung. Sie hat 0)[13], zwanzig Zeilen messen 122 mm. Ein Blick in Haeblers Typenrepertorium I S. 136 No 33 belehrt uns, dass die dort gemachten Angaben auf die Type 1 des Lucas Brandis passen, mit der dieser in Lübeck seine bedeutendsten Drucke geschaffen hat, und wenn wir dessen Lebensgeschichte nachgehen, wird es uns klar werden, warum die Erfurter Auftraggeber gerade ihn zum Drucker der Indulgenzbulle ausgewählt haben.

Bis zum Anfang des Jahres 1473 gab es im ganzen nördlichen Deutschland überhaupt noch keine Druckerpresse. Erst im Laufe dieses Jahres begründete Lucas Brandis eine solche in dem nur etwa 80 Kilometer von Erfurt entfernt liegenden Merseburg, Ende dieses Jahres in Lübeck,[1] diesem folgte 1476 Rostock, 1480 Magdeburg, 1481 Leipzig usw.[2]

Also wegen der Nähe seines Wohnorts haben die Erfurter den Merseburger Drucker gewählt. Wir müssen annehmen, dass Lucas Brandis in der ersten Hälfte des Jahres 1473 sein Typenmaterial schuf oder vervollständigte, denn erst am 3. August 1473 erschien sein erstes datiertes Buch Augustinus de quaestionibus Orosii (Hain *2077) und am 20. Oktober desselben Jahres des Aristoteles Lapidarius (Hain 1777, GfT. Taf. 113), ein dritter Druck das Psalterium cum canticis ist undatiert. Alle drei sind mit einer derben, schmucklosen, im Ganzen aber nicht unsympathisch wirkenden Type mit M[5], 20 Zeilen = 121/2 mm gedruckt. Auffallend ist nur die Form des F[2] und das ganz ungewöhnliche aus einem schlanken nach unten offenen Bogen bestehende N, dessen linke Hälfte ein wenig geschweift ist, während die rechte Hälfte bis auf den nach rechts umgebogenen Fuss geradlinig ist.

Nach Vollendung dieser Drucke siedelte er nach Lübeck über,[3] wo

[1] In der Tabelle auf S. 176 meines Buches über die deutschen Drucker muss Lübeck hinter Merseburg eingeordnet werden.

[2] Eine vortreffliche Übersicht dieser Entwickelung und des grossen Vorsprungs, den der Südwesten Deutschlands mit seiner früheren Kultur auch hinsichtlich der Verbreitung des Buchdrucks besitzt, bietet die Karte der Germania typographica, die wir im dritten Bande des *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum* finden.

[3] Die bisherige Annahme, dass er in dem Rest des Jahres in Merseburg eine Ausgabe von Guillermus' Postilla mit seinen Lübecker Typen 2. 3. 6 und der Mora 1473 begonnen und grössenteils vollendet habe, muss wegen der für das Jahr 1473 ganz unzeitgemässen Typen zum mindesten als höchst unwahrscheinlich bezeichnet werden; das Buch wird nicht vor 1476—77 erschienen sein.

er sich, wenn dies nicht schon in Merseburg geschehen ist, mit der Schaffung einer neuen Schrift, die wir als seine Lübecker Type 1 bezeichnen, und mit den Versuchsdrucken zur Vorbereitung des Rudimentum novitiorum beschäftigte.

Von dem Alphabet dieser Type, das in der GfT. Taf. 104 zusammengestellt ist, finden sich in der Bulle: C (S. 1 Z. 16); D (S. 4 Z. 11); E (S. 2 Z. 15), ein zweites doch wohl verschiedenes E (S. 2 Z. 27) fehlt in dem Alphabet; 2 I (S. 1 Z. 1 und S. 2 Z. 2); M[13] (S. 4 Z. 12); N mit den 2 Querstrichen im Innern (S. 2 Z. 19); O (S. 2 Z. 31); 3 Q (S. 2 Z. 28, S. 3 Z. 1 und Z. 2), die beiden letzteren fehlen in dem Alphabet; R (S. 4 Z.11); 2 S (Bl. 1 Z. 1), die breitere Form nicht in dem Alphabet, aber GfT. Taf. 105 Z. 16; T, U (mit dem senkrechten Mittelstrich), X (S. 1 Z. 1). Von den Minuskeln nenne ich nur das geschwänzte h (S. 1 Z. 6) und das breitere runde h (S. 1 Z. 15).

Daraus geht hervor, dass kein anderer als Lucas Brandis der Drucker unserer Bulle sein kann. Leider lässt sich nicht mit derselben Gewissheit feststellen, wann er den Druck ausgeführt hat. Sicher scheint mir nur zu sein, dass dies nicht vor der Vollendung seiner oben genannten Merseburger Drucke geschehen ist, sonst müssten wir erwarten, dass die Bulle auch mit deren Typen gedruckt ist. Es bleibt also nur die Zeit vom 20. Oktober 1473, in der Brandis seine Presse nach Lübeck verlegte und einrichtete, und das Jahr 1474.

Collijn führt in seinem Aufsatze »Lübecker Frühdrucke in der Stadtbibliothek in Lübeck«[1] eins der bekannten Rudimentum-Fragmente an, das sich aus einer Stelle seines Inhalts auf 1473 deuten lässt, und da dies mit einer Type gedruckt ist, von der 20 Zeilen nur 111 mm messen, während 20 Zeilen des vollständigen Rudimentumdruckes 122 mm messen, so muss diese 111 mm-Type die erste Gestalt der Type 1 und der Druck der Bulle auch noch jünger sein als die »Bewährung, dass die Iuden irren«, die wenigstens teilweise mit dieser 111 mm messenden Type gedruckt ist und durch den auf Bl. 20ª vorkommenden Satz »So tellet men nu tor tyd van der gebord xpi M.cccc. lxxiiii« auf das Jahr 1474 datiert wird. Wir dürfen also die Bulle nicht einmal für den Anfang dieses Jahres ansetzen, sondern müssen sie weiter in das Jahr 1474 hineinrücken, bis Brandis bei seinem Versuchen mit den verschiedenen Kegelgrössen seiner Type 1 (111—118—122 mm) sich für die grösste diesen 3 entschieden und einen genügenden

[1] *Zeitschrift des Vereins für Lübeckiche Geschichte und Altertumskunde*, IX, Heft 2 S. 294.

Vorrat derselben hergestellt hatte. Ein genaures Datum für die dazu nötige Zeit, schätzungsweise mag die Mitte des Jahres 1474 genannt sein, lässt sich indessen wohl nicht ermitteln. Jedenfalls muss die Bulle, um ihr die gewünschte Wirkung zu sichern d. h. anzuregen, zur Feier des Jubeljahres nach Rom zu pilgern, um sich den dort in Aussicht gestellten Ablass zu verdienen, geraume Zeit vor Weihnachten bekannt gewesen sein.

NÅGRA IKONOGRAFISKA NOTISER TILL KALENDARIET I COD. LINCOP. J 79

Av

ARVID LINDHAGEN, Stockholm

I DENNA TIDSKRIFTS årgång för i fjol s. 195 har redan med tacksamt erkännande omtalats, att en reproduktion av detta vackra kalendarium utgivits såsom bilaga till Linköpings Bibliotheks Handlingar. Det omfattar tolv sidor, en för varje månad. Större delen av varje sida upptages av kronologiska tabeller, medan blott en mindre del upplåtits åt helgonens namn, deras bilder och attribut. Samma utrymmesfördelning finner man även i den åtföljande uppsatsen av prof. Nat. Beckman: den tabellariska delen är föremål för en utförlig redogörelse, medan den ikonografiska fått nöja sig med en mera knapphändig behandling. Då emellertid denna senare del måste anses vara av ett vida allmännare intresse än den förra, vill jag här lämna några ytterligare notiser till densamma, varvid jag dock inskränker mig till sådana fall, där Beckman förbigått helgonattributen med tystnad eller där hans uppfattning av dem synes kräva någon modifikation.

17 jan. Antonius. Han företrädes här av sitt vanliga attribut, ett svin, i vilket Beckman ser »någon av de demoner, som plågade den helige Antonius». En annan uppfattning av sinnebilden hävdas med eftertryck av Weigel & Zestermann[1] (I, s. 113): »Das Schwein ist das Symbol der unreinen Lüste, der Versuchungen des Teufels, die Antonius in sich glücklich bekämpft hat; Antonius hat den Teufel überwunden und darum ist ihm das Schwein beigelegt».

21 jan. Agnes. Symbol: en kvinnoklädnad. Beckman upplyser endast: »Hennes martyrium bestod bl. a. i att inspärras i ett skökohus». I fortsättningen av legenden förtäljes följande. Berövad alla sina kläder och instängd i en kammare bad hon till Gud, att de lemmar, som helgats åt

[1] *Die Anfänge der Druckerkunst in Bild und Schrift.* Bd. 1, 2. Leipz. 1866.

Kristus, icke måtte vanäras. Och strax såg hon framför sig en vit och skinande klädnad, som hon iklädde sig med fröjd, i det hon prisade Gud med orden: »Jag tackar dig Herre, att jag befunnits värdig att bära dina utvaldas klädnad». Och hela rummet fylldes av ett underbart ljus, klarare än solen vid middagstid. — Det torde vara denna episod, som avses med kalendariets symbol.

12 mars. Gregorius. Attributen, en klubba och ett ris, stå i samband med en tilldragelse i Gregorii liv, som ofta varit föremål för framställning i bild. Det hände honom nämligen en gång vid mässan, att en kvinna genom skratt gav tillkänna sitt tvivel på Kristi verkliga närvaro i nattvardsbrödet. Detta förvandlade sig då, på Gregorii bön, till Kristus själv, omgiven av de s. k. arma Christi, Kristi vapen, d. v. s. alla de yttre föremål, som spelat någon roll i passionshistorien. En avbildning av detta under, som är mycket rik på »arma», kan ses hos Weigel & Zestermann (I, s. 195), och på densamma finner man bland annat den klubba, med vilken Jesus drevs att bära sitt kors, och det ris, med vilket han gisslades. Det är uppenbarligen dessa detaljer från en bild av Gregoriusmässan, som gå igen i vårt kalendarium. Samma ursprung torde riset på runstaven ha. Vad särskilt klubban angår, vill jag hänvisa till en annan bild hos Weigel & Zestermann (I, s. 35), på vilken två personer ses svänga sina klubbor mot den under korset dignande Frälsaren.

21 mars. Benedictus. Symbol: en högerhand med ringfingret och lillfingret inböjda, de tre övriga utsträckta, pekfingret och långfingret omgivna av en gloria. — Såsom abbot i Subiaco arbetade sankt Benedikt på förbättring av klostertukten och ådrog sig därigenom munkarnas hat till den grad, att de sökte förgifta honom. Men när han gjorde korstecknet över giftbägaren, sprang den sönder och giftdrycken rann ut på marken. Symbolen torde föreställa hans hand i detta ögonblick. Enligt en variant av denna sägen brast icke bägaren, utan giftet uppsteg ur densamma i form av en orm. Härav ormen på runstaven.

6 maj. Johannes ante portam latinam. Figuren föreställer den tortyr, som evangelisten Johannes enligt sägnen underkastades utanför Latinska porten i Rom utan att därav taga någon skada. På kejsar Domitiani befallning blev han nämligen nedsänkt i en kittel med kokande olja.

3 juni. Erasmus. Enligt sägnen var han biskop och led martyrdöden på sådant sätt, att tarmarna drogos ur hans buk med ett vindspel. Detta är också hans attribut hela medeltiden igenom, så även här.[1] En drastisk

[1] Beckman: »Symbolen är väl en kräkla, fast av ovanlig form».

framställning av hans martyrium kan man se hos Weigel & Zestermann (I, s. 355). Genom missförstånd har figuren på runstaven tolkats som en bröstborr (navare).

20 juli. Margareta. Attributet är som vanligt en drake. Till hennes martyrium hörde nämligen, att hon kastades i fängelse, där djävulen uppträdde i en drakes skepnad för att plåga henne; men genom att göra det heliga korstecknet övervann hon helvetets makt. Man har kallat henne den kvinnliga sankt Göran.

22 juli. Maria Magdalena. Legendens och konstens Maria Magdalena är en sammansmältning av tre skilda bibliska gestalter, Maria från Magdala, Maria från Betania och synderskan i fariséen Simons hus. Den förstnämnda var en av de tre kvinnor, som efter Jesu död köpte välluktande kryddor och sedan gingo till hans grav för att smörja honom, de båda andra smorde vid olika tillfällen under hans levnad hans fötter och torkade dem med sitt hår. Deras gemensamma attribut är därför ett smörjelsekärl, som vi återfinna även här.[1]

25 juli. Jacobus. Enligt den spanska traditionen ligger aposteln Jakob den äldre begraven i katedralen i Santiago de Compostela, som på grund härav blivit en särskilt under medeltiden berömd vallfartsort. Alltifrån 1200-talet avbildas aposteln vanligen och även i vårt kalendarium såsom pilgrim med stav och pilgrimshatt; på den senare är ofta fäst en snäcka, det minnestecken som utdelades åt pilgrimerna vid hans grav.

28 juli. Botvid. Beckman skriver: »Symbolen, en fisk, syftar väl på legenden om hur Botvid återfanns, sedan han blivit mördad och kastad över bord». Denna mening kan jag icke dela. Botvid dräptes på Rogö i Södermanlands skärgård och återfanns där av sina sökande anhöriga. Fisken syftar på det stora miraklet i hans liv, det underbara fiskafänget, varom kan läsas i Legender från Sveriges medeltid (Stockh. 1917), s. 254.

9 okt. Dionysius. Såsom den förste biskopen i Paris har han kräklan till symbol.

26 dec. Stephanus. Hans vanliga attribut utgöres av stenar, här tre till antalet, varmed häntydes på hans dödssätt. Även bilden den 3 aug. innehåller ett par stenar.

29 dec. Thomas. På bilden ses hans attribut, svärdet med vilket han mördades, ligga med eggen mot hans hjässa.

---

[1] Beckman: »Symbolen synes vara ett kyrktorn».

På den vågräta linjen omedelbart under de nu omhandlade bilderna äro vissa dagar i varje månad utom januari betecknade med stora blå punkter. Jag tar för givet, att det är på dessa som Beckman syftar med orden (s. 77): »I övre kanten på raden för söndagsbokstäver finnas några runda teckningar, vilkas betydelse jag icke känner.» Det ligger emellertid nära till hands att förmoda, att man här har att göra med ett speciellt fall av det vidskepliga »dagväljeri», som var så vanligt under medeltiden;[1] och i första rummet har man då att tänka på åderlåtningen. I Bondepraktikan[2] anträffar man (fol. F 2 v. och ff.) under rubriken »Märkelse Daghar» vissa dagar i varje månad utpekade såsom ogynnsamma för detta ändamål; och med dem sammanfalla de i kalendariet märkta dagarna i de flesta fall så nära, att man synes berättigad till det antagandet, att samma sak åsyftas även här. Följande sammanställning utvisar de dagar, för vilka det varnas i de båda källorna.

Febr. Båda den 7; kalend. dessutom den 16, 17, 19.
Mars. Båda den 15, 16, 17, 18.
April. Båda den 1, 6, 7, 15; kalend. dessutom den 17.
Maj. Båda den 7, 15, 17.
Juni. Båda den 6.
Juli. Båda den 15, 17; bondepr. dessutom den 1 och hundedagarna.
Aug. Båda den 19, 20; dessutom kalend. den 5, bondepr. den 15.
Sept. Båda den 16, 18.
Okt. Båda den 6.
Nov. Båda den 16, 17.

I januari finnes ingen varning i kalendariet, medan bondepraktikan varnar för hela månaden med orden: »Tå är ey godt at låta Blodh, synnerligh 2. 7. 8. 15. dagen».

I december varnar kalendariet för den 6, 7 och 19; i bondepraktikan heter det: »Låt tigh ey ådro slå».

Dessa olikheter äro ju visserligen betydliga, men i en sak som denna böra de icke vara alltför överraskande; jag vill endast påpeka, att det i bondepraktikan (fol. F 7 v.) finnes ännu en förteckning på för åderlåtning ogynnsamma dagar, och att den icke fullt överensstämmer med någondera av de föregående.

[1] Ordet »dagväljeri» är ett lån från J. TH. STORAKER, *Tiden i den norske folketro* (Kra 1921), s. 239.

[2] Stockh. 1662; omtryckt i Stockholm 1901.

RECENSIONER

T. HAAPANEN, *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors.* I. *Missalia.* Helsingfors 1922. XXXVI, 215 s. 8°. (*Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter,* IV.)

Den för kännedomen om det medeltida handskriftsbeståndet i Sverige så viktiga frågan om behandlingen av de i våra svenska arkiv, förnämligast Kammararkivet, befintliga fragmenten av medeltida pergamentshandskrifter, som här tjäna som omslag kring äldre räkenskapshandlingar, har ännu icke bragts till någon lösning. På offentligt uppdrag verkställde anmälaren åren 1912—13 en undersökning av dylika arkivalieomslag i Kammararkivet och Riksarkivet och framlade i samband härmed i skrivelse den 15 jan. 1914 underdånigt förslag om åtgärders vidtagande i avsikt att åt forskningen bevara och tillvarataga den kulturskatt, som ligger gömd i dessa blad.[1] De i frågan närmast intresserade myndigheterna synas emellertid ännu icke ha kommit till något resultat i saken, ehuru nu snart tio år förflutit, sedan förslaget remitterades till dem. Under sådana förhållanden har det icke varit tänkbart eller ens lämpligt att påbörja en detaljerad undersökning eller ett planmässigt ordnande av de till flera tusen uppgående pergamentblad, som i äldre tider redan överförts till Kungl. biblioteket[2] från olika arkiv, särskilt Kammar- och Krigsarkiven, och som höra till handskrifter, varav blad fortfarande kvarsitta som omslag kring handlingar i dessa och andra arkiv. För att en rekonstruktion, så långt det bevarade materialet det tilllåter, skall ha utsikt att lyckas, fordras, att hela fragmentbeståndet samlas på ett ställe och här underkastas granskning av specialister på olika områden av medeltidsforskning, icke minst det liturgiska. Uppgiften erbjuder många svårigheter, men är onekligen en av de största och viktigaste, som kan åläggas vår bibliografiska forskning och det vore därför till stor skada, om frågan ytterligare förhalades. Att några positiva åtgärder i saken hittills icke vidtagits, torde nog också ha berott på frågan om vården av Kammararkivet, vilken länge nog varit svävande, men nu bragts till ett lyckligt slut, sedan Riksarkivet bemyndigats att från 1922 års början övertaga omsorgen också om detta arkiv.

---

[1] *Handlingar ang. undersökning av äldre arkivalieomslag i Kammararkivet och Riksarkivet* utg. av Kungl. biblioteket. Stockh. 1914. (*Kungl. bibliotekets Handlingar,* 34.)

[2] Till Uppsala universitetsbibliotek ha också några hundra blad överlämnats från Krigsarkivet.

Under det att alltså denna viktiga fråga ännu så länge ligger nere i vårt land, har däremot i Finland ett systematiskt ordningsarbete av där befintliga fragment påbörjats, som redan avsatt flera viktiga resultat. Jag behöver blott hänvisa till Haapanens och Malins i denna tidskrifts förra årgång offentliggjorda uppsatser, vilka hämtat sitt stoff från den stora fragmentsamlingen i universitetsbiblioteket i Helsingfors, samt till föreliggande större arbete, den första bibliografiska beskrivning i sitt slag av en fragmentsamling. Helsingforssamlingen, som uppskattas till minst 10,000 blad, härstammar som bekant också från det svenska Kammararkivet. På grund av artikel 12 i fredsfördraget i Fredrikshamn 1809 förpliktigades Sverige att inom sex månader, senast ett år, utlämna »alla egohandlingar, arkiv och andra så allmänna som enskildta dokument, planer och kartor öfver fästningar och städer, som till följd af närvarande traktat tillfallit H. Mt Kejsaren af Ryssland». Under åren 1810—12 utlämnades på grund härav från Kammararkivet till en i Stockholm verksam finsk kommission »äldre och senare årens jorde-, lands- och verifikationsböcker etc.» rörande de avträdda finska landskapen, omfattande tiden 1531—1809. Härvid medföljde även de åländska och österbottniska fogderäkenskaperna, vilka av ålder räknats till de norrländska landskapshandlingarna. Långt senare, år 1864, gjordes på initiativ av en enskild finsk forskare J. E. Vaaranen en efterskörd i Kammararkivet, varvid ytterligare närmare 300 volymer överlämnades till finska statsarkivet; mer än hälften härav rörde dock icke Finland utan Östersjöprovinserna.[1] Räkenskaperna för tiden ca. 1531—1640 voro för det mesta bundna i pergamentblad från äldre handskrifter och tryckta böcker. De till Finland överförda handlingarna förvarades först i Åbo och från år 1819 i Helsingfors, till en början på olika ställen och utan egentlig vård. Först åren 1844—56 ordnades den stora samlingen, vilket arbete anförtroddes åt bibliotekarien och docenten vid universitetet i Helsingfors E. Grönblad, vilken inlade stora förtjänster om det på grundvalen av dessa handlingar bildade senatsarkivet, som år 1869 fick den officiella titeln Finlands statsarkiv. Men Grönblad hade även sin uppmärksamhet riktad på innehållet i de som omslag använda pergamentbladen och kom genom en rad värdefulla fynd[2] till den slutsatsen, att här förelåge rester av finska kloster- och kyrkobibliotek. Genom senatsbeslut den 25 okt. 1843 hade därför redan bestämts, att arkivalieomslagen skulle avlägsnas från handlingarna och överlämnas till universitetsbiblioteket i Helsingfors samt att de gamla handlingarna i stället skulle förses med nya band. Härvid gjorde man sig dock skyldig till ett ur arkivteknisk synpunkt oriktigt förfarande — liksom man senare också gjort hos oss —, i det att man förbisåg betydelsen av de anteckningar och signa, som

[1] *Betänkande 1919 av Arkivsakkunniga,* s. 129. — Man gick så långt i tillmötesgående att en jordebok, som rörde gods såväl i Finland som Sverige, överlämnades i original, under det att de partier, som angick Sverige, avskrevos för Kammararkivets räkning.

[2] Om dessa och av andra finska forskare, såsom AF BRUNÉR, ELMGREN, BOMANSON m. fl. gjorda fynd se Haapanens inledning, s. x ff.

ofta finnas på de gamla omslagen och som i regel hänföra sig till själva handlingarna. Numera torde man på fotografisk väg lätt kunna ersätta dessa anteckningar, så att ur denna synpunkt hinder icke bör anses föreligga för att få pergamentsomslagen avlägsnade — en conditio sine qua non för det planerade rekonstruktionsarbetet. Just på grund av den omständigheten att samtliga omslag avlägsnats från de finska räkenskaperna har man, sedan lämpliga krafter anträffats, här kunnat begynna med att på allvar undersöka och enhetligt ordna fragmentsamlingen, ja till och med att katalogisera fragmenten, varvid början gjorts med de liturgiska. Det är särskilt dessa senares musikhistoriska betydelse, som i första hand tilldragit dem uppmärksamheten.

Som en första frukt av den finska fragmentkatalogiseringen föreligger nu Haapanens förteckning och beskrivning på samtliga i fragmentsamlingen i Helsingfors universitetsbibliotek förvarade missalblad, vilka utgöra den största gruppen bland fragmenten. Förteckningar äro vidare planerade att utgivas över fragmentgrupperna gradualen, breviarier, antifonarier, lektionarier, manualen m. m. Det erbjuder mången gång icke ringa svårighet att bestämt avgöra, till vilket slag av liturgisk handbok ett fragment hör, särskilt som de nordiska ritualböckerna uppvisa många övergångs- och mellanformer. Till missalgruppen, som omfattar de s. k. missalia plena, ha också förts några fragment, vilkas innehåll icke helt täckes av fullmissalet, ävensom fragment, vilka endast innehålla de viktigaste mässorna samt votivmässor.

De i fragmentsamlingen befintliga missalbladen utgöra enligt Haapanens förteckning 2,685 stycken, hörande till 369 olika missalen från 11:te till 15:de århundradena. Det bäst rekonstruerade exemplaret räknar emellertid blott 76 blad, det härnäst 68. Mer än 50 blad ha tre, över 40 två, 30 eller mer fem exemplar. De flesta ha alltså bevarats i endast ett fåtal blad. I intet fall har någon datering anträffats, utan fragmentets ålder har måst bestämmas på enbart paläografiska grunder. Fragmenten ha ordnats kronologiskt i fyra grupper, för vilka givits något vida gränser, då ju en exakt datering i de flesta fall icke är möjlig: 1) 11:te—12:te årh.; 2) 12:te—13:de årh.; 3) 13:de—14:de årh. och 4) 14:de—15:de årh. Grupperna 2—4 äro indelade i två underavdelningar: proprium med och utan noter. Inom de olika grupperna ha missalena sedan ordnats efter format, från mindre till större. Den äldsta gruppen, missalena från 10- och 1100-talen, omfattar blott fragment av fem handskrifter. Av missalets föregångare sakramentariet har intet spår anträffats bland fragmenten. Talrika blad ha kunnat bestämmas som hörande till missalen, vilka dels skrivits, dels omändrats för Åbo stifts gudstjänstbruk. Icke mindre än trettio sådana missalen ha beskrivits, varav fem stycken ursprungligen varit dominikanermissalen. Dominikanerliturgien har spelat en stor roll i Åbo stift allt sedan biskop Thomas' tid (1209—1245), vilken tillhörde predikarorden. Även från andra nordiska stift ha missalfragment kunnat konstateras, så från två missalen för Strängnäs stift, andra två för Västerås stift, ett missale för vardera Uppsala, Linköpings och Lunds

stift. Vidare ha fem tyska missalen, därav ett från Lübeck, kunnat bestämmas, två engelska, ett engelskt-franskt, ett franskt m. fl. På grund av materialets otillräcklighet, i många fall finnes ju blott ett eller ett par blad av samma missale, möter diocesbestämningen ofta oövervinneliga svårigheter. Förf. torde också i för stor utsträckning ha litat till Grotefends arbete, som för de äldre missalena icke ensamt räcker. Missalet nr 51 (sec. 13—14) säges sålunda möjligen vara av danskt ursprung och translatio Martini och translatio Benedicti icke förekomma i svenska missalen; dessa fester finnas emellertid båda i Vallentunakalendariet, den förstnämnda som ordinatio Martini.

I sin inledning har Haapanen underkastat missalfragmentens proveniens en ingående undersökning och kommit till det resultatet, att de allra flesta med säkerhet härstamma från Finland och att de således använts i finska kyrkor och kloster under medeltiden. För närmare en tredjedel eller 115 missalen kan säker finsk proveniens uppvisas, ehuru endast två kunnat lokaliseras till en bestämd kyrka, nämligen Finström och Juva (Jockas). Däremot kunna endast sju fall påvisas, i vilka omslagen med säkerhet bundits i Sverige eller förut varit använda här. Detta bestyrker alltså i eminent grad den åsikt, som förut förfäktats av anmälaren, nämligen att flertalet hithörande räkenskaper bundits vid de olika fögderierna i riket och i bundet tillstånd inlämnats till räknekammaren. Materialet till omslagen torde i de flesta fall ha av fogden hämtats från närmaste kyrka eller kloster. Att handskrifter i fögderiet bevarats för bindningsändamål visas av räkenskaper, som bundits för samma fögderi men på olika tider. Den finska proveniensen framgår icke blott av fragmentens innehåll utan även av andra omständigheter. I några fall äro omslagen sålunda försedda med anteckningar rörande i Finland och icke i räknekammaren verkställd revision av räkenskaperna, andra anteckningar finnas, som äro skrivna på finska eller innehålla finska orts- eller personnamn, någon gång ha finska urkundsfragment tjänat att förstärka omslagen o. s. v.

Endast den som själv något sysslat med dylik fragmentforskning kan tillfullo uppskatta det av Haapanen utförda arbetet, vilket erfordrar icke blott tålamod utan även ingående kännedom om medeltidens liturgiska texter och gedigna paläografiska insikter. Anmälaren kan endast, särskilt med hänsyn till det i Stockholm befintliga materialet, på det livligaste instämma i den av förf. uttalade förhoppningen, att övriga för kännedomen om den nordiska medeltidslitteraturen så viktiga fragmentsamlingar snart måtte slutgiltigt sammanföras och ordnas. *Isak Collijn.*

E. VOULLIÉME, Die deutschen Drucker des 15. Jahrhunderts. Aufl. 2. Berlin: Verlag der Reichsdruckerei 1922. XVI, 175 s. 8°.

Då den om inkunabelforskningen så förtjänte bibliotekarien vid Börsenverein i Leipzig Konrad Burger år 1912 bortgick, lämnade han ett av sina arbeten ofullbordat, nämligen det år 1892 påbörjade stora faksimileverket

»Monumenta Germaniae et Italiae typographica». T. o. m. år 1904 hade Burger utgivit åtta fasciklar av detta arbete, det första i sitt slag i Tyskland, men härefter avbrutit utgivningen, väl på grund av att de mera stort anlagda faksimilepublikationer, som Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrhunderts år 1905 började utgiva och som sedan i snabb takt årligen, även under krigsåren, följde, i viss mån gjorde Burgers arbete redan föråldrat. Monumenta inskränkte sig ju till att omfatta blott tyska och italienska tryck och meddelade endast faksimil av inkunabelsidor, då Gesellschaft für Typenkunde dessutom reproducerade även de olika alfabet, initialer, typografiska ornament m. m., varav varje press betjänat sig, och också satt som mål att behandla alla länders äldsta typografiska alstring. Förläggaren önskade emellertid en avslutning på Monumenta och vid Burgers död uppdrogs det åt professor Ernst Voulliéme vid Kgl. Bibliothek, nu Staatsbibliothek i Berlin att fortsätta och avsluta arbetet. Detta uppdrag hade icke kunnat läggas i bättre händer. Ernst Voulliéme är otvivelaktigt för närvarande en av de främsta kännarna på den äldsta tyska boktryckerihistoriens vidsträckta fält.[1] Härom vittna hans samvetsgranna kataloger över inkunabelsamlingarna i Bonn (1894), Berlin (1906, 1914, 1922), Trier (1910), hans utmärkta monografi över Kölns äldsta boktryck (1903), hans deltagande i arbetet för Gesamtkatalog der Wiegendrucke, hans redaktörskap för de Veröffentlichungen, som Gesellschaft für Typenkunde utger och vilka de sista åren helt vilat på hans skuldror, och icke minst hans »Deutsche Drucker», som nu sett sin andra upplaga utkomma och slutsäljas. I programmet för Burgers Monumenta ingick också ett textband till förklaring av faksimilen, till vilket emellertid vid Burgers död inga som helst förarbeten förelågo. Voulliéme åtog sig även detta arbete och, sedan själva serien Monumenta av Voulliéme åren 1912—13 avslutats med fasciklarna 9—12, utkom år 1916 första upplagan av textbandet, som innehåller en serie kortfattade monografier över de under 1400-talet i Tyskland och Schweiz verksamma boktryckarna. Den andra upplagan, som utkom 1922, är betydligt utökad samt dessutom försedd med för de viktigaste pressarna typiska illustrationsprov. De uppgifter, som meddelas i monografierna, äro stödda på de sista forskningsresultaten och sovrade med kritisk skärpa. För Sveriges vidkommande äro särskilt historikerna över de nordtyska pressarna, Lübeck, Magdeburg, Hamburg, Rostock av intresse och det är med tacksamhet man konstaterar, att de senaste rönen rörande dessa pressars verksamhet samvetsgrant blivit beaktade. Så är även förhållandet med Voulliémes lärorika och överskådliga framställning av de äldsta pressarna i Mainz, Bamberg m. fl. berömda tryckorter och av de invecklade spörsmål, som knyta sig till dessa.

Med Burgers Monumenta har Voulliémes textband endast bevarat ett lösligt samband genom att för varje boktryckare hänvisa till de i Monumenta

[1] Se den till Voulliémes 60-årsdag utkomna festskriften av E. v. RATH, *Ernst Voulliéme als Inkunabelforscher. Ein Verzeichnis seiner Arbeiten...* Bonn 1922.

förekommande planscherna; härjämte ha hänvisningar gjorts även till andra kända faksimileverk. Den andra upplagan av »Die deutschen Drucker des 15. Jahrh.» framträder i ännu självständigare form, vartill särskilt det rika och med omsorg valda illustrationsmaterialet bidrager. Såväl härigenom som genom de talrika bibliografiska upplysningarna och hänvisningarna blir Voulliémes bok synnerligen instruktiv och tjänar att på ett överskådligt sätt införa den studerande i historien om det äldsta boktrycket och i den omfattande litteratur, som uppstått kring Gutenbergs och hans efterföljares verksamhet. Ja, så länge en sammanfattande framställning av den äldsta boktryckerihistorien, utarbetad på grundvalen av de senaste forskningsresultaten, icke föreligger, ersättes den vad Tyskland beträffar av Voulliémes Deutsche Drucker.

Boken, som i denna andra upplaga utgivits på rikstryckeriets förlag i Berlin, föreligger i en förstklassig typografisk utstyrsel såväl vad papper som tryck beträffar. *Isak Collijn.*

Aarbog for Bogvenner. Udg. af S. DAHL. Aarg. 6. Kbhvn: V. Pios Boghandel 1922. 213 s. 4°. Ill.

Den till julen 1922 utkomna sjätte årgången av den danska Aarbog for Bogvenner bjuder på flera uppsatser av bokhistoriskt och bibliografiskt intresse. Av dessa är det dock endast Th. A. Müllers uppsats »Noget om Holberg og Bøgerne. Særlig om hans Bibliotek» (s. 1—24), som direkt berör nordisk bokhistoria. Vi få här lära känna den store danske författaren som sin egen förläggare och bokhandlare och vi få även stifta bekantskap med hans privata boksamling och erfara densammas senare öden. Holbergs bibliotek var icke så synnerligen stort, men det var ett gott vetenskapligt handbibliotek på 3 à 4,000 volymer, som av dess ägare testamenterades till Sorö akademi att i dess bibliotek uppställas som en särskild samling under benämningen Bibliotheca Holbergiana. Med akademiens brand år 1813 gick också dess bibliotek förlorat och av Holbergs böcker torde nu endast en återstå, ett exemplar av 1720 års upplaga av Peder Paars.

Bland andra uppsatser i Aarbogen förtjänar särskilt framhållas överbibliotekarien Sofus Larsens »Portrætstudier over Mænd fra Reformationstiden, I», vartill materialet hämtats från ett i universitetsbiblioteket befintligt exemplar av J. A. Fabricius, Centifolium Lutheranum (Hamburg 1728—30), som av författaren interfolierats och försetts med ett rikhaltigt på de vita bladen uppklistrat bildmaterial, väl som förberedelse för utgivande av en ny, utvidgad upplaga av detta reformationshistoriska arbete. Det mesta utgöres av utklipp ur tryckta böcker, däribland från flera värdefulla reformationsskrifter, men även originalstick förekomma. J. Dam har skrivit om »Biblioteket over Skyerne», d. v. s. klosterbiblioteket i Monte Cassino, och den kände bokbindaren Anker Kyster meddelar några notiser om äkta och

falska Canevari-band, för vilka han föreslår benämningen »Kamébindene med Apollofiguren». Då samma band utförligare och på grundvalen av nyare forskningar komma att behandlas i innevarande årgång av denna tidskrift av friherre Johannes Rudbeck, kommer Kysters framställning säkert att vinna det beaktande den förtjänar. — För boksamlaren är alltid H. O. Lynges översikt över de danska bokauktionerna av värde; i denna årgång meddelas resultaten av de sju större bokauktioner, som höllos under år 1921 och på vilka bl. a. mäklaren A. Bugges och professor Troels-Lunds boksamlingar försåldes. Inalles gingo 25,217 band under klubban, vilka tillsammans inbragte 82,346 kr. 19 öre. Ännu år 1921 kunde ingen nedgång i de danska auktionsprisen förmärkas och tillslutningen betecknas som god, ehuru ingen av auktionerna var av större intresse. — Översikter av verksamheten i det Kongel. Bibliotek, Universitetsbiblioteket och Aarhus Statsbibliotek ha lämnats av vederbörande bibliotekschefer. Här förtjänar särskilt framhållas det Kongel. Biblioteks målmedvetna strävanden att öka den förut nog så rikhaltiga inkunabelsamlingen. Sedan år 1901 har densamma vuxit med icke mindre än c:a 1,300 nummer, varav 900 förvärvats ensamt under åren 1913—22. Detta har kunnat ske dels genom biblioteket beviljade extra anslag, som även kommit inkunabelsamlingen till godo, dels genom understöd av mäcenater.

Den vackert utstyrda publikationen, som fördelaktigt vittnar lika mycket om det danska bokhantverkets höga ståndpunkt som om de stora bibliofila och bibliografiska intressen, som råda i våra dagars Danmark, avslutas med en översikt över »Dansk Boghaandværk i det forløbne Aar» av H. S. Hendriksen, som ju själv gjort en högt uppskattad insats i den moderna danska bokens historia. *Isak Collijn.*

Islandica. An annual relating to Iceland and the Fiske Icelandic Collection in Cornell University Library. Vol. 11—14. Ithaca, N. Y., 1918—22.

De fire Bind af »Islandica», som her foreligger er alle — ligesom forøvrigt alle deres Forgængere — forfattede af Hr. Halldór Hermannsson, Fiskesamlingens Bibliotekar og nu tillige Professor i nordiske Sprog ved Cornell University.

Vol. 11. har Særtitlen: The periodical literature of Iceland down to the year 1874. Prof. Hermannsson giver her en fortrinlig Monografi over en udenfor Island lidt kendt Gren af vor Litteratur. Han har taget Ordet »periodisk Litteratur» i sin videste Betydning, saaledes att ogsaa Statspublikationer som den islandske Altingstidende (»Alþingisbók») kommer derunder. — Bogen er livlig og interessant og udviser Forf:s grundige Kendskab til dette Omraade. Enkelte Smaating kan indvendes — saaledes vilde jeg have ønsket at Forf. Side 4 ff. havde omtalt noget udførligere Altingsbøgernes Forhistorie i Forbindelse med den af ham selv i Noterne anførte Udgave af den ældste

(nu eksisterende) Serie af disse, som nu udkommer paa Foranstaltning af det islandske historiske Selskab.

Det er ganske interessant att følge den islandske periodiske Litteraturs Udvikling — ikke mindst under Prof. Hermannssons kyndige Vejledning — alt fra det ældste Tidsskrift »Islandske Maaneds Tidender», som af en patriotisk islandsk Embedsmand Sysselmanden Magnús Ketilsson blev udgivit og trykt paa den lille Ø Hrappsey i Breiðafjorden (1773 ff.), hovedsagelig med det Formaal for Øje at vække Interessen for Island hos de mere oplyste i Danmark og Norge — og da disse ikke kunde forudsættes at kunne Islandsk, og dette Sprog ogsaa som oftest var ukendt for de højere danske Embedsmænd, i hvis Hænder Islands Skæbne var lagt, saa udgav Magnús Ketilsson sit Tidsskrift paa Dansk. — Det første virkelige islandske Tidsskrift paa Islandsk saa derimod Lyset i København, det er det berømte »Rit þess Islenzka Lærdóms Lista Félags» 1781 ff., udgivet af et Selskab, hvis Hovedmand var den alsidigt virksomme Videnskabsmand og Patriot Jón Eiríksson (Erichsen), i Island kendt som en af vort Folks bedste Sønner, en social og kulturel Foregangsmand af første Rang, i Danmark mest kendt som Bibliotekar ved det Kongelige Bibliotek i København. Med dette Tidsskrift kan man sige at der begynder en ny Periode i islandsk Sprog og Litteratur. Forf. giver en fortrinlig Karakteristik baade af disse og af adskillige andre af de vigtigste Tidsskrifter, og deres Stilling i Tidens Aandsliv og Politik. Man fristes til at spaa, at dette Bind af Islandica vil for Eftertiden blive et af de mest benyttede, paa Grund af den fortrinlige Oversigt, det giver over denne vigtige Gren af vor Litteratur, som netop i en ganske særlig Grad er knyttet sammen med Folkets almindelige Historie og Kulturudvikling.

Vol. 12: 'Modern Icelandic' er af sproghistorisk Indhold, en populær Fremstilling af det islandske Nutidssprogs Udvikling og dets Forhold til det gamle Litteratursprog. Denne Bog er mere bestemt for det brede Lag af dannede end for den lærde Verden. Den er livlig og morsomt skreven og fortrinlig egnet til det som Forf. øjensynlig tilsigter, at faa Folk med filologisk Dannelse men uden videre Kendskab til islandsk Nutidssprog til at interessere sig for dette. Der er et og andet som man kunde ønske noget anderledes el. navnlig mere udførlig behandlet, saaledes Sproget hos de ikke-akademiske Prosaikere i det 17. Aarh. (f. Eks. Jón Ólafsson Indíafari og Björn Jónsson fra Skarðsá), ligesom ogsaa en udførligere Fremstilling af Ændringerne i Udtalen gennem Tiderne vilde have været ønskelig. Men i og for sig er det fuldkommen forsvarligt at Forf. i et populært Skrift af denne Art ikke gaar alt for nøje ind paa de Sider af sit store Emne, som han med en ligesaa god Ret kan henvise til mere videnskabelige Værker. Bogens sidste Afsnit er paa sine Steder overordentlig interessante og morsomme, ikke mindst de gode og velvalgte Eksempler Forf. giver paa islandsk Purisme i vore Dage.

Med Vol. 13: 'Bibliography of the Eddas' og Vol. 14: 'Icelandic books of the seventeenth century' vender Prof. Hermannsson igen til det Felt, den

islandske Bibliografi, hvor han er den ubestridte Mester og Autoritet. Disse to Bind er som alle Forfatterens Værker af den Slags, prægede af hans sædvanlige Samvittighedsfuldhed og Nøjagtighed, og vil være aldeles uundværlige for Fagfolk paa deres respektive Omraader. Jeg vilde kun ønske Forfatteren som Appendix til Bibliografien over Eddalitteraturen havde givet en Oversigt over de vigtigste Udgaver og Oversættelser af de dermed beslægtede Digte, som findes spredte rundt omkring, og som Heusler og Ranisch har under et kaldt »Eddica minora», — men selvfølgelig kan disse Digte jo ogsaa tages sammen med Skjaldepoesien, naar Forfatteren, hvad han forhaabentlig senere gør, giver en Bibliografi over denne Litteraturgren. Som Forf. rettelig bemærker i Fortalen til Bd. 13. er en Del af Eddalitteraturen i Virkeligheden uadskillelig knyttet til den nordiske Mytologi, og han bebuder da ogsaa et senere bibliografisk Værk over dette Emne. I Forbindelse med det vilde jeg frembære det Ønske, at han saa kommer til at undersøge Litteraturen om Saxo, forsaavidt den gamle danske Historieskriver har behandlet Sagn fra Nordens mytiske Historie, som staar i Forbindelse med Eddaerne.

Bd. 14 er forsynet med en lærerig Indledning om Bogtrykkerkunstens Skæbne i Island i det 17. Aarhundrede. Det er højst interessant at se, hvorledes Hólarbispernes Kamp for deres økonomiske Interesser ødelægger Biskop Brynjólfur Sveinssons Reformplaner og hans Oprettelse af et selvstændigt Trykkeri i Skálholt, som sikkert under hans energiske Ledelse vilde have aabnet en ny og straalende Æra for den islandske Bogtrykkerkunst, og navnlig haft Betydning — som Forf. ogsaa rettelig bemærker — for Udbredelsen af vor klassiske Litteratur, som det nu for største Delen blev forbeholdt Udlandet at fremdrage. Dette er meget sørgeligt, idet man med Sikkerhed kan sige, at der dengang endnu eksisterede en hel Del uudgivne oldislandske Værker, som senere er gaaet tabt, helt eller delvis (som f. Eks. Heiðarvígasaga), men som den lærde Biskop og hans kyndige Medhjælpere godt kan tænkes at ville have kendt og muligvis udgivet. — Prof. Hermannsson har medtaget en Del Skrifter af islandsk Oprindelse trykte i Udlandet, saaledes Arngrímur Jónssons (»den lærdes») Skrifter — hvorfor giver forresten Prof. Hermannsson denne Lærde ikke det berømte Slægtsnavn Vidalín, som han var den første til at optage? — Ganske vist staar det paa de fleste af hans Bøger kun forkortet som »*W*», men vi seer at hans Efterkommere skriver det fuldt ud.

De forskellige litteraturhistoriske og personalhistoriske Notitser som Forf. saa hyppig føjer til Bogbeskrivelserne, giver denne Bog, som i øvrigt alle Prof. Hermannssons Bibliografier af denne Art, en ganske speciel Værdi. Islandsk Videnskab staar i stor Gæld til Forfatteren for netop disse Arbejder, der i saa høj Grad letter Arbejdet for alle, der skal beskæftige sig med disse Emner.

Sigfús Blöndal.

Bibliographia Gothoburgensis. Systematisk förteckning över skrifter rörande Göteborg utkomna t. o. m. år 1920 jämte alfabetiskt register. På uppdrag av Jubileumsutställningen utarbetad av S. ABERSTÉN. XII, 397 s., 1 faks. Göteborg: Medéns bokhandels aktiebolag i distribution, 1922. 8°. Pr. 14 kr.

Göteborgs stads ej minst genom innevarande års utställning mycket bemärkta 300-årsjubileum har givit anledning till att just nu en av de omfångsrikaste och mest betydande bibliografier publicerats som hittills sett dagen i detta land, ett verk som måhända ännu länge låtit vänta på sig, därest icke den yttre anledningen underlättat dess framkomst. Att emellertid äran av initiativet till detsamma helt och hållet tillhör dess författare, är måhända ej för djärvt att antaga och emotsäges kanske strängt taget icke heller av den ovan återgivna titelns formulering.

I alla händelser är Göteborg bland jubilerande städer den enda, som gjorts till föremål för en bibliografi. Så starkt som intresset för all s. k. hembygdskunskap på senare tider blivit och så intensivt som samlarivern på många håll koncentrerat sig just på Topographica, är det över huvud förvånande, att hittills så litet publicerats i svensk topografisk bibliografi. De större arbeten som hittills utgivits, äro lätt räknade och f. ö. av skiftande värde: Molérs Gottlandsbibliografi (1890, 2:a omarb. uppl. 1914), Bygdéns i huvudsak på de Westinska samlingarna grundade, numera självfallet i hög grad föråldrade förteckning över litteratur om Uppland och Stockholm (1892), Brandbergs Svensk topografisk litteratur i Trolleholms bibliotek (1905), Cappelins Hvar finns Skåne beskrifvet? (1909) samt Hasselbergs nyligen i denna tidskrift anmälda Bibliografiska anteckningar rörande Jämtland och Härjedalen (1920). De i Biblioteksbladet intagna, resonerande landskaps- och stadsbibliografierna, av vilka f. ö. en, den om Bohuslän, författats av Aberstén, äro ju mycket kortfattade, men göra säkerligen ej så litet nytta i brist på utförligare arbeten. Någon Göteborgsbibliografi rymmer denna serie tills vidare icke.

Då fråga är om ett bibliografiskt arbete av större omfång är väl obestridligen uppgiftens fixering och materialets begränsning huvudsaker, som ej utan risker av olika slag kunna negligeras, och den som använder en bibliografi har rätt till klart besked om, inom vilket område fullständighet åsyftas. Detta krav har författaren till ifrågavarande arbete tillgodosett i företalet, där han utförligt redogör för i vilka avseenden han begränsat sin uppgift.

Man får här veta huru förf. ställt sig till frågan om tidningsartiklars medtagande. Härom upplyses, att han »ej medtagit andra tidningsuppsatser än sådana, som tillfälligtvis kommit till min kännedom; jag har ej genomgått tidningarna ens i någon mån systematiskt». Ett stort antal »tidningsartiklar i G. H. T. och G. P. under några årtionden», säger sig förf. ha fått från dr Sigurd Hansson, som ställt sin förteckning över Göteborgiana till

förfogande. Någon klar föreställning om, i vilken utsträckning förf. medtagit tidningsartiklar ger detta meddelande knappast. Det förefaller nästan som om förf. ej ens gjorde anspråk på att ha fått med de viktigaste. Anmälaren, som på olika sätt sökt att bilda sig en mening om denna för bibliografiens värde betydelsefulla sak, har kommit till den uppfattningen att åtminstone ur senare årgångar måhända det viktigaste kommit med, hur det nu tillgått, och man får kanske hoppas att uttrycket »genomgått ej ens i någon mån systematiskt» beror på alltför långt driven blygsamhet. Att ur ifrågavarande passus söka framläsa ett principiellt ställningstagande till frågan om i vilken utsträckning tidningsartiklar böra medtagas i ett sådant arbete som detta och huru härvid praktiskt bör förfaras, vore obilligt. Snarare är att antaga att den »knappt tillmätta» tiden hindrat förf. från att så, som han hade önskat, ägna sig åt tidningarnas excerpering. I Setterwalls historiska årsbibliografi har jag påträffat bl. a. A. Blanck, En världshistorisk episod i Göteborgs historia (G. H. T. 1914 $^{6}/_{10}$); S. Hansson, Gamla Lödöse. De föreslagna utgrävningarna (G. H. T. 1916 $^{3}/_{6}$); G. Sarauw, Gamla Göteborgs läge (G. H. T. 1916 $^{20}/_{11}$). Flera Göteborgsuppsatser i G. H. T. av Viktor Rydberg saknas ävenledes, varom mera nedan.

Förf. säger sig, fortfarande i företalet, ha uteslutit »allt för obetydliga skrifter». Enligt min mening förekomma i bibliografien ett synnerligen stort antal skrifter, som tagna var för sig äro så obetydliga som möjligt, men som onekligen göra ett visst intryck och icke äro utan allt intresse, då de uppträda i samlad trupp. Jag tänker härvid i främsta rummet på en del i bokens första avdelning förekommande vägvisare och album m. m., t. ex. nr 55 och 56, utgörande souvenirer eller annonser för resp. Hotell Eggers och Grand Hotell Haglund, eller nr 408 Götheborg i form av en törnros, eller nr 415 och många andra å samma avdelning. Är dylikt tryck medtaget i största möjliga utsträckning — vilket det förefaller vara — försvarar det sin plats; eljest hade det varit bättre att utesluta detsamma. Nr 369 kunde nog utan olägenhet ha fått utgå: Gothenburg elften und zwölften August 1905. 8° — såsom denna titel står, placerad bland resebeskrivningar, kräver den åtminstone ett ord till förklaring — det blotta datum såsom titel är meningslöst. Skriften är ett program för ett två dagars besök i Göteborg av medlemmar av K. Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft.

Förf. omtalar, att han medtagit ej endast skrifter som blott handla om Göteborg, utan även sådana som »ägna vår stad en mera sammanhängande framställning i ett eller annat avseende», dock ej »artiklar i encyklopedier». Utländska resehandböcker, i vilka Göteborg figurerar, äro i enlighet härmed medtagna, men med den inskränkningen, att förf. »nöjt sig med att hänvisa till de upplagor, som finnas i KB eller i Stadsbiblioteket». Detta förf:s förfaringssätt förefaller mig mindre lämpligt. Vad det innebär, kan ses t. ex. s. 12, där av Baedekers Schweden und Norwegen upptagits 1:a, 3:e och 13:e uppl., av Norway and Sweden 1:a, 6:e och 10:e uppl., av Suède et Norvège 1:a och 4:e uppl., utan att på respektive ställen angivits orsaken

varför just dessa upplagor och inga andra medtagits. Det är ju dock inte fråga om en bibliotekskatalog. Felande upplagor kunde ha supplerats ur lätt tillgängliga uppslagsverk eller också hade förf. kunnat inskränka sig till att uppge endast första och sista upplagorna. Dessa utländska, hela Sverige behandlande resehandböcker äro f. ö., synes det mig, av så underordnat intresse, att de utan olägenhet hade kunnat utgå eller uppräknas helt kortfattat i en not. Principen att endast medtaga upplagor, som förekomma i något av de nämnda biblioteken synes f. ö. ha utsträckts utöver resehandböckernas gebiet. Så ha av Johan Bergmans P. Wieselgren endast 1:a, 4:e och 5:e uppl. kommit med. I detta sammanhang kan påpekas, att nr 118, en i Stockholm tryckt resehandbok, Guide du voyageur en Suède, av vilken endast uppl. 1867 upptagits, finnes i KB i ytterligare fyra upplagor; anonymiteten är i KB avslöjad: förf. Carl Gustaf Pauli.

Bland arbeten, som ägna Göteborg en mera sammanhängande framställning, saknar jag Cronholms och Hallenbergs arbeten över Gustaf II Adolfs regering; särskilt Cronholms med dess utförliga, med källhänvisningar rikt utrustade redogörelse för Göteborgs grundläggning hade icke bort saknas.

Företalet uppger, att »även ha medtagits några få arbeten, i vilka förekomma endast spridda notiser om Göteborg; i sådana fall hänvisas till register». För min del har jag fått det intrycket att dylikt medtagits i ganska stor utsträckning; jag saknar emellertid den av Emil Hildebrand utgivna Sveriges historia, där Göteborg förekommer i registret med talrika hänvisningar. Jag har den uppfattningen att det ej skulle skadat, om förf. varit något mera återhållsam på denna punkt, och att exempelvis på avdelningen Resebeskrivningar medtagits ett stort antal skrifter, som så i förbigående behandla eller nämna Göteborg, att de helst bort uteslutas; t. ex. nr 242. Någon skada göra de ju visserligen ej, om icke på det sättet att man oriktigt får det intrycket att förf. åsyftat fullständighet.

Kartor äro h. o. h. uteslutna. Ävenså böcker, som ej ha med Göteborg att göra på annat sätt, än att de »använts i Göteborg, såsom Gothenburgisches teutsches Gesangbuch, Das Handbuch der Deutschen Schule, Bönbok inom Mosaiska församlingen, invigningskantater etc.». Man kan ifrågasätta om icke dylika tryck väl kunnat försvara sin plats i bibliografien.

I Stadsfullmäktiges handlingar, kommunala författningssamlingar och länskungörelserna ingående tryck har endast i undantagsfall förtecknats särskilt. Föreningars och bolags tryck har medtagits så fullständigt som möjligt.

Ett antal viktigare handskrifter berörande Göteborg äro förtecknade i ett bihang, omfattande åtta sidor.

Uppställningen inom de olika avdelningarna är kronologisk. Att i detalj redogöra för och kritisera den systematiska indelningen, skulle föra för långt. Endast några anmärkningar i korthet. Åtgärden att i en underavdelning sammanföra »Geografisk-historisk-statistiska beskrivningar, rese-

handböcker och uppsatser med blandat innehåll» har icke slagit väl ut; avdelningen är alltför heterogen. Geografiska och statistiska beskrivningar, ciceroner o. d. hade åtminstone bort skiljas från verklig historia och kulturhistoria. Och skillnaden mellan »Bestämda tidsperioder», underavdelning under A I 1, och »Historia, enstaka händelser», huvudavdelning E, förefaller åtskilligt artificiell. Varför placera Ramm, Göteborg år 1658 på den förra, men Ramm, Göteborg 1661 på den senare?

Att Bibliografi förts till avdelning Q, Biblioteks- och bokväsen, torde vara mindre lyckligt. Något inre sammanhang mellan en bok som bibliografiskt behandlar Göteborg i något hänseende, och en katalog över ett bibliotek i Göteborg eller en historik över en bokhandel därstädes finnes knappast. Bäst hade varit att låta arbetet börja eller sluta med en huvudavdelning »Bibliografi».

Nu några ord om titlarnas avfattning. Med risk att synas småaktig, måste jag säga, att jag fått det intrycket att något större omsorg borde ha nedlagts på åstadkommande av konsekvens i olika avseenden. Några exempel ur högen. Varför upptages förläggare (f. ö. N. P. Pehrsson, ej N. A. Pehrsson) för 433, Göteborg i bilder, men ej för 435, Göteborg med omgivningar i hundra bilder (samma förlag)? Det kunde nog ha varit lämpligt att konsekvent utsätta förlag och tryckeri åtminstone för i Göteborg förlagda och tryckta artiklar. Ramm, Göteborg. Hrsgn von [! bör vara vom] Göteborgs Touristen-Verkehrs-Verein är placerad under nr 62, såsom översättning, men samma förf., Göteborg (Gothenburg), Wegweiser für Reisende självständig såsom nr 54, ej under 37, varav skriften är en översättning. Nr 21 Hellstenius, Några blad ur Göteborgs historia, väl ett relativt viktigt arbete, borde ej sakna titelns fortsättning: Några föreläsningar hållna i Göteborg våren 1868 av John Hellstenius (Hellstenius, J[ohan August Constantin] är sålunda ej exakt). Nr 695, Johan Bergmans förutnämnda arbete P. Wieselgren, har fått sina tre angivna upplagor upptagna på tre olika sätt: den första, förutom själva titeln, enbart »Sthlm 1894», den andra »Sthlm 1900. Göteborgstiden: s. 52—56», den tredje »Sthlm 1912, s. 64—68». Nr 124, Baedeker, saknar vid första upplagan uppgift om var Göteborg finnes omnämnt, varemot nr 143, En färd ... har dylik uppgift även vid första uppl. Vilseledande är nr 3 136 (Warburgs Viktor Rydberg): man får det intrycket att »Det litterära Göteborg 1855—62» behandlats dels i 1:a, dels i 2:a delen, vilket ej är förhållandet. Warburgs levnadsteckning innehåller f. ö. även på andra ställen än de av förf. angivna viktiga bidrag till Göteborgs litterära historia, särskilt Handelstidningens, vilka hade förtjänat att påpekas. Nr 79 (Ett och annat: I Göteborg år 1769) är ofullständig: det är nämligen bekant att förf. är ingen mindre än Viktor Rydberg (se härom Warburgs levnadsteckning, Del 2, s. 199—203 samt Levertins inledning till Min son på galejan). På tal om Rydberg, så har hans artikel i G. H. T. $^{8}/_{12}$ 1869 (Ett och annat: En morgonpromenad) ej kommit med i bibliografien, som ej heller upplyser om att Rydberg författat ett längre kapitel om Göteborg i

Göteborgs kalender (nr 465 i bibliografien, årg. 1857 och 1860 (s. 1—62 i 1860 års kalender). Några uppsatser av Rydberg i G. H. T. 1869 om konstutställningen samma år äro icke upptagna (se Warburg, D. 2, s. 198); ävensom Rydbergs uppsats Göteborg eller Götheborg? (G. H. T. 1873) — se fortfarande Warburgs arbete.

På titlarnas riktiga återgivande i detalj och på korrekturläsningen borde enligt min uppfattning något större omsorg ha nedlagts. Jag har antecknat ett förhållandevis rätt stort antal tryckfel, varmed jag emellertid ej vill belasta tidskriftens utrymme. I första underavdelningen förekomma tryckfel eller smärre oegentligheter åtm. i nr 3, 5, 10, 12, 21, 43, 62, 66. Det sagda gäller även det alfabetiska registret, mot vilket jag även vill anmärka, att dess användbarhet efter min uppfattning minskats i stället för ökats därigenom att förf. meddelat, utan »klammer», författarnas alla förnamn, även dem som vederb. aldrig själva använt.

Anmärkningar till trots lärer ingen kunna bestrida att Aberstén med sitt nu anmälda arbete riktat den svenska bibliografiska litteraturen med ett verk av ej blott betydande omfång utan även av högt och bestående värde. *S. Hallberg.*

H. Aschehoug & Co:s Forlag. Jubileumskatalog 1872—1922. Kria. 1922. 483 s. 8°.

I anledning av firmaets 50 årige beståen har Norges störste forlag utsendt en statelig jubileumskatalog, der vil ha adskillig interesse også for bibliotekene. Den er nemlig ikke bare et gjennemgående godt og pålitlig arbeide, utfört av bibliotekar ved Universitetsbiblioteket Leiv Amundsen; den tar også videre sikte enn de almindelige forlagsfortegnelser som vesentlig er beregnet på bokhandlere.

Denne katalog vil foruten å rettlede det kjöpende publikum om de skrifter som nu selges, også gi et tilbakeblikk på forlagets virke i de forlöpne 50 år. Derfor omfatter den alle firmaets forlagsskrifter, også de som nu er utsolgt, og gir i petitnotiser bibliografiske oplysninger om de tidligere utgaver og oplag av bökerne, samt rikelige henvisninger fra oversettere, utgivere og illustratörer. Av interesse er i denne forbindelse oplysningene om forfatternes födsels- og dödsår og borgerlige stilling. De som har utgitt flere enn tre verker har også fått sitt billede med. Viktigere er dog avslöringen av alle forlagets anonyme og pseudonyme forfattere (på tre nær), der vil være nyttig for bibliotekene, inntil Hj. Pettersens nye norske anonymer og pseudonymer blir færdig.

Ordningen av katalogen er alfabetisk efter forfatterne, og innen disse er der ordnet efter Universitetsbibliotekets regler, likesom det utförlige fagregister slutter sig til bibliotekets systematikk. Tilslutt fölger henvisning fra 276 stikk-ord. *W. M.*

Carl Magnus Stenbock

Den 28 MARS AVLED efter långvarig sjukdom bibliotekarien vid Linköpings stiftsbibliotek fil. dr Carl Magnus Stenbock. Född 1874 på det ätten Stenbocks utländska gren tillhöriga slottet Kolk i Estland överflyttade han redan i sina yngre år till Sverige, där han efter avlagd studentexamen ägnade sig åt studier vid Uppsala universitet. År 1906 disputerade han för den akademiska graden och anställdes samma år som e. o. amanuens vid Kungl. biblioteket. Tre år senare befordrades han till andre bibliotekarie, i vilken egenskap han kvarstod till 1917, då han överflyttade till Linköping som chef för därvarande stiftsbibliotek.

Att Stenbocks bana blev biblioteksmannens torde mera ha berott på omständigheternas makt än på någon direkt böjelse. Under studietiden vid universitetet gingo hans framtidsplaner knappast i denna riktning, åtminstone såvitt man kan döma av hans studier, vilka så gott som uteslutande föllo inom det rent filologiska området. Med de för biblioteksverksamheten så betydelsefulla historiska ämnesgrupperna hade han under denna tid endast ringa kontakt. Då han emellertid år 1906 inträtt i tjänstgöring vid Kungl. biblioteket, erfor han snart nödvändigheten av att vidga sin intressekrets, och det område som därvid närmast lockade honom var det genealogiska och personhistoriska. Själv tillhörande en bland de mest berömda

släkterna på vårt Riddarhus föll det sig helt naturligt för honom att ägna sig åt dylika studier, helst som han även under sin dagliga tjänstgöring på Kungl. biblioteket kom i beröring med ett stort antal amatörer inom samma forskningsgren. År 1908 invaldes han i styrelsen för Personhistoriska samfundet och övertog samtidigt redaktörskapet för dess tidskrift, vilket han sedermera utövade ända till sin avflyttning till Linköping. Ett flertal här offentliggjorda avhandlingar av växlande omfattning vittna om det livliga intresse, varmed han omfattade sin uppgift. Bristande fysisk hälsa hindrade honom emellertid från att som han eljest helt visst önskat gripa sig an med större arbeten. Av samma anledning blev det honom likaledes icke möjligt att genomföra de nyordnings- och revisionsarbeten inom Kungl. bibliotekets handskriftssamling, som han planerat och för vilka han vunnit biblioteksledningens godkännande. Det gällde härvidlag i främsta rummet den från Antikvitetsarkivet härstammande, som bekant utomordentligt värdefulla samlingen av arkeologiska och topografiska handskrifter, vilken olyckligtvis i äldre tid till stor olägenhet för forskningen splittrats och utflyttats på olika avdelningar. Denna samling ville han åter bringa till enhetlig form, samtidigt som han ämnade underkasta den en genomgripande granskning och nykatalogisering. Men, som nämnt, detta omfattande arbete, försvårat som det var genom de för handskriftssamlingens vidkommande särskilt ogynnsamma lokalförhållandena i Kungl. biblioteket, förmådde han endast till en relativt ringa del genomföra.

Efter sin överflyttning till Linköping ägnade Stenbock framför allt sitt intresse åt utvidgandet av Stiftsbiblioteket och kompletterandet av dess samlingar, varvid han fann ett gott stöd i de släktförbindelser han ägde bland Östergötlands mera bemärkta och framstående familjer. Personligen älskvärd och allmänt uppskattad som han var lyckades det honom också att inom vida kretsar väcka intresse för Stiftsbiblioteket och dess betydelsefulla arbetsuppgifter. Ett varaktigt resultat av hans verksamhet på detta område är det på hans initiativ stiftade samfundet Linköpings Stiftsbiblioteks vänner, vilket gjort till sin uppgift såväl att ekonomiskt stödja biblioteket som att på annat lämpligt sätt främja dess syftemål. Det blev också Stenbock förunnat att utgiva samfundets första publikation, vilken framträdde som en ny följd av den gamla, sedan mer än ett sekel nedlagda serien Linköpings Bibliotheks Handlingar. Om publikationen i sin nya gestalt också till en början måst hålla sig inom relativt blygsamma gränser, så är dess utgivande dock över huvud taget att betrakta som en stor vinst, och man vill gärna tänka sig, att detta Stenbocks initiativ såväl vad samfundet som dess organ beträffar alltjämt skall fortleva och utvecklas. I främsta rummet därigenom är det också som Stenbock förtjänar att av vårt lands biblioteksmän bevaras i erkännsam hågkomst.

O. Wieselgren.

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Sverige.

Stockholm. Kungl. biblioteket.

Kungl. bibliotekets anslag vid 1923 års riksdag.

I 1923 års statsverksproposition har hemställts om beviljande på extra stat för budgetåret 1923—1924 av dels 19,000 kronor till katalogiseringsarbeten inom Kungl. biblioteket, dels 5,000 kronor till slutförande av redigeringen av den för Sveriges offentliga bibliotek gemensamma accessionskatalogens 37:e årgång, omfattande år 1922, samt för påbörjande av redigeringen för accessionskatalogens 38:e årgång omfattande år 1923, dels 20,000 kronor till bokinköp och bindning. Dessa äskanden hava av riksdagen godkänts.

För katalogiseringsarbetena hade av riksbibliotekarien begärts anslag av 29,820 kronor, alternativt 28,950 kronor, men det inträdda statsfinansiella läget har som bekant föranlett statsmakterna att vidtaga större eller mindre avprutningar på de från verk och myndigheter avlämnade riksdagspetita. Den nu gjorda nedsättningen kommer att medföra icke obetydligt avbräck i katalogiseringsarbetenas fortgång, i det att dessa arbeten måste tills vidare nedläggas på den utländska avdelningen och den därmed sysselsatta personalen överflyttas till andra arbetsuppgifter. På den svenska avdelningen äro däremot katalogiseringsarbetena avsedda att oförändrat fortgå. Någon annan förändring i bibliotekets personal än att en extra befattningshavare och bibliotekets nattvakt fr. o. m. den 1 juli indragas kommer ej att ske.

Anslaget för accessionskatalogens redigering har nedsatts från 6,000 till 5,000 kronor, varigenom arvodena till de i redigeringsarbetet deltagande tjänstemännen komma att i motsvarande grad minskås.

Kungl. bibliotekets ombyggnad.

Såsom förut meddelats, beviljade 1922 års riksdag ett anslag å extra stat av 186,000 kronor till vissa ändringsarbeten i Kungl. bibliotekets byggnad, avseende entresolering av visningssalen och andra i samband därmed stående arbeten.

Genom dessa ändringsarbeten blir visserligen Kungl. bibliotekets behov av ökat utrymme för boksamlingarna, främst för den svenska tryckavdelningen, och för den besökande allmänheten icke i någon avsevärd grad tillgodosett. Men å andra sidan komma icke så oväsentliga fördelar att vinnas genom skapande av ökat antal tjänsterum och genom avsevärt förbättrade och utökade lokaler för i främsta rummet handskriftsavdelningen, men även för kart- och planschsamlingarna, vilka nu äro kringspridda i olika delar av byggnaden. Givetvis hade från bibliotekets synpunkt ett genomförande i ett sammanhang av åtminstone det s. k. mindre ombyggnadsförslaget (se *NTBB*, 1922, s. 60) varit att obetingat föredraga, men då av statsfinansiella skäl anslag til utförande endast av en mindre del av detta förslag kunde beviljas ansågs ett sådant partiellt genomförande dock, under förhoppning att förslagets fullföljande icke skulle ligga alltför avlägset, vara med bibliotekets fördel förenat.

De nu under utförande varande arbetena gå ut på följande förändringar.

I bottenväningens östra hälft av den entresolerade visningssalen skall handskriftsavdelningen inrymmas, den andra hälften skall upptagas av en mindre visningssal, varjämte den del, som ligger närmast den nuvarande tamburen, anordnas till kapprum. Tamburen kommer nämligen att ej längre kunna användas för detta ändamål, då en större trappa upp till den entresolerade våningen här förlägges. I denna våning iordningställas tjänsterum för riksbibliotekarien, för föreståndarna för den utländska tryckavdelningen och handskriftsavdelningen samt för kart- och planchsamlingens vårdare. Det sistnämnda rummet blir även studierum för besökande, som sysselsätta sig med kart- eller planschstudier. Här inrymmes även samlingen av lösa kartor, under det att för den stora planschsamlingen nödigt ut-

rymme med därtill hörande hyllanordningar beredes i den korridorliknande gång, som uppstår längs byggnadens mittvägg bakom de nämnda fyra tjänsterummen. Frågan om det lämpligaste förläggandet av ett nytt s. k. forskarrum, i stället för det, som från 1913 varit förlagt i bortre delen av visningssalen, för vilket ändamål en del av salen avskiljts, har berett särskilda svårigheter på grund av utrymmesförhållandena. Det fullständiga slopandet av ett sådant rum har icke ansetts kunna tillstyrkas — i synnerhet som den stora läsesalen under senare tid varit till trängsel besökt. Ett nytt forskarrum planeras därför i det rum en trappa upp, som hittills upptagits av handskriftsavdelningen, utökat med ett bredvidliggande rum. Denna anordning erbjuder dessutom den fördelen, att det nya forskarrummet kommer att stå i omedelbar förbindelse med läsesalens referensbibliotek. Den centrala låneexpeditionen får ökat utrymme genom att av det bredvidliggande, jämförelsevis stora katalogrummet ena hälften avskiljes och tillägges expeditionen. En omläggning i ganska stor utsträckning av det i de olika tjänsterummen bedrivna arbetet nödvändiggöres givetvis av de här beslutade ändringsarbetena.

Dessa arbeten, vartill arkitekten A. Anderberg uppgjort nödiga ritningar, påbörjades under sistlidne februari månad och hava i närvarande stund, i slutet av april, fortskridit så långt, att järnkonstruktionerna i visningssalen för densammas entresolering blivit uppförda och järnkolonnerna inklätts med betong. I slutet av januari utrymdes den gamla visningssalen med forskarrummet. Under sommarmånaderna komma byggnadsarbetena att nödvändiggöra bibliotekets stängning; dock äro åtgärder avsedda att vidtagas, så att utlåningen, åtminstone i inskränkt omfattning, även under denna tid skall kunna fortgå.

Riksarkivet.

Förvärvet av Margareta Brahes arkiv genom byte med hessiska statsarkivet.

I samband med utlämnandet 1829 av Kristian II:s arkiv framställdes av den bajerska regeringen krav på återlämnande av såväl arkivalier som bibliotek, som under trettioåriga krigets tid förts till Sverige. Först 1880 överlämnades till Bayern en betydande del av Mainz-arkivet, som med Oxenstiernasamlingen kommit till riksarkivet. I utbyte häremot erhöll riksarkivet endast ett fåtal aktstycken. Ett nytt spörsmål om möjligheten av överlämnande till Sverige av svenska arkivalier, som funnos i arkivet i Darmstadt, upptogs i samband med detta ärende. Per Brahes syster Margareta Brahe var i sitt sista gifte förmäld med lantgreve Fredrik av Hessen-Homburg. Sitt arkiv och delar av sina tidigare mäns Bengt och Johan Oxenstiernas papper hade hon fört med sig till Tyskland, där de hamnat i hessiska arkivet först i Homburg senare i Darmstadt. På 1850-talet förtecknades de av C. G. Styffe, som även nu tog initiativet i frågan. Den hessiska regeringen gick in på att överlämna akterna dock med undantag av dem som rörde lantgreve Fredrik och hans maka. Riksarkivet erhöll 1885 ett antal skrivelser till Bengt Oxenstierna och till Johan Oxenstierna mot att tyska arkivalier delvis ur Mainz-arkivet avstods. Margareta Brahes papper lånades 1917 till riksarkivet för fil. doktor Sven Hedins räkning, för att han skulle bli i tillfälle att genomgå den i samlingen befintliga Bengt Oxenstiernas beskrivning över sina resor i Tyskland och Italien 1607–1612. Statsarkivet i Darmstadt förklarade sig 1921 beredvilligt att överlämna dem till riksarkivet och begärde i utbyte hessiska arkivalier särskilt de »umfangreiche Mainzer Bestände», som riksarkivet antogs inneha. I själva verket överlämnades Mainzakterna 1880 till Bayern och en återstod av dem 1885 till Hessen. Endast några få koncept av kurfurstar av Mainz jämte ett par inkomna skrivelser och några andra akter återstodo i riksarkivet. Genom Hammersamlingens förvärv hade tillkommit ett antal akter särskilt såväl koncept av som skrivelser till kurfurste Johan Philip von Schönborn. Riksarkivet kunde alltså erbjuda ett fyrtiotal akstycken förutom en av Darmstadt-arkivet begärd plan över Mainz, som krigsarkivet ställde till förfogande. Med Kungl. Maj:ts medgivande utlämnades dessa handlingar till Darmstadt-arkivet. Margareta Brahesamlingen innehåller främst hennes korrespondens. Från Johan Oxenstierna föreligger ett 130-tal brev 1646–1657. Dessutom finnas skrivelser från t. ex. Per Brahe 1620 och från 1660-talet, Erik Oxenstierna samt bl. a. från en hel rad adliga damer såsom Ebba Brahe, Axel Oxenstiernas maka Anna Åkesdotter Båât m. fl. ävensom från medlemmar av tyska furstehus. Räkenskaper och handlingar rörande egendomar finnas även. Av Johan Oxenstiernas papper innehåller samlingen förutom koncept 1650–1651 kungl.

brev samt brev från Margareta Brahe. Beskrivningen över »Resare Bengts» färder är av särskilt värde, då hans utförliga dagbok försvunnit. Dessutom föreligger handlingar rörande värvningar i Tyskland för den svenska statens räkning. Överhuvud innebär förvärvet av Margareta Brahes papper ett värdefullt tillskott till källorna för 1600-talets person- och kulturhistoria.

E. N.

Karolinska institutets bibliotek.

Den Retziuska donationen.

Under den sistförflutna hösten har arbetet på donationens ordnande och katalogisering vederbörligen slutförts. Samlingen har befunnits innehålla icke mindre än 16,124 verk i 16,879 band och häften, grupperade enligt nedanstående tabell:

	Verk	Band och häften
1) Professor Retzius' egna skrifter (med undantag av särtrycken) .	15	36
2) Anatomi och fysiologi i allmänhet (med histologi och zootomi)	534	658
3) Neurologi	264	315
4) Embryologi	113	124
5) Rasbiologi	48	50
6) Antropologi (med etnografi och arkeologi av antropologiskt intresse)	262	270
7) Medicin (allmän medicin, allmän och speciell patologi och terapi, oftalmologi, oto-laryngologi, medicinens historia etc.) . .	194	206
8) Naturvetenskap (allmän samt kemi, fysik, zoologi, botanik etc.)	126	135
9) Biografi och varia	78	115
10) 90 mer eller mindre fullständiga serier av tidskrifter och vetenskapliga samfunds publikationer	90	570
11) Särtryckssamlingen (approximativt)	14,400	14,400
Summa	16,124	16,879

Större delen av donationen har i enlighet med givarinnans önskan sammanhållits, och plats har beretts i två rum i nordvästra delen av biblioteksbyggnadens bottenvåning, i vilka allt förefintligt utrymme måst tagas i anspråk för detta ändamål. De katalogiserade böckerna ha här uppställts systematiskt, under det den okatalogiserade särtryckssamlingen utan hänsyn till innehållet uppställts i en alfabetisk efter författarnamn ordnad serie. Ett jämförelsevis obetydligt antal katalogiserade verk av medicinskt, naturvetenskapligt och biografiskt innehåll (grupperna 7—9 samt en del av grupp 10 i tabellen) har av praktiska skäl införlivats med resp. fack i bibliotekets huvudsamling. Samtliga i donationen ingående katalogiserade verk äro i systematisk ordning förtecknade i en i bokform anordnad maskinskriven katalog — omfattande 150 kvartsidor — som upprättats genom avskrivning av de för bibliotekets nominalkatalog utskrivna katalogbladen.

De medel, som anslagits för donationens ordnande och katalogisering och för vissa expenser (jfr *NTBB*, 1920, s. 200 och 1921, s. 162) ha tack vare den allmänna prissänkningen befunnits tillräckliga, oaktat samlingen genom flera mycket betydande tillskott under år 1922 vuxit ut till ett avsevärt större omfång än det ursprungligen beräknade. Däremot har det visat sig alldeles omöjligt att med nu tillgängliga medel komplettera och fortsätta tidskriftsserierna i önskad omfattning.

A. H.

Riksdagsbiblioteket.

Ur *Biblioteksstyrelsens årsberättelse 1922* (Stockh. 1923. 9 s. 8°) kan hämtas, att antalet till utlåning under året framtagna volymer belöpte sig till inalles 19,235 samt att bibliotekets tillväxt omfattade 2,422 volymer i 2,047 band. Till amanuens har fr. o. m. den 1 jan. 1923 antagits extra befattningshavaren i biblioteket, fil. lic. F. Andreen.

Stadsbiblioteket.

Från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse har ytterligare ett belopp av 130,000 kronor skänkts till uppförande av ett stadsbibliotek i Stockholm under förutsättning att stadsfullmäktiges beslut angående denna angelägenhet fattas under innevarande år samt att arbetet på byggnaden påbörjas senast den 1 maj 1924. Det ursprungliga byggnadsförslaget har något reducerats, i det att den planerade södra flygeln tills vidare icke skall uppföras och ett första bokmagasin för 70 à 75,000 band i stället förläggas under den centrala utlåningshallen. Kostnaderna beräknas emellertid för detta förslags genomförande uppgå till 1,860,000 kronor, varav nu 1,730,000 kronor finnas tillgängliga. Sedan en ansökan om ytterligare anslag ur den Forsgrénska fonden av stadsfullmäktige avslagits, har den förre donatorn åter trätt emellan för att täcka den till 130,000 kronor uppgående bristen och möjliggöra ett snart avgörande av frågan i dess helhet. Stadsfullmäktige ha också den 24 april beslutat att med tacksamhet emottaga den nya gåvan. Samtidigt godkändes förslag till instruktion för stadsbibliotekets styrelse, som skall bestå av ett av borgarråden som ordförande samt fyra av stadsfullmäktige valda ledamöter.

Uppsala. Universitetsbiblioteket.

Sven Bloms biblioteksdonation.

En synnerligen värdefull bokdonation har universitetsbiblioteket nyligen fått emottaga, i det att herr Sven Blom, Fontainebleau, numera sedan ett tiotal år bosatt i Frankrike, överlämnat gåvobrev å hela sitt vackra bibliotek utgörande omkring 3,000 volymer småtryck o. likn. oberäknat. Endast en mindre del därav har givaren förbehållit sig att som arbetsbibliotek själv tillsvidare disponera, varemot huvudparten, utgörande åtskilligt över 2,000 volymer, redan ankommit till Uppsala.

Ehuru samlat efter en ganska bred måttstock utan alltför exklusiv begränsning, har biblioteket dock tydligtvis sin tyngdpunkt förlagd i den rika samlingen av fransk litteratur, äldre som modern, såväl vetenskaplig som skönlitterär. Språkvetenskapen och litteraturhistorien äro väl företrädda, och universitetsbiblioteket erhåller därmed ett vackert och värdefullt tillskott till sina samlingar på detta område. I fråga om den äldre litteraturen är biblioteket som bekant härutinnan redan förut rätt lyckligt lottat, främst tack vare Carl Wahlunds samlarflit och frikostighet. Blom har också just avsett, att hans samlingar skulle supplera »Bibliothèque Wahlund» — som han i gåvobrevet framhåller — »en vördnadens och tacksamhetens gärd till minnet av dess grundare, som gav mig så mycket av sin kärlek och beundran för den franska kulturen».

I övrigt märkas betydande samlingar rörande fransk konst med konsthantverk samt rörande Frankrikes, speciellt Paris' topografi. Rikhaltig är också litteraturen rörande världskriget — förklarligt nog, då givaren själv som frivillig å Frankrikes sida deltog i vinterkampanjen 1914—15. Av den rena skönlitteraturen förefinnes ett vackert urval, alltifrån de klassiska författarna fram till namnen för dagen. Särskilt de senaste decenniernas storheter möta ymnigt, ofta nog i utsökta bibliofilupplagor, i vilka förnämt boktryck och läcker illustrationskonst samverkat med lyckligaste resultat. Bibliofila strävanden kunna också spåras i den fullständighet, varmed vissa författares arbeten och editioner här äro sammanförda: så företrädes t. ex. Anatole France av inemot ett 70-tal volymer. Att argot-litteraturen varit föremål för samlarens särskilda intresse är också lätt att konstatera.

För bibliotekets svenska avdelning ha uttagits ett flertal av de under de senaste åren utkomna bibliofilupplagorna av svenska författares arbeten, bundna i praktband.

I donationen ingå även några skulpturer m. m., däribland en reproduktion i halv meters höjd av Houdons berömda Voltaire-staty.

Rörande de böcker, för vilka universitetsbiblioteket ej anser sig ha användning, har förordnats att de skola överlämnas till Östgöta nation, som herr Blom under sina studieår i Uppsala tillhörde och vars bibliotek han i tre år förestod. I enlighet härmed har nationen erhållit omkring 500 volymer.

Till att Universitetsbiblioteket blivit ihågkommet med denna stora donation har säkerligen också det faktum medverkat, att donator själv under sina studier i Uppsala — vilka för övrigt resulterade i inför filosofiska fakulteten avlagt fullständigt licentiatprov i romanska språk — samtidigt allvarligt umgicks med tanken att ägna sig åt biblioteksbanan, ehuru hans planer och vägar senare kommo att taga annan riktning. Härå syfta också slutorden i det till överbibliotekarien Hulth ställda gåvobrevet, vilka förtjäna att anföras: »I kärt minne bevarande den tid jag just under ett av Herr Överbibliotekariens interimistiska chefskap tjänstgjorde vid Universitetsbiblioteket beder jag Eder vara förvissad om att det intresse, som då uppstod hos mig för den åldriga och förnämliga biblioteksinstitutionen, alltid skall vara lika starkt och hoppas jag i framtiden kunna få visa förnyade prov på detsamma.» *A. G—e.*

Malmö. Stadsbiblioteket.

Till stadsbibliotekarie har antagits andre bibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Lund teol. och fil. kand. F. Nosslin.

Norrköping. Stadsbiblioteket.

Framlidne fil. dr Hjalmar Sandberg, vilken förut ihågkommit Norrköpings Museum med storartade donationer, har i efterlämnat testamente förordnat, att hela hans kvarlåtenskap skall tillfalla Norrköpings Stadsbibliotek och Museum. Penningmedlen skola fonderas på närmare angivna villkor och avkastningen användas till inköp av verkligt representativa konstverk. Dr Sandbergs välvårdade boksamling, cirka 2,500 band huvudsakligen i vitterhet (italiensk och svensk) samt litteratur- och konsthistoria har Stadsbiblioteket redan mottagit.

Den kände zoologen, lektor Gottfrid Adlerz' samling av brev från in- och utländska vetenskapsmän m. fl. samt hans manuskript, anteckningar m. m. har av fru Emma Adlerz överlämnats såsom deposition till Stadsbiblioteket. Vissa villkor för utnyttjandet äro bestämda. Efter fru Adlerz' död tillfaller samlingen biblioteket som gåva. *Hj. L—n.*

Östersund. Jämtlands bibliotek.

I den höga åldern av nära 81 år avled den 6 jan. f. d. lektorn vid högre allmänna läroverket i Östersund fil. dr S. J. Kardell. Från år 1876 hade dr Kardell varit bibliotekarie vid Jämtlands bibliotek, från vilken befattning han först år 1920 avgick. Han har inlagt stora förtjänster om detta biblioteks ordnande och katalogiserande såväl under den tid, då det befann sig ute på Frösön, som sedan det år 1912 inflyttade till Östersund, där en särskild tidsenlig biblioteksbyggnad uppförts för ändamålet. Av Kardells bibliografiska arbeten kunna anföras hans Realkatalog ö. Östersunds h. allm. läroverks bibliotek (1882—84) och Katalog ö. Jämtlands biblioteks småskrifter (1885—88).

Bibliotekssakkunnigas 1918 betänkande.

Med anledning av en av riksdagsmannen i Första Kammaren redaktör Anders Pers vid 1918 års riksdag väckt motion bemyndigades chefen för Kungl. ecklesiastikdepartementet den 2 aug. 1918 att tillkalla fem sakkunniga för att inom departementet biträda med utredning angående bättre vård och utveckling av sådana bibliotek, som utgöra en mellanform mellan de stora statsbiblioteken och de egentliga folkbiblioteken (se *NTBB* 1918, s. 287). I motionen framhölls särskilt det otillfredsställande skick, vari de gamla stiftsbiblioteken med sina ofta oersättliga bok- och handskriftsskatter befinna sig såväl i anseende till anslag och lokaler som vård och tillsyn i övrigt. Endast ett av dessa bibliotek, nämligen stiftsbiblioteket i Linköping åtnjuter ett ringa anslag av statsmedel, de övriga äro likställda med läroverksbiblioteken och erhålla för sina behov otillräckliga anslag ur den gemensamma biblioteks- och materielkassan. Även bibliotekariernas arvoden äro synnerligen knappt tillmätta, varför någon större tid icke kan av dem offras på bibliotekets skötsel. Motionären underströk vidare vikten av välordnade lärjungebibliotek vid läroverken.

De tillkallade sakkunniga ha den sista februari slutfört sitt arbete och det av dem utarbetade betänkandet har den 1 mars överlämnats till chefen för ecklesiastikdepartementet. Om betänkandets huvudsakliga innehåll ha sakkunniga tillställt pressen följande redogörelse, vilken också här avtryckes i avvaktan på beslut om själva betänkandets utgivning av trycket.

Sakkunniga ha i anslutning till motionen begränsat sitt uppdrag till att omfatta huvudsakligen en utredning av stifts- och läroverksbiblioteken jämte de till dessa knutna lärjungebiblioteken, varjämte sakkunniga inkommit med förslag dels till beredande av bättre vård och utveckling av de högre allmänna läroverkens samt real- och samskolornas bibliotek i allmänhet, dels till en nyorganisation av det svenska biblioteksväsendet på detta område genom att på grundvalen av förnämligast de gamla stiftsbiblioteken upprätta vissa provins- och centralbibliotek, av sakkunniga benämnda *landsbibliotek*. För läroverks- och skolbiblioteken föreslå sakkunniga betydligt ökade anslag till bokinköp och bindning samt till förbättring av bibliotekariernas arvoden, en fråga som senast var före vid 1919 års riksdag utan att finna någon definitiv lösning. För att bringa enhetlighet i anslagen till bibliotekens behov föreslås ett åtskiljande av läroverkens biblioteks- och materielkassa, så att de nya anslag, som krävas, uteslutande gå till en bibliotekskassa. Beträffande de högre läroverken har alltefter läroverkens storlek en indelning i tre grupper gjorts; anslaget till grupp 1, som innefattar de större läroverken, har satts till 3,500 kronor, till grupp 2, de mellanstora läroverken, 3,000 kronor och till de mindre läroverken, grupp 3, 2,500 kronor. För real- och samskolorna har någon gruppindelning icke ansetts böra företagas, utan till dessa skolors bibliotek föreslås ett anslag på 1,500 kronor åt varje. Av samtliga dessa anslag böra dock, enligt sakkunnigas förslag, minst 20 % användas på lärjungebibliotekens utveckling. För beräkning av läroverksbibliotekariernas arvoden ha sakkunniga likaledes stött sig på en indelning av de högre allmänna läroverken i tre grupper; arvodet till bibliotekarierna i den lägsta gruppen har satts till 900 kronor eller det belopp som av folkskoleöverstyrelsen år 1919 föreslagits som arvode åt bibliotekarierna vid enkelseminarier, i grupp 2 till 1,150 och i grupp 1 till 1,400 kronor. Häri är dock det belopp inräknat, som anses böra utgå också för skötseln av lärjungebiblioteket. För bibliotekarierna vid real- och samskolor har arvodet bestämts efter

en indelning i två grupper till respektive 500 och 350 kronor.

Det mest genomgripande förslaget i bibliotekssakkunnigas betänkande rör upprättandet av landsbibliotek. Man vill härigenom å ena sidan skapa möjlighet att bättre än hittills varit fallet för den vetenskapliga forskningen utnyttja de värdefulla och rikhaltiga boksamlingar, som nu gömma sig i våra stiftsbibliotek, och ställa dem i det allmännas tjänst, samtidigt som å andra sidan dessa landsbibliotek skola tjäna som centraler för de smärre folkbibliotek och boksamlingar, som ligga inom området för varje landsbibliotek. Genom upprättandet av sådana landsbibliotek med självständig, från läroverken skild organisation, torde ett stort steg framåt för utvecklingen av det svenska biblioteksväsendet tagas och grunden till en mellanform mellan de vetenskapliga och folkliga biblioteken läggas, som icke kommer att bliva utan betydelse för ett intimare samarbete mellan skilda grenar av svensk biblioteksverksamhet. Ett sådant samarbete förberedes redan i den av sakunniga föreslagna överstyrelsen för de nyorganiserade landsbiblioteken, vilken under ordförandeskap av riksbibliotekarien skulle bestå av de båda universitetsbibliotekarierna i Uppsala och Lund, förste bibliotekskonsulenten som föredragande samt representanter för landsbiblioteken, de kommunala biblioteken och studiecirklarna. Det är dock icke avsikten att med denna överstyrelse tillskapa ett nytt ämbetsverk; styrelsen skulle endast sammanträda vissa gånger om året till överläggning om allmänna frågor rörande landsbiblioteken, och de enda kostnader som skulle åsamkas statsverket vore de rese- och traktamentsersättningar som utginge till utanför Stockholm boende ledamöter av styrelsen. Flertalet av överstyrelsens ledamöter skulle tillhöra densamma på grund av sin ämbetsställning, och arbetet i denna bleve för dem endast ett nytt tjänsteåliggande.

De bibliotek, som närmast komma ifråga vid organisationen av landsbiblioteken äro följande av de gamla stiftsbiblioteken, Linköping, Växjö, Västerås, Strängnäs, Skara, Karlstad, Härnösand samt — med mindre anslag — Visby och Kalmar. På grund av de otillfredsställande biblioteksförhållandena i Norrland föreslås också upprättandet av landsbibliotek i Luleå och Umeå, ehuru de bibliotek, på vilka grunden här kan byggas, äro relativt obetydliga. Utom de nämnda stiftsbiblioteken kunna senare andra bibliotek komma i betraktande, såsom Jämtlands bibliotek i Östersund, Gävle, där läroverks- och stadsbiblioteken kunna bilda grunden, Örebro med det Karolinska läroverkets bibliotek, Halmstads stadsbibliotek med det från läroverket överförda Tollska biblioteket, ett eller ett par av de skånska stadsbiblioteken, Malmö eller Hälsingborg, vidare i Karlskrona, Jönköping, Borås m. fl. städer. För de större landsbiblioteken ha sakkunniga föreslagit ett årligt anslag till bokinköp och bindning av 10,000 kronor jämte avlöning åt en landsbibliotekarie i lönegraden B 14 (för landsbiblioteken i Visby och Kalmar dock 6,000 kronor och lönegrad B 13). Utom landsbibliotekarien bör personalen utgöras av en eller flera amanuenser och biträden samt en vaktmästare. Beträffande amanuenser och biträden samt landsbibliotekens tillgänglighet även om eftermiddagarna torde detta få bero på det understöd till biblioteket, som kan påräknas från kommun och landsting. För konservering och bindning av de gamla stiftsbibliotekens äldre bok- och handskriftssamlingar föreslå sakkunniga ett anslag å 25,000 kronor att årligen utgå under en tid av fem år, vilket anslag bör ställas till biblioteksöverstyrelsens förfogande i och för utdelning efter ansökan från ifrågavarande bibliotek.

I fråga om landsbibliotekens upprättande bygger förslaget på en samverkan mellan staten och olika lokala myndigheter: stadsfullmäktige, landsting o. s. v. Det är sålunda icke de sakkunnigas mening, att organisationen skall kunna tillskapas i ett slag, utan den får växa fram successivt, alltefter de olika orternas initiativ och intresse i frågan. Ett steg i denna riktning har redan under sakkunnigas arbete tagits av Växjö stiftsbibliotek, som genom att i sig upptaga de kommunala biblioteken och genom nyinredning och delvis ombyggnad av de gamla bibliotekslokalerna står fullt berett att fungera som landsbibliotek.

Sakkunnigas motivering och förslag föregås av en utförlig allmän historik över läroverksbibliotekens uppkomst och utveckling från äldsta tider särskilt i samband med

de olika skolordningarna och i riksdagen gjorda förslag. För varje särskilt bibliotek har vidare en historik utarbetats, i de flesta fall stödd på av sakkunniga under deras inspektionsresor till de skilda biblioteken gjorda forskningar. Dessa historiker, som omfatta samtliga stifts-, läroverks- och skolbibliotek, äro ordnade efter stift och omfatta sammanlagt icke mindre än 531 maskinskrivna foliosidor. Ett ingalunda obetydligt material till svensk bibliotekshistoria har härigenom blivit samlat. Enbart ur denna synpunkt skulle det vara önskvärt, att detta sakkunnigbetänkande finge befordras till trycket.

Sakkunnigas ordförande har varit riksbibliotekarien I. Collijn, övriga medlemmar överbibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Uppsala J. M. Hulth, f. lektorn I. Fehr i Strängnäs, förste bibliotekskonsulenten i Skolöverstyrelsen J. F. B. Hjelmqvist, riksdagsmannen A. Pers samt fru Maja Sandler. Av dessa tillkallades överbibliotekarien Hulth genom särskilt bemyndigande den 16 jan. 1920. Som sekreterare har tjänstgjort andre bibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Uppsala A. B. Carlsson. Det nu avgivna utlåtandet är enhälligt.

Svenska Vitterhetssamfundet

har för 1920 och 1921 utgivit Anna Maria Lenngrens Samlade skrifter, H. 7, C. A. Ehrensvärds skrifter, H. 1, J. H. Kellgrens Samlade skrifter, D. 6: H. 1 och Lucidors Samlade dikter, H. 3. I 1920 års publikationer ingår även en volym av Georg Stiernhielms Skrifter, som emellertid på grund av mellankommet hinder för utgivaren ännu ej hunnit färdigtryckas och först under loppet av 1923 kan utsändas till Samfundets medlemmar.

Under förberedelse att utgivas under 1923 är årgången 1922 av Samfundets publikationer, vilken i 3 volymer kommer att omfatta dels fortsättning av Ehrensvärds och Kellgrens skrifter, dels första häftet av Hedvig Ch. Nordenflychts Samlade skrifter, redigerade av docenten Hilma Borelius.

I samfundets styrelse ha efter professorena Es. Tegnér och E. Wrangel, som avsagt sig uppdraget, invalts professorerna A. Blanck och F. Böök.

Årsavgiften är 15 kr. Nytillträdande medlemmar kunna ännu erhålla de hittills utgivna publikationerna till ett pris, understigande halva bokhandelspriset. Anmälan om inträde ställes till sekreteraren, bibliotekarien C. Grönblad, adr. Nobelbiblioteket, Stockholm.

Föreningen för bokhantverk.

Föreningens sista publikation, den av förste bibliotekarien A. Nelson utgivna Philobiblon-upplagan, har varit föremål för flera utförliga anmälningar, i vilka såväl översättningens och kommentarens som den typografiska utstyrselns förtjänster framhållas. Här kunna nämnas: *Dagens nyheter* 9/6 1922 av T. F[ogelqvist]: »En engelsk bokmal»; *Stockholms-Tidningen* 7/5 1922 av A. Hj. Uggla; *Svenska Dagbladet* 5/5 1922 av I. Collijn; *Verdens Gang* 29/5 1922; *Zentralbl. f. Bibl.-wesen*, Jahrg. 39 (1922), s. 381—88 av J. Husung; *Nord. boktr.-konst*, 1922, s. 317 f., av H. Lagerström; *Sv. boktr.-föreningens Meddelanden* 1922, s. 115 ff., av B. Löfgren; *Skønvirke* 1922, s. 60—64, av G. Nygaard: »En engelsk Bibliofil fra Middelalderen»; i *Sv. tidskr.*, 1922, s. 339—48, av O. Wieselgren: »Från medeltidens bokvärld», m. fl.

Ur tidskrifter, m. m.

Av de av dr S. Ambrosiani utgivna »Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige» har nyligen på A.-B. G. Tisells tekniska förlag dubbelhäftet 4—5 utkommit, varmed denna för kännedomen om den äldre svenska papperstillverkningen så viktiga publikation nu föreliger avslutad. Bland i detta häfte behandlade pappersbruk kunna nämnas Arboga, Fiskeby i Östergötland, Grycksbo, Lessebo, Tannefors, Tumba, Uddby, Uppsala och Östanå. Även om Tycho Brahes pappersbruk på Hven meddelas ett dokument. Av särskilt värde är också den i slutet tryckta förteckningen på facktermer rörande papperstillverkningen vid handpappersbruken. I förordet meddelar utg. den glädjande upplysningen, att en bearbetning av dessa bruks historia på grundvalen av det nu publicerade urkundsmaterialet kommer att utgivas våren 1923 i Svenska pappersbrukens tjugufemårsskrift.

I *Hist. tidskr.* 1922: h. 4, s. 316—18, har W. Enblom lämnat ett bidrag till det Oxenstiernska arkivets på Tidö historia: »Två ögonvittnen om Tidöarkivet på 1700-talet». Det är i brev till Gjörwell av hovmarskalken Axel Gabriel Leijonhufvud och Anders Schönberg gjorda uttalanden om de viktiga samlingarnas vård denna tid.

I den festskrift, »En bergsbok», som utgavs till disponenten Carl Sablins sextioårsdag 15 dec. 1921, har A. Silow skildrat »Den äldre arkivvården vid Stora Kopparberget».

Av »Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné, utgivna av Uppsala universitet genom överbibliotekarien J. M. Hulth, har i slutet av förra året efter en längre tids uppehåll en ny del utkommit, avd I: del 8 (200 s. 8°), innehållande brev till och från enskilda svenska personer, här Kalm — Laxman (nr 1554—1670). Huvudparten av den nu utkomna delen upptages av brev från finnen Pehr Kalm, professor i naturalhistoria och ekonomi vid universitetet i Åbo (1747—79). Breven äro försedda med utförliga, upplysande noter såväl av biografisk som naturvetenskaplig art.

I *Svensk bokhandelstidning* 1923, nr 2 ff. offentliggör Anton Holmberg några bidrag till Stockholmsboktryckaren Carl Erik Deleens († 1850) biografi under titel »Carl Deleen. Några kompletterande drag samlade». Bidragen röra såväl poeten som boktryckaren och bokhandlaren; en artikel är egnad hans förhållande till Grevesmöhlen, en annan till Svenska akademien.

Årskatalog för svenska bokhandeln, femtioförsta årgången, 1922, utkom den 7 april. Denna årgång är redigerad av t. f. förste bibliotekarien H. E. Lagerqvist. Den ansluter sig i fråga om disposition och anordning i övrigt så gott som fullständigt till den närmast föregående årgången (jfr *NTBB*, 1922, s. 124). En mindre förändring har i den alfabetiska avdelningen införts beträffande den inbördes ordningen av sådana boktitlar, vilkas uppslagsord utgöres av ett mycket vanligt ord, såsom »meddelande», »tidskrift» o. d. Dessa titlar äro här ordnade efter samma princip, som redan förut tillämpats i fråga om titlar med uppslagsordet »betänkande», d. v. s. med hänsyn till ett sakligt huvudord, vilket typografiskt framhäves genom spärr.

Beträffande omfånget företer denna katalog en icke obetydlig ökning i jämförelse med den närmast föregående (197 sidor mot 172 år 1921), men når icke upp till 1920 års rekordmässiga omfång (203 s.)

Danmark.

København. Det kongelige Bibliotek.

Konstitueret Underbibliotekar C. Behrend er fra 1ste Marts at regne fast ansat som Underbibliotekar. Kontorassistent Frk. Tove Andersen har efter Ansøgning faaet sin Afsked fra 1ste April at regne.

Bibliotekets Bogbinder D. L. Clément er den 20. Januar afgaaet ved Døden. Han var Bibliotekets første Bogbinder, der overtog sin Stilling, da Bogbinderiet oprettedes ved Bibliotekets Indflytning i den nuværende Bygning i 1906. Han var en dygtig, flittig og samvittighedsfuld Mand, hvis Arbejde var præget af Smag og Soliditet, og han besad en fremragende Evne til at reparere de gamle Bøger og Manuskripter, som var medtaget af Tidens Tand og som paa Forhaand maatte synes at være dødsdømte. Han har derved gjort Biblioteket uvurderlige Tjenester. I mange Aar var han Medlem af Bestyrelsen for Forening for Boghaandværk og var dennes Kasserer, ligesom han ogsaa var Lærer i Bogbinderafdelingen af Fagskolen for Boghaandværk. I hans Sted er Bogbinderiets første Svend Chr. Ramsøe-Larsen ansat som Bibliotekets Bogbinder fra 15. Marts at regne.

Bibliotekar Carl S. Petersen har efter at have ordnet Biblioteksforholdene i Sønderjylland atter tiltraadt sin Tjeneste ved Biblioteket.

Bibliotekets Budget for Finansaaret 1923/24 stiller sig paa følgende Maade:

Aarlige Honorarer til Tjenestemænd . . .	1,840 Kr.
» » » Ikke-Tjenestemænd	3,795 »
Medhjælpssum	8,400 »
Kontorudgifter, deraf 12,000 Kr. til Brændsel	45,000 »
Indkøb af Bøger	75,000 »
Indbinding af Bøger, deraf 5,000 Kr. som ekstraordinær Bevilling	54,000 »

Det ovennævnte Honorar paa 3,795 Kr. er til Dr. phil. Kurt Wulff for Katalogisering af de orientalske Haandskrifter. Der er desuden bevilget 1,200 Kr. til Aarsberetninger og Meddelelser, samt 1,200 Kr. som 3die Del af en 5-aarig Bevilling til Trykning af et Katalog over Bibliotekets latinske middelalderlige Haandskrifter. Endvidere er der opført et Beløb af 12,000 Kr. til Udgivelse af det aarlige Accessionskatalog, saaledes at der af denne Sum betales et Honorar for Redaktionen paa 100 Kr. pr. Ark og 1,840 Kr. for Seddelskrivning vedrørende Universitetsbibliotekets Bøger.

Ved Fastsættelsen af Tjenestemændenes Lønninger, der bestaar af Grundløn, Stedtillæg, Dyrtidstillæg og Konjunkturtillæg, er Dyrtidstillægget for Finansaarets første Halvdel fastsat til 486 Kr. for gifte, 324 for ugifte. For Konjunkturtillæggets Vedkommende er der stillet Forslag om en betydelig Nedsættelse baade i Finansaaret 1923/24 og 1924/25, hvilket paa Grund af de stigende Priser har fremkaldt en enstemmig Protest fra Tjenestemændenes Side.

Rigsarkivet.

Rigsarkivet har udsendt sine Meddelelser, der ogsaa gælder for Landsarkiverne, for Aarene 1916—20. Den vigtigste Ændring, der er sket i Rigsarkivets

Organisation, er Ophævelsen af de to Afdelinger, de historiske Arkiver og Administrationens Arkiver, hvori det har været delt siden 1889, da Gehelmearkivet og Kongerigets Arkiv forenedes under det nuværende Fællesnavn. Den oprindelige Deling i to Afdelinger var foretaget af Pladshensyn, idet hvert af disse Arkiver havde deres særlige Lokaler, men dette Hensyn forsvandt, da den nuværende Bygning toges i Brug. En anden vigtig Foranstaltning blev truffet, da der i 1916 af Undervisningsministeriet blev givet Rigsarkivaren og Overbibliotekarerne ved det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket Bemyndigelse til at afstaa fra den ene Institution til den anden de Sager, som rettelig hører hjemme hvert enkelt Sted. Foruden de sædvanlige Afleveringer fra Myndighederne har Arkivet faaet en betydningsfuld Tilvækst, idet Kong Georg af Grækenlands Arvinger har afleveret en Del af Kongens efterladte Papirer, især hans Dagbøger og Breve til ham fra hans Familie samt hans egne Breve til hans Forældre. Papirerne, der er indlemmede i Kongehusets Arkiv, er utilgængelige til 1960.

Aalborg Hospital har afleveret 91 ældre Breve af dets Arkiv, saaledes at Rigsarkivet nu besidder det bedst bevarede Helligaandshusarkiv fra Danmark. Efter Afstaaelsen af de vestindiske Øer, er der i Rigsarkivet indlemmet dels Ministeriernes Arkiver vedrørende Vestindien, dels ogsaa en Mængde Arkivalier fra selve Øerne, i Original eller Afskrift, ialt c. 2,000 Bind og c. 1,500 Pakker, som hjemsendtes af Arkivar Saxild under hans Ophold paa Øerne. I Femaaret har Rigsarkivet udgivet følgende Arbejder: *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv*, I, 9—13, *Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne for Aarene 1906—15; Kancelliets Brevbøger i Uddrag* ved L. Laursen 1609—20; *Kabinetsstyrelsen i Danmark* udgivet ved Holger Hansen, Bd. 1—2.

Landsarkivar for Sjælland G. M. Hornemann har taget sin Afsked, i hans Sted er Arkivar Holger Hansen udnævnt.

Aarhus. Statsbiblioteket.

Biblioteket har udsendt sit Aarskatalog for 1921 (92 S.). Det medtager ligesom forrige Aar Erhvervelserne ved andre offentlige Institutioner, disse er kendetegnede ved særlige Signaturer.

Bogauktioner.

Dette Foraar bragte de to mærkeligste og interessanteste Bogauktioner, som man har oplevet i Mands Minde i Kjøbenhavn og gav Bibliotheker og Bogvenner en enestaaende Lejlighed til smukke og værdifulde Erhvervelser.

Den første afholdtes fra d. 6. til den 9. Febr. over Maleren, Professor ved Kunstakademiet, Sigurd Wandels Samling, bestaaende af 1,800 Nummere. Det var en Samling, i Løbet af en lang Aarrække sammenstillet af en Kjender og kræsen Bogelsker, et Udvalg til Belysning af de vigtigste Epoker i Boghistorien. Samlingen af middelalderlige Haandskrifter var ikke betydelig; men Inkunabelsamlingen (146 Nummere) var interessant og rummede særlig vigtige Stykker med Træsnit f. Eks. Kobergers Passional fra 1488, Hartmann Schedels Liber chronicarum. 1493, Joh. Herzogs Missale. 1493, Dante-Venedig. 1497, Calandrus, Arithmetica. 1491, Seb. Brant, Stultifera navis, Basel, 1497 samt Udgaven Lyon, Jacques Sacon 1498, Th. Pigouchet's Heures 1498 paa Pergament og mange andre værdifulde Bøger. Desuden var der et smukt Udvalg af smukke Bøger fra de forskjellige Lande indtil c. 1850, hvoriblandt en smuk Samling Aldus- og Giuntatryk, franske Bøger med Kobberstik fra d. 18de Aarhundrede, Originaludgaver af Dickens og en god E. T. A. Hofmann-Samling

Samlingen af danske Bøger var ikke stor men udsøgt, 521 Nummere, men den indbefattede ikke mindre end 20 danske Inkunabler og mange Bøger fra Tiden 1551—1600. Alene de danske Inkunabler maatte gjøre Auktionen til en Sensation.

En Hovedinteresse for Prof. Wandel var Bogbindets Historie. Der fandtes en sjælden interessant Samling af danske og udenlandske Bind, særlig var der udmærkede gothiske Bind.

Trods de vanskelige Tider var Priserne høje, særlig for de danske Bøger. De udenlandske Inkunabler betaltes ikke godt, heller ikke de gothiske Bind, men ellers blev ogsaa de udenlandske Bøger godt betalte. Der indkom henved 60,000 Kr. Det kongelige Bibliothek kjøbte en betydelig Samling Inkunabler og interessante Bind.

Fra d. 12—17. Marts solgtes ved Auktion en Del af Direktør Knud Scavenius' udsøgte Bibliothek, ialt 3,509 Nummere, der indbragte henved 100,000 Kr. Det var en udelukkende dansk Samling, der særlig udmærkede sig ved fortrinlige Eksemplarer i ypperlige Bind. Mange Bøger var i Helbind af G. Hedberg i Stockholm, Jak. Baden og Petersen & Petersen i Kjøbenhavn. Samlingen straalede næsten formeget i sin stærke Forgyldning. Den ældre Literatur var ikke saa stærkt repræsenteret; Holbergsamlingen var smuk, og det vrimlede af Førsteudgaver. Frygten for, at det danske Publikum ikke skulde kunne optage en saadan Samling en Maaned efter Prof. Wandels, blev gjort til Skamme, Priserne var gode, til-

dels endog meget høje. Helbindene blev højt betalte, særlig vakte Hedberg-Bindene Interesse.

Auktionen fandt Sted under stort Tilløb og vakte almindelig Interesse i vide Kredse. Det kgl. Bibliothek erhværvede nogle og tyve smukke Helbind i kunstnerisk Udførelse, deriblandt en Del af de Hedbergske.

Endnu forestaaer der en stor Bogauktion i København, nemlig Auktionen over Brødrene Johan og Martin Levins Samlinger, deriblandt en meget værdifuld Autografsamling.

Af *Bogens Verden*, Tidsskrift for Dansk Biblioteksvæsen, redigeret af Svend Dahl og Pedersen-Sejerbo er udgivet 4. Aargang Nr. 11—12 og 5. Aargang Nr. 1—3. Af Indholdet kan fremhæves i 4. Aargang Nr. 11: Poul Levin: Det offentlige Bibliotek, Konrad Understrup: Lidt om Læsning paa Landet i ældre Tid; Bibliotekslovens Revision; Em. Sejr: Statsbiblioteket i Aarhus og Vandrebogsamlingerne; Alfr. Glahn: Fire Klassikerudgaver; i Nr. 12: B. Erichsen: Universitetsbibliotekets Fremtid; Rasm. P. Nielsen: Et Par Bemærkninger om Biblioteksloven. I 5. Aarg. Nr. 1: Biblioteksloven i Folketinget; Laur. Nielsen: Et storslaaet Katalogiseringsarbejde (Det preussiske Gesamtkatalog).

Statens Bibliotekstilsyn har udsendt *Dansk Tidsskrift-Index*, systematisk Fortegnelse over Indholdet af 200 danske Tidsskrifter udarbejdet af Svend Dahl og Th. Døssing, 7. Aargang 1921. Bogen er paa 311 Sider.

En *Holbergsbibliografi* har länge varit ett önskemål för dansk litteraturhistorisk forskning och flera förarbeten till en sådan föreligga, bl. a. av bibliotekarierna E. C. Werlauff, Chr. Bruun och Carl S. Petersen (se också denna tidskrift, årg. 1, 1914, s. 52—69). Nu har bibliotekarien H. Ehrencron-Müller i samband med artikeln Holberg i det av honom utarbetade dansk-norska författarlexikonet för tiden före 1814 åter upptagit planen på en dylik bibliografi, härtill uppmanad av två sådana auktoriteter på området som Hjalmar Pettersen och Carl S. Petersen, vilken senare ju är sysselsatt med utgivningen av den stora standardupplagan av Holbergs skrifter. I senaste årgången av »Holberg Aarbog», 1922, s. 107—133, har Ehrencron-Müller framlagt sin plan på en Holbergsbibliografi samt i en »Prøve paa en Holberg-bibliografi» offentliggjort ett exempel på bibliografiens kommande utseende och uppställning, varvid en beskrivning av Holbergs första självbiografiska skrift »Ad virum perillustrem epistola» valts. Beskrivningen är synnerligen utförlig och innehåller värdefulla litteraturhistoriska och biografiska kommentarer. Det är att hoppas, att den planerade Holbergsbibliografien snart blir verklighet.

Efterat Bibliotekar Carl S. Petersen har afsluttet sit Arbejde med at ordne Biblioteksforholdene i Sønderjylland, er der udsendt et Katalog over det sønderjyske Landsbibliotek i Aabenraa. Det er et omfangsrigt Katalog paa 352 Sider, ordnet systematisk med et Tillæg omfattende Børnebøger og en Fortegnelse over Læsesalens Bibliotek, idet der tillige gøres opmærksom paa, at Litteraturen om Sønderjylland kun er givet i Udvalg, og at det tyske Børnebogsbibliotek og den Samling af Haandbøger, som er anbragt i Borgerskolens danske og tyske Afdeling ganske er udeladt. Det er en forbavsende righoldig Samling af Litteratur, saa godt som udelukkende paa Dansk, der i Løbet af ganske kort Tid er samlet fra de forskelligste Sider, og som giver et udmærket Billede af den beundringsværdige Energi, hvormed der er arbejdet paa at stille Sønderjylland biblioteksmæssigt set paa lige Fod med det øvrige Danmark.

Forening for Boghaandværk har for Aaret 1922 udsendt en dansk Oversættelse af det gamle tyske Skrift Der Ackermann und der Tod under Titlen *Plogmanden og Døden*. Oversættelsen er foretaget af Forfatteren Otto Rung, og Kunstneren Einar Nielsen har tegnet og selv skaaret i Træ Illustrationerne, Friserne og Omslaget. Bogen er trykt i Bordings Bogtrykkeri paa haandgjort Papir og er indbundet af Anker Kyster.

SEDVANERÄTTEN INOM 1700-TALETS BOKTRYCKERIER

Meddelat av

H. SCHÜCK, Stockholm

DET FÖRSTA BOKTRYCKERI-REGLEMENTET utfärdades som bekant först 1752. Ett förslag till ett dylikt reglemente hade väl uppgjorts redan under Karl XI:s tid av censor librorum Örnhjelm, och i *Bidrag till svensk bokhistoria* (1900), s. 129, har jag meddelat detsamma. Ehuru detta förslag utan tvivel i många punkter återger den gällande sedvanerätten, söker den dock att i många andra bryta med denna, och det blev i varje fall aldrig stadfästat och synes snart hava råkat i glömska. Men det fanns en av boktryckarna själva tillämpad lag, en sedvanerätt eller en samling »reglor», som de 1730 på begäran inlämnade till Kanslikollegiet. Den finnes i Riksarkivet, »Till Kanslikollegiet inkomna Skrifvelser E. XIII, 9», och lyder:

I anledning af Höglofl. Kongl. Cancellie Collegii befallning, att Boktryckare Societeten skulle gifwa Högbem:te Collegio berättelse om de till BookTryckerietz befordran och framgång nödige och Brukelige Reglor; har till underdånigt föllje derutaf, man nedan skrefne Puncter, såsom de förnämste sammandragit, hwilka af BookTryckare Konstnärer i Tyskland effterlefwade blifwit, och af dee Book-Tryckare, sampt Konstförwandten uti Kongl. ResidentzStaden Stockholm altijd warit brukelige, och än i dag af alla BookTryckare och Societetens ledamöter, hwilke Booktryckerij Konsten behörigt lärt, hållas; och lyda som följer. Nembl.

§. 1.

Såsom Guds och Wärdslig lag fordrar, att deräst en Societet och samhälde är, och wara will, så bör och ibland dem skickeligen och wäll tillgå; Fördenskull, wed hwart halfft åhrs förlopp, skall en Patron af BokTryckarena, på hwilken ordningen faller, sammankalla tillsammans de andra Book Tryckare och Konstens ledamöter på en der till uthsedd ort, eller om lägligit åhr, uti dess huuss och Book-Tryckerij, till att Conferera, afhöra och afgiöra, hwad under den tijden ibland Societeten förelupit; sampt hwad som kan wara nödigt att påminna, Continuerandes hwar effter annan, således med Societetens Ledamöters sammankalla[n]de wed hwart half åhrs omgång.

§. 2.

Enär någon gosse antagas [= antages] att lära söker Book Tryckaren hälst att få den, som något Studerat, och sedan han den samma uti 5 à 6 wekors tijdh pröfwat hafwer, och gossen lust der till fattat, låter Book Tryckaren honom wid Societetens sammankomst inskrifwas, uti een Book som wijdh Societeten förwaras upwisandes hans födelse bref, att han är af åhrl. Föräldrar och ächta säng, sampt huru många åhr han lära skall.

§. 3.

Tijden som gossen lära skall blifwer med honom öfwerens kommit, eller om han hafwer föräldrar och Slächt, med dem accorderat, låtandes gossen det samma weta, antingen 4. 5. eller 6. åhr, alt som han är gammal, qwick och dygdig till, sampt om han håller sig sielf med kläder eller eij, blifwandes derjempte förmanad till Gudzfruchtan, tro flijtigheet, och höfligheet emot hwar man, så wäll som emot sin Patron och Gesäller uti Boktryckeriet.

§. 4.

Om någon läre gosse löper bort ifrån den ena Staden till den andra, när han något lärdt, och gifwer sig uth för Cornut, eller för en sådan som ifrån sina lähr åhr frijkallat är, ware han för sitt bedrägerij aldeles för skuten ifrån Booktryckerijet, eller läre å nya wissa åhr, efter Societetens godtfinnande.

§. 5.

När en läre gosse åhrligen och wähl sine läre åhr uthstådt hafwer, att hans Patron, gesäller och med arbetare, sampt hwar och en i Booktryckerijet icke hafwa att skylla honom, för något lastwärdt förhållande, så skall han wid Societetens Sammankomst framkomma och ifrån sine läre åhr der sammastädes frijkallad blifwa; då han sedan effter konstens bruk, blifwer Cornut, eller en sådan, som ännu intet genomgådt de Grader, att han är en gesäll, Konst-Förwandt eller Societets ledamot, hwarföre han och wijd Societetens Sammankomster sig eij bör infinna; dock niuter han lön effter den dagen, som han bäst med sin Patron öfwerenskommer: Wijd samma tillfälle warder han, såsom wijd inskrifningen förmanad till ett gudfruchtigt och dygdigst lefwerne och opförande.

§. 6.

Sedan han nu således blifwit Cornut, skall han sitt arbete förswarligen giöra, höfligheet emot sin Patron och Gesäller öfwa, eij med fyllerij sig belasta, träta och oenigheet eij till wäga komma, sin syssla eij försumma, ingen natt utur Boktryckerijet eller huset liggia, utan hålla sig altijd så, som han bör tänka och efftersträffwa, att blifwa en Postulerad gesäll och konstförwandt.

§. 7.

Ingen Cornut må drista sig att förestå ett Book Tryckerij, innan han effter Konstens bruk, redeligen postulerat; men skulle han komma genom någon händelse, att få eget Booktryckerij och hafwer förfall, att han straxt icke kan infinna sig hoos Societeten, så bör han lijkwähl inställa sig, så snart honom tilltahlas, och förena sig med Societeten sampt gifwa sitt Postulat effter konstens bruk; Och sedan, men icke förr, erkännes han för en konstens ledamot, sampt bör han då gifwa sitt introitum såsom en rättskaffens Book Tryckare.

§. 8.

Postulat är det, att en sådan Cornut när han lägligit finner, och hans förmågo tillsäger, giör ett Tractament eller Collation, då han i hela Societetens närwaro, på någon läglig ort, blifwer med en Crantz på hufwudet behedrad och många föreställningar och

leges gifne, som äro wijdlöfftige att uthföra; uti förra tijder har man hafft här i Swerige, som ännu är brukeligit i hela Tyskland en Ceremonie, eller Deposition, på samma sätt som förhållitz med Studenter; för den lijkheeten skull, som Booktryckare-gesällerne hafwa med de Studerande, och måste de än i dag, när de till någon Stad ankomma, hwarest universitet är, sig låta uti matriculn inskrifwa, sedan niuta de ock Studente Frijheet, och höra till dess Forum och jurisdiction.

§. 9.

Ehuruwähl man står i den tanckan, att hwar ock en alfwarsam och rättsinnig gesäll och Konst-förwandt bör beflita sig, icke allenast att behålla uti stadigt minne hwad honom till skickeligit lefwerne tiena kan, jempte det honom i lähre åhren och i Cornute-ståndet blifwit intryckt utan och det, som wijd Postulatet honom blifwit förehållit, altijd att achta, och således med sitt exempel och förehållande hedra och pryda den Edle Book Tryckare-Konsten; icke dess mindre hafwer man några särskilte Puncter om gesälle-ståndet, så wijda de samma altijd och allestädes practicable och observerade äre, att anföra, bestående uti effterföljjande momenter.

§. 10.

Ung-gesällen erlägger wijd första inträdet till gesällståndet, såsom introitus, eller ingångs-penningar, effter öfwerens kommande, med de uti Booktryckerijet stående Kånstförwandter; ingalunda förgetandes de fattiga i armbössan.

§. 11.

Om sitt Salarium eller belöningen Contraherar gesällen, med sin Patron eller Factor sielf, det bästa han kan och gitter, och enär han en Mässa eller halfft åhr betingat, bör han det richtigt hålla, äfwen som han hafwer det samma att förwänta igen af sin Patron; men derest han utan skiählig ordsaak innan rätta tijden, tager afskied, bör han betahla skadan som deraf förordsakas, äfwen som han och så hafwer det samma att påstå, om hans Patron honom i otijd förafskieder.

§. 12.

Ingen träta och oenigheet får uti Booktryckerijet höras eij heller skall någon Kånstförwandt, effter gambla syndiga Wahnan bekräffta något med swärjande wid Gud, hans helige namn och wärck, eller den onda, som och alt ohöfligt snack och grofft skiämt, aldeles i Bok-Tryckeriet förbiudes, wid ansehnligit böte till dee fattige.

§. 13.

Skämmer någon gesäll bort arbetet, med Columners orätt skiutande, oacktsampt reviderande, Formers kullslående, galet omkastande, oförswarligit registers hållande och således lefwererar oansenligit arbete ifrån sig, samt på hwad flere sätt det skee kan, betahlar han derföre den omkostnaden, som till desse fehls rättande kan giöras. Deremot hafwer han såsom en fägnad för sitt arbete, utan den accorderade betahlningen af alt hwad som Tryckes, 3 exemplar, antingen han dem will tryckia, eller i dess ställe rent papper aftaga, och det utaf hwad materia det wara må; Dessutan kan ock så wara att effter Öfwerens kommande för sig och sina wänner, af sitt egit papper 3 Exemplar tilläggia; Handlar någon deremot stånde under Societetens afgiörande och godt finnande.

§. 14.

Ingen Gesäll skall hemligen eller uppenbahrligen söka att komma brödet undan en annan, eller trängia sin Cammerat utur officien, eij heller lasta och danta på ens annans arbete, fast han kan giöra det bättre; giör han annat, gifwe icke allenast Satisfaction åt den han giordt förnär, utan blifwa [= blifwe] altså förfallen under Societetens omdömme.

§. 15.

Reser någon Gesäll eller Konst-Förwandt ifrån den ena orten i oenigheet, och förtiger det sedan på det andra stället dit han kommer, böte apart för sitt stilla tigande, och förlijke sig tillijka fult med de förre; wet någon annan gesäll, på samma ort deraf, ock gifwer det icke an, ware äfwen förfallen under den Societetens omdömme och godt finnande; för öfrigit wachte sig, att antaga Condition uthi något Book-Tryckerij, som intet är så richtigt som Book-Tryckare-ordningen erfordrar.

§. 16.

Ingen gesäll eller Konst förwandt äger macht att begynna Book Tryckerie på den ort, der andere Tryckerier tillförne äro, så framt det honom icke till faller genom arfslott eller giffte. Ett nytt wärck får han ingalunda begynna, utan lofl. Societetens Ja och samtycke, eij heller hemligen under sitt namn, åth någon annan föra.

§. 17.

Såsom effter gammalt lofligit Bruk intet Book Tryckerij hålles för rättskaffens, med mindre det styres och föres af en Booktryckare-Herre, som Book Tryckare Konsten lärt, eller Factor; Ty hafwer en sådan gesäll eller Konst förwandt, om han af någon till Factor uthsedd blifwer, följande att ihogkomma och effter lefwa.

§. 18.

Så snart den, hwilken för Factor skall anammas, der till uthsedd blifwer af Book-Tryckeriets ägare, eller någon Book-Tryckares effter lemnade Enkia, bör han gifwa sigh an hoos Societeten, att inhämpta deras samtycke, sitt Factor Introitum erlägga, sampt ihogkommande de fattiga i armbössan.

§. 19.

Der uppå föreställer och påminner Societeten, den nu annammande Factoren, hwad hans officium uti alla måhl tillhörer, i synnerheet, ägarens interesse så wähl och noga observera, såsom det hans eget wore, handhafwande det, effter lofl. Konstens ordning, fastälte(!) löfften, Puncter och stycken, samt bör alla de andra föregå med godt exempel aldenstund hela wärcket på honom, hans skickeligheet och åhoga beror; hwarföre han och icke skall låta sig intahla till något, som strijder emot lofl. Konstens öfning. Wid inträdet Contraherar ägaren med Factoren, på det att dem emellan alt klart och richtigt blifwer; För öfrigit hörer honom till at med gesellers antagande, förafskiedande, och annat hwad i officinen förekommer alt till det bästa att ordinera, så wijda, som sagt är, att han står i en rättskaffen Book Tryckares ställe; Här wijd uprepeteras ännu det, som i den 16 §. redan nämbt är, att ingen konstförwandt må föra Tryckerij åth någon privat Persohn som eij konsten lärdt, och dock har sig Tryckerij förskaffat; giör han det, ware effter gammalt Konstens Bruk, förklarad för en Hudlare, och stående sin egen fahra om ägaren honom förafskeder, om han ibland Societeten eij mehra antages. Förutan det, att och så många åhrlige mans barn warda uti sådant Booktryckerie sin tijd förtherandes, emedan den som der sigh i lähran begifwer och der blifwer frij kallad, sedan icke antages at uti något rättskaffens Boktryckerie, hwarken här i Swerige eller mycket mindre uti Tyskland.

§. 20.

Enär en Kånst förwandt åhrligen och lagligen hinner så wijda, att han får begynna sitt egit igenom arfslott tillfallne, genom giffte undfångit, eller genom egne medel, wärckeligen till handlat Booktryckerij; Så gifwer han deth lofl. Societeten tillkiänna, och sitt introitum effter konstens Bruk erlägger, de fattiga i Armbössan ihogkommer, och sedan jemte Societetens lyckönskan rättar sigh effter Följande Puncter.

§. 21.

En Bok Tryckare, bör i acht taga alla dhe måhl som till lofl. Konstens ordnings bijbehållande och förkofring i gemen lända så wähl som hwad hans egit bästa angår sampt med de andre Book Tryckare och Konst Förwandter, som höra till Societeten, så lefwa, att ingen finner något anstöteligit, hwarken af de uthländske, eller de inländske, på det de samptl. måge wara med honom till fredz, och att dhe som lära eller arbeta uti hans officin, icke för hans skull sedermehra hoos androm något lijda måste, och således när någon inkommer, eller här ifrån uthresar, må obehindrat sin Konst idka och sin timmeliga lycka söka.

§. 22.

Ingen Booktryckare bör trycka andras förlag effter; Giör han det, skall han anklagas för höga Öfwerheten; Och fördenskull bör ordning hållas uti alla deras förlag och Wärck på det den ena må rätta sig effter den andra, så att intet intrång giöres, utan hwar bör befordra det gemena bästa.

§. 23.

Den ena Book Tryckaren bör achta sig i synnerhet för stridigheet med den andra, sampt förekomma sådant deras folck emillan: jämwähl icke gifwa androm ordsak till att lasta. Tillfogas honom någon skympf Book Tryckerijet angående, gifwer han det Societeten till känna.

§. 24.

Dör Book Tryckaren och hans effterlemnade Enkia giffter sig uti annat Stånd, miste sin rättigheet att föra Book Tryckerie.

Slutet.

Enär denna rättigheet, som icke allenast alle uthländske till Bok Tryckerij-konstens befrämjande stedze hållit hafwa och ännu hålla, utan och i alla tijder, här i det högprisl. Sweriges Rijke hafwer bijbehållen warit, och ännu af alla de, som den Edle Booktryckerijkonsten rätteligen lärdt, idkad och öfwad blifwer, såsom på Gudz åhra, Öfwerhetens tienst och det gemena bästa samt wederbörandes wählförhållande och enigheet Syfftande; Så håller man sig försäkrat, att jemwähl wåre effterkommande, det samma oryggeligen hålla läre så kiärt dem ett godt ryckte, och den lofl. konstens högnödige och richtige förkofring är. Hwar till wij af Gud den aldra högste nåd. och Wällsignelse önska och bedia, att som Gud allom trognom, flitigom och till Kyrkan, så wähl som öfwerhetens tienst och gemena bästas upbyggelse, ordning och redligheet hållande, menniskor att meddehla lofwat hafwer sin hugneliga fried och Wällsignelse, Täcktes och så altijd tijd effter tijd wara med dem, som uti enigheet den lofl. och ädla konsten understödia, forthielpa och förswara.

Stockholm den 25 Maij Anno 1730.

Joh. L. Horrn, Königl. Antiq. Arch. Buchdrucker
C. Jakhel, Factor in dess Herrn Direct. Buchdruckerij
P. J. Nyström, Factor uti Sal. Biörkmans Boktryckeri
Isaac Nic. Neuendorff.

P. Haagen
J. Fr. Jericho
H. A. Kirch
And. Schultz
Joh. Biörn
Joh. C. Wehrt

Jac. Olsen
H. J. Siewers
Joh. Bastman
Gabr. Nyberg Erikson
Oluf Norstedt
Hinr. Haasert

FRA WENDELIN FRA SPEYERS BOG-TRYKKERPRAXIS

Av

H. O. LANGE, København

DA JEG NYLIG til Brug for Besvarelse af en Forespørgsel fik i min Haand det smukke Tryk af Ciceros Bøger de officiis, Paradoxa, Lælius og Cato major, som Wendelin fra Speyer udsendte i Venedig d. 13. Aug. 1470 som den første med sit Navn, gjorde jeg en Iagttagelse, som synes mig at være af principiel Interesse, og som maaske kunde fortjene at kjendes i videre Kredse.

I denne Bog findes Bl. 1 et haandmalet Initial og desuden 5 Initialer, der under Farverne tydeligt viser et Træsnit, et P, et A, et O og et Q (2 Gange). Det er den samme Træstok, der er anvendt til O og Q, Illuminator har tilføjet den Krølle i Guld, der skaber et O om til et Q. En nærmere Undersøgelse af de to Q'er og O'et førte til et uomtvisteligt Bevis for, at disse træskaarne Initialer ikke stammer fra Bogtrykkerens Haand men fra Illuminatorens, idet denne med Haanden har indtrykt det ornamenterede Bogstavs Konturer som Grundlag for Farvelægningen.

Det Q, der indleder 2. Bog af de officiis staaer ud for 8 Linier af Texten (Fig. 1), det derimod, der indleder Lælius (Fig. 2), og det O, der indleder Cato major, staaer ud for 7 Linier af Texten. Træstokken var paa disse to Steder for høj, og Illuminatoren har derfor været nødt til, da han trykte Initialet, at afdække Linie 8 og med sine stærkt dækkende Farver at give Ornamentet en passende Afslutning forneden. Man ser tydeligt paa det andet Q Næbet af Dragen, der næsten naaer Linie 8. Hosstaaende Gjengivelser viser Forholdet.

Jeg fik derved Anledning til at undersøge Johans og Wendelins Praxis med Hensyn til Initialer, om man muligvis kunde naa visse Resultater med Hensyn til hans udaterede Frembringelsers Kronologi. Man kan sikkert

fastslaa, at han ikke har raadet over ornamenterede, træskaarne Initialer i sit Trykkeri. Hvor saadanne maatte findes, skyldes de Bogmaleren. Et andet Exempel fra vor Samling skal omtales nedenfor.

I 1469 og 1470 lades der Plads aaben til indmalede Initialer; i 1471 begynder han at anbringe Initialdirektorer, Minuskelbogstaver som Anvis-

LIBER PRIMVS DESI
CIPIT SECVNDVS.
PRAEFATIO IN LIBR
VEMADM
officia ducerent a
Marce fili atq; ab
uirtutiſ ſatiſ expli
libro ſuperiore.S
officiorú genera
pertinent ad uitę
ex utilibus qd uti
maxime utile: & ad eaꝝ reꝝ quibus ut
facultaté: ut ad opes: ad copias. In quo
dixi: quid utile: quid íutile; de quibus

Fig. 1.

ning til Bogmaleren, i de til Initialerne aabne Rum. I et Par Bøger er denne Praxis endnu ikke fuldt gennemført, der er visse Steder, hvor Initialdirektorerne ikke findes. Det er Sallust 1471 (Proctor 4034) og Martial U. A. (Pr. 4055). Disse to Tryk er da formodentlig udsendt umiddelbart efter de Tryk fra 1471, der endnu ikke viser denne Praxis. Af saadanne kjender jeg Cyprian (Pr. 4032), Plutarch (Pr. 4033), Valerius Maximus (Pr. 4035), Cicero de finibus (Pr. 4036) samt Curtius (Pr. 4054), der altsaa hører sammen med Bøgerne fra 1469 og 1470 og udgjør den ældste Gruppe. Efter den famlende Overgang i 1471 i de to nævnte Bøger anvendes Initialdirektorer konsekvent endnu i 1471 i Terents (Pr. 4037) og i alle de Bøger, som jeg kjender af denne Presses senere Frembringelser ogsaa i de Bøger, der er trykte med Type 2 og 3.

Jeg tvivler da ikke om, at ogsaa de temmelig mange træskaarne Initialer, der findes i vort Exemplar af Valerius Maximus 1471 (Pr. 4035) er

anbragt af Bogmaleren som Grundlag for hans Arbejde. Exemplaret er vasket af en tidligere Ejer, og Farverne er stærkt afvaskede, saa at Træsnittene staaer forbausende klare. Det er karakteristisk, at i denne Bog saavelsom i den først omtalte Cicero de officiis 1470 og i Cicero definibus

.M.T. CICERONIS LELI
DE AMICITIA DIALOC
.T.POMPONIVM ATTI
PRAEFATIO.
Mutius augur: S
ta narrare de .C.
ſuo: memoriter &
lebat. nec dubitare
ſermone appella
Ego autem a patr
ductus ad Sceuol
uirili toga: ut quoad poſſē & licer& a
nūq̄ diſcederē. Itaq; multa ab eo prudēt
multa etiā breuiter & cōmode dicta: m
bā. Fieriq; ſtudebā eius prudētia doct

Fig. 2.

1471 findes ogsaa anvendt træskaarne Rammestykker, som Bogmaleren har indtrykt med Haanden paa første Side som Grundlag for Farvelægningen, saaledes som det er paavist af T. Kristeller og A. W. Pollard.[1] I Cicero de finibus findes der haandmalede Initialer uden kjendeligt træskaaret Grundlag.

Man vil vejledet af Wendelins Anvendelse af Initialdirektorer kunne ordne hans Produktion med Type 1 i tre Grupper, bestemme de udaterede Tryks Plads og naa et Skridt fremad i Forhold til Proctors kronologiske Liste.

[1] *Bibliographica*, III, S. 122 – 28.

DER ÄLTESTE MISSALDRUCK DES BARTHOLOMAEUS GHOTAN

Von

KONRAD HAEBLER, Berlin

DIE ERFORSCHUNG DER DRUCKWERKE, die aus den verschiedenen Werkstätten des Bartholomaeus Ghotan in Magdeburg, in Lübeck und in Stockholm hervorgegangen sind, hat Reichsbibliothekar Dr. Collijn zu seiner Spezialität gemacht und mit solcher Gründlichkeit betrieben, dass man sicher sein kann, es mit einem ganz besonders seltenen Stücke zu tun zu haben, wenn man auf einen Ghotandruck stösst, der Collijn unbekannt geblieben ist. In diese glückliche Lage bin ich gekommen, als ich im Interesse des Gesamtkatalogs der Wiegendrucke die Bücherbestände der Bibliotheken in Quedlinburg (Provinz Sachsen) aufzunehmen hatte. Quedlinburg besitzt ausser einer Stadtbibliothek und einem Museum auch noch eine Gymnasialbibliothek, die alle drei eine grössere oder geringere Zahl von Inkunabeln besitzen, und in den beiden umfänglicheren Bibliotheken haben sich seltene und interessante Werke, besonders auch solche liturgischen Characters in grösserer Anzahl gefunden. Glückliche Besitzerin des unbekannten Ghotandruckes ist die Gymnasialbibliothek gewesen. In dieser entdeckte ich bei der Inventarisierung ein altes Missale in defectem Originaleinband des XV. Jahrhunderts, aber sonst verhältnissmässig gut erhalten, das mich sofort an das Missale Magdeburgense erinnerte, das Bartholomaeus Ghotan und Lucas Brandis im Jahre 1480 herausgegeben haben. Ich hielt es zunächst für ein unvollständiges Exemplar dieses Druckes; eine genauere Untersuchung aber ergab, dass ich mich zwar in bezug auf den typographischen Ursprung des Buches nicht getäuscht hatte, dass das Buch aber kein defectes Stück sondern ein vollständiges Exemplar eines gänzlich unbekannten anderen Missales war, dem nur der

oder die Drucker selbst eine Unterschrift nicht mit auf den Weg gegeben hatten. Tatsächlich ist der Druck mit denselben beiden Missalschriften und derselben Kanontype hergestellt, die für das Missale Magdeburgense gedient haben; seine typographische Ausstattung stimmt fast ganz mit der des bekannten Druckes überein. Wahrscheinlich wird es auch dasselbe Kanonbild besessen haben, wie dieses, nur ist das, wie so oft, von räuberischen Händen aus dem Buche herausgerissen worden. Nur dürftige Reste bezeugen, dass vor dem Anfange des Kanons ein Blatt dagewesen ist, das jedenfalls das Kanonbild getragen haben muss.

Ich lasse zunächst eine bibliographische Beschreibung des Druckes folgen.

Missale [Praemonstratense]. S. l. e. a. aber Magdeburg: Bartholomaeus Ghothan und Lucas Brandis, um 1480. Fol.

228 Bl. ohne Signaturen. Lagen: 14×10, 6, 7×10, 12. Blattzahlen: I—CXL [6] I—LXXXII. 2 Spalten mit 35 Zeilen, Kanon: 19 Langzeilen. Typen: 2, 3, 4. schwarz und rot gedruckt.

Bl. 1—3. Kalender. Bl. 4aa rot: Ja aduētu dñi dñica pa Jn. *schwarz:* [ ] D te leuaui aiām meā de· us meus ī te ↄfido nō eru bescam. neqȝ irrideant me inimici mei ... *Bl. 11:* [ ] Evia *rot:* ꝺ *schwarz:* Hodie scietis qȝ veīet ... *Endet Bl. 228 ba Z. 29:* ... Nos ad sanctoꝝ gl'am. per ipsorum suffragia Post p̄ntez mi seriam. xp̄i pducat gratia Amen Deo gratias.

Das Missale spricht es nirgends ausdrücklich aus, für welchen Ritus es bestimmt sei. Der Kalender lässt aber darüber nicht den mindesten Zweifel zu. Schon zum 12. März findet sich mit der rot gedruckten Angabe: Gregorii pape vii der Vermerk: Recor[datio] fra[trum] et so[rorum] n[ostri] ordinis. Daraus ergab sich also, dass wir es nicht mit dem Missale einer einzelnen Diöcese sondern mit dem einer geistlichen Genossenschaft zu tun haben. Und welcher Orden das sei, verriet eine weitere Bemerkung zum 6. Juni: Anniu[er]sa[ria] do[mini] norberti archi ep[iscop]i funda[toris] n[ostri] ordi[ni]s. Damit ist natürlich der h. Norbertus, Erzbischof von Magdeburg gemeint, der im J. 1121 den Orden der Praemonstratenser begründet hat und am 6. Juni 1134 verstorben ist. Eine weitere Untersuchung des Kalenders ergab dann, dass er genau mit demjenigen übereinstimmt, den Grotefend[1] als ältesten Bestand des Praemonstratenser Kalenders, ohne die dort in Klammern aufgeführten späteren Zutaten veröffentlicht hat.

Das Missale der Praemonstratenser ist nicht allzu oft gedruckt worden.

[1] *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters* (Hannover 1891—98), Bd. II, Abt. 2, S. 48—51.

Weale[1] kennt davon zwar neun Ausgaben, von diesen stammen aber fünf erst aus dem XVII. und XVIII. Jahrhundert, und nur einen einzigen Druck ohne Datum glaubte der Verfasser dem XV. Jahrhundert zuschreiben zu können. Aber auch diese Anahme hat sich als irrtümlich herausgestellt. Die von Weale der Zeit um 1482 zugeschriebene Ausgabe der Hof- und Staatsbibliothek (jetzt Landesbibliothek) in München ist ein Druck des Renatus Beck in Strassburg und gehört erst der Zeit um 1511 an. Es gebührt ihm also in Wahrheit erst ein Platz nach der Pariser Ausgabe vom 17. Mai 1508, die Weale an zweiter Stelle aufführt, und das XV. Jahrhundert wäre nach ihm überhaupt noch mit keinem Druck des Praemonstratenser Missale vertreten. Das Missale von Quedlinburg ist also nicht nur das älteste, sondern auch das einzige Missale des Praemonstratenser Ordens, das in die Wiegendruckzeit zurück reicht.

Das Missale ist, wie immer, in zwei Teile geteilt, zwischen die sich der Kanon einschiebt. Die Einteilung erfolgt aber nicht, wie es später allgemein üblich geworden ist, in einen Winter- und einen Sommerteil, sondern in eine pars de tempore und eine pars de sanctis, deren jede in sich fortlaufende Blattzählung aufweist, die, wie gewöhnlich, dem Kanon fehlt. Das Missale stimmt darin überein mit dem Magdeburgense von 1480, das gleichfalls diese ungewöhnlichere Form der Einteilung hat. Der Kalender ist in zwei Spalten gesetzt, und dadurch auf den 6 Seiten der drei ersten Blätter untergebracht. Im ersten Teile enden die Lectionen der einzelnen Sonntage auf Bl. CXXXV. Ihnen folgen zunächst die beiden Messen De dedicatione ecclesiae und De dedicatione altaris, die bis Bl. CXXXVIIa reichen. Auf Bl. CXXXVIIb beginnt dann, in Langzeilen gesetzt, das Credo, die Praeparamenta und endlich die Praefationes der hohen Feste; den Beschluss bildet das Sanctus auf Bl. CXL b. In den eigentlichen Praefationes ist zwischen dem Texte je eine Zeile ausgespart für die handschriftliche Eintragung der Noten. Die nachträgliche Ausfüllung des musikalischen Teiles ist aber nur für die erste Prefatio in natiuitate domini in gotischer Chroralnotation auf zwei Linien erfolgt; bei allen übrigen ist der ausgesparte Raum leer geblieben.

Auf Bl. CXL folgt die sechsblättrige unbezeichnete Lage des Kanon. Es wurde schon erwähnt, dass deren erstes Blatt, auf dem sich vermutlich das Kanonbild befunden hat, herausgerissen ist, und zwar ist dies in einer ziemlich rohen Weise geschehen, denn es ist ein ganz unregelmässiger Falz von wechselnder Breite davon übrig geblieben. Die Beraubung dürfte auch erst in einem späteren Zeitpunkte statt gefunden haben. Es scheint, dass

[1] *Bibliographia liturgica* (London 1886), S. 220—222.

das Kanonbild sich auf der Rückseite des entfernten Blattes befunden hat, so dass es, wenn das Buch aufgeschlagen war, links neben dem Anfang des Kanontextes zu stehen kam. Das Missale muss, bevor das Bild gestohlen wurde, lange Zeit so in aufgeschlagenem Zustande aufbewahrt worden sein, denn hinter dem Falze fand sich eine dicke Schicht von Staub und Fasern, die sich nach und nach in der Rinne zwischen den Blättern festgesetzt hatte. Da aber das Papier der ersten Kanonseite durchaus nicht stärker als andere Partien des Buches vergilbt oder nachgedunkelt ist, muss die Aufbewahrung an einem Platze erfolgt sein, der zwar dem Staube zugänglich, gegen das Licht aber gut geschützt war. Man könnte denken, dass das Buch auf einem Altare einer nicht besonders hellen Seitennische einer Kirche aufgestellt gewesen ist. Der Text des Kanon beginnt ungewöhnlicher Weise mit einer in der Kanontype rot gedruckten Überschrift: Prima p[ar]s et prim[us] ordo Inclina[n]s te dic. Das Kanon-T, für das Raum in Höhe von 5 Zeilen ausgespart war, ist in blau und rot, einfach aber nicht ungeschickt ausgeführt, der ganze Raum aber durch ein nur mit roter Farbe entworfenes, Maiblumen-ähnliches Muster ausgefüllt. Übrigens sind mit ebensolchen etwas künstlerischeren Initialen auch der Anfang des Missale und die Anfänge der einzelnen Teile ausgezeichnet. Für sie ist ein Raum von je sieben Textzeilen freigelassen, der aber mit 56 mm hinter der Grösse des Kanon-T von 72 mm nicht unerheblich zurückbleibt. Alle übrigen Initialen, meist nur in Höhe von ein oder zwei Textzeilen vorgesehen, sind in der einfachsten Weise abwechselnd in roter oder blauer Farbe eingezeichnet. Der Satz des Kanon weicht äusserlich insofern von dem Satz im Magdeburgense von 1480 ab, dass er nur in 19, statt in 20 Zeilen angeordnet ist, und dass die zahlreichen Zeichen des Kreuzes, für die im Magdeburgense in der Zeile Platz gelassen ist, im Praemonstratense zwischen den Zeilen über dem betreffenden Worte angebracht sind. Sie sind aber trotzdem in Rotdruck, und nicht mit der Hand ausgeführt. Für die Art, in der der Rotdruck gehandhabt worden ist, gibt die vierte Textseite des Kanon einen ausgezeichneten Beleg. Auf dieser Seite ist nämlich der Rotdruck etwas zu hoch, oder richtiger wohl der Schwarzdruck etwas zu tief zu stehen gekommen, und dabei ist es passiert, dass die rote Einfärbung der vorletzten Zeile einige Buchstabenköpfe der letzten Zeile mit getroffen hat. Der schwarze und rote Druck muss also von demselben stehenden Typensatze abgezogen sein, von dem nur beim Einfärben je die entsprechenden Teile durch eine Maske abgedeckt worden sind. Auffallend ist es, dass das schlechte Form-Halten der beiden Farben nur auf Bl. 3b des Kanons, nicht

aber auch auf dem damit zusammenhängenden Bl. 4 a sich findet. Auch auf diesem steht zwar der Rotdruck nicht ganz korrekt zum schwarzen Satze, aber er steht nicht, wie man erwarten müsste, zu hoch, sondern im Gegenteil etwas zu tief, und da, wo er eine ganze Zeile bildet, etwas schief. Man müsste darnach annehmen, dass zwar der schwarze Druck, der sich auf beiden Seiten in völlig übereinstimmender Stellung befindet, in einer Form von zwei Seiten abgezogen, der Rotdruck aber, der auf jeder Seite eine andere Stellung einnimmt, seitenweise abgedruckt ist. Zu demselben Ergebniss führt auch die Rückseite des Doppelblattes, die Bl. 3 a und Bl. 4 b bildet. Auch da steht der Rotdruck auf Bl. 3 a zu hoch, und auf Bl. 4 b etwas zu tief. Dieselben Eigentümlichkeiten inbezug auf den Rotdruck weist übrigens auch der Kanon des Magdeburgense von 1480 auf. Auf der letzten Seite der Kanonlage sind die Gebete post missam, die deren untere Hälfte einnehmen, schon wieder in der grösseren Missaltype gesetzt.

Der zweite Teil des Missale beginnt ohne besondere Überschrift mit dem Commune sanctorum. Auf die rot gedruckte Zeile: In vigilia unius ap[osto]li Intro[itus] folgt der Anfang des Textes mit einer Initiale für die nur zwei Zeilen ausgespart sind. Erst auf Bl. 20 a, in dessen erster Spalte das Commune endet, folgt nach einem leeren Raum von zwei Zeilen das Proprium de sanctis, und hier ist nach der Überschrift: In vigilia sa[n]cti Andree ap[osto]li in dem ausgesparten siebenzeiligen Raume die oben schon erwähnte kunstvollere Initiale angebracht.

Am Ende des Proprium de sanctis auf Bl. LXVIII b Sp. 2 ist abermals durch eine freigelassene Zeile ein Abschnitt markiert, und darauf folgt als Überschrift: Incipiunt missae familiares. Es sind das die Messen de sancta trinitate, de spiritu sancto, de sancta cruce und einige Marienmessen. Unmittelbar schliessen sich daran verschiedene Missae speciales an für einzelne Personen und besondere Gelegenheiten, unter denen Regen und Sonnenschein nicht fehlen dürfen. Sie füllen die Blätter von LXX b Sp. 2 bis LXXXII a Sp. 1, und endigen mit einer längeren Missa Generalis p[ro] viuis et defu[n]ctis, nach der ein rot gedrucktes: Deo gratias das Ende des eigentlichen Missale bezeichnet. Da aber auf diese Weise von dem letzten Blatte nur die reichliche Hälfte der ersten Spalte bedruckt war, sind noch zwei Sequenzen: De evangelistis und Sequentia communis de quolibet angefügt. An deren Ende am Fusse der ersten Spalte der Rückseite ist das Deo gratias, aber schwarz gedruckt, wiederholt.

Im allgemeinen ist, wie schon erwähnt, der Gesamteindruck des Missale Praemonstratense dem des Magdeburgense von 1480 ausserordentlich

ähnlich. Im einzelnen aber bestehen doch in bezug auf die Setzerpraxis recht zahlreiche kleine Unterschiede, und diese sind aus dem Grunde nicht ganz gleichgiltig, weil sie uns in ihrer Gesamtheit vielleicht einen Schluss auf das zeitliche Verhältniss der beiden Missalia erlauben. Ich schicke voraus, dass die Typen im Praemonstratense im allgemeinen einen frischeren Eindruck machen als im Magdeburgense. Sie wirken nicht nur schärfer, sondern beinahe schlanker. Ich möchte dem aber deswegen keine Ausschlag gebende Bedeutung beimessen, weil für diesen Eindruck der Zustand der Druckerschwärze und die mehr oder minder kräftige Einfärbung von erheblichem Einflusse sein können. Wertvoll könnte dieser Eindruck nur dann werden, wenn sich auch andere Anzeichen dafür nachweisen liessen, dass der Druck des Praemonstratense dem des Magdeburgense vorausgegangen ist. Das scheint mir aber allerdings durchaus der Fall zu sein. Dafür spricht zunächst schon der Umstand, dass die Zeilenzahl im Magdeburgense gegenüber dem Praemonstratense erhöht ist. Es war das ständige Bestreben der alten Drucker an den bedeutenden Kosten, die mit der Papierbeschaffung verknüpft waren, durch eine bessere Ausnutzung desselben zu sparen. Wenn sonst nicht besondere Umstände vorliegen, darf man stets annehmen, dass von zwei gleichartigen Drucken derjenige der jüngere sein wird, der die grössere Zeilenzahl auf der Seite aufweist. Im gegebenen Falle trifft das für das Magdeburgense zu, denn während das Praemonstratense im Texte 35, im Kanon 19 Zeilen auf der Seite hat, sind da die Zahlen 37, resp. 20. Dass das Magdeburgense auch im Text manches enthält, was dem Praemonstratense fehlt, könnte natürlich auch durch die Vorlage bedingt sein. Seine Einleitung mit dem Registrum super missas votivas und besonders das Registrum quinternorum sind aber immerhin Zutaten, die zur Nachahmung eingeladen haben würden, wenn sie beim Druck des Praemonstratense schon als Proben vorgelegen hätten. Umgekehrt ist allerdings das Verhältniss bei der Blattzählung. Im Praemonstratense erstreckt sich dieselbe in doppelter Reihe über Sonntags- und Heiligenteil, während das Magdeburgense lediglich für das Commune sanctorum eine solche aufweist; diese ist allerdings dann mit dem Buchstaben F[olio] über der einen und der Zahl über der anderen Spalte eine ausführlichere, als im Praemonstratense, wo nur die Zahl über der Mitte des Blattes steht.

Besonders lehrreich erscheint mir für die Praecedenzfrage die Behandlung, die den Anfängen der einzelnen Abschnitte und den Initialen zu teil geworden ist. Im Praemonstratense findet sich, wie oben erwähnt, nur ein einziges Mal die Überschrift: Incipiunt missae familiares. An dieser

Stelle hat auch das Magdeburgense eine Überschrift, die aber die geläufigere Form: Incipiunt missae votivae hat. Es trägt aber ausserdem am Anfang des Heiligenteiles ein zweites Incipit commune sanctorum, während die Hauptabschnitte De tempore und de sanctis in beiden Missalien ohne Incipit geblieben sind. Dass das Magdeburgense zwischen Commune und Proprium de sanctis eine halbe Spalte frei lässt, ist allerdings eine Raumverschwendung, die dem Bestreben nach Papierersparnis widerspricht. Das Praemonstratense benügt sich in solchen Fällen mit 1—2 leeren Zeilen. Immerhin aber begünstigt das verschwenderischere Verfahren die Übersichtlichkeit und erweist sich damit als ein Fortschritt. In bezug auf den Raum für die einzumalenden Initialen befolgte das Praemonstratense das Princip, dass im Text nur 1—2 Zeilen, am Anfang der Abschnitte aber 7 Zeilen, im Kanon sogar noch ein grösserer Raum frei gelassen worden ist. Im Magdeburgense herrscht in dieser Beziehung eine weit grössere Mannigfaltigkeit. Im Text finden sich Initial-Räume von 1, 2 und 3 Zeilen, am Beginn der Abschnitte aber von 5 Zeilen bei dem Commune sanctorum und den Missae votivae, von 6 bei den Sequentiae, von 8 am Anfang des Missales, während für das Kanon-T nur 4 Zeilen der Kanontype ausgespart sind, und das Proprium de sanctis nur für eine Textinitiale von 2 Zeilen Raum lässt. Erscheint dieses Verhältnis einigermassen undurchsichtig, so spricht dagegen ein anderer Umstand entschieden dafür, dass in der Tat das Magdeburgense von 1480 erst nach dem Praemonstratense gedruckt ist. In ersterem nämlich hat sich der Drucker bereits vielfach in Verbindung mit der kleinen Missaltype kleiner gedruckter Lombarden als Initialen bedient, während sie im Praemonstratense noch ausschliesslich der handschriftlichen Ausführung vorbehalten sind. Hätte der Drucker diese Initialen bei Herstellung des Praemonstratense schon besessen, so ist nicht einzusehen, weshalb er von denselben nicht hätte Gebrauch machen sollen. Dasselbe gilt von den Kreuzzeichen im Kanon. Diese sind im Magdeburgense auf den Typenkegel gegossen und wie Buchstaben in der Zeile eingesetzt. Verfügte schon der Drucker des Praemonstratense über diese Type, so hätte er sich gewiss nicht der wenig zweckmässigen und wenig eindrucksvollen kleinen Kreuzstempel zwischen den Zeilen bedient. Jedem einzelnen dieser Umstände mag man so wenig Bedeutung beimessen, wie man will, ihr vielfaches Zusammentreffen wird man aber doch wohl als ausschlaggebend dafür ansehen, dass das Missale Praemonstratense vor dem Magdeburgense von 1480 entstanden, und demnach von dem Kalender für 1480 abgesehen das älteste Druckerzeugnis ist, das in der Presse des Bartholomaeus Ghothan hergestellt wurde.

Auch durch seinen Einband ist das Quedlinburger Exemplar nicht ohne Interesse. Zwar ist jetzt der vordere Deckel mit dem grössten Teile des Rückens von dem Bande losgerissen, aber es sind doch noch immer alle Teile des Einbandes vorhanden und haben, von dem glatten Rücken abgesehen, nicht sonderlich durch Abnutzung gelitten. Es ist ein gelbbrauner Kalblederband auf Holzdeckeln, die nur gegen den Rücken abgerundet, an den vorderen Ecken aber mit Messingschienen versehen sind. Von Messing sind auch die beiden Schliessen mit Ledercharnier, die T-förmig gestaltet und etwas geschweift, sonst aber ohne Gravierung sind. Vorder- und Hinterdeckel sind verschieden behandelt. Der hintere Deckel ist nur mittelst sich schneidender Linien mit einem rechteckigen Rahmen verziert, in dem zwei einfache Diagonallinien sich kreuzen. Auch der vordere Deckel trägt diesen rechteckigen Rahmen, das Mittelfeld ist aber durch Doppellinien in Rauten geteilt, deren jede in der Mitte mit einem kleinen Lilienstempel entsprechender Form belegt ist. Auch der rechteckige Rahmen trägt Einzelstempel. Diese sind von kreisrunder Form und von zwei nicht sehr von einander verschiedenen Grössen. Die Einpressung der Stempel in das Leder ist leider so wenig tief, dass sich die Darstellungen der Stempel nicht alle mit voller Bestimmtheit erkennen lassen. Die kleineren Stempel stellen das Osterlamm, einen Hasen, und ein Reh(?) dar; von den grösseren Stempeln trägt der eine einen Hirsch, während die Darstellung eines zweiten nicht zu erkennen ist. Keiner der Stempel ist von besonderer Eigenart. Der Rücken hat ausser den Kapitälen vier starke Bünde; das Leder scheint aber keinerlei Pressung getragen zu haben. Am Blattrande tragen die Anfangsblätter der einzelnen Abschnitte kleine Handhaben von Leder, die für den Kanon und die Hauptabschnitte knopfförmig geflochten, sonst glatt zusammen gebrochen sind.

Recht interessant sind die Spiegel und Vorsatzblätter der Deckel. Der Buchbinder hat dazu vier Doppelblätter eines auf Pergament geschriebenen Missales verwendet, das wahrscheinlich noch dem XII. Jahrhundert angehört. Drei dieser Blätter enstammen dem Teil de tempore und enthalten Messen für den 2. und für den 22.—25. Sonntag nach Trinitatis, an den sich Messen des Commune sanctorum anschliessen. Die Blätter sind auf der verso-Seite gezählt, und tragen die Nummern Cxlii—Cxlv. Diese vier befinden sich am Ende des Druckes. Die Blätter des Vorderdeckels scheinen nicht zusammen zu gehören. Das eine trägt die Blattzahlen xii und xix, und enthält Heiligenmessen für den Evangelisten Johannes einerseits, anderseits für die Heiligen Sebastian und Fabian. Das andere Blatt ist auf dem

Deckel fest- und mit einem Papierblatt zum grössten Teile überklebt, so dass sein Inhalt schwer zu bestimmen ist; er gehört aber zu einer Dominica II. Das Papierblatt enthält, von einer Hand des XV. Jahrhunderts eine Messe aus der Passionszeit. Ein kleineres Blatt, das auf fo. Cxlij aufgeklebt ist, entstammt gleichfalls dem XV. Jahrhundert, enthält ein Gebet, rührt aber von einer anderen Hand her, als das vorerwähnte. Was die Reste dieser Missalhandschrift besonders interessant macht, ist der Umstand, dass alle ihre liturgischen Teile mit Neumen versehen sind, und die Form dieser Neumen bestätigt das aus den Buchstabenformen gewonnene Urteil, dass die Handschrift aus dem XII. Jahrhundert, und wahrscheinlich sogar schon aus der ersten Hälfte desselben stammt. Auch diese an sich unwesentlichen Zutaten helfen dazu, den Quedlinburger Band zu einem interessanten und kostbaren Gegenstand zu stempeln.

MARTINUS BRUNNERUS' STAMBOK

Av

O. WIESELGREN, Stockholm

FÖR NÅGON TID SEDAN har för Kungl. bibliotekets handskriftssamling gjorts ett intressant förvärv, nämligen en stambok tillhörig den bekante Uppsalaprofessorn Martinus Brunnerus. Boken, en i svart skinn bunden volym i tväroktav (10,5 × 15 cm.), har förmodligen anskaffats av Brunnerus i april 1657, då han beredde sig att företaga en längre utländsk resa, »ut rediret variæ eruditionis et experientiæ suppellectili instructior, quam redux in Patriæ sinum deponeret, ad decus et ornamentum conferret», för att tala med hans minnestecknare Erik Benzelius. Före avresan har Brunnerus tydligtvis gjort en rond bland sina bekanta och kolleger i Uppsala med anhållan om att i sin minnesbok få emottaga deras namnteckningar för att under vistelsen i utlandet äga något som erinrade honom om hemstadens vänkrets. Bland dem som, vanligen bifogande mer eller mindre siratligt formulerade tillönskningar om en lycklig resa, skrivit sina namn på stambokens blad möter man många av de främsta männen i dåtidens svenska lärdomsrepublik: Johannes Schefferus, Laurentius Stigzelius, Olaus Verelius, Edmund Figrelius, Johannes Elai Terserus, Laurentius Fornelius m. fl. Tydligen har Brunnerus trots sin relativa ungdom — han var född i september 1627 och vid sin avresa följaktligen ännu ej trettio år gammal — redan i Uppsala hunnit förvärva sig ett stadgat rykte för lärdom och duglighet. Även i Stockholm synes han ha förskaffat sig vänner och gynnare; så exempelvis finna vi, att han där i början av maj uppvaktat så inflytelserika män som dåvarande pastor primarius, sedermera biskopen i Strängnäs Ericus Emporagrius och hovpredikanten, sedermera ärkebiskopen Johannes Baazius. Särskilt den sistnämnde formar sin avskedshälsning i ordalag så hjärtliga att man i dem torde ha rätt att se ej endast en vanlig

artighetsfras utan ett bevis på verklig vänskap. — I slutet av maj finna vi Brunnerus på tysk botten. Den 30 i denna månad har han nämligen passerat Wolgast, där han sammanträffat med fältmarskalken Carl Gustaf Wrangel. Över Hamburg gick hans resa sedan till Heidelberg. Vid denna tid var den förnämsta prydnaden vid dess ryktbara universitet den några år tidigare från Sverige återbördade Johannes Freinshemius, drottning Kristinas bibliotekarie. Även för honom har Brunnerus framlagt sin stambok och erhållit en dock ytterst knapphändig anteckning av hans hand. Från Heidelberg fortsatte Brunnerus först till Giessen, där han uppvaktade den stränga lutherska ortodoxiens berömde förkämpe Peter Haberkorn, och därefter vidare till det egentliga målet för sin resa, Strassburg, dit han synes ha hunnit fram i mitten av juli. Får man döma av stamboken har hans första bekantskap där varit en svensk, nämligen Anders Lilliehöök, den sedermera så bekante diplomaten, vilken sedan tvenne år varit stadd på resor i Tyskland och bl. a. en längre tid vistats vid kurfurstens av Pfalz hov i Heidelberg. Efter denna tid har stamboken fått vila till april 1658, då dess ägare beredde sig att lämna Strassburg. Liksom vid sin avresa från Uppsala har Brunnerus även här låtit sig angeläget vara att få föra med sig sentenser och namnteckningar av sina lärda vänner. Bland dessa märkas akademiens dåvarande rektor Johannes Schmitt, åtskilliga andra professorer och den unge, sedermera som rättslärd och latinsk poet högtberömde Johan Ludwig Praschius. Den sistnämnde uttalar i anslutning till ett citat från Tacitus den förhoppningen att eftervärlden en gång måtte komma att ägna Brunnerus den beundran, som han genom sitt snille gjort sig förtjänt av. — Från Strassburg begav sig Brunnerus till Holland, besökte där bl. a. Haag och Leyden, där han träffade tvenne peregrinerande svenskar, en Natt och Dag och en Stiernhöök, och fortsatte sedan över till England, där han stannade under sommaren. Om hans vistelse där förmäler Benzelius, att han besökt »præter celebrati nominis loca alia orbis Britannici compendium Londinum et sapientiæ emporium Oxonium». Det är också till bägge dessa platser som vi med ledning av hans stambok kunna följa honom.

I Oxford sammanträffade han den 18 juni med en några år yngre svensk, som likaledes befann sig ute på studieresa, nämligen sedermera eloquentiæ lektorn i Kalmar Stephanus Lippius. Under hans vistelse i London slutligen har Sveriges gesant hos Cromwell, den engelskfödde men i Gustav Adolfs tjänst övergångne baron Georg Fleetwood, ägnat honom några välvilliga ord, knutna till en från Valerius Maximus hämtad sentens om dygdens värde.

London var tydligen den sista stationen på Martinus Brunnerus' färd. Därifrån torde han direkt ha återvänt till fäderneslandet; i varje fall är han i början av september i Göteborg och den 20 i samma månad i Uppsala. I tvenne språk ur Genesis, som tala om det beskydd Herren ägnar sina trogna på deras färder borta från hemmet, och ett citat ur Senecas Hercules Furens, lydande »Quæ fuit durum pati meminisse dulce est» sammanfattar han på sista sidan av sin stambok de erfarenheter han vunnit. Att hans resa i vetenskapligt hänseende för honom varit högst betydelsefull kan anses säkert. Benzelius berömmer också i sitt minnestal de djupa och betydande kunskaper han genom sina utländska studier förvärvat. »Rediit», säger han, »post consumptum in peregrinatione ferme biennium cum multiplici studiorum ac honestatis fruge. Rediit quasi ex mercatu bonarum artium, ut patria ac in ea literarum gloria ex eius opibus incrementa caperet». Det dröjde ej heller länge förr än Brunnerus definitivt fästes vid sitt gamla lärosäte. Sedan den grekiska professuren genom Henricus Ausius' död på våren 1659 blivit ledig utnämndes han till dess innehavare, helt visst till ej ringa del på grund av de meriter han förvärvat under den resa, varom hans stambok bär vittnesbörd.

OM BREVSAMLINGEN VED UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I KRISTIANIA

Av

LEIV AMUNDSEN, Kristiania

PRIVATBREVE fra fremtrædende personer, kunstnere, videnskabsmænd, politikere, danner en meget væsentlig del av vore bibliotekers samlinger av manuskripter fra den nyere tid, og deres store betydning for alle grene av historisk forskning er en kjendt sak. Men alle biblioteksfolk som har arbeidet med denne art manuskripter, vil ha erfaring for at det er forbundet med adskillige vanskeligheter at faa dem konservert, ordnet, katalogisert og gjort tilgjængelige paa en betryggende og tilfredsstillende maate.

Da en av dette tidsskrifts opgaver jo er at være et forum hvor forsök paa lösninger av biblioteksteckniske problemer kan bringes frem til dröftelse, tör jeg haabe at en utredning av de regler man fölger ved det norske universitetsbiblioteks brevsamling, ikke vil være uten interesse for de av læserne som arbeider med samme materiale.

Vort universitetsbiblioteks manuskriptavdeling har ingen rik og straalende fortid at se tilbake paa. Bibliotekets ungdom gjör det let forklarlig at den i större og betydning ikke kan maale sig med Nordens andre hovedbibliotekers samlinger, til trods for at den rummer meget værdifulde ting. Dens kataloger er at regne for summariske inventarielister. Först i de senere aar har man kunnet ofre synderlig arbeide og penger paa dens konservering; först i 1920 fik den sin egen bibliotekar.

Med de bedrede arbeidsvilkaar var utskillelsen av en egen avdeling for breve noget av det förste som blev foretat. Breve blev tidligere be-

handlet som andre manuskripter og indlemmet i de vanlige nummerserier efter sin accession. Snart er et ms.-nr. et enkelt brev, kanske brettet sammen for at faa et bekvemt format; snart er det en pakke paa hundreder av breve som det er ugjörlig at öve effektiv kontrol med benyttelsen av.

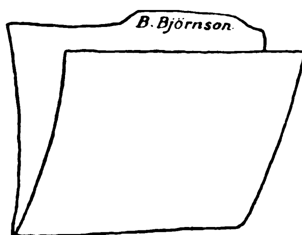

Fig. 1.

Den brevsamling som blev oprettet i 1921, skal omfatte hvad haandskriftavdelingen eier av brevoriginaler og avskrifter, koncepter og kopiböker. Selvsagt maa der være visse indskrænkninger: dokumenter som utelukkende har interesse som autografer, gaar over i en alfabetisk ordnet autografsamling uten at katalogiseres.

Brevsamlingen falder i to hovedavdelinger:

a) en voksende samling av forskjellig proveniens, og

b) en række avsluttede specialsamlinger, breve til eller fra en enkelt person eller familiekreds o. s. v. Den blandede samling kaldes »Brevsaml. nr. 1», specialsamlingene har fortlöpende numre: »Brevsaml. nr. 2», »Brevsaml. nr. 3». Som regel blir samlinger som indkommer til biblioteket, ikke oplöst, men holdes hver for sig. Bare enkeltbreve og mindre samlinger uten enhetlig præg optages i den förste hovedavdeling.

Breve som fra gammelt av har sine manuskriptnumre, overföres til den nyanlagte brevsamling hvis hensynet til deres konservering gjör det önskelig. Her spiller det ind om de er benyttet i den trykte litteratur og der citert under sit manuskriptnummer; isaafald kvier man sig jo ved at ændre dette. Breve som er bilag til eller dele av tidligere ms.-numre, blir som regel heller ikke overfört.

Den blandede brevsamling er ordnet alfabetisk efter brevskriverne, breve fra samme person ligger i kronologisk orden i et dobbeltark av tynd kartong (format 24,5 × 29,5 cm.) som er forsynet med opstikkende fane til paaföring av brevskriverens navn. (Fig. 1.) Det hele opbevares i et særskilt skap indrettet som ét vanlig katalogkartotek med laasbare skuffer (25 × 30 cm.). Har der i denne samling efterhvert hobet sig op en större samling breve fra samme haand, blir den utskilt og faar eget nummer blandt de övrige særsamlinger.

Disse vil efterhaanden bli indbundet, idet hvert binds största brev i kvart bestemmer formatet.[1] Breve fra forskjellige personer ordnes som brev-

[1] Den paa mange maater overmaade tiltalende konserveringsmetode som overbibliotekar H. O. Lange har beskrevet i dette tidsskrifts aarg. II (1915), s. 117 flg., har for os den store ulempe at den blir for kostbar.

saml. nr. 1, breve fra samme person kronologisk. Forelöbig er de uindbundne samlinger indlagt lægvis i mapper. Hvert enkelt brev stemples og forsynes med samlingens signatur, helst i forsidens överste venstre hjörne hvis ikke brevets tekst hindrer dette; »Brevsaml. nr. 1» paaföres altid med blyant forat det senere med lethet kan forandres ved utskillelse av specialsamlinger. Paa samme maate signeres omslagene om hvert læg (dette er paa 15—20 breve) og under stemplet föier man til en kort angivelse av læggets indhold. Endelig faar mapper og indbundne bind paaklæbet rygskilt og stilles op paa hylden i én suite efter nummer.

Brevsaml. nr. 2.	Gustaf Brusewitz til Sophus Bugge.		
1868 mai 20.	1870 mai 5		
» juni 1.	» » 13		
» juli 22.			
» sept. 24.			
1870 mai 1.			

Fig. 2.

Av kataloger föres to:

a) en tilvekstfortegnelse i protokolform hvor hver samling som helhet faar en kortfattet beskrivelse (titel og indhold, störrelse, ordnings- og opbevaringsmaate, proveniens, benyttelse i litteraturen), for eksempel:

> *Brevsamling nr. 3.* »Breve vedk. familien Wergeland fra og til Eidsvold i 1830-Aarene». [Rygtitel.] 229 breve, ordnet kronologisk. 1 bd., ib. i shirt. Gave 1919 fra Alf Collett. Benyttet i A. Colletts Camilla Colletts livs historie. Chra. 1911.

Denne fortegnelse er samtidig pladskatalog og gir en summarisk oversigt over samlingens indhold. Men hovedkatalogen er

b) en alfabetisk registrant paa normalkort med henvisninger fra forfatter og adressat til hvert brev saavel i brevsamlingen som i den alminde-

lige manuskriptsamling; dog vil undertiden mindre detaljerte henvisninger være tilstrækkelige, for eksempel ved litet værdifulde kopiböker. Kortenes utstyr og redaktion sees av fig. 2.

Ved henvisninger til breve i manuskriptsamlingen brukes kort hvis överste venstre hjörne er uten trykt tekst; her skrives da manuskriptets signatur paa vanlig vis: »Ms. in quarto 463». De enkelte data paa kortene angir hvert enkelt brev skrevet av den ene person til den anden, i kronologisk orden saavidt det er mulig.

Forfatterkortene er hvite, adressatkortene gule (som fig. 2 med trykt »til» istedenfor »fra»). De ordnes alfabetisk i een serie.

Naar jeg til dette föier at der til de större alfabetisk ordnede special-samlinger ogsaa utarbeides kronologiske fortegnelser over hver samlings breve, saa maa man gaa ut fra at katalogene vil kunne svare paa de spörsmaal som i almindelighet forekommer om breve biblioteket maatte eie.

Registreringsarbeidet er endnu i sin begyndelse, og det vil ta temmelig lang tid at faa det fuldfört; for biblioteket er i besiddelse av ikke faa rikholdige samlinger. Av dem som hidtil er behandlet, kan nævnes breve til Sophus Bugge fra filologer verden over, Wergelandske og Collettske familiebreve, breve til den förste norske forlægger av betydning, Chr. Tönsberg, breve til og fra matematikeren L. Sylow, breve til botanikerne M. og A. Blytt, breve fra toldinspektör J. Woxens autografsamling. Biblioteket har desuten hat den glæde at motta mange værdifulde gaver til brevsamlingen i det sidste aar, saaledes en stor samling breve (blandt disse talrike svenske) til og fra professorerne L. C. M. og L. M. B. Aubert og fru Elise Aubert, födt Aars, en samling paa adskillige hundrede breve til fru Asta Lie Isaachsen hvorav störsteparten er fra hendes forældre Jonas og Thomasine Lie, foruten flere samlinger av mindre omfang.

Det ser efter dette ut til at flere og flere faar öinene op for hvor vigtig det er at faa sikret for undergang ogsaa denne art kilder til landets og folkets historie. Privatsamlinger gaar jo altid för eller senere tilgrunde.

Biblioteket har i de senere aar gjentagne gange sökt at henlede opmerksomheten paa sin manuskriptavdeling ved meddelelser i pressen om gaver den har faat, og opfordringer til dem som sitter inde med manuskripter av interesse for nutidens og fremtidens forskning, om at fölge de gode eksempler. Ogsaa denne lille opsats skal sluttes med dette praeterea censeo til tidsskriftets norske læsekreds: vort universitetsbiblioteks manuskriptavdeling er og bör i stadig större grad bli samlingsstedet for vore historiske dokumenter av privat og litterær karakter.

EN FELLESKATATOG OVER SKANDINAVISKE BØKER I AMERIKANSKE BIBLIOTEKER

Av

E. JEBSEN, Kristiania

VED HARVARD UNIVERSITETSBIBLIOTEK er der for tiden under utarbeidelse en fellesliste over skandinaviske bøker i amerikanske biblioteker. Flere av de større amerikanske biblioteker, særlig universitetsbibliotekene inneholder betydelige og verdifulle samlinger av skandinavisk literatur. Selv om disse bøker er registrert i vedkommende biblioteks katalog, har man dog hittil ikke hat noe overblikk over hvad der finnes i de Forenede Staters biblioteker av en slik literatur og intet middel til aa finne ut hvor man lettest skulde faa fatt i en bestemt, kanskje ikke lett tilgjengelig, skandinavisk bok. En slik felleskatalog, selv om den aldri kan bli helt fullstendig, vil forhaabentlig faa en ikke liten praktisk betydning for studiet av skandinavisk literatur og historie i de Forenede Stater, fordi den, naar den blir tilstrekkelig kjent, gjør lett tilgjengelig den literatur over emnet som forefinnes i landet. Den følgende liste over biblioteker som eier betydeligere samlinger av skandinavisk literatur gjør ikke no krav paa aa være uttømmende, men vil dog gi en idé om det materiale som finnes.

Harvard College Library, Cambridge, Mass. har ved siden av Cornell universitet den verdifulleste om ikke den største samling. Selve den skandinaviske avdeling i biblioteket, som kun omfatter historie og literatur, bestaar nu av ca. 7,500 titler. Hertil kommer skandinaviske bøker spredt omkring i de andre avdelinger, f. eks. kunst, folkeminner, socialøkonomi. Selve den skandinaviske samling, som er særlig rik paa sagaliteratur og eldre historiske verker, fikk sin mest verdifulle tilvekst i 1904 med over 2,000 bind av Konrad Maurers bibliotek. Av annen tilvekst til denne samling kan nevnes gaver fra Mrs. Emil C. Hammer, Viking Club of Boston og H. G. Leach.

Cornell University Library, Ithaca, N. Y. eier prof. Willard Fiske's samling av eldre og nyere islandsk, samt saga- og runeliteratur. Det er kanskje verdt aa nevne at prof.

Fiske, foruten aa være en interesseret samler av islandsk literatur, ogsaa har innlagt sig fortjeneste som islandsk bibliograf. Han utga i 1886 sin »Bibliographical Notices I: Books printed in Iceland 1578—1844; a Supplement to the British Museum Catalogue.» Dette supplement til British Museums »Catalogue of the Books printed in Iceland from 1578 to 1880» efterfulgtes i 1889 og 1894 av et annet og tredie supplement, og i 1907 efter prof. Fiske's død av et fjerde og sidste utgitt av prof. H. Hermannsson efter forfatterens manuskript.

Prof. Fiske hadde ogsaa planlagt en fullstendig islandsk bibliografi for det 16de aarhundrede. Han fikk dog kun fullført en foreløbig fortegnelse trykt i Florence 1886 og baseret paa samlingen i det Kongelige Bibliotek i Kjøbenhavn. Denne korte fortegnelse er blitt videre utarbeidet av Halldór Hermannsson og danner nu bind 9 av »Islandica; an Annual relating to Iceland and the Fiske Icelandic collection in Cornell University Library.» Denne aarlige bibliografiske publikasjon skyldes ogsaa prof. Fiske, idet han testamenterte $ 5,000 til Cornell universitetsbibliotek til bestridelse av utgiftene ved en slik publikasjon.

I ca. 50 aar hadde prof. Fiske samlet paa skandinavisk literatur, fortrinsvis paa bøker paa islandsk og om Island, og denne samling, som H. Hermannsson kaller den beste i sit slags, testamenterte han ved sin død i 1904 til Cornell universitetsbibliotek, foruten en pengesum tilstrekkelig til aa bestride utgiftene ved dens vedlikehold. For denne samling er der ansatt en egen bibliotekar, islenderen Halldór Hermannsson, som har utgitt to trykte kataloger over samlingen: »Catalogue of the Icelandic Collection bequeathed by Willard Fiske», 1914, og »Catalogue of Runic Literature forming a part of the Icelandic Collection bequeathed by Willard Fiske», 1918. Denne sidste katalog, som visstnok ikke er noen fullstendig bibliografi over runeliteraturen, er dog den mest omfattende som eksisterer, og inneholder ogsaa endel verker som ikke finnes i Cornell's samling.

Yale University Library, New Haven, Conn. kjøpte efter grev Paul Riant's død, den skandinaviske del av hans bibliotek, og denne samling som er temmelig blandet, men inneholder flere gamle og verdifulle ting, danner grunnstammen for bibliotekets skandinaviske avdeling. Den er ennu ikke katalogiseret, men man haaber dette vil bli gjort i den nærmeste fremtid, og for den Riantske samlings vedkommende finnes der en trykt systematisk katalog »Catalogue de la bibliothèque de feu M. le comte Riant», Paris, 1896—99. Den skandinaviske del optar et bind av katalogen som utgjør tre bind.

Library of Congress, Washington, faar eksemplarer av alle skrifter for hvilke der søkes copyright i de Forenede Stater, saaledes ogsaa av alle oversettelser fra de skandinaviske sprog og bøker om de skandinaviske lande. Desuten kjøper biblioteket en hel del skandinavisk literatur paa originalsprogene.

Augustana College and Theological Seminary, Rock Island, Ill. har en skandinavisk samling som vesentlig bestaar av teologiske verker.

Augsburg Seminary[1], Minneapolis, eier klokker i Kristiania M. H. G. Heggtveits bibliotek bestaaende av 5,000 bind og smaaskrifter, spesielt kirkehistorie og salmebøker, samt norske og danske teologiske tidsskrifter.

Minnesota University, Minneapolis. Den skandinaviske samling opgis aa omfatte 10,000 bind, vesentlig historie, filologi og moderne literatur.

New York Public Library har ca. 1,000 bind. Samlingen er serlig god for den moderne skjønliteraturs vedkommende.

North Dakota University Library har 2,500 bind skandinavisk literatur, »probably the most valuable collection in the West».

Minneapolis Public Library har 5,000 bind. I 1908 utga biblioteket en fortegnelse over sin skandinaviske samling, og har siden utgitt aarlige tilvekstfortegnelser.

Texas University Library har den svenske konsul sir Swante Palms bibliotek paa over 10,000 bind, hvorav ca. halvparten er svenske.

[1] Oplysningene om Augsburg Seminary og de følgende biblioteker har jeg kun tatt fra opgaver som innkom til Harvard College Library, og jeg tør ikke innestaa for korrektheten.

Av andre amarikanske biblioteker som har skandinaviske samlinger av noen betydning, kan nevnes:

Minnesota Historical Society, St. Paul, Minn.
Wisconsin University.
Columbia University, New York.
Johns Hopkins University, Baltimore.
Bryn Mawr, Pennsylvania.
Chicago Public Library.
Princeton University, New Jersey.
John Crerar Library, Chicago.

Henry Goddard Leach, dengang sekretær ved American Scandinavian Foundation, henvendte sig i januar 1920 til Harvard Universitetsbibliotek med forespørsel om muligheten av aa faa istand en fellesliste over alle skandinaviske bøker i amerikanske biblioteker. Mr. T. Franklin Currier, bibliotekar for katalogiseringsavdelingen ved Harvard Universitetsbibliotek, paatok sig aa organisere arbeidet, som blir finansieret av American Scandinavian Foundation. I løpet av 1920 utarbeidedes og tryktes en liten katalog paa 31 sider over mere populære bøker oversatt fra skandinaviske sprog og om de skandinaviske lande, men det egentlige arbeide paa den store felleskatalog sattes først igang i begynnelsen av 1921.

Katalogen er foreløbig i form av en kortkatalog med samlingene i Harvard Universitetsbibliotek og Library of Congress som fundament. Først gikk man gjennem Harvard's hylleliste for den skandinaviske avdeling samt de fagavdelinger som kunde tenkes aa inneholde mange skandinaviske bøker: kunst, folkeminner etc. Der blev skrevet av kort for alle bøker paa de skandinaviske sprog og handlende om de skandinaviske lande. Mange av hyllelistene er foreldet, saa disse kort er ikke alltid aa lite paa; de maa formodentlig med tiden revideres. Innlemmelsen i katalogen av skandinaviske bøker i Library of Congress falt lett. Biblioteket skjenket et eksemplar av alle sine trykte kort over skandinaviske bøker. De kort som er trykt efter at arbeidet med fellesliste er satt igang, maa American Scandinavian Foundation betale for, men der er truffet en avtale med biblioteket, saa at kortene blir sendt inn regelmessig, og fellesliste blir saaledes holdt a jour for Library of Congress' vedkommende. Det samme er tillfelle for Harvard's vedkommende; for hver ny skandinavisk bok som blir katalogisert i biblioteket, blir der skrevet av et kort til den skandinaviske felleskatalog.

Dernæst gikk man til aa innlemme de for skandinaviske bøkers vedkommende viktigste biblioteker: Augustana, Yale, Cornell, John Crerar. Disse biblioteker hadde ogsaa den fordel at de hadde trykte kataloger over

de særskilte skandinaviske avdelinger, John Crerar endog trykte kort, som kunde innlemmes i katalogen uten videre. Augustana's katalog inneholdt ogsaa ikke-skandinaviske bøker, saa denne katalog blev gjennemgaat, de skandinaviske titler merket og avskrevet paa kort. Av katalogen over »Fiske Collection» i Cornell blev der anskaffet to eksemplarer til klipning og opklistring paa kort. Derved sparte man inn paa maskinskrivning, men det viste sig at klipningen og opklebningen allikevel falt temmelig dyr. Av Riant-samlingens katalog hadde man kun ett eksemplar til klipning, og hveranden side maatte derfor avskrives. Denne katalog var daarlig ordnet og trengte en hel del revidering.

Eftersom kortene blev ferdige, blev de ordnet alfabetisk. Man fant det heldigst aa inndele katalogen i tre avdelinger: en forfatterkatalog, en katalog for anonyme, officielle og foreningspublikasjoner og en for periodiske publikasjoner. Hvis samme utgave av samme bok forefantes i to eller flere biblioteker, beholdt man det kort som ga de fulleste oplysninger og kasserte de andre. Miss Anna Monrad ved Yale Universitetsbibliotek hadde utarbeidet en liste over skandinaviske tidsskrifter og andre periodiske publikasjoner. Denne verdifulle liste som omfattet 20—30 amerikanske biblioteker og ga oplysninger om hvilke aargange og bind de enkelte biblioteker hadde, blev lagt til grunn for den periodiske avdeling av katalogen. Denne avdeling er saaledes, ialfall ennu, den fyldigste.

Til aa begynne med hersket der en del usikkerhet med hensyn til hvad man skulde innlemme i katalogen. Efter bestemmelse av American Scandinavian Foundation skulde katalogen omfatte: a) bøker av enhver art som angikk de skandinaviske lande (d. e. Norge, Sverige, Danmark, Island), samt skandinaver i utlandet, b) verker av skandinaviske forfattere, selv om de behandlet ikke-skandinaviske emner. Benevnelsen »Scandinavian writers» var ikke defineret, men av praktiske grunne udelukket man straks bøker skrevet paa engelsk av nork-, svensk- eller dansk-amerikanere. Der var saa meget mindre grunn til aa medta disse som en kortkatalog over literatur skrevet av skandinaver i Amerika er blit utarbeidet av J. C. M. Hanson, University of Chicago Library. Denne katalog vil muligens bli overtatt av Amer. Scand. Foundation eller av Minnesota Historical Society. For Finnlands vedkommende blir kun de bøker av finske forfattere som er skrevet paa svensk innlemmet, likesom man heller ikke tar med bøker om Finnland skrevet paa ikke-skandinaviske sprog. Den samme fremgangsmaate fant man aa maatte anvende likeoverfor Grønland, Spitsbergen, de arktiske egne og Slesvig-Holsten, for aa forhindre at en ganske omfangsrik literatur av

eldre reisebeskrivelser, som igrunnen hadde litet med de skandinaviske lande aa gjøre, kom med i katalogen.

De viktigste samlinger er saaledes alt blit innlemmet i katalogen; ca. 6,000 titler fra Yale, 15,000 fra Cornell, 5,000 fra Augustana er blit føiet til de oprindelig 11,000 fra Library of Congress og 7,500 fra Harvard. Naar man hertil føier tilveksten i Library of Congress og Harvard samt de bøker i Harvard som ikke hører til den egentlige skandinaviske avdeling, kan man regne at katalogen sommeren 1922 omfattet 40—50,000 titler.

Aa trykke listen i alfabetisk orden som den nu forefinnes blir det vel neppe tale om. Dertil vil omkostningene bli for store i forhold til den nytte man kan ha av en rett og slett alfabetisk katalog. Derimot vil man muligens med tiden faa trykt en systematisk katalog. En slik katalog vilde ikke koste saa meget mere arbeide, da de fleste skandinaviske bøker i amerikanske biblioteker vilde komme inn under skjønliteratur, historie eller literaturhistorie, og inndelingen saaledes vilde bli temmelig simpel. Der er bevilget en viss aarlig sum for aa holde katalogen à jour, og selv om den ikke kan bli trykt for det første, har det dog sin betydning for det skandinaviske aandsliv i Amerika at man har samlet paa ett sted oplysninger om hvad der finnes av skandinavisk literatur i alle landets biblioteker.

BRIEFWECHSEL SCHWEDISCHER UND DÄNISCHER GELEHRTEN MIT DEM ROSTOCKER ORIENTALISTEN O. G. TYCHSEN 1753–1816

Von

G. KOHFELDT, Rostock

UNTER DEN ORIETALISTEN des 18. Jahrhunderts nimmt der in Bützow und später in Rostock wirkende Professor Tychsen einen hervorragenden Platz ein. Verdankte er diesen auch mehr seinen vielseitigen Kenntnissen, seiner literarischen Rührigkeit und seiner jahrzehntelangen Lehrtätigkeit als gerade epochemachenden wissenschaftlichen Leistungen: unter den Fachgelehrten des In- und Auslandes galt er jedenfalls als Autorität, und sein Name war überall so bekannt, dass man erzählte, ein Brief aus Asien hätte ihn sicher erreicht, auch wenn er nur die kurze Adresse Professor Tychsen in Europa getragen hätte. Von seinem Weltruf gibt die deutlichste Vorstellung aber noch heute seine gelehrte Korrespondenz, die in der Rostocker Universitätsbibliothek aufbewahrt wird. Sie umfasst mehrere tausend Stücke. In aller Herren Länder werden die Briefe an Tychsen aufgegeben, und unter den Absendern finden sich neben Gelehrten von Ruf Würdenträger verschiedenster Art: Fürstlichkeiten, Kardinäle, Bischöfe, Staatsmänner und andre hochstehende Persönlichkeiten, deren Briefe schon zu Tychsen's Lebzeiten z. T. für wichtig genug gehalten wurden, in öffentlichen Zeitschriften mitgeteilt zu werden.

Einen nicht geringen Raum nehmen in der Tychsenschen Korrespondenz die Gelehrten aus den nordischen Ländern ein. Hatten zwischen ihnen und der mecklenburgischen Universität von jeher gute Beziehungen bestanden, so kam nun noch hinzu, dass Tychsen selbst von Jugend an in nahem Verhältnis zu Dänemark, Schweden und Norwegen gelebt hatte. Aus dem deutsch-dänischen Tondern gebürtig (1734), führte er seinen Stammbaum nach Norwegen zurück, wo der Grossvater heimisch gewesen war, und wo auch

der Vater seine Jugendzeit verbracht hatte. Mit dänischen Verhältnissen war Tychsen während seiner schleswig-holsteinischen Schulzeit bekannt geworden, schon bevor ihn seine Judenmissionsreise (1759—60) nach Kopenhagen geführt hatte. Während seiner Lehrtätigkeit in Bützow und Rostock gab es auch trotz des damaligen Niedergangs der Universität immer noch einige Studenten des nordischen Auslandes. Und weil gerade Tychsen sich um ihre Ausbildung verdient gemacht hatte, wurde ihm z. B. die Ehre zu teil vom schwedischen König Karl XIII. mit dem Ritterkreuz des Nordsternordens geschmückt zu werden. Auch sonst aber fehlte es Tychsen nicht an Anerkennung auf der anderen Seite der Ostsee: sowohl die grossen wissenschaftlichen Gesellschaften in Stockholm und Uppsala wie die in Kopenhagen ernannten ihn zum Mitglied. Mehr fast noch als aus der übrigen Korrespondenz spricht deshalb auch aus den Briefen der nordischen Gelehrten eine hohe Verehrung der ganzen Tychsenschen Persönlichkeit, hatten doch viele dieser Briefsteller Tychsens Vorlesungen in Bützow und Rostock gehört, waren sie doch dort auf der Reise seine Gäste gewesen und hatten Gelegenheit gehabt, sich mündlich und schriftlich mit ihm in der eigenen Muttersprache zu unterhalten.

Was den Inhalt der hier in Betracht kommenden zumeist recht umfangreichen Briefstücke anlangt, so befassen sie sich — ebenso wie auch die übrigen Tychsen-Briefe — zum allergrössten Teil mit Fragen der orientalischen Sprache, Literatur und Altertumskunde. Deutungen von Textstellen, von Inschriften, Erklärung und Beschreibung von Altertümern besonders von Münzen, Mitteilungen über literarische Neuigkeiten und deren Rezensionen, Nachrichten über Bücherkäufe, Sendungen von Büchern, von Münzen und gelegentlich auch von seltenen Stücken für die Naturaliensammlung — das sind so die wichtigsten Angelegenheiten der Korrespondenz. Eingestreut sind gewöhnlich einige persönliche Mitteilungen und Fragen, hier und da auch kurze Nachrichten über Zeitereignisse. Ein paar herausgegriffene Notizen mögen zeigen, dass auch der nichtliterarische Teil des Briefwechsels mancherlei bietet, was für die Lokal- oder die Personen- und Zustandsgeschichte von Interesse sein könnte: Prof. Knös in Uppsala schreibt z. B. von seinen Studien in Paris bei dem berühmten Silvestre de Sacy und berichtet gelegentlich, dass seine syrischen Vorlesungen in Upsala von acht Zuhörern besucht würden. Prof. Münter in Kopenhagen vergisst unter den vielen Mitteilungen nicht, auch einiges über das Bombardement der Stadt i. J. 1807 einzuflechten, und Tetens unterbricht seine Kritik der Kantianer durch Auskünfte über den Brand in Kopenhagen. P. Sjöbring, ein Schüler Tychsens, gibt ausführliche Nach-

richten über seine Reise nach Göttingen, ebenso schickt A. Svanberg seinem Lehrer Reiseschilderungen aus verschiedenen deutschen Städten. Prof. Wallenius klagt über allerlei Unerfreuliches in Greifswald, wo man ihm u. a. verbietet, die schwedische Sprache zu lehren. In den zahlreichen Briefen Prof. Ödmanns aus Uppsala finden sich gelegentliche Bemerkungen über die Wirkungen der französischen Revolution, der polnischen und der finnischen Verhältnisse auf Schweden, über Winternot und dergl. Der dänische Kammerjunker v. Brandt, der — wie Tychsen notiert — »nachher enthauptete Staatsmärtyrer», macht seinen Bützower Lehrer zum Vertrauten seiner religiösen Stimmumgen in Briefen, die mit rabbinischen Schriftzeichen untermischt sind, u. s. f.

Vermisst habe ich bisher den im Tychsen-Artikel der Allgemeinen Deutschen Biographie erwähnten Briefwechsel mit dem schwedischen Legationssekretär Gölander in Madrid. Von dem Verkehr Gölanders mit Tychsen ist allerdings mehrmals in den Briefen die Rede, so wird z. B. bei Ödmann und bei Lüdeke von Besuchen Gölanders in Rostock gesprochen. Dass von den Tychsen-Briefen der nordischen Gelehrten schon in der Literatur Gebrauch gemacht worden sei, ist mir nicht bekannt geworden. Von der sehr umfangreichen Korrespondenz Ödmanns hat Lic. Wijkmarck, Stockholm, vor ein paar Jahren eine Abschrift anfertigen lassen, aus der möglicherweise inzwischen etwas an die Öffentlichkeit gelangt ist. Briefe einiger sonstiger illustrer Ausland- Persönlichkeiten sind im übrigen — wie eingangs erwähnt — bereits zu Tychsens Lebzeiten abgedruckt worden. Zu vergleichen sind hierzu die Monatsschrift von und für Mecklenburg 1788—91, 1794—95, 1795, das Freimüthige Abendblatt 1823, sowie ein par Schriften Tychsens mit Briefanhängen. Im Folgenden gebe ich nur eine Liste der nordischen Freunde Tychsens mit ein paar Notizen über das Äussere des Briefwechsels. Gelehrte aus dem ehemals schwedischen Vorpommern und dem dänischen Schleswig-Holstein sind nur insoweit berücksichtigt worden, als sie irgendwie nähere Beziehungen zu den nordischen Ländern aufzuweisen hatten. Dagegen sind in Kopenhagen und Stockholm ansässige Geistliche und Gelehrte, auch wenn sie deutscher Nationalität waren, in das Verzeichnis mit eingereiht worden.

J. G. C. Adler,[1] Professor in Kopenhagen, Generalsuperintendent in Schleswig und Holstein († 1834).

[1] Beiliegend einige Schreiben des Vaters des Pastors, G. C. Adler, Altona, von dem ausserdem noch 95 Briefe an Tychsen mit vielen Nachrichten über Begebenheiten in Dänemark (z. B. über die Struensee-Angelegenheit) während der Jahre 1772—1804 erhalten sind.

J. D. **Åkerblad**, Stockholm, Kgl. Sekretär, berühmter schwedischer Orientalist († 1819 in Rom). 1 schwedischer Brief 1795 mit Antwort, 81 deutsche Briefe 1778—1800.

K. **Aurivillius**, Professor in Uppsala († 1786). 1 lateinischer Brief Tychsens an A. 1783. A., der bald darauf starb, konnte, wie T. notiert, nicht mehr antworten, liess aber durch Lüdeke eine Anzahl Münzen überbringen. Beigefügt sind Notizen, die Aurivillius' Bücherauktion betreffen.

Graf **Joh. Hartvig Ernst v. Bernstorff**, Minister in Kopenhagen († 1772). 1 französischer und 2 deutsche Briefe 1764—1766.

Graf E. **Brandt**, Kgl. Kammerjunker in Kopenhagen († 1772). 6 deutsche, mit Jüdisch-deutsch und Englisch durchsetzte Briefe 1764—66. Mit Bemerkungen Tychsen's.

J. H. **Chemnitz**, Pastor in Kopenhagen und Frau. 14 deutsche Briefe 1783—1800.

C. C. **Gambs** »ancien aumonier de la Légation de Suède à Paris». 1 französischer Brief, datiert Kiel 1806.

Joh. **Grassmann**, »Suecus». 1 lateinischer Brief. Braunschweig 1774.

J. **Hallenberg**, Schwedischer Reichshistoriograph in Stockholm († 1834). 7 lateinische Briefe — darunter einer von 86 Seiten — und 8 Antworten Tychsen's 1796—1814.

Hauber, Pastor an der Petrikirche in Kopenhagen. 1 deutscher Brief 1760.

Baron F. **von Hoegh-Guldberg**, Kgl. dän. Rat in Aarhus. 21 lateinische Briefe Tychsen's an H. 1787—1806. (Darin u. a. Autobiographie Tychsen's.)

Gust. **Knös**, Orientalist, Professor in Uppsala († 1828). 17 schwedische, 3 deutsche Briefe zu Tychsen aus Paris, Göttingen, Greifswald u. a. O. mit 2 deutschen Antwortbriefen Tychsen's 1802—1807.

Mart. Lud. **Krohn**, Pastor in Morsum auf Sylt. 1 deutscher Brief 1761.

Karl v. **Linné**, Professor in Uppsala. 1 lateinischer Brief an Prof. Piderit in Kassel in einer Abschrift Tychsen's 1773.[1]

[1] Er lautet: Viro reverendissimo Jo. Rud. Ant. Piderit S. theol. Doctori inque Colleg. Carolin. Prof. prim. s. pl. d. Carol. v. Linné. Equ. aur.

De filio optime spei tibi V. R. et animo gratulor. Dissertationem eius doctissimam cum summa voluptate perlegi; conscripsit certe istam ex solidis mechanicis principiis hodie assumtis; in eo conuenio cum Experimentissimo authore, quod venena sint 1, quae corrodunt solida. 2, quae inficiunt fluida: acido, putrido et exanthematico. 3, quae suffocant volatilia neruorum. Si Cl. filii Tui propositum persistat, ut ad nos accedat, veniat oro ad initium mensis Junii proximi anni, et me v. d. reperiet ad sua mandata paratissimum, apud me reperiet etiam ille, quem semper solitus sum in exteros praestare, affectum infucatum, amicum et paternum. Litteris vlterius si me Tuis beare placeat, sit inscriptio Societati Regiae Scientiarum Upsaliae, ne aequali pondere auri eos rependam. Viuas diu felix in seculi ornamentum! Raptim haec Upsaliae 1773. d. 8. Novembris. (Sigillum Linnaei.)

Carl Löfgren, Philos. studiosus. 1 lateinischer Brief aus Greifswald 1797.

I. Lorck, Pastor in Kopenhagen. 5 deutsche Briefe 1761—1779.

Chr. W. Lüdeke, Pastor in der deutschen Gemeinde in Stockholm († 1805). 7 deutsche Briefe 1784—1804.

Benj. Lundelius, Gymnasiallehrer in Växjö. 2 deutsche und 1 schwedischer Brief 1798—99 (aus Greifswald).

Per Malmström, Professor und Kgl. Bibliothekar in Stockholm († 1834). 2 lateinische Briefe und 1 Antwort Tychsen's 1795—96.

Fr. Münter, Professor in Kopenhagen und Bischof in Seeland. 58 deutsche Briefe und 23 Antworten Tychsen's und Prof. Zieglers in Rostock 1794—1816.

Neumann, Pastor bei Christiania in Norwegen. Schüler Tychsen's, geb. in Norwegen. 3 deutsche Briefe aus Sophienholm und Kopenhagen 1799—1800.

Matth. Norberg. Professor in Lund († 1826). 2 lateinische Briefe und 2 Antworten Tychsens 1801—02.

Joh. Heinr. Petersen, Lehrer in Tondern. 1 lateinischer Brief 1753.

Eric. Prosperin, Astronom, Professor in Uppsala († 1803). 1 schwedischer Brief mit Antwort Tychsen's 1802—03.

Anton Rappe, Officier in Växjö. 1 deutscher Brief 1812.

P. Sjöbring, Stud., später Professor der orientalischen Sprachen in Uppsala († 1842). 6 schwedische Briefe aus Göttingen 1812—13.

A. Svanborg, Professor in Uppsala. 14 schwedische Briefe aus Berlin, Leipzig, Jena, Göttingen, Uppsala 1798—1806.

Joh. Nik. Tetens, Professor in Kiel, Etatsrat in Kopenhagen († 1807). 12 deutsche Briefe 1766—1803.

Per Tham till Dagsnäs, Hof-Intendant († 1820). 3 schwedische Briefe und 1 Antwortschreiben Tychsen's 1803—1807.

B. Thorlacius, Professor in Kopenhagen († 1819). 1 französischer Brief, dat. Hamburg 1800. (Liegt unter den Briefen des Silv. de Sacy an Tychsen.)

C. P. Thunberg, Professor in Uppsala († 1828). 1 lateinischer Brief und 2 Antworten Tychsen's 17[illegible]3—94.

Jac. Wallenius, Professor in Greifswald († 1819). 25 deutsche Briefe 1797—1812.

Sam. Ödmann, Theolog und Naturforscher († 1829). 24 lateinische, 16 schwedische Briefe und 14 Antworten Tychsen's 1787—1805.[1]

[1] Laut Mitteilung des Dr. Wijkmark, Stockholm befindet sich sein Buch »Samuel Ödmann», für welches er u. a. die genannte Korrespondenz Tychsen-Ödmann verwertet hat, gegenwärtig im Druck.

MISCELLANEA

Författarskapet till »Epitome rerum germanicarum». Det förekommer som bekant, att anonyma böcker tillskrivas andra personer än den rätte författaren. Så t. ex. hade jag nyligen till behandling en skrift »Reise durch Schweden... Aus dem Englischen des Herrn William Radcliffe» (Lpz 1790). I den engelska upplagan åter har titeln följande lydelse: »A journey... written in French by a Dutch officer [Drevon de Montargue], transl. by William Radcliffe. Här har alltså översättaren förvandlats till författare.

Men att en ursprungligen ej anonym skrift frånhändes sin rätte författare och av bio- och bibliograferna,[1] även de allra senaste, tillskrives en annan person, är ju mera märkligt. Men detta är just fallet med den lilla, högt skattade, i åtskilliga upplagor utkomna skrift angående trettioåriga kriget, vars titel läses här ovan. Den utkom år 1641, och på titelbladet stod »Auctore Thoma Carvaeo Hyberno». Namnet tillhörde en irländare, som deltog i trettioåriga kriget som fältpräst vid ett engelskt regemente på de kejserligas sida. Han kom även efter kriget att stanna i Wien och utgav flera skrifter.

Men den nämnda skriftens första upplaga blev en stor sällsynthet — den är t. ex. obekant för Warmholtz —, och när sedan fr. o. m. 1643 nya upplagor utkommo *anonymt*, började strax gissningarna ang. författarskapet, med förbiseende av den verklige upphovsmannen. Sålunda citeras ett yttrande av Axel Oxenstierna, att »epitomen istam conscriptam esse a quodam Sueco, sed qui in Polonia degerit...». Även Johan Adler-Salvius' namn har ställts i samband med denna skrift. Men så småningom ha de tyska bibliograferna Placcius, Gryphius, Jöcher, ända fram till Wegele (i Allg. deutsche Biographie) och Holzmann und Bohatta (som dock även nämner Adler-Salvius), efter mer eller mindre omständliga utredningar enats om att tillskriva författarskapet åt en tysk prelat vid namn Leonhard Pappus. Kronan på verket sattes av den ansedde rättshistorikern Ludwig Arndts von Arnesberg, som år 1856 utgav en ny upplaga under titeln »Des Leon-

[1] Enligt benäget meddelande av riksbibliotekarien dr Collijn anges emellertid den rätta författaren i Kungl. Bibliotekets katalog. I trots härav torde påpekningen här ej vara överflödig. Saken är en illustration till det välkända faktum, att det är lätt att komma på villospår, men att det är ofantligt svårt att få en felaktig uppgift, som kommit in i en uppslagsbok, rättad; den synes liksom med naturnödvändighet gå i arv till alla följande handböcker.

hard Pappus Epitome», efter att i inledningen ha kritiskt undersökt författarskapet, med anlitande av bl. a. släkten Pappus' familjearkiv. Som bevis anför han dels inre grunder — vilka naturligtvis långt bättre passa in på Carve — dels nästan samtida uppgifter, så tidigt som från 1662. Så säker är han på sin sak, att han ej ens då anar oråd, när han, enligt en upplysning i en »Nachschrift», lyckas få tag i ett exemplar av originalupplagan. Han synes ta för givet, att det där förekommande författarnamnet är en pseudonym för den blygsamme Pappus.

Vi se alltså, att hela spörsmålet om författarskapet ej beror på något som helst tvivel, utan helt enkelt på okunnighet. De tyska auktorerna ha förbisett originalupplagan och de engelska ha i motsats härtill förbisett de följande anonyma upplagorna.

Till slut kan man ju våga en lös förmodan, att Pappus möjligen haft någon befattning med den tyska översättningen »Historia teutscher Händel», som utkom 1644, eller med någon av de tidigare latinska upplagorna, vilka sinsemellan förete vissa skiljaktigheter.

S. Aberstén.

Christophe Plantin som bokbindare. I denna tidskrift årg., 1914, s. 69—75,[1] meddelade jag några iakttagelser om Christophe Plantin som bokbindare. Bekant var, att Plantin med framgång idkat bokbinderi, men några alster av denna hans konst voro icke kända. Emellertid har jag i nämnda uppsats lyckats framlägga skäl för antagandet, att åtminstone två nu kända praktband äro utförda av Plantin, av vilka det ena omsluter ett exemplar av den andra av honom tryckta boken, nämligen *Flores de Seneca,* tryckt 1555.

Bland annat omnämnde jag, att den första av Plantin tryckta boken torde vara ett arbete av J. M. Bruto: »La Institutione di una fanciulla nata nobilmente. — L'Institution d'une fille de noble maison, traduite de langue tuscane en françois. En Anvers, de l'imprimerie de Christofle Plantin», likaledes tryckt 1555. Något exemplar i originalband av denna bok var dock ej känt. Ett sådant har nu upptäckts och varit föremål för en intressant studie av konservatorn vid Museum Plantin-Moretus i Antverpen Maurits Sabbe i den holländska tidskriften »Het Boek», juni 1922, s. 209—212.

Nämnda museum har nämligen nyligen från Italien inköpt ett exemplar av La Institutione, inbundet i ett rikt dekorerat skinnband, vars utseende framgår av här meddelade två avbildningar (avtryckta med de i »Het Boek» använda klichéer, vilka herr Sabbe varit nog vänlig hitlåna). Bandet är av svart skinn med arabesker och bladverk i guldpressning, utförd i en stil, som livligt erinrar om Grolier-banden. Å frampärmens mitt förekommer en oval

[1] Omtryckt på tyska i *Zeitschrift für Bücherfreunde,* 1914/1915, s. 42-45, och i *Ex bibliotheca Fremmestadiensi* (Stockh. 1914), s. 59—63, samt på franska i *Sept études publiées à l'occasion du quatrième centenaire du célèbre imprimeur anversois Christophe Plantin* éditées par le Musée du livre (Bruxelles 1921), s. 65—72.

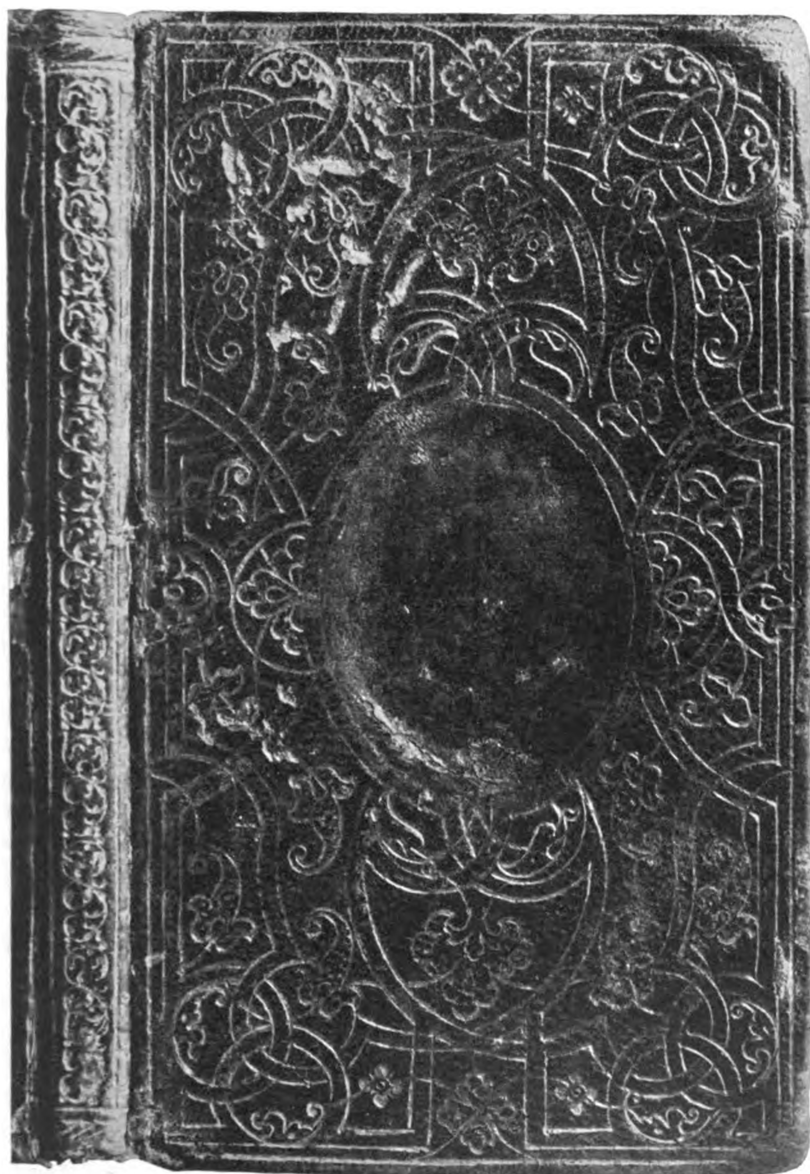

Fig. 1. Band av Christophe Plantin. Frampärmen.

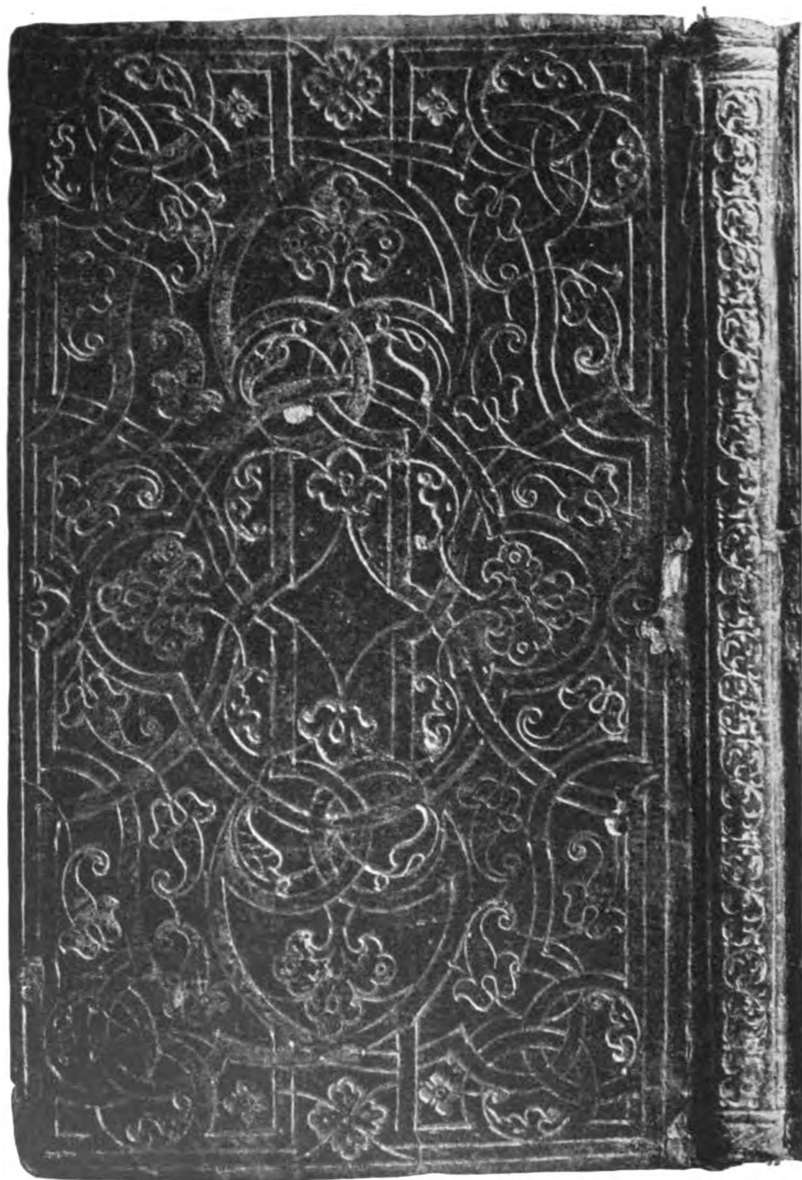

Fig. 2. Band av Christophe Plantin. Bakpärmen.

medaljong, vari troligen förekommit ett (numera avlägsnat) vapen. Såsom Sabbe framhåller, förekomma här flera stämplar lika dem, som finnas å de båda av mig beskrivna banden, av vilka han jämväl meddelar avbildningar. Den omständigheten, att såväl Plantins första som andra tryck föreligga i band, som äro prydda med samma stämplar och i liknande dekorering, finner han giva mitt antagande, att Plantin är bokbindaren, en ökad sannolikhet. *Johannes Rudbeck.*

Et Dedikations-Eksemplar fra Anders Sørensen Vedels Bibliotek. Det kgl. Bibliotek i København har nylig gennem et Antikvariat i London erhvervet et Eksemplar af Hieronymus Henninges, Genealogiæ aliqvot familiarum nobilium in Saxonia ex Bibliotheca Ranzoviana edite, Hamburgi, 1590. Bogen er indbundet i Pergament uden Dekoration, hvorpaa er skrevet D. Andreæ Velleii. Den har saaledes tilhørt Anders Sørensen Vedel og er skænket ham af Henrik Rantzau. Dette fremgaar af en Tilegnelse skrevet med en Skriverhaand paa Bindets forreste Spejl og undertegnet af Rantzau selv. Tilskriften lyder saaledes: Dem Erbaren vnd hochgelarten Andreæ Velleio zu Ripen D. hat der Gestrenger Edler vnd Ernuester her Heinrich Rantzouw Koniglicher Stadthalter Zu Holstein, dis buch, Zu seiner gedechtnüs vorehret Seines Alters Im 65 Ao 1590. Henrich Rantzow. Anders Sørensen Vedels Bibliotek kom som Krigsbytte i 1658 til Sverige, hvor det indlemmedes i Magnus Gabriel de la Gardies Bibliotek,[1] som ved Reduktionen spredtes for alle Vinde. Walde siger i sit nævnte Værk, at han ikke i noget svensk Bibliotek har fundet Dedikationseksemplarer fra Rantzau til Vedel. Det fremgaar imidlertid af forskellige andre Tilskrifter, at det af det kgl. Bibliotek erhvervede Eksemplar, virkelig har været i Sverige. Det har saaledes tilhørt den bekendte Assessor i Antiqvitets-Kollegiet Elias Brenner og blev ved dennes Auktion den 30 September 1717[2] købt af Bankokommissarien Johan Meurman. Dennes Bøger solgtes ved Auktion i Stockholm den 21 Oktober 1730[3], og det paagældende Eksemplar købtes dér af den engelske Gesandt i Stockholm for £ 1. 2/-. Dennes Navn var Edward Finch Hatton, yngste Søn af Daniel Finch. Han har i Bogen indklæbet sit Exlibris, et Vaaben med Inskriptionen: Ed. Finch Dan. Comitis de Winchilsea & Nottingham Filius natu Minimus. Ved sin Afrejse fra Sverige har han taget Bogen med sig til England, hvor den vel har været i Familiens Besiddelse indtil nu. *Victor Madsen.*

Två premieböcker. I Allmänna svenska boktryckareföreningens meddelanden för år 1906, s. 331—332, har nuvarande riksbibliotekarien Collijn beskrivit fyra premieböcker från slutet av 1600- och början av 1700-talet.

[1] O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, II, S. 327—357.
[2] Almquist, *Sveriges bibl. litt.*, Nr. 4257.
[3] Almquist, Nr. 4269.

Till Kungl. biblioteket ha i år av friherre Per Hierta på Främmestad skänkts två dylika premieböcker, vilkas ålder och yttre habitus väl motivera ett omnämnande i denna tidskrift.

Den äldsta av dessa premieböcker överlämnades »7. calend. decembr. 1585» i Würzburg åt Johannes Zwingsrath från Speier, då han uppflyttades från klass »Tertio ad Rhetoricam», enligt inskriften på frampärmens insida. Volymen innehåller Ludovicus Granatensis, Ecclesiasticae rhetoricae, siue, de ratione concionandi, libri sex, tryckt i Köln 1578. Den är bunden i helt kalvskinnsband med rika guldpressningar. Frampärmen prydes av en ungefär centimeterbred bård av stiliserade blad med delvis streckad botten. I hörnen kraftiga stämplar i viss mån påminnande om franska liljor. Större delen av mittfältet upptages av en vapenstämpel, nämligen det pärmexlibris som furstbiskopen av Würzburg, Julius Echter von Mespelbrunn, använde på banden i sitt berömda bibliotek. Hittills torde samtliga med denna stämpel försedda band hava ansetts som hans privata tillhörighet. Synnerligen intressant är därför detta band, som visar att furstbiskopen även bortskänkt böcker, vilka buro hans vapen på pärmarna. Om det skett ofta är ju numera omöjligt att avgöra. Man får i alla händelser genom detta band ett talande bevis för Julius Echters livliga intresse för den högre undervisningen. Det var ju också han, som återupplivade universitetet i Würzburg och där nygrundade högre skolor, vilka även erhöllo rika gåvor och understöd av sin grundläggare.

Det lilla vackra bandets bakre pärm är den främre lik, utom däri att Julius Echters vapen här ersatts av en oval renässansstämpel inom lagerkrans. Ryggen, som är fast, har fyra äkta bind, i fälten en på kant ställd kvadratisk stämpel. Bokbindaren har även sträckt sin omsorg till snitten. De äro förgyllda och ciselerade. Mönstret består av en fyrbladig blomma, omgiven av ovala ramar, samt små cirklar och punkter. Såväl blommor som ramar äro målade i röda och blå färger, olika i var och en av de tre snitten.

Den andra premieboken är likaledes bunden i helt kalvskinnsband med blind- och guldtryckta orneringar. Kring pärmarna löper en guldpressad kedjebård med tre blindpressade linjer på varje sida; i hörnen en stämpel liknande den franska liljan. På pärmarnas mitt finnes en stor hjärtformad prydnad, i vars centrum är en oval. Runt ovalen bladverk, i vilket synas en manlig och en kvinnlig figur, nederst ännu en människofigur, liggande och omgiven av timglas, dödskalle och benknotor. Överst är en krona med kors, hållen av två änglar. I ovalen synes å frampärmen rättvisans gudinna med svärd och våg m. m. Den omgives av en inskrift, som lyder: Qvod tibi fieri non vis alteri ne feceris. På bakre pärmen är i stället för »Justitia» »Fortuna» avbildad med fladdrande segel och band stående på jordklotet. Kring denna bild står följande: Passibus ambiguis fortuna volubilis errat nec manet in uno certa tenaxqve loco. Ryggen, som är fast, har fyra äkta bind. I nedersta fältet en fembladig blomma, i vart och ett av de övriga fyra, siffrorna 1. 6. 1. 0., vilka utmärka såväl det år då bandet utförts som

då volymen bortgivits. Två par gröna knytband hava funnits. Snitten äro gulmålade och prydas av i punktmanér väl utförda, stiliserade tulpaner med nästan cirkelböjda stjälkar, sexuddiga stjärnor m. m.

Detta vackra och väl bibehållna band omsluter ett arbete med titeln »Princeps christianus adversus Nicolaum Machiavellum, cæterosque huius temporis politicos», som är författat av den berömde spanske jesuiten Pedro Ribadeneira (död 1611). Detta är en latinsk översättning, tryckt i Mainz 1603. Den inledes med en dedikation till konung Sigismund III i Polen, undertecknad av Franciscus de Mendoza, »almiralius Aragoniæ».

På främre försättsbladet läses följande inskrift: »Liber Illustris et generosi domini Vdalrici à Wolckenstain et Rodnegg etc. quem in ascensu ad Poëticam à Casparo Vlenbergio Lippiensi S. Theol. Lic. Gymnasij Laurentiani Regente dono accepit in præmium diligentiæ anno Christi 1610.» Boken är således given som premium åt Ulrik von Wolckenstein und Rodenegg, då han år 1610 flyttades till klass »poetica» vid Laurentianergymnasiet i Köln. Kaspar Ulenberg, född 1549, död 1617, var rektor vid nämnda gymnasium och är även känd som en framstående teolog och författare.

Gustaf Rudbeck.

Ett varianttryck av Sigismund Vogels Arbor genealogica Brahea. I sin ännu alltjämt lika intressanta som oumbärliga — fast mer än 50 år gamla — förteckning över svenska 1600-talsgravörer, uppräknar Klemming bland Sigismund Vogels verk kopparsticken i Örnewinges Genealogia Brahæa 1647, men nämner där intet om möjligen befintliga varianttryck. Sådana finnas emellertid. Så förekomma 4 av de 15 porträtten i avdrag före all skrift, vilket också av Klemming anmärkts i ett Kungl. biblioteket tillhörigt ex. av Örnewinges nyssnämnda verk. Däremot har jag ingenstädes funnit observerat, att även det stora stamträdet existerar i 2 olika tryck, vilket därför här torde förtjäna med några ord omnämnas.

Arbor genealogica Brahea är en ståtlig fast rätt egendomlig gravyr. Titeln står längst ned. Däröver börjar ett rikt grenat rotverk, ur vilket den med talrika grenar och tätt lövverk försedda stammen reser sig. Gravyren består av 2 blad, som, hopklistrade, äro 63 × 55 cm. I övre kanten av det nedre och större bladet står dedikation till greve Per Brahe undertecknad av Sigismund Vogel. Såväl på stammen som på grenarna finnas talrika band med ättemedlemmarnas namn från Andreas à Mohammar längst ned till Per Brahe d. y:s barn i trädets krona. Anträdets stam avbrytes ungefär på mitten av en karta, på vilken avbildas Visingsö och de områden på ömse sidor om Vettern, som bildade grevskapet Visingsborg. Mot vanlig praxis har Vogel graverat kartan »upp och ned», så att söder är uppåt och norr nedåt, varav följer att Västergötland ligger till höger och Östergötland till vänster. Det samma är för övrigt fallet med Joh. Månssons Pass cort, även det stucket av Vogel.

Av det braheska anträdet finnas som sagt 2 varianter, en äldre, här benämnd a, och en yngre: b. På variant a, som jag endast känner i ett enda exemplar i Kungl. biblioteket, är kartan rektangulär och 21 × 46 cm. På var. b däremot har den utökats nedåt på båda sidor om stammen, till höger ungefär 8 cm., till vänster nära 9 cm. På den sistnämnda äro dels en mängd ortnamn tillagda, dels gles skog med harar och jägare avbildade. På den högra sidan består tillägget endast av skog med ryttare, jägare m. m. De nytillsatta ortnamnen tillhöra platser i norra Småland och södra Östergötland. Andra olikheter mellan de båda varianterna framgå av följande tabell:

Var. a.	*Var. b.*
1) På heliga Birgittas namnband är endast namnet tryckt.	1) Här dessutom: canonizata 1390.
2) Från Birgittas namnband går till heliga Katherinas namn en ritad gren med ordet Filia skrivet.	2) Såväl grenen som ordet Filia här graverade.
3) På heliga Katherinas namnband är ordet canonizata skrivet.	3) Här är samma ord graverat.
4) Stamträdets rotsystem är 28 cm. brett.	4) Här 42 cm. brett.
5) Gravyren omgives av en påklistrad ram av s. k. rössjor.	5) Ramen saknas.
6) Norr om sjön »Noon» (= Noen) finnas endast få ortnamn.	6) Har ytterligare 16 ortnamn omkring »Noons» norra och västra sidor.

Att den ursprungligen rektangulära kartan på nämnt sätt tillökats, kan ju ha berott på mer än en orsak. Mig förefaller det troligast, att ändringen sammanhänger med den utvidgning av grevskapet, som skedde genom kunglig donation den 6 oktober 1647. Då lades nämligen till de förra områdena 12 $^{1}/_{2}$ hemman i norra Vedbo och Lysings härader eller ungefär de trakter, som blivit tillagda den ursprungliga kartan.

År detta antagande riktigt, har variant a stuckits före oktober 1647, variant b däremot efter oktober men före utgången av december 1647, ty det årtalet bär titelbladet till Örnewinges ovannämnda verk.

Gustaf Rudbeck.

En dansk rullstämpel från 1541? E. Hannover har i »Kunstfærdige gamle Bogbind» som nr 117 beskrivit en särdeles vacker dansk rullstämpel med bland annat Köpenhamns vapen och årtalet 1542. Emellertid finnas minst två andra liknande rullstämplar med samma vapen, vilka, så vitt bekant, ej förr blivit reproducerade. De avbildas här efter enkla blyertsavrivningar, som tyvärr ej blivit så lyckade, då banden icke befinna sig i alldeles förstklassigt skick. Båda finnas egendomligt nog på gamla Islandstryck. De karakteristiska tre tornen synas gott i ett fält på vardera, ehuru teckningen är något olika. Den ena har dessutom i ett annat fält ett årtal, som ej gärna kan läsas annat än som 1541. Tredje siffran är besynnerlig,

Fig. 1.

Fig. 2.

men efter allt att döma är det snarare en nästan i inkunabelstil gjord fyra än en nia. Den andra stämpeln har i ett fält en vapensköld med ett bomärke och bokstäverna H. W., om vilka sista det är svårt att våga någon gissning. — Såvida siffran på fig. 1 är rätt läst, torde det vara den äldsta daterade skandinaviska rullstämpeln. *P. H.*

RECENSIONER

Bokbandsdekorens stilutveckling av AXEL NILSSON. Göteborg: Röhsska konstslöjdmuseet, 1922. 162 s. 84 ill. 4°.

Föreliggande vackra arbete omfattar två avdelningar, den första om 30 sidor är betitlad bokbandsdekorens stilutveckling, och den senare om 132 sidor innehåller avbildningar av 65 bokband i Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg med tillhörande beskrivningar. Boken har sålunda fått sin titel efter den förra avdelningen, som är en översiktlig inledning till de beskrivna och reproducerade bokbanden i museet.

Den med nitton illustrationer försedda inledningen är uppdelad i tre avsnitt, av vilka det första av författaren benämnes: det rätvinkliga eller romerska (diptychon-) schemat. Här påvisar författaren, hurusom romerska diptyker, vilka ju ofta voro rikt snidade i elfenben, allt från 400-talet e. Kr., då boken i sin nuvarande form började uttränga skriftrullen, kommo till användning vid utsmyckningen av praktband sålunda, att de inom ramar av metall bildade bandens pärmar. Härigenom framkom, anser författaren, ett schema för bandens dekorering, som bibehöll sig under hela medeltiden så gott som allenarådande och senare vid sidan av andra dekorationsformer använts ända fram till våra dagar. Det erkännes gärna, att diptykbanden till en böjan påverkat bokbandsdekoren under medeltiden, men att tillerkänna dem ett så övervägande inflytande, som författaren här gör, synes dock icke så litet överdrivet. Bokens eller rättare pärmens form är ju rektangulär, och då man ville pryda pärmen, blev det vanligaste mönstret dels en mer eller mindre bred ram kring pärmens kanter och dels det därinom uppstående mittfältets särskilda utsmyckning. De flesta av den tidens praktband, som torde hava bundits för kyrkor och kloster, äro utförda i denna stil och hava i mittfältet en biblisk scen, bilden av en helig, ett kors el. d.; exempel på sådana band lämnar författaren i fig. 7, 8 och 9. Men att sätta denna dekorering i ett mer eller mindre direkt förhållande till eller beroende av diptykbanden är omotiverat. Som exempel på huru det rätvinkliga schemat fortlevat intill senare tider hänvisas, bland annat, till banden nr 7 och 8 i den senare av-

delningen, vilka bands dekorering för mina ögon är snedvinklig. Varför en pärmdekoration, endast bestående av ett monogram utan en enda rät vinkel (pl. 14), skall kallas rätvinklig är outgrundligt; likaså har man svårt att återfinna diptykonschemat å pl. 15, vars dekor endast är en slät kantlinje!

Det andra avsnittet i inledningen behandlar det snedvinkliga eller orientaliska schemat och påvisar, hurusom de orientaliska bokbanden med sina spetsovala mitt- och hörnornament med överensstämmande konturer tjänat till föredöme för bokbandsdekoreringen från slutet av 1400-talet under flera århundraden. Detta inflytande, som tydligast gör sig gällande på europeiska 1500-talsband, men ännu långt in på 1600-talet fanns kvar, har påpekats av, bland andra, undertecknad i en uppsats i Svenska slöjdföreningens tidskrift 1910. Även här synes författaren hava dragit konsekvenserna väl långt, och flera banddekoreringar, som inrangerats i denna avdelning, hade passat bättre i den sista, som behandlar de europeiska konststilarnas inflytande, så t. ex. de båda med tydliga rokokoornament prydda banden pl. 44 och 45. Detta sistnämnda inflytande synes i föreliggande arbete icke hava kommit till sin fulla rätt; så kan ju 1500-talets eleganta bandornering i Grolierstil återföras på de samtida likartade arbetena i metall (t. ex. å rustningar) och trä, 1600-talets punkterade stämplar på silverarbetena i filigran o. s. v.

Den av författaren använda indelningsplanen försvårar också ett studium av bandavbildningarna, i det att den kronologiska ordningen icke kan följas. I ett arbete av föreliggande art hade det varit riktigast att tillämpa en sådan ordning, möjligen med en underindelning efter olika länder.

Avbildningarna i den senare huvudavdelningen äro välgjorda och i en storlek, som låter mönstrets detaljer ganska väl framträda. Vi finna här flera vackra och intressanta band, men man saknar också åtskilliga av museets bästa och måste undra, varför dessa ej medtagits i stället för en del rätt så obetydliga; det lär emellertid vara meningen att framdeles utgiva ännu några delar med reproduktioner ur museets bokbandssamling.

I denna fortsättning borde större omsorg ägnas åt de inbundna böckernas titlar, särskilt de latinska, än som skett i föreliggande del. De grekiska och hebreiska titlarna hava här helt uteslutits (pl. 7, 32 och 35). Av de latinska titlar, jag granskat, har icke mången befunnits felfri. Som exempel kunna några anföras. Den citerade titeln till boken pl. 6 innehåller endast några ord i genitiv, däribland författarens namn, men titelns huvudord, som äro »de concilio Basileæ celebrato libri duo», hava uteslutits. I pl. 5 borde ackusativen Martinū Flach ha föregåtts av prepositionen per, felicit. borde ha varit felicit', kal står i stället för kal'; i beskrivningen pl. 2 har förkortningen amicoꝝ tolkats amicorj, m. fl. onöjaktigheter. Uppgiften om bokens pl. 16 tryckort och tryckår har tagits ur kolofonen, ehuru fullt tillräckliga uppgifter i detta hänseende finnas å titelbladet; tryckorten har för övrigt oriktigt skrivits Basilieæ i st. f. Basileæ, en felskrivning som återfinnes även på andra ställen. I titeln till boken pl. 17 står Valentinu i st. f. Valentini; denna

Band från Lyon 1500-talets början.

bok är tryckt i Basel, såsom hos flera bibliografer finnes angivet. I titeln pl. 18 förekommer ordet Felinisandei som skall vara författarens, Felini Sandei, namn. I titeln pl. 25 Antoni för Antonini.

De meddelade bandbeskrivningarna äro utförliga och noggranna. Det är dock svårt att förstå, varför genomgående använts uttrycket »ryggen fastklistrad vid bokblocket», då man har det allmänt brukliga och vida kortare »fast rygg». Snitten har i några fall angivits i neutrum.

Uppgifterna om bokbandens tillkomstort synas mig i en del fall kunna diskuteras, men jag vill i detta sammanhang endast stanna vid det här av-

bildade bandet pl. 18, som av författaren säges vara ett nederländskt band utfört 1488 av bokbindaren Jacob Mocrart. Bandet har två intressanta signerade stämpelplattor, den ena med signaturen: mgr Jacobus Mocraert 1488, och den andra med: mgr J. Mocrart eller Moerart, vilketdera är omöjligt att konstatera på grund av det otydliga avtrycket i skinnet. Detta namn har jag ej kunnat återfinna för någon bokbindare eller stämpelsnidare, däremot uppgiver Claudin,[1] att i Paris fanns en bokhandlare och boktryckare Jacques Moerart, verksam 1493—1495 och möjligen även något senare. I Collijns Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm anföres under nr 44 en i Paris omkr. år 1498 för samme Jacques Moerart tryckt bok, vilkens titel avbildas Taf. 7, där man läser: M. Ja. Moerart. Synbarligen är denne Moerart samme man, som signerat de nyssnämnda plattorna. Å den ena av dessa förekomma två vapensköldar, den ena med tre liljor och den andra med ett lejon. Då man vet att dessa bilder utgöra staden Lyons vapen, är det tydligt, att stämpelplattorna utförts där, och man borde även kunna antaga, att boken inbundits i Lyon; detta antagande vinner också stöd därav, att boken är tryckt i denna stad. Tryckåret är 1512, »duodecimo supra millesimum», vadan bandet ej kan vara utfört tidigare än detta år. Huru dessa fakta skola förenas med uppgiften om Moerart som boktryckare i Paris på 1490-talet kan förklaras sålunda, att han förut varit verksam som bokbindare i Lyon, då dessa plattor tillverkats, vilka sedan övergått i någon annan Lyonbokbindares ägo. Uppgiften om vårt band, som har en alltigenom fransk prägel, bör sålunda rätteligen vara: band från Lyon 1500-talets början.

Det hade varit av ej ringa intresse, om till bandbeskrivningarna jämväl fogats uppgifter om deras proveniens, varifrån museet förvärvat dem, om föregående ägare etc. Sådana upplysningar kunna ju för forskare vara av mycket stort värde. Flera av banden hava förut varit avbildade i svenska publikationer, vilket även synes hava bort angivas i ett så stort anlagt arbete som det föreliggande.

Även om i det föregående en del erinringar måst göras mot detta arbetes plan såväl i dess helhet som i detaljer och även om detsamma icke kan jämföras med de storartade bokbandsarbeten, som på sista tiden utgivits framför allt i Tyskland, bör man dock hälsa detsamma med glädje under förhoppning, att en fortsatt beskrivning av de många vackra och värdefulla band, som finnas i det Röhsska konstslöjdmuseet, skall göras på ett även ur bibliografisk synpunkt tillfredsställande sätt. Tyvärr saknas i museet en representativ svensk samling — av de 65 nu avbildade banden äro blott 11 svenska — och synnerligen önskvärt vore, att denna brist med tiden bleve avhjälpt.

Johannes Rudbeck.

[1] *Histoire de l'imprimerie en France au XV:e et au XVI:e siècle,* del 2 (Paris 1901), s. 320.

JOHANNES FRA SAAZ, *Plovmanden og Døden. En Samtale om Døden fra omkring Aar 1400.* (Teksten oversat af OTTO RUNG. Omslag, Titel, Friser og Illustrationer tegnet og skaaret i Træ af EJNAR NIELSEN. Trykt for Forening for Boghaandværk af F. E. BORDING paa hollandsk haandgjort Papir. Inbundet af ANKER KYSTER.) Khvn 1923. 8°. 71, (4) s.

Den danska Forenings for Boghaandværk publikation för år 1922 utgöres av den bok, vars efter kolofonen fullständigade titel läses hårovan. Då så många på skilda områden utmärkta fackmän medverkat vid bokens tillkomst, har man anledning att vänta sig något i konstnärligt och tekniskt hänseende fulländat. Man blir icke heller besviken. Bokens utstyrsel är onekligen mycket egenartad, men erkännas måste, att den valda stilen är lyckligt genomförd och harmonierar väl med textens allvarliga, djuptänkta innehåll.

Ejnar Nielsen, som bidragit med bl. a. tre suggestiva träsnittsillustrationer, är icke den förste konstnär, som sökt i bild gestalta dialogens bägge huvudpersoner, Åkermannen och Döden. Redan den första år 1460 eller 1461 hos den berömde boktryckaren Albr. Pfister i Bamberg[1] tryckta upplagan är försedd med fem helsidesillustrationer, vilkas konstnärliga värde är mycket betydande. Härom lämnar den knapphändiga, alltför knapphändiga litterärhistoriska efterskriften ingen upplysning. Enligt min mening måste det betraktas som en brist, att denna danska upplaga lämnar en nutida läsare föga hjälp vid dialogens rätta förståelse. I ivern att undvika »lärdomstyngd» synes man mig ha gått för långt åt motsatta hållet. Genom K. Burdachs och A. Bernts — ıan måste säga — epokgörande idé- och texthistoriska undersökningar föreligger det behövliga materialet redan samlat och bearbetat.

Då den danska Forening for Boghaandværk beslöt utgiva en översättning av Johannes' från Saaz evigt beståndande mästerverk, enligt Bernts mening det mest betydande arbetet på tysk prosa före Luther, valde föreningen en text, som av de ånga under och efter världskriget i Tyskland utgivna upplagorna att döma just nu har något att säga de av döden och dödstankarna hemsökta och oroade människohjärtana. Människans instinktiva upprorskänslor emot allhärjaren Dödens, som det tyckes, icke sällan meningslösa framfart ha i Johannes' från Saaz prosadikt fått grandiosa uttryck, vilka giva genljud i varje tid, i varje människobröst.

Dikten, vars mest brukade tyska namn är »Der Ackermann aus Böhmen», är framsprungen ur rent personliga motiv. Författaren, stadsskrivaren Johannes i staden Saaz i Böhmen, har den 1 augusti 1400 förlorat sin unga hustru Margareta i barnsäng. Den våldsamma sorgen tog sig uttryck i denna konstmässiga, men samtidigt av det mest personliga liv genomandade dikt,

[1] Se E. VOULLIÉME, *Die deutschen Drucker des fünfzehnten Jahrhunderts.* 2. Aufl. (Berlin 1922), s. 16.

som har formen av en inför Guds tron förd ordtvist mellan den efterlämnade maken och Döden. Kärleken till makan och modern har i denna gamla medeltidsdikt klätts i de finaste, ömmaste ord, samtidigt som författaren utvecklar den skarpsinnigaste dialektik för att snärja Döden. Författaren låter till sist Gud fälla den domen, att bägge kämpat väl och att var och en på sitt sätt har rätt »Därför, Klagande, behåll äran; Död behåll segern. Varje människa är skyldig att giva sitt liv åt döden, sin kropp åt jorden, sin själ åt Oss.»

Som Bd 3:1 av Konrad Burdachs monumentalverk *Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung* utkom år 1917 den av A. Bernt och K. Burdach föranstaltade kritiska editionen av »Der Ackermann aus Böhmen» med inledning, glossar och kommentar. I den uttömmande inledningen redogöres i detalj för alla de 17 upplagor, som utkommo av trycket från 1460 till 1520/34, samt för de 15 bevarade medeltida handskrifterna. Redan året förut (1916) utgav A. Bernt såsom nr 198 av »Insel-Bücherei» en modern tysk översättning (med inledning) under titeln: *Der Ackermann und der Tod. Ein Streit- und Trostgespräch vom Tode aus dem Jahre 1400 von* JOHANNES VON SAAZ. Samme forskare utgav år 1919 hos Insel-Verlag en i 320 exemplar tryckt synnerligen vacker faksimile-upplaga av Albr. Pfisters editio princeps; av denna äro blott två fullständiga (och två ofullständiga) exemplar kända, av vilka det ena (efter vilket faksimileringen ägt rum) förvaras i Wolfenbüttels bibliotek och det andra i Bibliothèque Nationale i Paris. Även denna upplaga har Bernt försett med en värdefull, litterärhistorisk efterskrift. Hösten 1922 utkom i Wien såsom det 19 Avalun-trycket en i 125 exemplar tryckt, av den österrikiske författaren A. Roes[illegible]r utförd översättning, försedd med 12 träsnitt av O. R. Schatz; detta raritetstryck har jag icke sett.

Översättningen till danska har verkställts av författaren Otto Rung och synes väl återge diktens stämningsfulla innehåll. F. E. Bordings boktryckeri har all heder av bokens omsorgsfulla typografiska dräkt. För bokbinderiarbetet svarar Anker Kyster, vilkens namn är en borgen för det enkla pappbandets höga kvalitet.

Axel Nelson.

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Sverige

Stockholm. Kungl. biblioteket.

Kungl. biblioteket under år 1922.

Ur riksbibliotekariens i maj föreliggande årsberättelse för år 1922 förtjäna följande uppgifter anföras. I läsesalen ha *besöken* uppgått till 59,236 (53,630 år 1920 och 55,273 år 1921), i forskarerummet till 720 (712 år 1920 och 805 år 1921), i visningssalen till 3,864 (5,225 resp. 5,509). Till *begagnande* i läsesalen ha utlämnats (utom referensböcker) 169,383 volymer (142,428 år 1920 och 144,212 år 1921). Till *hemlån* ha utlämnats 20,800 volymer (18,499 år 1920 och 18,678 år 1921). Till andra bibliotek (däribland 8 i utlandet) ha utlånats 2,187, volymer (2,083 år 1920 och 2,381 år 1921), och motsvarande siffra för inlåningen är 838 (resp. 546 och 757). Antalet ur handskriftssamlingen framtagna volymer (även inräknade i ovanstående uppgifter rörande läsesalen och forskarerummet) uppgår till 2,721 (2,379 år 1920 och 2,730 år 1921), av vilka 153 (resp. 239 och 157) utlånats till andra institutioner. Inlåningen av handskrifter från andra institutioner har omfattat 367 (resp. 387 och 394) volymer. Kungl. biblioteketets *totaltillväxt* under 1922 utgör 65,474 tryckalster, varav 58,199 komma på den svenska tryckavdelningen och 7,275 på den utländska. Handskriftssamlingen har under 1922 ökats med endast 9 nummer. Betydelsefullare äro emellertid de stora depositioner av Strindbergsmanuskript och -brev, som handskriftssamlingen fått mottaga från Nordiska museet, (jfr *NTBB*, 1922, s. 62 f.). Dessutom ha av delägarna i framl. borgmästaren A. Ulrichs stärbhus i Kungl. biblioteket deponerats de biografiska samlingar rörande Strindberg, som av borgmästare Ulrich i livstiden sammanbragts. I hyllmeter uppgick Kungl. bibliotekets accession under 1922 till 203,35 m., varav 120,77 m. inkommit som köp eller gåva, 73,08 avlämnats från svenska boktryckerier och 9,50 m. tillförts handskriftssamlingen. Hela meterlängden av bibliotekets bok- och handskriftsbestånd, svenska tidningar dock ej medräknade, uppgick vid årsskiftet till 15,833,56 meter.

Beträffande *förvärven* till svenska tryckavdelningen må i första rummet nämnas ett exemplar av Alanus de Rupe, De psalterio beatae Mariae virginis, tryckt i Mariefreds kartusiankloster år 1498, vilket tryck tack vare ingripande av vänner till biblioteket kunnat förvärvas utan någon pekuniär uppoffring för biblioteket. Ett annat för den äldsta svenska tryckerihistorien märkligt förvärv har gjorts genom byte med Västerås stifts- och läroverksbibliotek. Där har nämligen i pärmarna till ett sannolikt i Sverige bundet inkunabelband påträffats ett korrekturark, som innehöll avdrag av två hittills okända tryck, utförda av Paul Grijs i Uppsala omkr. åren 1516—1518, nämligen Remigius, Magister quae pars, 4° (ark A) samt Horae b. Mariae virginis 8° (sekundaformen av ark c), vilka fragment beskrivits i *Upps. univ. biblioteks minnesskrift 1621—1921*, s. 119 ff. Samlingen av tryck före 1700 har dessutom genom inköp ökats med ytterligare 15 nummer. Från Finland har svenskt-finskt tryck fortfarande förvärvats genom Akademiska bokhandeln i Helsingfors. Svenskt-amerikanskt tryck har detta år i större omfattning än sedvanligt inkommit genom förmedling av Augustana Book Concern, Rock Island. Bland de till utländska tryckavdelningen gjorda inköpen må nämnas den utmärkt vackra av G. Leidinger utgivna faksimileupplagan av Codex aureus (Münch. 1921 ff.); Greek and latin illuminated manuscripts XII—XIII centuries in Danish collections (Khvn 1921); A. Schmidt, Bucheinbände aus dem 14.—16. Jahrh. in der Landesbibliothek zu Darmstadt (Lpz. 1921); en serie arbeten utgifna av Deutscher Verein f. Kunstwissenschaft samt den nya upplagan av Muratori, Raccolta degli storici italiani, T. 1—184

(Bologna 1900—22), jämte Archivio Muratoriano 1—21 (Bologna 1904—20). Liksom under föregående år ha flera sällsynta arbeten tillförts avdelningen genom gåvor. Sålunda har friherre Per Hierta på Främmestad skänkt två band (P. 1, 3) av en på pergament tryckt fransk inkunabel, Lancelot du Lac, Paris: Antoine Vérard 1494. Grosshandlare Ståhle i Stockholm har skänkt ett samlingsband innehållande tre inkunabler. Genom byte med Preussische Staatsbibliothek har Kungl. biblioteket kommit i besittning av ett synnerligen värdefullt Ghotantryck, en s. k. Münzwarnung 1482, närmare beskriven och avbildad av K. Haebler i *Zeitschrift für Bücherfreunde*, Jahrg. XI (1907/08), s. 219—33. För elzeviersamlingen ha inköpts 19 nummer.

På grund av i Kungl. biblioteket pågående ombyggnadsarbeten hålles bibliotekets läsesal med vederbörligt tillstånd stängd under tiden 1 juni—15 september. En provisorisk låneexpedition har dock anordnats i ett av den svenska avdelningens arbetsrum med ingång till vänster i entréen. Denna expedition, till vilken skriftliga beställningar böra inlämnas dagen före lånets erhållande, hålles öppen varje vardag kl. 12—3.

Riksarkivet.

Riksarkivet under år 1922.

Av riksarkivets årsberättelse för 1922, avsedd att inflyta i *Meddelanden från Svenska Riksarkivet*, framgår, att den ordinarie tillväxten genom leveranser från Kungl. Maj:ts kansli uppgick till 765 vol., vartill kommer 9,995 vol. från riksräkenskapsverket till kammararkivet. Den extraordinarie accessionen uppgick till 893 vol., därav bl. a. leverans från ett 40-tal kommittéer omkring 500 vol. Bland gåvor förtjäna särskilt att framhållas ytterligare tillskott till Ekebladssamlingen av greve Alexander Hamilton, bl. a. några medeltida pergaments- och pappersbrev ävensom en jordebok från 1530-talet för Agneta Nilsdotter till Stola. Av direktörerna C. A. Löwenadler och B. Jonzen i London skänktes den karolinske generalkrigskommissarien och landshövdingen Göran Adlersteens papper, som dykt upp på ett antikvariat i London. Samlingen innehåller koncept av och skrivelser till Adlersteen, belysande såväl hans insats i olika kommissioner i Skåne på 1690-talet som såsom generalkrigskommissarie i Polen. Landshövding friherre Louis De Geer överlämnade en del av sin fader statsminister Louis De Geers papper innehållande bl. a. politiska anteckningar ävensom skrivelser, såsom rörande bildandet av 1858 års ministär från Karl XV, Henning Hamilton och L. Almqvist. Brev finnas vidare till De Geer från statsrådskolleger och från t. ex. grevarna G. A. Sparre och G. Lagerbielke, ärkebiskop A. Sundberg och jurister såsom C. J. Schlyter och J. Nelleman samt från professorerna C. Y. Sahlin och G. H. Ljunggren. I samlingen finnas även anteckningar i försvarsfrågan 1877—1878 av Oskar II. Samlingen är tillgänglig endast efter särskilt medgivande. Fil. doktor Sune Hildebrand överlämnade riksarkivarien Emil Hildebrands omfattande samling av excerpter och avskrifter, sträckande sig över den svenska historiens nästan alla epoker. En del av materialet t. ex. för medeltiden, Hildebrands första specialområde, och delvis för 1800-talet synes ej ha bearbetats. Från Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga ha till riksarkivet lånats de delar af C. Schirrens väldiga excerpt- och avskriftsamlingar (424 fascikar), som röra det stora nordiska kriget. Materialet, som har hämtats från ett flertal arkiv, är ett storartat bevis på Schirrens arbetskraft. Det är att hoppas, att dessa samlingar måtte bli föremål för många forskares studier. Materialet har främst intresse ur diplomatisk och krigshistorisk synpunkt, men även för t. ex. personhistoriska studier torde det kunna vara rikt givande. Bland landsarkivens förvärv märkes deposition i Vadstena av Finspångs värdefulla och omfattande bruksarkiv 4,500 vol.

Antalet antecknade forskningsbesök uppgick till 9,040 av 682 forskare, varav 12 utlänningar. Antalet för forskare framtagna volymer angives till 16,513.

Av särskilt intresse är årsberättelsens redogörelse för de åtgärder, som vidtagits i samband med kammararkivets övertagande. Detta utgör numera kammararkivsektionen inom riksarkivet under överinseende av arkivrådet J. A. Almquist och med förste arkivarien B. Boëthius som sektionschef. Genom omfattande reparationer under 1921 och 1922 ha kammararkivets lokaler i hög grad förbättrats, elektrisk belysning har införts även i magasinen och hyllinredningen har förändrats. Arkivet har uppställts efter ny plan, varvid landskapshandlingarna, jordeböckerna och reduktionsarkiven placerats i den lättast tillgängliga våningen. En förberedande inventering av arkivaliebeståndet har företagits. Ur de oordnade handlingarna har urskilts räkenskaper till en hel rad serier. I övrigt har ett antal samlingar börjat ordnas såsom kammararkivets ämbetsarkiv, Älvsborgs lösen och kyrkors och skolors räkenskaper. Från riksarkivet hava till kammararkivet överflyttats räkenskaper från Östersjöprovinserna m. fl. serier. Även inom kammararkivets lokaler i gamla riksbankshuset, där de moderna läns-

räkenskaperna m. fl. serier förvaras, ha genomgripande förändringar genomförts. Hyllinredningen har väsentligt utökats, varjämte ett arbets- och forskarrum har inretts. Först härigenom har ordnande möjliggjorts av de stora arkivaliesamlingarna i denna lokal. Riksarkivets övriga sektioner utgöra numera endast tre, då tvänne av de gamla måst sammanslås, alldenstund för kammararkivets övertagande ej anslag beviljades till någon ny tjänst. Bland under året fullgjorda och påbörjade arbeten förutom granskning och inordnande av accessionerna kan hänvisas till följande. Konselj- och beredningsprotokoll i krigsärenden under den gustavianska tiden hava förtecknats. En omfattande leverans från ecklesiastikdepartementets statistiska avdelning har börjat ordnas. Ett antal äldre kommittéarkiv ha ordnats och förtecknats. Depescherna från beskickningarna i Köpenhamn, Petersburg och Wien 1861—1870 hava genomgåtts. Av amiralitetskollegiets m. fl. myndigheters arkiv hava några institutioners akter under den gustavianska tiden ordnats. Registreringen av Svea hovrätts domar har fullföljts t ll 1676. Rörande Dorpat-Pernau universitets arkivs öden har en historik utarbetats. En promemoria har avfattats rörande Hammersamlingen. Med kartsamlingen hava över 400 kartor införlivats. En förteckning över de medeltida sigillen har påbörjats. Bland utredningar kunna nämnas dylika om städernas polisväsen under 1400- och 1500-talen och om 1619 års stadga angående städernas administration utförda för en kommitté. Arkivrådet Almquists stora undersökning rörande den civila lokalförvaltningen 1523—1630 har avslutats med det fjärde bandet, som utkom i början av detta år. Av Svenska riksrådets protokoll, utgivna av P. Sondén, band 16 omfattande 1654—1656, och av Svenska riksdagsakter, utgivna av Th. Westrin, band 3:2, omfattande 1734 års riksdag, förelåg vid årskiftet texten och register voro under utarbetande.

Det gemensamma skandinaviska forskningsarbetet i Vatikanarkivet vann betydelsefulla resultat såväl beträffande nyfunna aktstycken för Acta Pontificum Suecica som rörande de olika aktserierna i Vatikanarkivet. Vid forskningar i baltiska arkiv för ett av generalstaben planerat arbete om Sveriges krig 1611—1648 deltog arkivarien B. Boëthius, som beträffande det givande arbetet lämnat en ingående redogörelse. För revision av gällande arkivförfattningar tillkallades 1922 såsom sakkunniga statssekreteraren Munck av Rosenschöld, riksarkivarien S. Clason och landsarkivarien C. G. Weibull. De sakkunniga avgåvo förslag till instruktion för riks- och landsarkiven samt till arkivstadga m. fl. författningar. Ett förslag till lönereglering för landsarkiven avgavs 1922 av löneregleringskommittén. *E. N—nn.*

Gustaf Vasa-utställningen i Nordiska museet.

Med anledning av att den 23 juni 400 år förflutit, sedan Gustaf Vasa blev Sveriges konung, öppnades i Nordiska museet en av intendenten för Livrustkammaren frih. R. Cederström anordnad utställning av föremål, som ägts av Gustaf I. Utom dessa konungens personliga tillhörigheter utställdes emellertid även ett 40-tal skrifter, tryckta i Stockholm under hans regering. Det är huvudsakligen politiska och teologiska arbeten, vilka för ändamålet utlånats från Kungl. biblioteket. Bland de utställda trycken märkas sålunda fyra kungliga plakat från Gustaf I:s tid samt ett par av hans kända stridsskrifter. Vidare Nya Testamentet av 1526, 1540—41 års bibel samt en stor del av Olavus Petris reformationsskrifter m. fl. *G. R.*

Utställning av Västeråstryck.

I samband med minnesfesten den 14 juni över den berömde biskopen i Västerås stift Johannes Rudbeckius anordnades en utställning av äldre Västeråstryck i läroverksbibliotekets lokaler, där ett tiotal montrer för ändamålet uppställts. De utställda tryckalstren voro samtliga från 1600-talet och utförda av de under nämnda århundrade i Västerås verksamma boktryckarna Olof Olofsson, Peter Wald, Eucharius Lauringer och Boëtius Hagen. De två förstnämndas produktion var nära nog fullständigt representerad. På grund av utrymmesskäl kunde däremot blott ett urval av de båda senares alster utställas. Av arbeten utgångna från Olof Olofssons press funnos 65 och från Peter Walds 55. Samtliga utställda skrifter utgjorde 232. Många av dessa äro som bekant mycket sällsynta. Främst torde böra nämnas de historiska och kronologiska tabeller jämte världskartan, som J. Rudbeckius utgav 1643, tryckta på 3 folioark, varav endast ett exemplar finnes, i Uppsala universitetsbibliotek. Samtliga övriga utställda tryck tillhörde Kungl. biblioteket. Bland dessa märktes den första i Västerås tryckta skriften, ett synodaltal av Rudbeckius med titeln Oratio de officio ministrorum verbi 1621, Konung Dauidz Psaltare 1625, varav — i förbigående sagt — ett exemplar på pergament finns i Ericsbergs bibliotek. Vidare Menius, En liten tractaat om exorcismo 1624 med det sällan använda stora tryckarmärket; Rudbeckius, Privilegia quædam doctorum i två varianttryck; ABC-boken 1637, den intressanta salukatalogen av år 1641 m. fl. De flesta av dessa skrifter äro små kvart- eller oktavvolymer, av vilka

många äro försedda med typografiska ramar pa titelbladen. Den till omfånget största är 1627 års psalmbok, utgiven av Petrus Rudbeckius. I folioformat trycktes ytterst få böcker, i patentfolio däremot ett avsevärt antal bröllops- och begravningsverser. Av dessa ganska vackra blad fanns utställt ett 20-tal. Att döma av de talrika besöken på utställningen, som ordnats av andre bibliotekarien i Kungl. biblioteket frih. G. Rudbeck, väckte den stort intresse och blef synnerligen uppskattad.

Svenska Bibliotekariesamfundet

sammanträdde den 25 maj 1923 å Källaren Freden i Stockholm till sin ordinarie årssammankomst. Sedan styrelse- och revisionsberättelserna upplästs och decharge beviljats, företogs val av styrelse, och omvaldes till ordförande riksbibliotekarien I. Collijn; till övriga medlemmar omvaldes förste bibliotekarien A. Grape, Uppsala (v. ordf.), förste bibliotekarien A. Nelson, Uppsala (sekreterare och skattmästare) samt överbibliotekarien L. Wåhlin, Göteborg, och förste bibliotekarierna G. Carlquist, Lund, och O. Wieselgren, Stockholm. Till revisorer omvaldes förste bibliotekarierna G. Adde, Stockholm, och S. E. Bring, Uppsala, samt till revisorssuppleanter andre bibliotekarien S. Hallberg, Stockholm, och biblioteksamanuensen J. Samzelius, Uppsala. Föredrag hölls av förste bibliotekarien O. Wieselgren: *Om brevkonservering i offentliga bibliotek*, varpå följde en intressant diskussion, i vilken yttrade sig hrr K. Wåhlin, C. F. Hennerberg, V. Gödel samt föredraganden.

Efter en timmes paus fortsatte sammanträdet gemensamt med Föreningen för bokhandtverk, varom se nedan.

Föreningen för bokhandtverk

hade den 25 maj 1923 å Källaren Freden i Stockholm ett talrikt besökt årsmöte. Styrelsens och revisorernas berättelser föredrogos, varefter decharge beviljades. Till medlemmar av styrelsen utsågos, sedan t. f. förste bibliotekarien H. Lagerqvist och bokförläggaren H. W. Tullberg undanbett sig omval, riksbibliotekarien I. Collijn, ordförande, disponenten C. Z. Hæggström, vice ordförande, förste bibliotekarien G. Adde, sekreterare och kassaförvaltare, advokaten I. Morssing, bokhandlaren O. Arweson, intendenten E. Wettergren, bokförläggaren P. K. Wahlström, förste bibliotekarien A. Nelson och hovbokbindaren A. Hedberg och till suppleanter andre bibliotekarien frih. G. Rudbeck och bokhandlaren G. Josephson.

Föredrag hölls av förste bibliotekarien A. Nelson över ämnet: *Kring Philobiblon*, varefter riksbibliotekarien I. Collijn demonstrerade ett av honom nyfunnet och som det antagligen äldsta svenska trycket betecknat Remigius-fragment samt utdelade en för de bägge sällskapens gemensamma sammanträde tryckt särupplaga av hans i innevarande årgång av denna tidskrift, s. 1—23, ingående uppsats om det gjorda fyndet.

Den centrala statsförvaltningens bok- och biblioteksväsen.

Den 14 sistlidne maj inkom till Kungl. Maj:t en av överbibliotekarien vid riksdagsbiblioteket verkställd utredning med förslag rörande samorganisation av riksdagsbiblioteket och den centrala statsförvaltningen i bok- och biblioteksavseende. Förslaget är avsett att bringa till ändskap den ordning och organisation, som i berörda avseende tog sin början i och med statsmakternas år 1918 härutinnan fattade beslut.

Detta beslut avsåg i första hand riksdagsbibliotekets omorganisation, dess utvidgning och omgestaltning till centralt förvaltningsbibliotek. I och med att de lokala förhållandena inom biblioteket efter beslutets ikraftträdande fått sin vederbörliga omdaning, öppnades biblioteket omedelbart för förvaltningen och har sedan i görligaste mån satts i stånd att såväl i yttre som inre avseende kunna tillgodose de besökandes och lånesökandes rimligaste krav. Men om också biblioteket därmed börjat fungera såsom centralt förvaltningsbibliotek, återstodo likväl viktiga frågor att på administrativ väg lösa, varigenom bibliotekets ställning till den centrala förvaltningen och dess bokväsen kunde närmare ordnas.

I bibliotekssakkunnigas betänkande av år 1913, varpå propositionen av 1918 och riksdagens då fattade beslut grundade sig, gjordes utom de förslag, som direkt berörde riksdagsbiblioteket och dess utvidgning, också hemställan om vissa förändringar inom administrationens bokväsen. Självfallet hade Kungl. Maj:t i sistnämnda avseende, d. v. s. i frågor, som enbart på administrativ väg läto sig behandlas, ingen anledning att ingå med någon framställning till riksdagen. I sitt yttrande till statsrådsprotokollet berör föredragande departementschefen denna sida av de sakkunnigas förslag på följande sätt:

»Beträffande frågan i vilken omfattning en överflyttning till det blivande centralbiblioteket av de hos ämbetsverk och myndigheter nu förvarade boksamlingarna bör äga rum, anser jag i likhet med de sakkunniga det näppeligen vara möjligt att för närvarande göra ett bestämt uttalande. Därom torde, när ett förvaltningsbibliotek kommit till stånd, vederbörande verk eller institution själv i samråd med centralbibliotekets myndigheter bäst kunna fatta ett avgörande. En prövning av ifrågavarande spörsmål även som övriga i de sakkunnigas betänkande eller myndigheternas utlåtande berörda frågor av beskaffenhet att kunna på administrativ väg avgöras bör alltså lämpligen anstå.»

Denna prövning har också sedermera under ett par års tid måst anstå. Men i och med att det väsentligaste av arbetet med riksdagsbibliotekets utvidgning och omdaning blivit slutfört kunde man ta upp den viktiga och krävande frågan om bibliotekets ställning till administrationen och om ordnandet av samarbetet mellan biblioteket såsom den centrala bokhärden å ena sidan och förvaltningens många handbibliotek å den andra.

Under hänvisning till sakkunnigas förslag av 1913 och departementschefens ovan anförda yttrande gjorde biblioteksstyrelsen den 15 april 1921 hos Kungl. Maj:t hemställan därom, att under prövning måtte tagas såväl sakkunnigas förslag som även därmed sammanhängande frågor rörande riksdagsbibliotekets ställning till den centrala förvaltningen. Denna hemställan föranledde den 9 december samma år nådigt bemyndigande för överbibliotekarien att verkställa utredning samt att på grundvalen av densamma framlägga plan till det helas ordnande.

Utredningen, som nu slutförts, har givit vid handen, att förhållandena vid centralförvaltningens bok- och biblioteksväsen äro i stort sett desamma nu som 1913, av vilka förhållanden sakkunniga då i sitt betänkande lämnade en allt annat än ljus bild. De förbättringar, som sedan här och där försökts, och de bestämmelser, som i några särskilda fall träffats, hava icke lett till avsett mål, än mindre till en önskvärd helhetsordning.

En sådan ordning, vilken bör omfatta, såvitt möjligt, hela centralförvaltningens biblioteksväsen, måste vila på organisatorisk grund. Ledning och ansvar böra vara anförtrodda en institution. Denna institution skall vara det centrala förvaltningsbiblioteket, eller med andra ord: riksdagsbiblioteket skall vara centralen, och med denna central skola i bok- och biblioteksavseende vara samorganiserade centralförvaltningens verk och myndigheter i all den utsträckning, som praktiskt låter sig genomföras. Undantag hava gjorts för de s. k. lärda verken ävensom för samtliga militära myndigheter, vilkas bokförråd torde hava föga eller intet att skaffa med förvaltningsangelägenheter i allmänhet sett.

Förutsättningarna för en samorganisation äro, att riksdagsbiblioteket såsom central är förvaltningens egentliga bokhärd, där administrationen, i allmänhet sett, kan få sina väsentligaste litterära krav tillgodosedda, och att vid de olika departementen, myndigheterna och verken, eventuellt deras avdelningar eller byråer, finnas goda handbibliotek för det dagliga och stundliga behovet.

Samorganisationen avser samverkan och samarbete mellan centralen och handbiblioteken. Högsta ledningen härvidlag bör tillkomma riksdagsbibliotekets styrelse. Överinseende och inspektion vid handbiblioteken må utövas genom riksdagsbiblioteket, den närmaste tillsynen och det dagliga arbetet vid varje handbibliotek handhavas av en vid respektive departement, verk eller ämbetsmyndighet anställd tjänsteman. Denne tjänsteman, som jämte vården av handbiblioteket också bör svara för verkets övriga bokangelägenheter, såsom bytesförbindelser och distribueringen av utgående tryckalster, antages av vederbörande verks myndighet efter samråd med riksdagsbibliotekets överbibliotekarie.

Inköp för handbibliotekens räkning må bestämmas av vederbörande verks myndighet och överbibliotekarien vid riksdagsbiblioteket gemensamt. Dock må mindre inköp och särskilt sådana, som ej tåla uppskov, kunna företagas av vederbörande verks- eller avdelningschef ensam.

Till riksdagsbiblioteket såsom förvaltningens bokcentral må överlåtas all den vid centralförvaltningens verk och myndigheter befintliga eller inkommande litteratur, i den mån densamma icke anses böra förvaras och ordnas hos respektive verk och myndighet

såsom handbibliotek, vidare den för kungl. kommittéer och utredningskommissioner m. m. införskaffade litteraturen, sedan vederbörande avslutat sitt arbete, samt behövliga exemplar av allt officiellt och statsunderstött tryck.

Till översikt av och kännedom om förvaltningens bokförråd må genom centralbibliotekets försorg upprättas en hela förvaltningen, om möjligt, omfattande gemensamhetskatalog, en centralkatalog.

Realiserandet av den framlagda planen medför vissa förändringar i riksdagsbibliotekets nuvarande organisation. Förvaltningens uttalade och, såsom det vill synas, fullt berättigade krav på ökad representation i bibliotekets styrelse bör tillgodoses på sådant sätt, att det stadgas därom, att Kungl. Maj:t och riksdagen må var för sig utse ett lika antal ledamöter. Det förökade arbete, som den föreslagna samorganisationen kommer att tillföra riksdagsbiblioteket, nödvändiggör en utökning av dess arbetskrafter. Behovet synes kunna tillgodoses med en tjänstinnehavare av förste bibliotekaries karaktär och ställning.

De fördelar den föreslagna samorganisationen skulle medföra framhållas till sist i utredningen på följande sätt.

Först och sist vinnes en enhetlig och organisk ordning inom förvaltningens hela bok- och biblioteksväsen, genom vilken ordning ett samarbete kan tagas upp för att sedan mer och mer utvecklas och fullständigas. En myndighet ställes såsom ansvarig för det hela, ett verkligt samband knytes mellan centralen och de många skilda handbiblioteken med därav följande fördelar å båda sidor.

Vad förvaltningen beträffar framstår såsom den förnämsta bland dessa fördelar ett för varje ämbetsverk eller myndighet ordnat handbibliotek med ett bokmaterial, som genom ständig tillsyn och granskning kan hållas i sådant skick att det i väsentlig grad tillgodoser administrationens dagliga behov. Därtill kommer, att varje ämbetsverk genom vårdaren av sitt handbibliotek, vilken kommer att stå i ständig förbindelse och samarbete med centralbiblioteket, har den icke oväsentliga möjligheten att få bibliografiska och därmed sammanhängande undersökningar utförda. För verkens utredningsarbete i allmänhet bör det också vara av betydelse, att det här genom samorganisationen avsedda förhållandet till centralbiblioteket med dess fackordnade bokmaterial och bibliografiska hjälpmedel, göres allt fastare och intimare.

Riksdagsbiblioteket räknar bland sina fördelar tillgång till och förvärv av en litteratur, som för dess åligganden såsom förvaltningsbibliotek måste anses vara av synnerlig vikt. Den ständiga och nära förbindelse, som biblioteket i sin nya ställning kommer att anknyta till förvaltningen i dess helhet, lär också för detsamma i dess arbete och utveckling bli till ett gagn, som icke torde böra förbises eller underskattas.

För båda parterna, med särskild hänsyn därvid fästad på utredningsarbetet och den vetenskapliga forskningen, beredas och tillhandahållas översikter och uppgifter över förvaltningens hela bokförråd, vilka bibliografiska hjälpmedel sedan kunna, dagligen och stundligen samt snabbt och säkert, kompletteras genom muntliga upplysningar i centralbibliotekets expedition och av handbibliotekens vårdare. Härigenom öppnas möjlighet till en betydelsefull litterär kommunikation, en kommunikation ej blott centralen och handbiblioteken emellan utan även mellan handbiblioteken inbördes.

Detta åter kommer att hava sin gagneliga inverkan på inköpsförhållandena, inom vilka ett rationellare förfarande å förvaltningshåll, än hittills förekommit, bör kunna vidtagas.

Man bör först och främst känna förpliktelse till större noggrannhet och urskiljning vid bokutvalet, när man vet att inköpen förrättas under viss kontroll, och att de förvärvade bokalstren därtill komma att betraktas och behandlas såsom allmänna accessioner. När man vidare vet eller i varje fall med lätthet kan erhålla kännedom om, att de och de av de önskade eller mången gång endast tillfälligt behövliga bokverken finnas att tillgå där och där, bör man kunna undvika eller åtminstone i hög grad inskränka de nu så vanliga mångfaldighetsköpen av samma litteraturalster.

Denna ekonomiska sida kan och bör för övrigt i och med den nya ordningen tagas under allvarlig granskning beträffande ej mindre centralen än även handbiblioteken. Den enhetliga ledningen bör pröva, i vilken utsträckning en inskränkning lämpligen kan

ske av flerfaldiga exemplar beträffande såväl enskilda bokverk som framför allt dyrbara skrift- och aktaserier.

Även beträffande bindningskostnaderna bör ett enhetligt tillvägagående över hela linjen med möjlighet av förbilligande ackordsavtal och dylikt kunna åstadkomma icke obetydliga besparingar, utan att därför nödig soliditet och önskvärd utstyrsel på något sätt behöva äventyras.

Alltså: samorganisationen leder fram till reda och ordning, till ett tillvaratagande och helt utnyttjande av den spridda litteraturen, till förbindelse och samarbete mellan i grunden samhöriga institutioner, till möjlighet av en översikt över förvaltningens hela bokmaterial, till ett bättre, men ändock sparsammare förfarande rörande boksamlingarnas förkovran, med ett ord — till ett förvaltningens verkliga biblioteksväsen.

Utredningen har sedermera utgivits från trycket samt i och för utlåtande remitterats till samtliga de verk och myndigheter, som genom densamma kunna komma att beröras.

V. Gödel.

Den svenska gåvan till Louvainbiblioteket.

Den svenska Louvainkommittén, vars sekreterare är förste bibliotekarien A. Nelson, Uppsala, har till Louvain avsänt omkring 3,500 volymer såsom Sveriges bidrag i den internationella aktionen för Louvainbibliotekets återställande. Utom kollektioner av universitetens, högskolornas och de lärda sällskapens publikationer utgöres denna gåva av ett allsidigt och representativt urval av svensk vetenskaplig litteratur och svensk vitterhet av standardkaraktär.

Ur tidskrifter m. m.

I *Zentralblatt f. Bibl.-wesen*, 1923: h. 7, s. 269—78, har A. Nelson i en uppsats *Richard de Burys Philobiblon und die Festreden Matthæus Hummels, des ersten Rektors der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg* framlagt sin upptäckt, att de i den tyska universitetshistorien mycket berömda, ännu bevarade tal, som höllos av dr Matthæus Hummel år 1460 vid Freiburguniversitetets invigning samt år 1463 vid universitetsstatuternas högtidliga proklamering, äro från början till slut plagiat ur Richard de Burys Philobiblon.

Den bekante kyrkohistorikern J. de Ghellinck, S. J., som i aprilhäftet av 1923 års årgång av *Revue d'histoire ecclésiastique* avslutat offentliggörandet av sin grundliga monografi över biskop Richard de Bury som bibliofil, lämnar i samma häfte s. 236—241 en utförlig, synnerligen lovordande anmälan av Föreningens för bokhandtverk senaste publikation, den av A. Nelson utgivna, av svensk översättning åtföljda, kommenterade Philobiblon-editionen, vars förtjänster han finner ligga lika mycket i forskningens originalitet som i den fullständiga behärskningen av den ämnet rörande vetenskapliga litteraturen; hans slutord lyda: »l'on ne peut que féliciter M. Nelson de nous avoir donné un excellent travail qui jette de nouvelles lumières sur l'œuvre de Richard de Bury et, sous une aussi artistique présentation, lui assure un nouvel attrait.»

I *Zeitschrift für Bücherfreunde*, 1923: h. 3, s. 51—53, beskriver A. Bechtold, München, ett Kungl. biblioteket i Stockholm tillhörigt unikt exemplar av en hittills okänd upplaga av den Grimmelshausen tillskrivna anonyma skriften »Der fliegende Wandersmann», tryckt år 1667. — I samma häfte (s. 67 f.) har M. Husung ånyo anmält Nelsons Philobiblon-upplaga.

Den av docenten N. Herlitz i *Svenska stadsförbundets Tidskrift* utgivna bibliografiska översikten »Stadshistorisk revy» har nu utkommit för år 1922 i särtryck (Stockh. 1923. 10 s.).

I *Samlaren* 1922 har den 40:de bibliografiska översikten »Svensk litteraturhistorisk bibliografi för år 1921» (28 s.) publicerats. Redigeringen av densamma har från och med detta år övertagits av amanuensen i Kungl. biblioteket, fil. lic. N. Afzelius.

I Prag har under år 1922 påbörjats utgivandet av en tidskrift för slavisk filologi, *Slavia*, som med understöd av tjeckoslovakiska undervisningsministeriet utgives av O. Hujer och M. Murko. Att döma av de hittills utkomna häftena, årg. 1: 1—2/3, blir denna publikation ett värdefullt och för Sveriges humanistiska bibliotek synnerligen välkommet bidrag till den moderna slaviska bibliografien. Bland viktigare bibliografiska bidrag i de föreliggande häftena må nämnas en redogörelse för i Ryssland under åren 1914—1921 utkomna arbeten rörande slavisk filologi (av R. Jakobson och P. Bogatyrev) samt en redogörelse för polska litteraturhistoriska arbeten 1918—1921 (av I. Chrzanowski). S. 189 f. finnes införd en i sympatiska ordalag hållen nekrolog över den svenske slavisten Alfred Jensen, författad av J. Janko.

I aprilnumret 1923 (årg. 2) av den polska tidskriften *Przegląd współczesny* förekommer en av tidskriftens redaktör, professor Stanisław Wędkiewicz författad artikel »Polskie zbiory bibljoteczne w Szwecji» (s. 142—145), som huvudsakligen behandlar Waldes arbete om Storhetstidens litterära krigsbyten.

Finland.

Helsingfors. Stadsbiblioteket.

Av årsberättelsen för 1922 framgår, att antalet utlämnade lån uppgick till 582,943, vilket innebär någon minskning mot föregående år (602,939). Däremot har antalet personer, som begagnat sin lånerätt, ökats med över 6,000 och uppgick till 25,468. Av dessa voro 11,818 svensktalande och 13,650 finsktalande, vilket innebär ungefär samma proportion som föregående år. Bokbeståndet uppgick den 31 december 1922 till 109,114 volymer (103,599 vid närmast föregående årsskifte).

Vid årets början inrättades tvenne nya amanuensbefattningar, den ena vid huvudbiblioteket, den andra vid filialen i Berghäll. En ännu värdefullare förstärkning av arbetskrafterna har vunnits genom stadfullmäktiges i slutet av året fattade beslut om inrättande av en ny biträdande bibliotekarietjänst.

Ombyggnaden av huvudbibliotekshuset, (jfr *NTBB* 1922, s. 201), som påbörjades i juni 1922, väntas ej vara avslutad förrän under innevarande sommar.

Riksdagsbiblioteket.

Under våren 1923 har utkommit katalog över accessionen under treårsperioden 1920—22, red. av statsbibliotekarien A. H. Bergholm med biträde av bibliotekarien Elsa Bruun. Denna katalog, som har ett omfång av XII + 339 oktavsidor, är i huvudsak uppställd i likhet med den närmast föregående (jfr *NTBB* 1921, s. 241).

R. Hausen, *Bibliografi öfver Åland intill maj 1923* (40 s. 8°) har utkommit separat som sammanställning av den bibliografiska förteckningen i *Åland*, T. VI samt en dess fortsättning avsedd att ingå i T. VII av detta verk.

BOGHISTORISKE MISCELLER

Af

H. O. LANGE, København

I.

Johann Snells Bedebock

I 1908 GAV I. COLLIJN i sin meget betydningsfulde Oversigt[1] over Lübecker Inkunabeltryk i Lübecks Stadtbibliothek Meddelelse om en Række nye Fund af stor Interesse for Lübecks ældste Bogtrykkerhistorie. Blandt disse har jeg faaet Anledning til at dvæle ved en indtil da ukjendt lille Bog, trykt af Johann Snell med hans W[illegible]geltype: De tyde des lydendes unses heren ihesu cristi und der medelidinghe der hilligen yuncfrouwen Marien.

Collijn har givet en omhyggelig Beskrivelse af Bogen og fremhævet det karakteristiske ved dens typographiske Udstyrelse. Han har med Grund ment at have en fuldstændig Bog for sig, idet den tilsyneladende var komplet. Dog viser det sig nu, da et nyt Exemplar er kommet for Dagen, der er erhværvet af det Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, at Exemplaret i Lübeck mangler det første Blad med Titel og Indholdsfortegnelse samt det dermed sammenhængende Bl. 10, der er tomt. Vort Exemplar manglede Bl. n 2, der er suppleret med et Facsimile efter Lübecker Exemplaret, ligesom dette er fuldstændiggjort med et Facsimile af Bl. 1.

Jeg hidsætter her (Fig. 1) et Facsimile af Bl. 1^r (Verso-Siden er tom).

Bogtrykkeren har altsaa selv kaldt Bogen *Bedebock*, og det maa blive dens fremtidige Titel. Naar man læser den lange og omstændelige Indholdsfortegnelse standser man strax ved, at der findes en »dudessche Cisioianus». En saadan har man, saavidt mig bekjendt, hidtil ikke kjendt. En Cisiojanus er, som bekjendt, Memorervers til Indpræntning af Aarets Helgendage, i hvilke Begyndelsesstavelserne til et Udvalg af Festdagenes Navne eller hele Helgen-

[1] *Zeitschr. d. Ver. f. Lübeckische Gesch.*, IX, S. 285 ff.

navne er anbragt.[1] De findes baade paa Latin og Højtysk.[2] Selvfølgelig søger man i Bogen efter denne nedertyske Cisiojanus men — finder den ikke. Jeg tilstaaer, at den Tanke meldte sig hos mig, om den muligvis skulde have været anbragt paa det tomme Blad 10, der følger efter Kalenderne, men være opgivet i sidste Øjeblik. Men ret tilfældigt kom jeg til at dvæle ved Kalendersiderne, der tilvenstre for Helgennavnet har Ugebogstavet, Gyldentallet og endnu et Tal og tilhøjre først en Spalte med Bogstavforbindelser paa en Stavelse, der tilsyneladende ingen Mening giver, og en Spalte yderst tilhøjre med et gjennemløbende Alfabet fra a til 9. Det viste sig da, at naar jeg nedskrev de tilsyneladende meningsløse Enstavelsesord i den første af disse Spalter tilhøjre, saa fremkom der ubehjælpsomme nedertyske Vers med Rim. Den i Indholdsfortegnelsen angivne Cisiojanus er gjemt i Opstillingen af Kalenderen og det endog saa kunstfærdigt, at naar der nævnes et Helgennavn er det anbragt umiddelbart ved Navnet i Helgenlisten.

In dessenne bedebocke is yn dat erste de
kalender dar ynne me mach vynden de.
feste des gantzen yares vn vā allē hyllig
gē ¶ Itē de dudessche Cisioian' Itē
de dach d' entfegynge des manē vn ock
de stunde de dach steit vnd' de guldene talle
vn de stunde steit vnd' de bokstauē d' weke
ne Itē hyr ynne sint de souē psalmen so
vorstetlick mit d' glosen kort ingetagen
dar en issick ruwer mach ynne vinde e
nen toganck to d' gnade godes Item so
sit dar ine de tyde vnser leuē vrouwe so
ynniclick ok de psalmē vorstelick myt
d' glosē ingetagē Itē de tide van d' mede
lidinge vnser leuen vrouwē dar de hilly
gē pawese hebē grot afflat to ghegeuen
Itē so ys dar ynne de vigilie vesp vn de
vigilie gans ynnich vnde vornemelyck
dar en yssyck den selen finer vrunde de.
koninge erer ynne vnde de ewige vrou
de mach mede vorweruen Item so ys
dar ynne de sequencie Aue preclara to
dude Item en schone beth van der mod'
godes marien Danck si gode

Fig. 1. Bedebock. [Lübeck · Johann Snell, 1482] Bl. 1a.

Det ligger i Sagens Natur, at disse Vers er af meget primitiv Art, og at det ofte slaaer Fejl med Rim og Versemaal; Fordringerne til Meningen af den Text, der forbinder Helgennavnene, var ogsaa minimale. Jeg aftrykker Texten her, idet jeg dog bemærker, at jeg paa enkelte Steder ikke forstaaer Sammenhængen og derfor ikke har turdet kombinere de isoleret staaende Stavelser, hvilke derfor aftrykkes her, som de staaer i Kalenderen.

Januar.

Nige iar vnde twelften dach
de holden dat erste lach

[1] Se H. GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, I, S. 24.
[2] FRZ. PFEIFFER; *Serapeum*, XIV, S. 145 ff.

mar an[1] prisca sebastian
van paulo se nicht verne stan.

Februar.

na licht blasus[2] agatha gades
hulde vns entfades
help vns de truwe man
peter mathias kumpan.[3]

Marts.

dat me na gudes hulde stad
dat is wol gregorius rad
gertrud help gnade vm den
myt marien by dem kunde.[4]

April.

nu vólget ambrosius
gade den bidde he vor vns
hir volget ua[5] by namen
yurgen marcus allen samen.

Maj.

philip cruce mit iohan
latm[6] de porten mede gan
de samer volget denne wis
wen vrbanus ghekamen ys.

Juni

wultu gades hulde han
du scalt ho net sim de lau[7]
vitus vlegen dat sint kreter
na iohanne volget peter.

Juli.

hir marien nicht vorget
darna kamet vns margret
apostolle volget ok
magdalen iacob
mit pantelionen.

August.

peter stech vth den beuden[8]
vp gaf laureus[9] den ende
maria vor vp vrig van manne
bartold volget mit iohanne

[1] Marcellus, Anthonius. (16. og 17. Jan.)
[2] Lichtmissen, Blasius. (2. og 3. Febr.)
[3] Helgennavnet paa dette Sted er Romanus. (28. Febr.)
[4] Der sigtes til Annunciatio Mariæ. (25. Marts.)
[5] Valerianus. (14. April.)
[6] Trykfejl for latin; sigter til Johannes ante portam latinam. (6. Maj.)
[7] Denne Linie forstaaer jeg ikke; *lau* vistnok Trykfejl for *lan*.
[8] Trykfejl for benden; sigter til Ad vincula Petri. (1. Aug.)
[9] Trykfejl for laurens. (10. Aug.)

September.

illien[1] dar na grute
maria vor ihesus cruce
mit lamberti heft mathis del
van sunden help vns michel.

Oktober.

otto was en bisschop milde
dynniges[2] de maket gilde
na lucas der megede dach
hir volget symot[3] vorwar.

November.

alle hilgen sint tosamen
dar by mestin ok by namen
nu spreckt lyzabeth aldus
na katherinen kumpt dreus.[4]

December.

darna kumpt barbar clawes
maria io vo[5] lucien
lest vor dem feste thomas hergat
cris staf io kinder[6] lest stad.

Iøvrigt viser de to tomme Blade f 7–8 i vort Exemplar den samme Ejendommelighed som Exemplaret i Lübeck, at de bærer Mærker af en Kanontype, der har været anvendt som Støtte og til Udfyldning af Formen under Trykningen. Sammenstillingen har været forskjellig for de to Blades Vedkommende.

Collijns Bemærkninger om Bogens Stilling indenfor Snell's Produktion synes mig baade udtømmende og rigtige.

II.

Et nyt Arndes-Tryk

Breviarium Raceburgense 1502

Det hører jo til en Bibliothekars største Glæder, naar han af og til kan berige den ham betroede Samling med en Erhværvelse af mere end almindelig Betydning. Det er maaske i de allerfærreste Tilfælde Bibliothekarens Fortjeneste, at det lykkes; det er ofte en Tilfældighed, at en Chance

[1] Ægidius. (1. Sept.)
[2] Dionysius. (9. Okt.)
[3] Trykfejl for symon. (28. Okt.)
[4] Andreas. (30. Nov).
[5] Hvad *io vo* er, ved jeg ikke.
[6] Nativitas Christi, Stephanus, Johannes Evang., Pueri Innocentes er Dagene 25.–28. Dec.

kan udnyttes, eller at de nødvendige Midler staaer til Raadighed; men hans Glæde voxer, naar han kan gjøre en saadan Erhværvelse for en Sum, der er særlig lille i Forhold til Værdien af den paagjældende Bog.

Engang i 1921 blev jeg i et Katalog fra en mindre Londoner Antikvar opmærksom paa et ret ufuldstændigt beskrevet Breviarium Raceburgense, som ikke syntes kjendt af de i Hast raadspurgte Bibliografier. Jeg erhvervede det for det kongelige Bibliothek for en ren Bagatel, og en nærmere Undersøgelse af Bogen viste, at denne Bog er mærkelig og interessant i mere end en Henseende. For det første synes den at være et Unicum, idet det ikke har været muligt at finde den omtalt i Literaturen, hverken i den bibliografiske eller den historiske; der nævnes overhovedet ikke noget Breviar for Ratzeburg Stift. Auskunftsbureau i Berlin oplyser, at intet Exemplar kjendes i tyske Bibliotheker. Men dernæst viste det sig at være et nyt Tryk af Stefan Arndes i Lübeck, der i typografisk Henseende er ganske interessant.

Bogen er en lille Kvart, der i fuldstændig Tilstand har omfattet 432 Blade. Den betrykte Flade er 145 × 92 mm. Den er trykt tospaltet i sort og rødt med 40 Linier paa Siden. Præliminærbladene med Kalenderen osv. er 12 i Tallet med Signaturen A; derefter følger de signerede Læg a b c d e f g h i k l m^{8} n^{4} o p q r s t v x y z ꝛ ꝯ ꝰ ſt^{8}. Her ender Afsnittet de tempore. Derpaa følger Psalteriet med dets Tillæg af Bønner og Hymner med Signaturerne aa, bb, cc, dd, ee, ff, gg, hh, ii, kk^{8}, ll^{2}. Det derpaa følgende Afsnit de sanctis omfatter Signaturerne A B C D E F G H I K L M N O P^{8} Q^{6}.

Desværre er Bogen ikke komplet, der mangler 39 Blade, hvoraf 1, maaske 3, har været tomme, nemlig ſt 7—8, der muligvis har været tomme, D 2—7, F 2—7, I 2—7, K 2—7, L 2—7, N 2—7 og Q 6, hvilket sidste sikkert har været tomt.

Bl. A 1^{r} er tomt, Versosiden bærer et vel udført Træsnit forestillende Jomfru Maria med Jesusbarnet og foran dem en knælende og bedende Biskop; dennes Vaaben er anbragt forneden mellem dem. Desværre er Billedet beskadiget i øverste venstre Hjørne. (Fig. 2.)

Bl. A 2^{r} findes øverst 11 latinske Hexametre, der giver Oplysning om Bogens Tilblivelse samt derunder et Brev fra Ratzeburger Biskoppen Johannes Parkentin til Stiftets Præsteskab paa 10 Linier, hvori der tilsiges dem, der benytter denne »codex, qui ordinationem secundum rubricam ecclesie sue Raceborgensis continet, ac Breviarius eiusdem ecclesie interpretatur«, 40 Dages Aflad. (Fig. 3.)

Fig. 2. Breviarium Raceburgense 1502. Titeltræsnit.

Anno millèno quingenteno quoq
Nobilis egregia parkentyn stirpe Jo
Natus. et ecclesie Raceburgensis quo
Ex albo z blauco glauco rubioqz co
Et pastorali baculo hec insignia ge
Hoc opus impleri iussit pater hic a
Ecclesie christi cupiens succurrere ue
Stephanus arnoldi. Diuino numine fret
Illud et insigni compleuit in vrbe L ca
Soluite vos cleri grates. Date grata tonan.
Orgia. fit domini quisquis non immemor op:

Reuerendus in xpo pater. et dominus. dns Johannes eccle
sie Raceborgeñ Epūs vicesimussextus. proprio motu ob diuini
nominis laudem et gloriam specialem. Omnibus et singulis
presbiteris Clericis q ex hoc Codice. qui ordinationē secundū
rubricam ecclesie sue Raceborgeñ continet. ac Breuiarius ei9
dez ecclesie interpretatur. horas suas canonicas legerint et deo
rite soluerint. tociens quociēs id egerint De omnipotētis dei
misericordia ac beatorum Petri et pauli apostolorum Auctoritate
confisus Quadraginta dies Indulgenciarum vnicuiqz horas in
tus psoluenti misericorditer concessit atqz dedit

Fig. 3. Breviarium Raceburgense 1502. Bl. A 2r.

Desværre er dette Blad ligesom det første beskadiget, og det saaledes, at Slutningen af Hexametrene mangler. Da disses Indhold er af stor Betydning, har jeg med elskværdig Hjælp fra et Par Kolleger forsøgt at rekonstruere Versene paa følgende Maade:

Anno milleno quingenteno quoq[ue secundo]
Nobilis egregia parkentyn stirpe Jo[hannes]
Natus et ecclesie Raceburgensis quo[que præsul]
Ex albo et blaueo glauco rubioque [colore]
Et pastorali baculo hec insignia ges[sit]
Hoc opus impleri iussit pater hic [reverendus]
Ecclesie christi cupiens succurrere [ver]e
Stephanus arnoldi. Diuino numine fret[us]
Illud et insigni compleuit in vrbe L[ube]ca
Soluite vos cleri grates. Date grata tonan[ti]
Orgia. sit (!) domini quisquis non immemor opt[at].

I metrisk Henseende har disse Vers betydelige Mangler, og som sædvanligt i den Tids latinske Vers er det med Besvær, at man trænger ind til Meningen og Sammenhængen; men den kan der dog her ikke være Tvivl om. Biskoppen i Ratzeburg, Johannes Parkentin, hvis Vaaben beskrives sigtende til Billedet

paa den modstaaende Side, lod Bogen trykke, idet han ønskede at hjælpe Kristi sande Kirke, og Stefan, Søn af Arnold fuldendte den i Lübeck.

Paa et væsentligt Punkt maa man beklage Bladets Beskadigelse, idet Tidsbestemmelsen er defekt. Jeg har suppleret *secundo*, og der er kun et latinsk Ordenstal blandt Enerne foruden dette, som der vilde kunne være Tale om, nemlig *octavo*, men jeg har ment, at dette er udelukket paa Grund af den Hiat, som derved vilde opstaa, og jeg troer, at man med nogenlunde Sikkerhed kan fastholde 1502 som Bogens Tilblivelsesaar.

Bl. A 2ᵛ—8ʳ findes Kalenderen. A 8ᵛ—12ᵛ: Tabula de Aduentu domini etc.

Bl. a 1ʳ Spalte 1 begynder Afsnittet de tempore (rødt): ℭ In noīe sanctissime et indi· uidue trinitatis pr̄is et filij et spiritus sancti amen. Incipit or do breuiarij scd̄m ordinarium Raceburgeñ. In primo sabbato de aduentu dñi Ad vespas. etc.

Bl. aa 1ʳ Sp. 1 (rødt): In noīe dñi nr̄i ihū xp̄e amē. Ordo psalterij secūdū morē et ↿ Isuetudinē diocesim (sic) Racebur‚ eñ. feliciter īcipit etc.

Afsnittets de sanctis har ikke nogen tilsvarende Overskrift, men begynder ganske abrupt Bl. A 1ʳ, Sp. 1 (rødt): Saturnini et aliorū martirum . Collecta.

Bogtrykkeren kalder sig eller kaldes af Versenes Forfatter Stephanus Arnoldi, og skjønt denne Navneform ellers aldrig er fundet, er der ikke Tvivl om, at det er Lübecker Bogtrykkeren Stefan Arndes, som vi her har for os. Han har latiniseret sit Efternavn »Arnd's Søn» til Arnoldi, og Arnoldus kan jo, især da Versemaalet krævede det, synes at være en passende Latinisering af Arnd. I sin Ungdom, da Stephan Arndes virkede i Perugia latiniserede han Arndes til *Aquila*, idet Ordet *arns* paa Plattysk betyder Ørn.

Det er jo ejendommeligt, at man kjender saa faa Tryk fra dette store og fortrinligt udstyrede Trykkeri fra det første Tiaar af det 16de Aarhundrede, der kan ikke være Tvivl om, at adskillige Tryk er gaaet tabt. Den foreliggende Bog har ogsaa Betydning som et Bidrag til at fylde dette Hul i Stefan Arndes' Produktion.

Vi gaa nu over til en nærmere Undersøgelse af det typografiske Materiel, hvormed Bogen er udført. Der er anvendt en større og en mindre gothisk Type, støbt paa samme Kegel, hvoraf den større er nærbeslægtet med Arndes' Type 11, som I. Collijn fremdrog og offentliggjorde i *GfT*, Taf. 47 efter to hidtil ukjendte Tryk i Stadtbibliothek i Lübeck. Paa denne Tavle er der givet Facsimiler af Prøver fra begge disse Bøger, men Facsimilet fra det lille Psalterium fra 1497 giver slet ingen Forestilling om Originalens Udseende, og man forbauses over, at denne Type virkelig skulde være identisk med Typerne fra Expositio circa officium missae s. a. Jeg har ved Velvilje

fra Bibliotheket i Lübeck havt Lejlighed til at undersøge Originalerne, og jeg har kunnet fastslaa, at Typerne er de samme til Trods for det noget forskjellige Indtryk, som de gjør. Dette Indtryk beroer paa, at i Psalteriet er der gjennemgaaende anvendt smaa Lombarder i Stedet for de til Typen hørende Majuskler, Trykket staar ogsaa langt kraftigere og friskere, hvilket Facsimilet netop ikke giver Indtryk af.

Det er disse to Tryk af Stefan Arndes, som man nærmest maa sammenligne det i Breviaret anvendte Materiel med og for at lette Oversigten, vil jeg i det følgende bruge følgende Forkortelser: Br. = Breviaret, Ps. = Psalterium 1497, Exp. = Expositio circa officium missae.

Det viser sig nu, at den større Type i Br. ikke er absolut identisk med Type 11 i Ps. og Exp. Kegelhøjden er den samme, og en stor Del af baade Majusklerne og Minusklerne er ganske ens, men Br. har foruden de normale ogsaa nye Former af L og Q og har helt nye af v, d, h (med Krølle) og ⁹ (us). Divisen er dobbelt i Br., men forskjellig fra den dobbelte i Ps. og Exp. Det synes, at han har taget det nye h (med Krølle) fra Type 9 (*GfT*, Taf. 46), muligvis ogsaa Divisen. I hvert Fald foreligger der i Br. en videre Udvikling af Type 11.

Der anvendes endvidere Lombarder paa 1 Linies Højde (3– 4 mm.) og Lombarder paa 2 Liniers Højde (7 mm.), der begge gjenfindes baade i Ps. og i Exp. Der findes desuden i Br. Lombarder med Perler paa 5 Liniers Højde (17 mm.), der ikke findes i de to andre Bøger. Bogtrykkeren har dog ikke havt et tilstrækkeligt stort Udvalg af disse Lombarder, thi de fleste Steder er det afsat Plads til et saadant Initial paa 5 Liniers Højde, uden at Pladsen er udfyldt.

Breviarets mindre Type er af et ganske andet Snit end den større, Majusklerne er temmelig afvigende. Undertiden blandes Majuskler fra den store Type ind i den mindre. Typen kjender jeg ikke fra andre af Stefan Arndes' Tryk. (Fig. 4.)

I Br. signeres det forreste Blad af hvert Dobbeltblad i Læget, altsaa de 4 første Blade i Læg paa 8 Bl. I Ps. signeres kun første Blad i hvert Læg paa 8 Bl., i Exp. første og tredie Blad i hver Quaterne. Jeg har tænkt mig, at Forklaringen herpaa maa søges i Formens Størrelse under Trykningen. For det lille Psalteriums Vedkommende, hvis Format er 99 × 70 mm. kan der anvendes en Form, der tillader Trykningen af 8 Sider paa Forsiden og 8 Sider paa Bagsiden af Papiret. Exp.'s Format er 201 × 139 mm., altsaa dobbelt saa stort. Her kan den samme Form og det samme Papirformat optage 4 Sider paa hver Side, og Lægget paa 8 Bl. er trykt i

to Portioner, derfor de to Signaturer. Breviarets Signeringsmaade tyder paa, at hvert Læg paa 8 Blade er trykt i 4 Portioner. Hvorfor dette, da Formatet ikke er større end 180 × 124 mm.? Man skulde tro, at han her sagtens kunde anvende samme Trykningsmethode som i Exp. Jeg finder Grunden dertil deri, at Br. er trykt med 2 Farver, hvilket kræver det dobbelte Arbejde i Pressen og den allerstørste Omhu. Trykkeren har derfor anvendt en lille Form, der kun var istand til at rumme 2 Sider. Signeringen har efter denne Formodning hængt sammen med Formens Størrelse og med, hvor mange Sider, der kunde trykkes sammen paa et Ark og i samme Form.

Fig. 4. Typeprøve fra Breviarium Raceburgense 1502.

Exp. er uden Tvivl ældre end Br. altsaa trykt før 1502. Typen er i Exp. endnu ublandet, som den var i 1497, medens den i Br. er blandet og suppleret. Om Exp. er trykt før 1501, vover jeg ikke at udtale mig om.

Det foreliggende Exemplar af Ratzeburger Breviaret er endnu i sit originale Bind, massive Træplader overtrukket med brunt Skind, der er forsynet med blindtrykte Ornamenter i Tidens almindelige Stil. Der har været Hjørne- og Centrumsbeslag af Metal, der nu er forsvundne. Rester af Metalspænder forefindes endnu. Under Billedet Bl. A 1ᵛ har den oprindelige Ejer skrevet: Liber Marquardi vand[er]hagen vicarius in ecclesia raceburgensi et lubicensi. Den samme Notits findes paa sidste Side med Varianten ecclesia chatedrali i Stedet for ecclesia.

Biskop Johann von Parkentin eller Berkentin af den bekjendte nordtyske Adelsslægt blev 1479 Biskop i Ratzeburg. Han virkede energisk for sit noget forfaldne og desorganiserede Stift, i 1504 udvirkede han en pavelig Bulle, hvorefter Domkapitlet, der hidtil havde været i Hænderne paa Præmonstratenserordenen, ændredes til et seculært Korherrestift. Han døde d. 15 Juni 1511.[1] Masch omtaler slet ikke hans Interesse for at skaffe sit Stift trykte liturgiske Bøger; han har vel ikke kjendt saadannes Existens. Men allerede

[1] G. M. C. MASCH, *Geschichte des Bisthums Ratzeburg* (Lübeck 1835), S. 371 ff.

1493 trykte Ant. Koberger i Nürnberg et Missale for Ratzeburg Stift, hvoraf et defekt Exemplar er bevaret i Stadtbibliothek i Lüneburg og et andet, ogsaa defekt i Linköpings Stiftsbibliotek.[1] At dette Tryk skyldes Biskoppens Initiativ, kan der ikke være nogen Tvivl om; vi seer ham jo nu som Ophavsmand til Breviaret.

Endnu staaer tilbage at omtale et uden Tvivl tilfældigt Tillæg til det foreliggende Exemplar af Breviaret, som ikke er uden Interesse. Bag i Bogen er indhæftet et Blad, kun betrykt paa Forsiden med 36 Linier latinsk Text, hvortil er anvendt nøjagtig den samme Type som i Breviaret. Det er en Liste over Tidspunkterne for Solens Opgang og Nedgang opgivet for 2 Dage i hver Maaned. De Dage, der er udvalgt er d. 11. og 26. for Januar og September, d. 11. og 25. for Februar, August og Oktober, d. 11. og 27. for December, d. 10. og 26. for November, d. 12. og 27. for April og Juli, d. 12. og 28. for Marts, d. 13. og 27. for Maj og Juni.

Dette Blad hænger sammen med en Fals, der er saa bred at der næppe kan være Tale om, at det er skaaret fra et trykt Blad. Denne Fals er klæbet til et hvidt Forsatsblad, hvis Fals ligger foran sidste Læg. Paa Bagsiden af dette Blad er med en med Trykket samtidig Haand skrevet en lang latinsk Bøn, men saaledes, at Skriften gaaer et godt Stykke ind over Falsen af Solopgangslisten. Den oprindelige Ejer, Marquard van der Hagen, har fundet det praktisk at klæbe dette lille Etbladstryk ind i sit Breviar. Jeg kjender ellers ikke Eksempler paa saadanne Lister over Solens Bevægelser, men en saadan kunde jo nok have sin Betydning i et Samfund, hvis Virksomhed i højeste Grad reguleredes af Solen, og hvor et Ur ikke var hver Mands Eje. Jeg anser det for udelukket, at dette Blad skulde være et Blad af en Almanak eller Practica; det er sikkert et særskilt Etbladstryk indrettet med en bred Fals til Indklæbning i Bøger.

III.

Den første europæiske Bog trykt i Macao

I British Museums Udstillingssal er udstillet en Bog, Ed. de Sande, De missione legatorum Iaponensium ad Romanam curiam, der er trykt i Macao i Kina, med den Bemærkning, at det er den første af Europæere i Kina trykte Bog.[2] Den sydamerikanske Bibliograph José T. Medina paaviste imidlertid i 1894 i en privat trykt lille Afhandling,[3] at Udgiveren af Bogen, Jesuiten

[1] I. Collijn, *Katalog över Linköpings stiftsbiblioteks inkunabler* (1909), s. 28, nr 78.
[2] H. Cordier, *Bibliotheca Sinica*. Éd. 2, Bd III, S. 2316.
[3] *Nota bibliográfica sobre un libro impreso en Macao en 1590.* Sevilla 1894.

Alexander Valignanus, i Fortalen meddeler, at han tidligere i Macao har ladet trykke en Bog af Johannes Bonifacius, De honesta puerorum institutione. Richard Garnett, der i 1896 holdt et Foredrag i den engelske Library Association om Europæernes Udøvelse af Bogtrykkerkunsten i Asien,[1] refererer Medinas Paavisning og tilføjer, at Bogen desværre er forsvundet. »A copy may still be lurking in some ancient library, and great will be his merit, who brings it to light».

CHRISTIANI
PVERI INSTITVTIO,
ADOLESCENTIÆQVE
perfugium: autore Ioanne Bonifacio
SOCIETATIS IESV.
cum libri unius, & rerũ accefsione plurimarũ.

Cum facultate Superiorum
apud Sinas, in Portu Macaenfi
in Domo Societatis IESV.
Anno 1588.

Fig. 5. Christiani pueri institutio. Macao 1588. Tit.

Uden at ville tilskrive mig nogen Fortjeneste derved, er det dog med en vis Glæde, at jeg her kan gjøre opmærksom paa, at denne Bog, der altsaa er det ældste Tryk udført af Europæere i Østasien, ikke er tabt, men at et Exemplar findes i det Kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn. Bogens historiske Betydning vil retfærdiggjøre, at jeg dvæler udførligere ved den.

Titelen (Fig. 5) lyder saaledes:

Christiani | pveri institvtio, | adolescentiæqve | perfugium: autore Ioanne Bonifacio | Societatis Iesv. | cum libri unius, & rerũ accefsione plurimarũ. | *[Træsnit.]* Cum facultate Superiorum | apud Sinas, in Portu Macaenfi | in Domo Societatis Iesu. | Anno 1588. |

Bl. A 2 indeholder en Fortale af Alexander Valignanus stilet til de japanske Seminariers Elever, hvori han beretter, at han med Tanken paa deres Stræben og deres Fremskridt i det latinske Sprog under sit Ophold i

[1] *Essays in Librarianship and Bibliography* (Lond. 1899), S. 115 ff.

Hjemmet havde skaffet sig latinske Bogtrykstyper, for at der kunde trykkes Bøger paa de japanske Øer. Paa Rejsen til Japan opholder han sig nu i den kinesiske Havnestad Macao, og der har han i sin Fritid læst nogle Bøger, som muligvis kunde gavne dem, og denne Bog »de honesta educatione puerorum» af Johannes Bonifacius anseer han for særlig nyttig for dem. Han har derfor ladet den trykke med nogle faa Tilføjelser og Ændringer og beder dem tage mod Gaven og gjøre sig Flid.

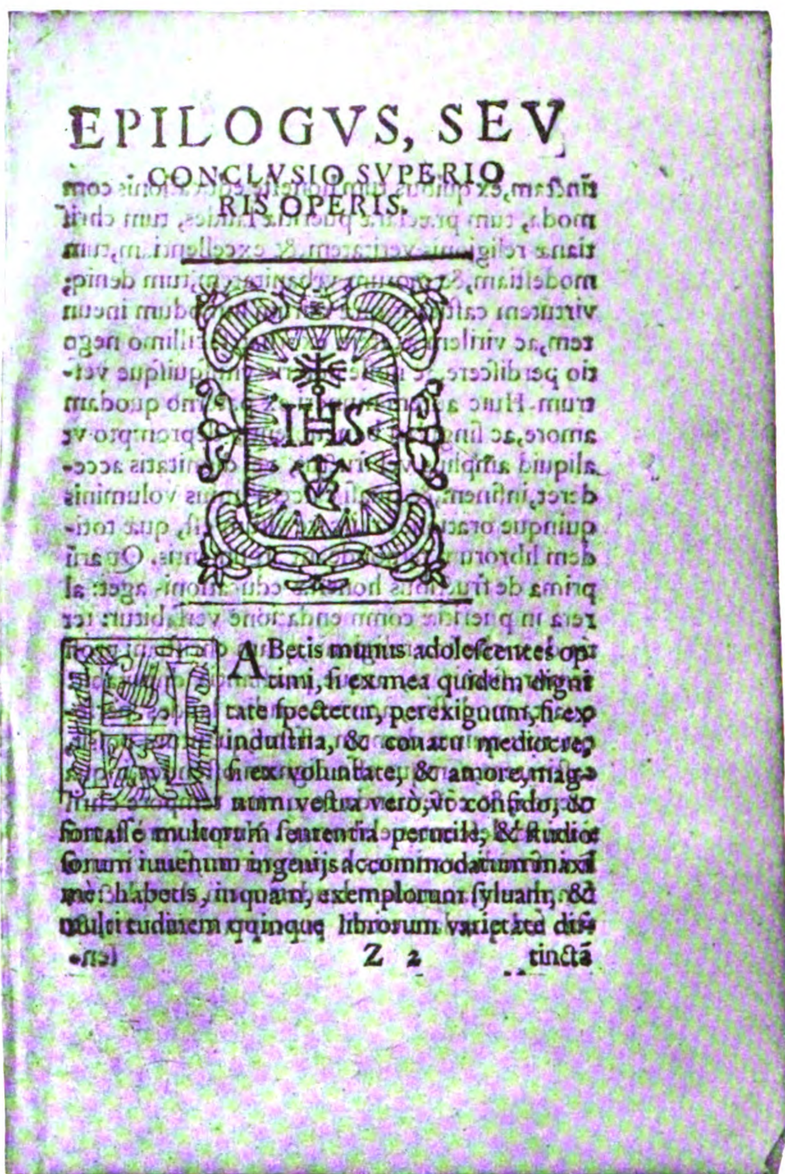
Bl. A 3—5^r findes Jo. Bonifacius' Fortale til Bogen, hvis Text begynder Bl. A 5^v. Overskriften er her: De honesta educatione. Fra Bl. A 6 findes der Bladtal (2—252). Derefter følger 5 Blade Kk 1—5^r indeholdende Index capitum over de 5 Bøger de honesta educatione. Bl. Kk 5^v—6^v indeholder en Trykfejlsliste.

Bogen udkom første Gang i Salamanca 1575 og er flere Gange optrykt i Europa.[1] Forfatteren ledede i 40 Aar Undervisningen i Jesuiterkollegierne og døde 1606. Foruden de 5 Bøger, der indeholder moralske Anekdoter og Exempler, findes der 5 Taler, der i mere systematisk Form behandler pædagogiske og moralske Spørgsmaal. Disse Taler udfylder Bl. 175^v—252^v. I Udgaven fra Køln 1626, som jeg har undersøgt til Sammenligning, er hver Tale trykt efter den Bog, som den slutter sig til.

Trykket er klart og skarpt, men det tynde orientalske Papir bevirker, at Trykket slaaer igjennem, hvilket Fig. 6 klart viser. Jeg har ikke seet Ed. de Sande's Bog fra 1590, der kun kjendes i det ene Exemplar i British Museum, men Cordier giver et noget formindsket Facsimile af Titelbladet, der viser, at den er udført med det samme Materiel som Bogen fra 1588; det smukke Træsnit, der smykker Titelbladet af denne, er ogsaa anvendt paa Titelbladet af Ed. de Sande's Bog. Exemplaret er ganske rent og frisk og har det originale Bind af helt brunt Skind med blindtrykte Hjørnefelter og Midtrosetter, det er paa orientalsk Maner forsynet med en Klap til Beskyttelse af Forsnittet.

Alessandro Valignani, der har Æren af at have ladet trykke de første europæiske Bøger i det fjærne Østen, fødtes d. 20. Dec. 1538 i Chieti i Italien. Han blev optaget i Jesuiterordenen 1566, og i 1573 sejlede han til Østen for at visitere Ordenens Missioner. Japan blev hans Maal og Arbejdsfelt, og han udfoldede der en betydelig Virksomhed som Organisator. Han døde i Macao d. 20. Jan. 1606. Det synes, at Macao nærved Kanton, som Portugiserne allerede 1557 havde forpagtet af Kineserne, var hans Hovedstation,

[1] C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Nouv. Éd., Vol. X (1890), S. 1722 f.

EPILOGVS, SEV
CONCLVSIO SVPERIO
RIS OPERIS.

HAbetis munus adolescentes opti
mi, si ex mea quidem digni
tate spectetur, perexiguum, si ex
industria, & conatu mediocre,
si ex voluntate, & amore, mag-
num; vestra verò, vt confido, &
fortassè multorum sententia perutile, & studio
sorum iuuenum ingenijs accommodatum maxi
mè: habetis, inquam, exemplorum syluam, &
multitudinem quinque librorum varietate dis-
Z 2 tinctā

Fig. 6. Christiani pueri institutio. Macao 1588. Bl. Z 2.

hvorfra han førte Tilsyn med Arbejdet i Japan. Lige indtil langt ind i det 19. Aarhundrede var Macao Hovedporten for Europas Foretagsomhed i Kina.

Exemplarets Historie kan desværre ikke oplyses. Efter en haandskrevet Notits paa Forsatsbladet har det i 1633 været i portugisisk Eje.

Efter Fortalens Oplysninger kan der ikke være Tvivl om, at vi her virkelig har den første europæiske Bog trykt i Macao; der vil næppe kunne dukke nogen op, der vil gjøre denne Rangen stridig. Bogen er derfor et historisk Dokument af stor Interesse, den første literære Spire til en Kulturudvexling mellem Østen og Vesten paa kinesisk Jordbund, der har sat mange betydningsfulde Frugter.

IV.

Det første Bogtrykkeri i Bremen

Man har hidtil ment, at Bogtrykkerkunsten først kom til Bremen 1574. I dette Aar trykte Arend Wessel en Forordning af Ærkebiskop Heinrich III med Opfordring til Bod i Anledning af Pesten og andre Ulykker, der hjemsøgte Byen.[1] Dette er jo ret paafaldende, da Søsterbyerne Hamburg og Lübeck havde været Sæde for Bogtrykkerier lige fra Slutningen af det 15de Aarhundrede.

Det vil da være af Interesse, at det kongelige Bibliothek ejer en lille Bog, der er trykt i Bremen 1527 af en Bogtrykker, der kalder sig A. G. W., og denne Bog fortjener baade ved sit Indhold og ved at være den første Bog trykt i Bremen en nærmere Omtale. Dens Titel er:

Form || vnd gestalt wo der kin || der Doepe / Des heren || Nachtmal edder de E || uangelische Mysse / || vnd der Krancke || heymsoekinge / || ytzundes tho || Basel vā || ethlicken Pre || dicanten geholdē || werden. || M . D . xxvij . || De warheyt ys ewich ||

Denne Titel staaer indenfor en Ramme, sammensat af fire Rammestykker, hvoraf det nederste bærer Signaturen A G W. Bogen, hvis betrykte Sider maaler 102 × 68 mm., indeholder 28 Blade (a b c^8 d^4), hvoraf det sidste, der har været tomt, mangler. Kolophonen Bl. 27^v lyder: Gedruckt tho Bremen. A✿ G✿ W✿.

Bogtrykkerens Materiel har været ret begrændset. Typen er en nordtysk gothisk Skrift. Af Initialer har han to Gange benyttet et W med Arabesker paa sort Grund (18 × 21 mm.) udfor 4 Linier, et gothisk, snørklet L i Stil med Titelbladets F to Gange udfor 2 Linier, et gothisk, snørklet W, men af et andet Snit 2 Gange udfor 2 Linier og iøvrigt simple Antikva Majuskler udfor 2 Linier. Til Signaturen A. G. W. paa sidste Side anvendes en meget stor Antikvatype. Ordet Form paa Titelbladet er vistnok sammen med det foranstaaende Ornament trykt med en Træstok.

[1] J. H. DUNTZE, *Gesch. d. fr. Stadt Bremen*, III (1848), S. 385.

Det vil sees, at denne Bogtrykker har arbejdet med smaa Midler. Han har sandsynligvis været en Vandrebogtrykker, der kun en kortere Tid har opholdt sig i Bremen eller er indkaldt dertil. Desværre har det ikke været mig muligt at komme paa Spor efter hans Navn, heller ikke at paavise ham i Virksomhed andetsteds.

Form
vnd gestalt wo der kin
der Doepe/ Des heren
Nachtmal edder de E
uangelische Mysse/
vnd der krancke
heymsockinge/
ytzunder tho
Basel vñ
etlicken Pre
dicanten geholdẽ
werden.
M. D. xxvij.
De warheyt ys ewich
A G W

Fig. 7. Form der Kinder Doepe. Bremen 1527. Tit.

Bogen er, som det fremgaaer af Titelen, ikke original men en plattysk Oversættelse af Oecolampadius' Gudstjenesteordning for Basel, der blev indført i de reformerede Kirker i Aaret 1526 og udkom i Trykken u. St. o. A. men uden Tvivl samme Aar. Der har sikkert været enkelte af de protestantisk sindede i Bremen, der tænkte sig at anvende den samme Gudstjenesteordning i deres By og derfor foranstaltede en plattysk Oversættelse. Bogen har derfor en vis Interesse for den lokale Kirkehistorie.

Den samme Bogtrykker har imidlertid trykt en anden Bog i Bremen, som nu er tabt. Bremens første evangeliske Prædikant var Augustinermunken Heinrich von Zütphen, der i Wittenberg havde hørt til Luthers Venner. Han kom paa Flugt for de paveligsindede i Antwerpen paa Opfordring af nogle Borgere til Bremen og holdt sin første Prædiken der d. 29. Nov. 1522. Trods Modstand fra Gejstligheden forblev han i Bremen; men da han blev stævnet af Ærkebiskoppen til et Provincialkoncil i Buxtehude i Marts 1523, besluttede Borgerne, at han ikke skulde drage derhen, da der ikke kunde ventes en upartisk Dom. Istedetfor sendte han de Theser, for hvilke han havde disputeret i Wittenberg d. 11. Jan. 1521. Han drog i November 1524 til Meldorf i Ditmarsken, og i Heide led han Døden paa Baalet d. 10. Dec. 1524.

Nu beretter Henr. Muhle i sin Afhandling om Heinrich von Zütphen,[1]

[1] *Dissertationes hist.-theol.* (Kilonii 1715), S. 401—472.

at der d. 1. Febr. 1526 udkom i Trykken en plattysk Oversættelse af de i 1521 forsvarede Theser, og at det var den til Provincialkonciliet i Buxtehude fremsendte Oversættelse, der altsaa efter hans Død var blevet trykt med nogle bibelske Citater og enkelte Noter. Han oplyser, at den er trykt i Bremen og opgiver som Udgiver A. G. V. Han aftrykker den plattyske Text af Theserne sammen med den latinske Original.

Den bedste Kjender af Bremens Reformationshistorie I. Fr. Iken har behandlet Spørgsmaalet om denne trykte plattyske Oversættelse.[1] Medens han i 1876 afgjort benægtede denne trykte Bogs Existens,[2] er han nu ikke saa sikker i sin Sag. Han har forgjæves søgt efter Bogen paa mange tyske Bibliotheker, men han tør ikke benægte, at Muhle har havt et Exemplar i sin Haand. Han hævder, at Bogen ikke kan være trykt i Bremen, men at Originalen har havt et andet Trykkested, da Bogtrykkerkunsten først kom til Bremen 1574. Dog indrømmer han Muligheden af, at en omvandrende Bogtrykker kan have trykt den lille Bog.

Efter Fremdragelsen af Bremer Trykket fra 1527 er Sagen imidlertid ganske klar. Muhle har Ret i sine Opgivelser, men han har misforstaaet Signaturen A. G. V. (Fejl for W.), der velsagtens har staaet paa sidste Side ligesom i Trykket fra 1527, han seer i denne Udgiveren, ikke Bogtrykkeren. Paa Grund af den store Anseelse, hvori Heinrich von Zütphen stod hos de evangeliske i Bremen særlig efter hans Martyrdød, har hans Venner ladet hans Theser oversætte paa Plattysk og trykke. Oversættelsen er næppe sendt til Provincialkonciliet i Buxtehude; ved den Lejlighed var Latin naturligvis det autoriserede Sprog. Men efter hans Død kunde de bruges som Propagandaskrift i den brede Befolkning og som Mindeskrift blandt hans Tilhængere og maatte derfor trykkes paa Folkesproget.

Vi kan altsaa fastslaa, at den første Bogtrykker i Bremen allerede var i Virksomhed i Begyndelsen af 1526, og at han endnu i 1527 virkede i Byen. Derefter taber vi Sporet af A. G. W.

[1] *Bremisches Jahrbuch*, Ser. 2, I (1885), S. 285–87.
[2] *Brem. Jahrb.*, VIII, S. 54–55.

DIE SERMONES »VADEMECUM«, EIN DRUCK DES JOHANN SNELL AUS SEINER ÄLTESTEN LÜBECKER ZEIT

Von

E. VOULLIÉME, Berlin

IN SEINER MONOGRAPHIE über den Drucker Johann Snell, die Collijn als erstes Heft des zweiten Bandes seines Stockholmer Inkunabelkataloges im Jahre 1916 veröffentlicht hat, erwähnt er auf Seite 12 einen aus der alten Helmstedter Universitätsbibliothek stammenden jetzt der Braunschweiger Landes- — früher Herzoglichen — Bibliothek in Wolfenbüttel gehörenden Druck, das Opusculum sermonum tam de dominicis quam de sanctis per anni circulum, Vademecum nuncupatum, »das mit der Caorsintype Joh. Snells gedruckt und wahrscheinlich das erste Buch ist, in dem diese Type auftritt«. In einer Anmerkung fügt er hinzu: »Da diese Inkunabel erst neulich [d. h. vor 1916] aufgefunden worden ist, habe ich sie keiner näheren Untersuchung unterziehen können. Entweder liegt hier ein neuer Odenseer Druck vor, oder es ist ein Erzeugnis aus Snells Lübecker Presse, in welch letzterem Falle festgestellt wäre, dass die Caorsintype auch hier Verwendung gefunden hat.« Mit Zustimmung des Herrn Herausgebers will ich diese noch fehlende Untersuchung hier nachholen.

Der Wolfenbütteler Band enthält folgende vier Stücke:

1) Johannes, abbas Bursfeldensis: Liber de triplici regione claustralium, emendante Johanne Trithemio. Mainz: Petrus Friedberg 1498. 4°. Hain *15618.

2) Handschrift des XV. Jahrhunderts enthaltend: [Bonaventura] Diaeta salutis. 4°. Gedruckte Ausgaben siehe Hain *3526—*3533.

3) Opusculum sermonum . . . Vademecum nuncupatum. O. O. Dr. u. J. 4°.

m̄ autem dies mali sunt oportet nos
de malicia temporis in usum aiaꝝ a
liquid sequestrare quod mores com
ponat. affectus regat. actus ordinem qꝫ di
rigat. Et quia ecclesie agricultura p̄dicāti
bus verbum dei xp̄i sacerdotibus hodie est
cōmissa ab eo qui dicit Ego sum pastor bo
nus. Nā pastor ecclesie qui raro predicat ē
quasi ydolū mutū. os sine voce. crus sī pe
de. manꝰ sine opere. cithara sī corda. puteꝰ
sī aqua. thus sine odore. panis sine sapore.
Porro hec tria ornāt pastorem. diligencia ad
studendū. doctrina ad docendū: et qđ hijs ma
ius est vita honesta ad bene cōuersādū. Ui-
detur ergo necessarij aliqui sermones tā de
tempore q̄ de sāctis pro illis qui ita rebꝰ se-
cularibꝰ et negocijs forensibꝰ qn̄qꝫ sunt oc
cupati. qꝓ nec tempꝰ studēdi habeāt nec bo
nā plegendi sermones. ut ergo predicatores
qui nō sīt iuriste nō cōfūdātur seu deridea-
tur a iurisperitis iura seu leges ī ambone
allegātes indebite quotaciones pnunciādo
modū legendi iura leges qꝫ huic operi stu
dui inserere: quo ad allegaciones dūtaxat
q̄ i hoc libello cōtinentur Exempli grā ut
dā scribitur i canone. 1. q. 3. hoc est i decre

Fig. 1. Vademecum Bl. 1a.

4) Thomas de Aquino: Tractatulus solennis de arte et vero modo praedicandi. [Cöln: Cornelius de Zyrickzee c. 1500]. 4°. Fehlt bisher in den Bibliographien.

No 1—3 sind gut erhalten, No 4 hat durch Fäulnis und Mäusefrass etwas gelitten.

Die Holzdeckel des Einbandes sind mit braunem Kalbleder bezogen, das aber abgenutzt und schadhaft ist. Das Mittelfeld des vorderen Deckels enthält ein sogenanntes Rautenrankenmuster, in der Umrahmung den gotischen Laubstab, 40 mm lang, die einzelnen Stempel sind von einander getrennt durch kleine siebenblättrige Rosetten. Der hintere Deckel hat im Mittelfelde gleichfalls die Rautenranke aber in grösserem Massstabe, in der Umrah-

ſume thema Quī ipoꝝ eſt regnū celoꝝ Quere dn̄ica ſcd̄a aduentus. In die aiarū Venite bn̄dci patris mei pcipite regnū math.
Require dn̄ica ſcd̄a aduent⁹. Vl ſūe thema de opib⁹ mie. In die ſācti willibrordi vl ſci martini vt̄s in die nicolai. In die ſācte eliza beth de bōre parentū vel opib⁹ mie. In feſto pſentacōis bte marie ſicut in feſto cōcepcō nis. In feſto clementis ſicut ſupra in feſto ſ bonifacij. In feſto katherine Sile eſt regnū celoꝝ theſauro mathei ſeptio Require ſupra dn̄ica ſcd̄a aduent⁹ Vel ſūe theā Exibūt an geli ꝛ ſepabūt malos de medio iuſtoꝝ Quere de angelis

Nomen pn̄tis opuſculi ſermonū tā de dn̄icis q̄ꝫ de ſāctis p āni circulū iponitur Vademecū

Fig. 2. Vademecum. Schlussseite.

mung vier Pflanzenblätter in ┼ Form zusammengesetzt und auf einen ┬ förmigen Untersatz gestellt, in zahlreichen Wiederholungen, dasselbe Schmuckstück ist auf dem vorderen Deckel zur Füllung der einzelnen Rauten verwendet.

Von den vier in diesem Bande vereinigten Werken interessieren uns hier nur die unter No 3 angeführten Sermones Vademecum eines bisher noch unbekannten Verfassers.[1]

Das Vademecum besteht aus sieben achtblättrigen Lagen = 56 Blättern mit den Signaturen a iij, a iiij, b j, b iij, c j, c iij, d j, d iij, e j, e iij, f j, e iij (Druckfehler für f iij), g j, g iij. Der Satzspiegel mit 26 (Bl. d 4 mit 25) Zeilen misst 123(—126) × 87 mm. Das Papier hat vier verschiedene Wasserzeichen und zwar: a 2, a 4, b 2, b 4, c 2 einen Anker; c 4, d 1, d 3, ein p; e 1 einen Anker; e 4 ein p; f 1, f 4 ein p mit durchstrichenem Schaft; g 1, g 3 eine Hand. Rubrikzeichen sind nicht vorhanden, für Initialen von 1—2—3 Zeilen Höhe ist Platz gelassen.

Der Druck beginnt: *Bl. 1ᵃ:* [ ] m̄ autem dies mali ſunt opoꝛtet nos de malicia tempoꝛis in vſum aīaꝝ a liquid ſequeſtrare ... *Bl. 1ᵇ Z. 22:* one ſcōꝝ Explicit pꝛolog⁹

[1] Mit der in zwei Drucken des Strassburgers Johann Prüss bekannten gleichnamigen Schrift des Johannes abbas Vincellensis (Hain *9131 - *9432) hat das hier vorliegende Büchlein nichts zu tun.

Incipiūt ser̄oes ‖ vpplicabiles[!] tā de tpe ꝙ de scīs p nāi[!] circulū ‖ [ ] ece rer[!] tuus venit tibi mansuetus ꝛ ‖ ... *Sign. b:* ma est hec vlcio. ꝙ se iudice nemo nocens ‖ *Endet Bl. 56ᵃ Z. 14:* de angelis ‖ Nomen pn̄tis opusculi sermonū tā de dn̄icis ‖ ꝙ de sāctis p āni circulū iponitur Vade mecū ‖ *Bl. 56ᵇ leer.*

Der kleine Druck ist nicht Unicum, vielmehr hat schon Proctor in der *Type Facsimile Society,* 1902, Taf. t die Blätter 45 b und 46 a nach dem Exemplar, das sich im Besitz des Direktors der Universitätsbibliothek Cambridge Mr. Francis Jenkinson befindet, reproduziert. Proctor war aber nicht im Stande, die Type zu bestimmen und hatte sich damit begnügen müssen, den Druck als ein Erzeugnis einer noch unbekannten deutschen Presse (Germany, unknown press c. 1481—5) zu bezeichnen. Dadurch mag es gekommen sein, dass er lange Zeit unbeachtet geblieben ist.

Er ist nichts weniger als eine Musterleistung. Das Register ist schlecht, Schöndruck und Wiederdruck decken sich fast nie. Der Zeilenausschluss ist mangelhaft, in Folge dessen stehen vielfach nicht nur einzelne Buchstaben, sondern auch ganze Silben oder Worte schief. Das Auffallendste aber ist, dass der Drucker sich nicht gescheut hat, unter die Minuskeln seines Druckes eine grosse Zahl von solchen aus einer zwar nicht erheblich aber immerhin deutlich erkennbar grösseren Schrift zu mischen. Daraus lässt es sich erklären, dass einzelne Typen die Neigung haben unter die Zeile hinabzugleiten oder in die Höhe zu steigen, so dass die Zeilen häufig ein wellenförmiges Aussehen gewinnen.

Die Lettern sind meist breiter als die Gestalt des Buchstabens es erfordert, in Folge dessen sieht der Satz im Vademecum sperriger aus als im Caorsin. Man vergleiche z. B. das Wort »Licet» im Vademecum Bl. e iij *Z.* 8, es ist erheblich breiter als dasselbe Wort im Caorsin Bl. 1ᵃ *Z.* 9. Die Druckerfarbe ist ungleichmässig aufgetragen, das eine Mal erscheint der Druck klecksig, das andere Mal versagt die Farbe (z. B. Bl 8ᵇ unten, 9ᵃ unten). Die Type des Vademecum hat ein M(70), ähnlich M(61), es ist gefiedert, der mittlere Schenkel ist verdoppelt, die beiden Linien sind unten nicht verbunden, wodurch das M aus 2 Teilen zu bestehen scheint, der hintere Schenkel ist stark gerundet und trägt am Fusse ein Häkchen nach rechts. 20 Zeilen messen 95—96 mm. Die Type stimmt, wenigstens was die Majuskeln anlangt, mit Snells Caorsintype (Type No 4) überein, wie sie Collijn in seinem Aufsatze »Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria» (Nordisk Boktryckarekonst, Jan. 1906, S. 10) und in der GfT, Taf. 115 abgebildet und Haebler im Typenrepertorium Abt. IV, S. 87 beschrieben hat. Nur wenig Besonderheiten sind zu vermerken: Im Vademecum wird regel-

mässig die bei Collijn richtig als B angegebene Type als G und umgekehrt das G als B gebraucht. So steht z. B. Bl. b 8^b Z. 15 und Bl. c 4^b Z. 9 Blosa (statt Glosa), Bl. c 6^a Z. 10 Bregorius (statt Gregorius), Bl. d 2^a Z. 8 v. u. Bravior (statt Gravior) und umgekehrt Bl. b 2^b Z. 9 und 17, c 2^b Z. 6 Gernardus (statt Bernardus), Bl. c 4^a Z. 5 v. u. Genigne (statt Benigne), Bl. c 4^b Z. 8 Geati (statt Beati) u. ö. Das Majuskel-L ist im Vademecum (z. B. Bl. e 3^a Z. 8) etwas nach rechts geneigt, während es im Caorsin (z. B. Bl. a Z. 9) gerade steht. Die schiefstehende Form findet sich aber auch in Drucken des Paul Grijs, in dessen Hände die Type später gelangt war.[1] Auch das Majuskel-F ist im Vademecum nach rechts geneigt: Bl. 1^b Z. 13, Bl. a 3^a Z. 8), im Caorsin (Bl. a 1^b Z. 3, Bl. a 3^a Z. 16) steht es gerade.

Unter den Minuskeln finden sich im Vademecum abgesehen von einigen unwesentlichen im Caorsinalphabet nicht vorkommenden Zeichen wie b' c̃ ð̃ g̃ ḅ'ꝁ n̄ s̄ ỏ noch folgende Abweichungen: Das zweite g in Collijns Alphabet erscheint im Vademecum nur in der Abbreviatur g̃. Die Spitze des t ist in eigenartiger Weise nach rechts umgebogen und erscheint wie ein Akzent über dem Querbalken. Ausser den beiden in dem Alphabet wiedergegebenen r-Formen findet sich im Vademecum sehr häufig eine dritte etwas niedrigere Form mit einem Fuss, wie z. B. Bl. f 5^b Z. 17, wo die beiden r ohne und mit Fuss nebeneinanderstehen. Das Zeichen ꝯ für die Vorsilbe con endet im Vademecum auf der Linie (Bl. 2^a Z. 3 von unten), im Caorsin etwas unter der Linie (Bl. a^b Z. 4.). Das doppelte Divis am Ende der Zeilen ist weniger steil und der weisse Raum zwischen den zwei Strichen etwas breiter als im Caorsin. Verschieden ist auch das Minuskel-k, vgl. Vademecum Bl. a 8^a Z. 12 und 8 v. u., im Caorsin a 3^a Z. 4 v. u. Die nach rechts überhängenden Buchstaben ſ f sind nicht genügend ausgeschnitten um den normalen Anschluss der folgenden Typen zu ermöglichen, infolgedessen klafft hinter diesen Buchstaben stets eine unschöne Lücke, wie sie im Caorsin nicht vorkommt.

Alle diese kleinen und grossen Mängel und Eigentümlichkeiten finden sich in ganz gleicher Weise in der »Komst von Keyser Frederick te Trier«. Schon H. O. Lange hat in seinen Analecta bibliographica S. 20 ff. die Type dieses kleinen Druckes im Gegensatz zu den holländischen Bibliographen,[2] die ihn wegen seiner Sprache und wegen seiner im Stile mit denen der Jeeste van

[1] Vgl. den Aufsatz COLLIJNS »Paul Grijs, Uppsalas första boktryckare 1510—1519« (särtryck ur *Uppsala Universitets biblioteks Minnesskrift 1621—1921*, Fig. 4, Z. 2 v. u. und Fig. 6, Z. 4 und 3 v. u.)

[2] HOLTROP, *Monuments typographiques*, Pl. 119 (11) c; CAMPBELL, *Annales*, No 764; vgl. auch CONWAY, *The woodcutters of the Netherlands*, S. 152 - 153.

Julius Caesar übereinstimmenden Holzschnitte (Campb. 393) als ein Erzeugnis ihres Landes in Anspruch nehmen zu müssen geglaubt hatten, für identisch mit Type 4 des Johann Snell erklärt und wir werden ihm darin ohne Bedenken zustimmen müssen. Der Druck erscheint als ein Gegenstück zu dem Vademecum: Die Typen tanzen, wie Lange sagt, auf und nieder, das G in Greue ist durch ein B ersetzt, neben dem r ohne Fuss findet sich ein solches mit Fuss, das t hat die nach rechts geneigte Spitze, das Minuskel-k stimmt zu dem des Vademecum usw. Wir werden also nicht bezweifeln dürfen, dass das holländische Gedicht von der Ankunft des Kaiser Friedrich in Trier als eine ungefähr gleichzeitige Leistung derselben Presse, die das Vademecum hergestellt hat, anzusehen ist. Ebensowenig aber darf bezweifelt werden, dass unser Vademecum aus der Presse Johann Snells, die den Caorsin gedruckt hat, hervorgegangen ist. Alle oben (S. 147) angeführten Mängel deuten auf einen Anfänger im Buchdruckergewerbe. Er besass nur ein beschränktes Quantum von Typen und ergänzte dies durch andere, die aber nur annähernd dasselbe Mass hatten. Da sich dies Verfahren nicht bewährte, — die Typen hielten nicht Linie —, sah er sich gezwungen, sein Druckmaterial noch einmal umzugiessen und erhielt dabei die Type, wie wir sie aus dem Caorsin her kennen. Der auffallendste Unterschied einer Seite des Vademecums und einer Seite des Caorsin ist die geringere Breite oder Stärke der Buchstaben, wodurch der Satz des Caorsin erheblich kompresser aussieht, ungerade Linien sind sehr selten, das r mit Fuss, das t mit der nach rechts hängenden dünnen Spitze sowie andere aus der kleineren Type herstammende Minuskeln sind verschwunden.

Es bleibt noch übrig ein Wort zu sagen über die Entstehungszeit des Vademecum und der Komst. Wenn wir von der Annahme ausgehen, dass die unvollkommenere Technik in derselben Presse ein höheres Alter voraussetzt, so gehört das Vademecum und die Komst unzweifelhaft an die Spitze der ganzen Reihe der Snell'schen Drucke, denn Nic. Weigels Clavicula indulgentialis vom Jahre 1480, steht, was die Technik anlangt, erheblich höher als das Vademecum und besitzt auch schon eine Auszeichnungstype, was gleichfalls auf ein weniger hohes Alter schliessen lässt. Das Vademecum muss also vor Weigel, d. h. 1480 oder vielleicht schon 1479 entstanden sein und zwar, wie schon Collijn, l. c., richtig vermutet hat, in Lübeck, nicht in Odense.

ZU DEN LÜBECKER BREVIERDRUCKEN JOHANN SNELLS

Von

BRUNO CLAUSSEN, Rostock

DA BEI DER ABNEIGUNG JOHANN SNELL'S, seine Drucke zu datieren und zu signieren, die Zeit ihrer Entstehung meist noch im Dunkeln liegt, dürfte der Versuch, eine Reihe von ziemlich gleichmässigen Drucken, wie es die Breviere, Horarien und Diurnale sind, zeitlich einzuordnen, von Interesse sein.

Es waren bisher drei Brevierdrucke Snells aus seiner Lübecker Zeit bekannt, das *Diurnale veri ordinis Lubicensis*[1] (= D), das *Breviarium* oder *Horarium Lubicense*[2] (= B) und das *Breviarium ordinis dominorum Teutonicorum*[3] (= T). Ferner gehört hierher die *Tyde des lydendes*[4] oder, wie aus einem neu aufgefundenen und oben[5] von Lange beschriebenen Exemplar hervorgeht, *Bedebock*, da auch dieses einen liturgischen Aufbau ähnlich dem der oben genannten Breviere hat.

Zu diesen vier Drucken kommt nun noch ein weiterer, bisher nicht beschriebener Snell-Druck, wahrscheinlich ein *Horarium Lubicense* (= H) hinzu, von dem sich in der Rostocker Universitätsbibliothek und in der Lübecker Stadtbibliothek Fragmente gefunden haben. Das Rostocker Bruchstück wurde vor einer Reihe von Jahren zusammen mit Blättern aus Lucas Brandis' Sunte Birgitten openbaringhe von Dr. Kohfeldt aus einem Bande herausgelöst, der aus dem Besitz des Lübecker Vikars Conrad Stenhop stammt. Es besteht aus 8 unzerschnittenen Blättern, die wahrscheinlich die Hälfte eines

[1] H. O. LANGE, *Analecta bibliographica* (1906), S. 10. -- COLLIJN in der *Zeitschrift des Vereins f. lüb. Geschichte*, IX, S. 302.

[2] COLLIJN, a. a. O., S. 311.

[3] *NTBB*, 1915, S. 171.

[4] COLLIJN, a. a. O., S. 308 ff.

[5] LANGE, *Johann Snells Bedebock.* In: *NTBB*, 1923, S. 127 - 30..

Doppelbogens von 16 Blättern gebildet haben. Das Lübecker Bruchstück löste Dr. Collijn im Jahre 1913 in der Lübecker Stadtbibliothek aus den Deckeln des niederdeutschen Psalters von Lucas Brandis. Es sind zwei Doppelblätter, je zwei unzerschnitten. Beide Bruchstücke sind ohne Rubrizierung, und auch sonst weisen keine Spuren darauf hin, dass sie zum Buch verwandt worden sind. Es handelt sich bei beiden Bruchstücken also um Makulatur. Sie weisen ihrem Äusseren nach sehr grosse Ähnlichkeit auf mit dem Diurnale, von dem die Lübecker Stadtbibliothek ein fast vollständiges Exemplar besitzt. Der Text ist, wie auch schon Dr. Collijn erkannte, verschieden von dem des Diurnale. Die Zusammengehörigkeit beider Bruchstücke zu ein- und demselben Druck ist deutlich erkennbar. Vermutlich entstammen beide demselben Doppelbogen, da der Text des Lübecker Fragments mit der Liturgie des gleichen Tages endigt, mit welcher das Rostocker beginnt (de Sancto Bernardo 20. Nov.).

sponsa3 dignatus celi pueritas atria su
mi an̄ Jam cristo thalamum scandit ka
terina beni iuncta suo sponso p quo tulit
aspa mundi. Rm O cristi pietas o virt9
atq3 potestas virginis ex mebris sacri flu
it vnda liquoris Vn̄ fides egris infundat
dona salutis. Ver Virginis ob meritum
manet hoc memorabile signū vn̄ Prosa
O cristi virginū gloria Ver. Spons9 pal
ma et victoria Ver Te virgo beata cer-
nit hodie katerina in patris dextera Ver
Obtinet ut sponsa tua gaudia eius pia
nobis per merita vnde fides. Jmpnus
aterine collaudemus virtutū in
signia cordis ei presentemus z
oris obsequia vt spe certa respiremus p
eius suffragia Fulta fide katherina iudi
cem marentium non formidat lex diui-
na sic firmat eloquium quod cōfutat ex
doctrina doctoris gentilium Victi cristū
confitentur relictis erroribus inde ia-
bet vt cremerentur nec pilis nec vestibus

Johann Snell, Horarium Lubicense.

Wahrscheinlich haben wir ein Horarium vor uns. Dass es für Lübeck bestimmt war, liess sich mit ziemlicher Sicherheit feststellen, da die in den Bruchstücken vorkommenden Heiligen genau dem Lübecker Ritus entsprechen. Vorhanden ist aus dem Proprium Sanctorum die Liturgie für den 8.—22. November. Um den gleichen liturgischen Text wie bei H dürfte es sich bei B handeln, das Dr. Collijn schon als Breviarium oder Horarium bestimmt hat. Aus dem Bruchstück von 4 Blättern, welches die Lübecker Stadtbibliothek besitzt, lässt sich nicht ersehen, ob es für die Lübecker Diözese bestimmt ist. Ebenso kann ich bei T auf die genaue Beschreibung Collijns verweisen, dem es gelang, es als ein Brevier der Deutschordensritter festzustellen. Das Bedebock endlich, von dem uns jetzt ein vollständiges Exemplar vorliegt, ist bestimmt für die weiblichen Ordensmitglieder und Laien, denen das Lateinische nicht geläufig war. Es enthält nicht die Liturgie für das

Kirchenjahr sondern nur für die Osterzeit. Der vorangehende Kalender, der eine ganze Anzahl für Lübeck fremder Heiligentage aufführt, aber auch sonst auf keine einzelne norddeutsche Diözese passt, lässt darauf schliessen, dass das Buch nicht für Lübeck allein bestimmt war.

Wenden wir uns jetzt der drucktechnischen Seite zu, so scheiden sich sogleich zwei Gruppen. Die erste zeigt eine höchst einfache Drucktechnik. Ihr gehört D, H und das Bedebock an. Es ist durchweg nur die Weigel-Type verwendet. Für die bei liturgischen Drucken notwendige Rubrizierung ist der Raum freigelassen. Das einzige für den Brevierdruck besonders geschnittene Zeichen ist die Abkürzung für Responsorium (℟). Kennzeichnend für die drei Drucke ist die oft mangelnde Sorgfalt der Korrektur. Es finden sich zahlreiche Druckfehler, die oft störend wirken (z. B. n für u), sowohl in den lateinischen Drucken wie in dem Bedebock.

Die Abweichungen dieser drei Drucke von einander sind nur gering. Die Zeilenzahl ist bei allen dreien unregelmässig, bei D sind es 23 u. 24,[1] bei H 22—24, doch kommt auch einmal 21 vor, bei dem Bedebock 20—22. Die Breite des Druckspiegels beträgt bei D 65, bei H 63 und bei dem Bedebock 61 mm. Die Bogensignierung ist bei D und bei dem Bedebock vorhanden und zwar so, dass nur das erste Blatt eine Signatur trägt. H scheint dagegen keine Signaturen gehabt zu haben, sonst müsste der vollständige Bogen des Rostocker Fragments die Signatur tragen. Die Type ist fast völlig frei von Beimischung aus fremden Typen. Die Auszeichnungstype, die in dem Bedebock in zwei Zeilen vorkommt, hat Collijn[2] schon als Type des Fliscus-Druckers bestimmt. Bei genauer Durchsicht der Drucke habe ich einige Besonderheiten gefunden. D und das Bedebock haben zwei verschiedene Formen für C, ein breiteres mit einem Häkchen, das zum ursprünglichen Bestand der Type gehört, und ein schmaleres, das wie eine Klammer wirkt. Auf den 12 erhaltenen Blättern von H kommt das schmale C nicht vor. Dagegen hat H zwei Formen für S, ein kleineres zur Type passendes und ein grösseres mit sehr deutlichem Punkt in der Mitte, das der Type 1 des Fliscus-Druckers[3] entnommen zu sein scheint. Ferner hat H einmal ein rundes, ungefiedertes F[2], das dem F in der Auszeichnungstype des Kannegeterschen Ablassbriefes von 1482 Zeile 15 entspricht, nur ist das untere Häkchen, da der Buchstabe den Zeilenabstand überragte, abgebrochen. Diese Auszeichnungstype ist ebenfalls die oben schon erwähnte Type des Fliscus-Druckers, die auch in dem Bedebock Verwendung fand.

[1] Nicht nur 23, wie Lange a. a. O. angibt.

[2] A. a. O. S., 309.

[3] *Veröffentlichungen der Gesellschaft f. Typenkunde,* Taf. 43.

Die zweite Gruppe umfasst B und T. Ihr Hauptmerkmal ist die Verwendung von Ziermaterial, B verwendet schwarze Lombard-Initialen und ein den im Dialogus creaturarum, Stockholm 1483, verwendeten sehr ähnliches Rubrum.[1] Bei T finden sich die gleichen Initialen in Rotdruck, jedoch keine Rubrikzeichen. Dafür sind hier die liturgischen Anweisungen durch Rotdruck hervorgehoben. Bei diesen beiden Drucken scheint der Text im Ganzen fehlerfrei zu sein. Als Besonderheiten finden sich bei B nur ein kleineres ℟ (Abkürzung für Responsorium), dagegen zeigt T zwei Formen für d, eine runde und eine eckige, von denen die runde die ursprüngliche ist. Da die neue Form, wenigstens auf der in dieser Zeitschrift[2] abgebildeten Seite, häufiger vorkommt als die runde, so scheint eine absichtliche Vermehrung der Type stattgefunden zu haben, weil das Material nicht mehr ausreichte oder verbraucht war.

Untersuchen wir jetzt, was sich aus dem Vergleich der Brevierdrucke für ihre zeitliche Einordnung ergibt. Ohne Weiteres ist klar, dass die zuerst genannte Gruppe, der D, H und das Bedebock angehören, die ältere ist. Kein Drucker wird Verbesserungen, wie es Initialen und Rotdruck sind, ohne ersichtlichen Grund wieder aufgeben. Auch die Häufung der Druckfehler bei dieser Gruppe weist auf einen Drucker ohne lange Praxis hin.

Der älteste dieser drei Drucke dürfte H sein, da er noch keine Bogensignierung trägt. Auch die beiden ältesten Drucke Snell's, die Bulle des Papstes Sixtus IV., die wahrscheinlich 1480 gedruckt wurde, und Weigel, Clavicula indulgentiarum, welches 1480 datiert ist, tragen keine Signaturen. Man wird H deshalb wohl in das Jahr 1480 oder Anfang 1481 setzen können. Für D und das Bedebock liegen uns Datierungen von Lange[3] und Collijn[4] vor, die durch diese Untersuchung nicht widerlegt werden. Lange setzt D nach der im Buch vorkommenden Jahreszahl 1481 in den Anfang des Jahres 1482. Die neueren Forschungen haben ergeben, dass Snell tatsächlich zu dieser Zeit in Lübeck war, was Lange nur vermuten konnte. Dass zwischen H und D keine mehrjährige Drucktätigkeit Snell's liegt, beweist die grosse Ähnlichkeit beider Drucke. Der einzige Fortschritt bei D ist die Einführung der Signaturen. Das Bedebock endlich, welches Collijn in das Jahr 1482 setzt, weil in ihm die im Kannegeterschen Ablassbrief von 1482 vorkommende Auszeichnungstype in den ersten beiden Zeilen wiederkehrt, möchte auch ich in das gleiche Jahr setzen. Allerdings scheint mir der von Collijn ange-

[1] Vgl. COLLIJN, a. a. O., S. 312.
[2] *NTBB*, 1915, s. 171.
[3] A. a. O., S. 11.
[4] A. a. O., S. 310.

führte Grund nicht mehr stichhaltig zu sein, da Snell schon vor 1482 im Besitz der vom Fliscusdrucker entnommenen Auszeichnungstype gewesen sein wird, wie das Vorkommen einzelner Buchstaben dieser Type in H zeigt.[1] Doch führen uns die anderen Merkmale: Duckfehlerhäufung, Bogensignierung und Ähnlichkeit mit dem Diurnale zu demselben Jahr.

Einer anderen Zeit gehören auf den ersten Blick die Drucke der zweiten Gruppe an. Die Zeit von Ende 1482 bis 1483 ist für Snell von entscheidender Bedeutung gewesen. Er hat durch seine Aufträge in Dänemark und Schweden die Möglichkeit erhalten, sein bisher noch recht geringes Druckmaterial zu ergänzen. In dieser Zeit schmückte er zum ersten Mal seine Drucke durch Initialen und Rubriken aus, auch den Rotdruck wendet er hier zuerst an. Als er Ende 1483 nach Lübeck zurückkehrt, behält er auch hier seine neuen Errungenschaften bei. Bald nach seiner Rückkehr dürfte B entstanden sein. Dafür spricht in erster Linie das eigenartige Rubrikzeichen, das denen im Dialogus creaturarum, Stockholm 1483, nachgeschnitten ist und das Snell, soweit wir bisher wissen, weder früher noch später verwendet hat. Dass B vor dem Dialogus entstanden sein sollte, also noch während Snell's ersten Lübecker Aufenthalts, hat wenig Wahrscheinlichkeit für sich. Dagegen spricht vor Allem die Verwendung der Initialen, die in keinem Drucke seiner ersten Periode vorkommen. — Grössere Schwierigkeit macht die zeitliche Einordnung von T, da für Snell's Tätigkeit während seines zweiten Lübecker Aufenthalts noch keinerlei Druckerzeugnisse vorliegen, die zum Vergleich herangezogen werden könnten. Die Vermehrung der Type um ein zweites d könnte die Vermutung nahe legen, dass die Type schon stark verbraucht gewesen sei. Aber dafür fehlen uns bestimmte Anhaltspunkte. Aus diesem Grunde sowie aus der Verwendung des Rotdrucks geht jedenfalls hervor, dass es der jüngste der Brevierdrucke und aller anderen mit der Weigeltype gedruckten Erzeugnisse Snell's sein muss. Vielleicht führt uns dieser Druck in eine Lebenszeit Snell's, von der wir bisher nur einige wenige archivalische Nachrichten besitzen.

[1] Vielleicht enthält auch der Weigeldruck, der mir leider nicht zur Hand war, versprengte Buchstaben aus dieser Type.

ÆLDRE DANSK LITTERATUR I NORGE

Af

LAURITZ NIELSEN, København

I FORHOLD TIL BIBLIOTEKERNE i Danmark og Sverrig er de norske Biblioteker gennemgaaende af sen Oprindelse. Intet af de nu eksisterende gaar længer tilbage end til det 18. Aarhundrede. De Samlinger, som har bestaaet i tidligere Tid, er i det væsentlige gaaet tabt for Landet, enten ødelagt ved de mange Ildebrande, som i Tidernes Løb har hærget Norges Byer, eller ført bort og indlemmet i de store Biblioteker i Nabolandene. Selv om disse uheldige Forhold ikke har kunnet undlade at sætte sig Spor, maa Biblioteksvæsenet i Norge i det hele nu siges at staa paa et højt Standpunkt. Indenfor et vigtigt Omraade, Organiseringen af folkelige Biblioteker, har Landet været det førende i Norden, men ogsaa de videnskabelige Biblioteker er efterhaanden drevet energisk frem, saaledes at flere af dem nu baade med Hensyn til Omfang og Indhold staar jævnbyrdigt ved Siden af lignende Institutioner i de andre nordiske Lande. Dette skyldes saavel en usædvanlig Interesse og Offervillighed fra Statens og Kommunernes Side som et navnlig i den nyere Tid virksomt privat Initiativ.

En af de vigtigste Opgaver ved Opbygningen af det norske Biblioteksvæsen har været Erhvervelsen af den gamle dansk-norske Fælleslitteratur. De politiske og økonomiske Forholds Udvikling har ført med sig, at hele den ældre norske Nationallitteratur er trykt udenfor Landets Grænser; først henimod Midten af det 17. Aarhundrede blev Bogtrykkerkunsten indført i Norge. I Forbindelse med den Omstændighed, at det litterære Tyngdepunkt for Norges Vedkommende i lange Tider laa i København, har dette bevirket, at en uforholdsmæssig ringe Del af den ældre dansk-norske Litteratur fandt Vej dertil, saa at man, da Sansen for at samle denne Litteratur var vakt, maatte hente det meste udefra. Ved virksom Udnyttelse af en Række be-

tydelige Samlinger, tilvejebragt af norske Privatmænd, i Forbindelse med Støtte fra officiel Side i Danmark og Norge er det dog i Tidens Løb lykkedes de større norske Biblioteker at samle en saa fyldig Repræsentation af den ældre dansk-norske Litteratur, at de nu fuldt ud er i Stand til at tilfredsstille de almindelige Krav, som i denne Henseende med Rimelighed kan stilles til dem. At de imidlertid for Studiet af denne Litteratur ogsaa har en videregaaende Betydning ved i stort Omfang at supplere, hvad der findes i andre Landes Biblioteker, har næppe hidtil været bekendt. En Undersøgelse, som nylig er foretaget i norske Biblioteker for at konstatere, hvad de maatte eje af dansk Litteratur fra Tiden før Aar 1600, har godtgjort dette, idet den har bragt en Mængde nyt for Dagen. Vort i mange Henseender saa mangelfulde Kendskab til vor ældre trykte Litteratur er derved ført endnu et Skridt fremad.[1]

Blandt Norges Biblioteker har, som det var at vente, Universitetsbiblioteket i Kristiania vist sig at være det, der ejer den største Samling af gammel dansk Litteratur. Da Biblioteket 1811 stiftedes, blev Grundstammen dannet af c. 60,000 Bind Dubletter fra det kgl. Bibliotek i København. En betydelig Del heraf stammede fra Suhms Bibliotek, som nogle Aar i Forvejen var indlemmet i det kgl. Bibliotek, hvor over Halvdelen gik til Dubletsamlingen, og herimellem fandtes en Mængde gamle danske Bøger. I de ældre Afdelinger i Kristiania-Biblioteket støder man atter og atter paa Bøger med Suhms Signatur. Desuden havde Biblioteket straks ved sin Oprettelse det Held at erhverve en af de bedste datidige Privatsamlinger, som netop specielt tog Sigte paa den dansk-norske Litteratur, nemlig den norskfødte danske Kancellirevisor Halvor Andersens over 15,000 Bind store Samling, som ved testamentarisk Bestemmelse efter Ejerens Død 1810 tilfaldt det nye Bibliotek. Adskillige af dettes største Sjældenheder indenfor den gamle danske Litteratur stammer herfra.

Af danske Bøger fra det 16. Aarhundrede ejer Universitetsbiblioteket nu indbefattet Dubletter op imod 500, deraf c. 80 Palæotyper, trykt før 1550. Blandt disse sidste findes fire Unica, Erasmus Roterodamus' *Familiarium colloquiorum formulæ*, trykt i København c. 1522 — en af de ældste Udgaver af dette berømte Værk, der findes —, *Haandbog for Sognepræster*, Kbh. 1537, Ped. Palladius' *Expositio catechismi pro parochis Norvegianis*,

[1] Undersøgelsen, der har omfattet saa godt som alle Norges offentlige Biblioteker, støtter sig dels paa personligt Eftersyn, dels paa Gennemgang af de forhaandenværende trykte Kataloger og dels paa en omfattende Korrespondance med forskellige Biblioteker. For den Imødekommenhed, jeg herved har mødt, og for den Hjælp, der fra mange Sider er ydet mit Arbejde, er jeg mine norske Kolleger megen Tak skyldig.

Kbh. 1541, og endelig en af vore vigtigste gamle Bøger, Chr. Pedersens danske Salmebog fra 1533, trykt i Udgiverens eget Bogtrykkeri i Malmø; denne sidste Bog stammer fra Halvor Andersens Bibliotek.[1] Af den danske Litteratur fra Aarhundredets sidste Halvdel findes næsten alle de almindeligere Værker, ofte i flere Eksemplarer, desuden talrige af de sjældneste danske Tryk, hvoraf ellers kun er kendt et enkelt eller ganske faa Eksemplarer. Særlig godt repræsenteret er den juridiske Litteratur. De forskellige danske Lovsamlinger findes i en Mængde Udgaver og Eksemplarer, indsamlede rundt om i Norge fra Jurisdiktioner, hvor de har været i Brug langt ned i Tiden. Blandt disse gamle Lovudgaver er nogle af særlig Interesse. Af den ældste Udgave af Christian III.s københavnske Recess fra 1547, trykt af Oluf Ulricksön i Malmø 1555, har man hidtil kun kendt et eneste Eksemplar, som findes i det kgl. Bibliotek i København. Dette Eksemplar er imidlertid defekt, idet Titelbladet mangler. I Kristiania er nu fremdraget et fuldstændigt, velbevaret Eksemplar. Af den samme Recess er fundet en Udgave, trykt i Magdeburg 1557, ogsaa indeholdende den Dronningborgske Recess fra 1551. Denne Udgave er ikke tidligere blevet bemærket; Trykket er indbundet sammen med en Udgave af Kirkeordinansen fra 1640 og er som Følge deraf blevet forkert katalogiseret. Ukendt herhjemme er ligeledes en Udgave af Frederik II.s Recess, trykt i København af Andreas Gutterwitz 1576. Recessen blev udstedt d. 21. November 1576, og Trykket er altsaa den originale Udgave af denne Recess, som her i Landet kun findes i senere Optryk.

En Række unike Københavnertryk, hvoraf flere har betydelig litterær- eller boghistorisk Interesse, findes i Biblioteket. Det omfangsrigeste er en Opbyggelsesbog af den tyske Teolog Johannes Habermann (Jo. Avenarius), oversat af Anders Christensen Schougaard med Titlen *Vita Christi, d. e. den ganske hele evangeliske Historie om Jesu Kristi, Guds og Mariæ Søns vor eneste Frelsermand og Saliggørers Levnet.* Bogen, der er paa flere hundrede Sider, er trykt 1586 af Mads Vingaard. Den kendes i Forvejen kun fra en kort Notits hos Fasting.[2] Ligeledes trykt af Mads Vingaard er en Udgave af Alb. Gioe: *Loci communes*, oversat og udgivet af Ped. Palladius. Denne Bog er trykt 1562 og har derved en særlig Interesse for dansk Bogtrykkerhistorie, idet det ældste Tryk, man tidligere har kendt fra Vin-

[1] Bogen er opført som Nr. 7633 8° i det gamle haandskrevne Katalog over Halvor Andersens Bogsamling, som opbevares i Universitetsbiblioteket i Kristiania (Manuskr. Fol. Nr. 518).

[2] C. L. Fasting, *Forsøg til en Fortegnelse over de udi Danmark og Norge fra Bogtrykkeriets Indførsel til 1789 Aars Udgang udkomne danske Skrifter*, Bergen 1793, S. 19.

gaards Trykkeri, først er fra 1565. Tidspunktet for hans Virksomheds Begyndelse maa altsaa rykkes mindst tre Aar tilbage. Endnu et af de nyfundne Tryk skyldes Mads Vingaard, et Flyveskrift, trykt 1594, med Titlen *En sanddru og vis ny Tidende og mærkelig Gerning, hvorledes og hvor underlig den vidtberømte Stad Paris... er indtagen af... Kong Henrik af Frankrig* etc. Skriftet nævnes ikke i Stolpes bibliografiske Fortegnelse over danske Flyveblade.[1] Udgaaet fra Lorentz Benedichts Trykkeri i København er tre smukke Tryk, Hippocrates: *De natura humana*, 1571, Galenos: *De arte curativa seu ratione medendi*, 1572, og samme: *De constitutione artis medicæ*, 1573. Intet af dem er anført i Paullis Benedicht-Bibliografi.[2] Titlerne kendes fra Nyerup,[3] men Bøgerne har herhjemme været anset for tabt. Ifølge Nyerups Angivelse er de alle udgivet af Hans Frandsen (Johannes Franciscus Ripensis), hvilket sikkert er rigtigt, da de i Udstyrelse nøje svarer til et andet Skrift af Galen, *De ossibus*, som Frandsen har udgivet 1579, og som ligeledes er trykt af Benedicht (Paulli Nr. 132). Af et andet Benedicht-Tryk, Jon Tursen: *En kristelig Undervisning og Lærdom udi Spørgsmaal befattet for den kristne Ungdom, naar man vil gaa til Alterens Sakramente*, trykt 1570 (Paulli Nr. 279), ejer Biblioteket det hidtil eneste kendte komplette Eksemplar. Af Bogen kendes iøvrigt kun et defekt Eksemplar i Landsbiblioteket i Dresden og et Fragment i Herlufsholms Skoles Bibliotek. Endnu et Unicum kan nævnes, en Udgave af Ped. Palladius' ovenfor omtalte Skrift *Expositio catechismi pro parochis Norvegianis*, trykt i København 1556. Bogtrykkeren nævnes ikke, men Materiellet viser, at Bogen skyldes Hans Vingaard. Denne Udgave nævnes ikke i nogen af de eksisterende Palladius-Bibliografier.

Mange af de sjældne Danica, som iøvrigt findes i Universitetsbiblioteket, kunde fortjene at nævnes. Her skal som Eksempler blot fremhæves nogle enkelte, saaledes den overordentlig sjældne Originaludgave af Hans Thomissøns Salmebog fra 1569, af hvilken Biblioteket ejer et fuldstændigt, velbevaret Eksemplar. Foruden dette kendes kun endnu et komplet Eksemplar, som tilhører Herlufsholms Bibliotek. Af Niels Jespersens Gradual, trykt af Benedicht 1573, findes to Eksemplarer, af andre sjældne Benedicht-Tryk bl. a. Tidemands Bønnebog fra 1563 og Søkortet 1568. I Biblioteket findes ogsaa Originaludgaven fra 1591 af Vedels *Hundrede udvalgte danske Viser* og flere af Tycho Brahes Uraniborg-Tryk.

[1] P. M. Stolpe, *Dagspressen i Danmark*, I, Kbh. 1878.
[2] R. Paulli, *Lorentz Benedicht*. Kbh. 1920.
[3] R. Nyerup og I. E. Kraft, *Alm. Litteraturlexicon for Danmark, Norge og Island*, Kbh. 1820, S. 176.

Det vigtigste norske Bibliotek efter Universitetsbiblioteket og ogsaa det, der i Rigdom paa gammel dansk Litteratur kommer det nærmest, er Videnskabs-Selskabets Bibliotek i Trondhjem. Af de to Biblioteker er det sidstnævnte det ældste, idet det er stiftet allerede o. 1765. Lige fra sin Oprettelse har Biblioteket særlig lagt Vægt paa de naturvidenskabelige Fag, men har ved Siden heraf stadig dyrket den dansk-norske Litteratur og Historie, og flere af de Privatsamlinger, som efterhaanden er blevet indlemmet deri, er erhvervet netop med denne Side af dets Virksomhed for Øje. Sin første større Accession indenfor dette Omraade fik Biblioteket allerede 1780, da det efter Gerhard Schønnings Død arvede dennes Bogsamling. Schønning havde dels selv samlet et udmærket Bibliotek, væsentlig omfattende Nordens Historie, dels faa Aar før sin Død efter sin Ven, den bekendte norske Skolemand Benjamin Dass, arvet en stor Samling, som udelukkende bestod af nordisk Litteratur. De to Mænd hørte begge til den Kreds af fremragende Bogsamlere, som i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede under Langebeks og Suhms Førerskab satte sig til Opgave at redde, hvad der var tilbage af den gamle dansk-norske Litteratur. I Videnskabs-Selskabets Bibliotek danner disse to Samlinger, som tilsammen beløb sig til c. 12,000 Bind, den egentlige Grundstamme. Faa Aar efter erhvervedes paany en stor Privatsamling, idet den norske Justitsraad Christopher Hammer, en glødende Patriot og ivrig videnskabelig Amatør, som havde tilvejebragt store naturvidenskabelige og litterære Samlinger, testamenterede disse til Videnskabs-Selskabet. Efter Hammers Død 1804 indlemmedes hans Bogsamling, som indeholder mange sjældne danske Bøger, i Selskabets Bibliotek, i hvilket den stadig danner en særlig Afdeling. Ogsaa i de følgende Aar blev Biblioteket stadig i udstrakt Grad suppleret ved Gaver. Af Donatorer, som særlig har bidraget til Forøgelsen af Bibliotekets Samling af gammel dansk Litteratur, bør især nævnes Organist Joh. Chr. Tellefsen, som fra 1825 i en Aarrække var Selskabets Bibliotekar, og dets Sekretær, den trondhjemske Købmand Broder Knudtzon, hvis Bogsamling efter hans Død 1864 overgik til Biblioteket.

Den vigtigste Begivenhed for Biblioteket i nyere Tid er Erhvervelsen af Fuldmægtig Thorvald Boecks Bogsamling. Paa meget billige Vilkaar købte Videnskabs-Selskabet 1899 denne over 30,000 Bind store Samling, som derpaa efter Ejerens Død 1901 overflyttedes til Trondhjem. Boecks Bibliotek indeholder den betydeligste Samling af dansk-norsk Litteratur, der siden Wegeners er skabt af en enkelt Mand. Mellem sine ældre Bestanddele tæller den talrige Sjældenheder, deriblandt enkelte Unica. Et unikt Eksemplar af en dansk Palæotyp, Melanchtons *Collatio de impositione manuum*, trykt i Køben-

havn 1542, som Boeck selv havde fundet i et gammelt Bogbind, tilhører nu det kgl. Bibliotek i København, med hvilket han var traadt i Bytteforbindelse.

Samlingen i Videnskabs-Selskabets Bibliotek af dansk Litteratur fra det 16. Aarhundrede kan ikke i Størrelse, men vel i Betydning maale sig med Universitetsbibliotekets. Den tæller c. 325 Numre, hvoraf c. 40 Palæotyper. Af Forfattere som Ped. Palladius, Niels Hemmingsen, Ped. Hegelund, Anders Sørensen Vedel o. a. indeholder Samlingen mange af de sjældneste Udgaver, især er den rig paa vigtige Palladius-Tryk. Af Palladius' Alterbog ejer Biblioteket Udgaven trykt i København af Andreas Gutterwitz 1580, hvoraf man hidtil kun har kendt et defekt Eksemplar i det kgl. Bibliotek i København.[1] I Trondhjem findes baade et komplet og et defekt Eksemplar. Det er den ældste Udgave af Alterbogen i Biskop Poul Madsens Redaktion, og netop de nytilkomne Afsnit mangler i det kgl. Biblioteks Eksemplar. I denne Skikkelse findes Alterbogen i Danmark kun fuldstændig i Optryk fra det 17. Aarhundrede. En anden Udgave af Alterbogen, trykt i København af Lorentz Benedicht 1596, som ligeledes findes i Trondhjem ganske vist i et lidt defekt Eksemplar, har hidtil været ukendt i Danmark; den nævnes hverken af Paulli eller af Alterbogens seneste Udgiver Lis Jacobsen. Denne Bog stammer fra Boecks Bibliotek. En af de ældste Udgaver af Palladius' Katekismus-Udlæggelse, *Expositio catechismi pro parochis Norvegianis*, trykt i Wittenberg 1552, hvoraf her i Landet kun kendes et defekt Eksemplar i det kgl. Bibliotek, findes komplet i Trondhjem. Det samme er Tilfældet med Udgaven fra Magdeburg 1562 af Palladius' Oversættelse af Bernardino Ochinos Bønnebog, *Nogle mærkelige Bønner udi denne Verdens Modgang og Elendighed.* Af Bogen har tidligere kun været kendt et stærkt defekt Eksemplar i det kgl. Bibliotek.[2] En Opbyggelsesbog af den kendte tyske Forfatter Veit Dietrich (Vitus Theodorus) med Titlen *En enfoldig Undervisning paa Fader vor*, oversat af Ped. Tidemand og trykt i København af Benedicht 1563, kan ligeledes kompletteres i Trondhjem. Udgaven findes ellers kun i et meget defekt Eksemplar uden Titelblad i Universitetsbiblioteket i København, men i Videnskabs-Selskabets Bibliotek er nu fremdraget et Eksemplar, som er komplet med Undtagelse af, at sidste Blad med Kolofonen mangler; dette Blad findes imidlertid i det københavnske Eksemplar. Paa lignende Vis suppleres ved et Eksemplar i Trondhjem Luthers *Formaning til Jesu Kristi Legemes og Blods Sakramente*, oversat af Reravius og trykt i Køben-

[1] Jfr. P. PALLADIUS' *Danske Skrifter*, udg. af LIS JACOBSEN, III, Kbh. 1916—18, S. 332 ff.
[2] Ibid. II, Kbh. 1914 - 15, S. 96.

havn af Mads Vingaard 1574, hvoraf et ufuldstændigt Eksemplar findes i Karen Brahes Bibliotek.[1] De to sidstnævnte Bøger stammer fra Tellefsen. En Udgave af det i ældre Tid meget udbredte Skrift *Fons vitæ, Livsens Kilde uddragen af den danske Bibel*, trykt i Rostock 1572, hvoraf iøvrigt kun kendes et defekt Eksemplar uden Titelblad i det kgl. Bibliotek, findes ligeledes komplet i Trondhjem.

Til den sjældneste Del af Litteraturen fra det 16. Aarhundrede hører Skrifter, hvis Aktualitet kun var af kort Varighed, Flyveblade, Viser, Almanakker o. l. Det meste af, hvad der har eksisteret af sligt, er forsvundet, og hvad der er tilbage er gennemgaaende kun bevaret i et enkelt, ofte ufuldstændigt Eksemplar. I Trondhjem findes en Række saadanne unike Tryk, deriblandt et Flyveskrift med Titlen *Den blodige og gruelige Slagtning, som den store Tyrk Sultan Selimus nylig har tabt*, trykt i København, men uden Angivelse af Bogtrykker og Trykkeaar. Materiellet viser, at det er trykt af Andreas Gutterwitz. Skriftet er oversat efter et fransk Flyveblad fra 1579 og er uden Tvivl trykt omtrent samtidig med Originalen. Til samme Kategori hører to defekte, iøvrigt ukendte Vise-Tryk. Det ene er fra 1558 og har Titlen *Tvende skønne Viser. 1. Litani paa Dansk. 2. Luther: Fader vor.* Trykkested og Bogtrykker er ikke angivet, men en Devise ved Tekstens Slutning viser, at det er trykt i København af Hans Vingaard. Det andet er trykt 1593 af Benedicht med Titlen *En ny dejlig og gudelig Vise om Synden, Syndens Straf og den yderste Dommedag* (Paulli Nr. 214). Kun kendt i defekte Eksemplarer i Trondhjem er ligeledes en dansk Almanak for 1595 med Prognosticon, beregnet af Henr. Warenius og trykt i Rostock, og en Udgave af Geo. Ursinus: *Prognostica eller Profeti om de farlige Forandringer i denne Verden*, trykt 1586 af Benedicht (Paulli Nr. 168).

En værdifuld litterær Skat ejer Videnskabs-Selskabets Bibliotek i sin store — desværre endnu ukatalogiserede — Disputatssamling. Der findes heri en Mængde sjældne danske Tryk; af Disputatser, holdt ved Københavns Universitet i det 16. Aarhundrede, indeholder Samlingen flere, som overhovedet ikke er bevaret andetsteds. Dette gælder saaledes en Disputats af Professoren i Matematik Jørgen Dybvad med Titlen *Theses de regione mundi ætherea*, trykt i København 1581 af Andreas Gutterwitz, og to af Hans Poulsen Resen, *Theses logicæ de disputatione dialectica*, 1596, og Στοιχειώσις *logicarum hypothesium*, 1597, begge trykt af Mads Vingaard. Disse tre Bøger har tidligere her i Landet været aldeles ukendte. Nævnt af Rørdam,[2]

[1] Et defekt Eksemplar af denne Bog findes i Universitetsbiblioteket i Kristiania.
[2] H. F. RØRDAM: *Kjøbenhavns Universitets Historie* II, Kbh. 1869–72, S. 659.

men af ham anset for tabt, er en Disputats af den berømte Læge Anders Christensen (Andreas Christiani Ripensis) med Titlen *Theses de sanitate*, som ligeledes findes i Trondhjem. Den er trykt 1590 i København af Mads Vingaard. Endnu skal blot nævnes, at Biblioteket ejer et komplet Eksemplar af to sammenhørende Disputatser, som den senere Biskop i Bergen Niels Paaske (Nic. Paschasius) 1598 holdt ved Universitetet i Leiden, hvor de blev trykt samme Aar med Titlen *Theses philosophicæ*. Et Eksemplar findes i Universitetsbiblioteket i København, men det indeholder kun den første af Disputatserne.[1] I det trondhjemske Eksemplar findes de begge, den sidste med særligt Titelblad, men med fortløbende Signatur.

Ved Siden af de to omtalte findes i Norge — foruden de egentlige Fagbiblioteker — endvidere videnskabelige Biblioteker knyttet til Museerne i Bergen, Stavanger og Tromsø. Af disse spiller kun Biblioteket i Bergen nogen Rolle som Opbevaringssted for ældre dansk Litteratur. Det indeholder ikke saa faa danske Bøger fra det 16. Aarhundrede, deriblandt enkelte Palæotyper. De fleste hører dog til de almindeligst kendte, den eneste bemærkelsesværdige er et Eksemplar af Niels Jespersens Gradual fra 1573. De er alle erhvervet i nyere Tid. Biblioteket, der er oprettet samtidig med Museet 1825, indeholder ganske vist en ældre Bogsamling, Claus Fastings, som 1791 testamenteredes til Bergens By og 1854 overdroges til Museet efter tidligere at have været knyttet til Katedralskolen, men den indeholder ingen danske Bøger fra Tiden før 1600. Den vigtigste Forøgelse, Biblioteket i nyere Tid har modtaget af dansk-norsk Litteratur, er J. B. Halvorsens Bogsamling, som det erhvervede 1902.

Et Mellemled mellem de videnskabelige Biblioteker og de egentlige Folkebiblioteker danner i Norge Bibliotekerne ved de lærde Skoler; i flere Henseender har de spillet samme Rolle som Stiftsbibliotekerne i de to andre nordiske Lande. Før Folkebibliotekerne oprettedes, fungerede Skolebibliotekerne flere Steder som offentlige Bogsamlinger, der forøgedes ved kommunale Tilskud og derfor maatte lægge særlig Vægt paa Anskaffelsen af populær Litteratur. Paa den anden Side indeholdt disse Biblioteker, hvoraf flere hører til de ældste i Norge, fra gammel Tid Samlinger, hvis Betydning udelukkende var af videnskabelig Art, og disse forøgedes jævnlig ved Gaver fra forskellig Side. I Aarene 1860—65 afgav Universitetsbiblioteket i Kristiania saaledes en stor Dubletsamling til Fordeling mellem Landets lærde Skoler. Efter Oprettelsen af de kommunale Folkebiblioteker har flere af Skolerne afgivet store Dele af deres Samlinger til disse, men da det herved

[1] Jfr. *Bibliotheca Danica* I, S. 901.

væsentlig har drejet sig om nyere Litteratur, har de fleste af Skolebibliotekerne endnu deres ældre Samlinger i Behold. Godt forsynede med gammel dansk Litteratur er især Katedralskole-Bibliotekerne i Kristiania og Kristianssand. Det første af disse er Norges ældste eksisterende Bibliotek, grundlagt allerede 1719. Biblioteket i Kristianssand blev stiftet 1775, og største Delen af de ældre Bøger, det indeholder, blev erhvervet straks ved dets Oprettelse, idet Skolens daværende Rektor N. Femmer til dette Formaal organiserede en Bogindsamling, som skaffede Biblioteket en Del værdifulde Gaver især fra de omboende Præster.[1] Blandt de ældre danske Bøger, som findes i de to Biblioteker, er dog ingen større Sjældenheder; nævnes skal blot et Eksemplar af Pariserudgaven 1514 af Saxo, som findes i Kristianssand. Af andre norske Skolebiblioteker, som ejer dansk Litteratur fra Tiden før 1600, kan nævnes dem, der er knyttet til de højere Almenskoler i Frederikshald, Skien og Stavanger.

En betydningsfuld Rolle indenfor den norske Biblioteksorganisation spiller som omtalt Folkebibliotekerne, af hvilke de fleste er kommunale Institutioner. Den moderne Folkebiblioteksbevægelse i Norge er i det væsentlige baaret frem af Mænd, der har faaet deres specielle Uddannelse paa dette Omraade i Amerika, og hvis Principper og Metoder derfor i Forhold til den tidligere Generation af Bibliotekarer har et stærkt radikalt Tilsnit. Foruden gennem Læsesal og Udlaan virker de mest fremskredne af Bibliotekerne ved Biografteaterforestillinger, Foredrag o. l., og et af Hovedprincipperne for Administrationen er en intensiv Udnyttelse af den forhaandenværende Bogbestand med Udskydelse af alt overflødigt. Hensynet til den ældre Litteratur kommer under disse Omstændigheder naturligvis til at spille en underordnet Rolle, og de fleste af de norske kommunale Biblioteker er da ogsaa i denne Henseende uden Betydning. Enkelte Undtagelser herfra gives dog, først og fremmest det fortræffelige Deichmanske Bibliotek i Kristiania.

Det Deichmanske Bibliotek er oprettet 1780 ved testamentarisk Gave til Kristiania By af den danskfødte Fabrikejer Carl Deichmans c. 6,000 Bind store Bogsamling. Først efterhaanden har det udviklet sig til at blive et rent Folkebibliotek, oprindelig var det af Stifteren tænkt nærmest som et Sidestykke til Videnskabs-Selskabets Bibliotek i Trondhjem. I Tidens Løb er det blevet forøget dels ved Gaver, dels ved store kommunale Tilskud, og en maalbevidst Ledelse har ført det frem til at være den mest fremragende Institution i sin Art i Skandinavien. Selv om Biblioteket nu udeluk-

[1] Se N. FEMMER: *Catalogus over de forærede Bøger til Christiansands latinske Skoles Bibliothek*, Kbh. 1783.

kende arbejder i Folkeoplysningens og det praktiske Livs Tjeneste, har det dog stadig med Omhu værnet om de litterære Skatte, som det fra gammel Tid ejer. I den oprindelige Deichmanske Samling findes en Mængde sjældne gamle Bøger, deriblandt adskillige danske. Deichman stod i stadig Forbindelse med Mænd som Hielmstierne, Langebek og Suhm, hvilket tydeligvis har haft Indflydelse paa hans Boganskaffelser. Af de senere indlemmede Samlinger skal især nævnes Overlærer Siegwart Petersens, som 1882 ved Gave blev Bibliotekets Ejendom. Fra disse to Samlinger stammer det meste af den ældre danske Litteratur, som nu findes i Biblioteket.

Af danske Bøger fra Tiden før Aar 1600 ejer det Deichmanske Bibliotek c. 165, deraf c. 30 Palæotyper. Flere af dem findes andetsteds kun i ufuldstændige Eksemplarer, og de Deichmanske har derfor en særlig Betydning ved at supplere disse. Det gælder saaledes tre af Chr. Pedersens Værker i tidlige udenlandske Tryk, *Vocabularium Latino-Danicum*, trykt i Paris 1510, *Vor Frue Tider*, Leipzig 1517, og *At høre Messe*, trykt samme Sted og Aar. Af Niels Lauridsen Arctanders *Alexipharmacon desperationis*, trykt i København 1592 af Mads Vingaard, ejer Biblioteket et komplet Eksemplar; Bogen kendes iøvrigt kun defekt i Karen Brahes Bibliotek i Odense. Udgaven fra Frankfurt 1559 af Ped. Palladius' *Expositio catechismi pro parochis Norvegianis*, hvoraf man tidligere kun har kendt et defekt Eksemplar i det kgl. Bibliotek, findes ligeledes fuldstændig i Deichmans Bibliotek. Paa lignende Maade kompletteres Originaludgaven af Niels Palladius' bekendte Skrift *Om Dommedagen*, trykt i København 1558 af Hans Vingaard. Ogsaa af denne Bog har man tidligere kun kendt et enkelt defekt Eksemplar, som findes i det kgl. Bibliotek. Det Deichmanske Eksemplar mangler ganske vist Titelbladet, som findes i Eksemplaret i København, til Gengæld supplerer det dette med sidste Blad, hvorpaa findes Kolofon med Angivelse af Bogtrykker og Trykkested. To danske Unica fra det 16. Aarhundrede findes i Biblioteket. Det ene er Originaludgaven af Jørgen Dybvads *Undervisning om den Komet, som dette Aar 1577 in Novembri først har ladet sig se*, trykt 1577 af Andreas Gutterwitz i København. Bogen foreligger i et Optryk af Benedicht fra det følgende Aar (Paulli Nr. 119), og dette har hidtil været anset for den originale Udgave. Det andet er en Udgave af Niels Hemmingsens latinske Postil, trykt i Zerbst 1584. I det kgl. Bibliotek findes en tysk Udgave af Postillen i lignende Udstyr, trykt samme Sted og Aar; den latinske Udgave derimod har ikke tidligere været kendt. Flere af de øvrige danske Bøger fra det 16. Aarhundredes sidste Halvdel, som findes i Biblioteket, hører til de største Sjældenheder indenfor denne Litteratur.

Det ejer saaledes en Række af de yderst sjældne Tryk, der i 50-erne udgik fra Hans Vingaards Presse i København, og et ualmindelig smukt Dedikationseksemplar af Tycho Brahes *Astronomiæ instauratæ mechanica*, trykt i Wandsbeck 1598.[1]

I Størrelse jævnbyrdigt med det Deichmanske er Norges andet store Folkebibliotek, det offentlige Bibliotek i Bergen, men da det først er oprettet 1874 og ingen ældre Samlinger af Betydning har optaget i sig, kan det i Værdi paa langt nær maale sig med Deichmans Bibliotek. En Bogsamling, som gaar tilbage til det 18. Aarhundrede, er ganske vist indlemmet deri, nemlig den, som gennem mange Aar var knyttet til den gamle tyske Mariakirke i Bergen, men denne Samling, der næsten udelukkende bestaar af videnskabelig teologisk Litteratur, indeholder kun faa virkelig gamle Bøger, af danske overhovedet ingen. Naar Bergens offentlige Bibliotek ikke desto mindre ejer en Del ældre dansk Litteratur, skyldes det den værdifulde Grundstamme, som det fik ved Erhvervelsen af Overbibliotekar ved det norske Universitetsbibliotek Poul Botten Hansens Bogsamling. Den købtes efter Botten Hansens Død 1869 af en privat Kreds, som derefter overdrog Samlingen, der talte c. 12,000 Bind og væsentlig bestod af dansk-norsk Litteratur, til Bergens Kommune som Grundlag ved Bibliotekets Oprettelse. Det meste af, hvad Biblioteket ejer af dansk Litteratur fra det 16. Aarhundrede, stammer fra denne Samling; af Sjældenheder findes et Par Hans Vingaard-Tryk samt enkelte Palæotyper.

Et ikke ubetydeligt Antal ældre danske Bøger findes i Kommunebiblioteket i Arendal. De stammer næsten alle fra en oprindelig til Latinskolen knyttet offentlig Bogsamling, som stiftedes ved privat Initiativ 1832. En af de virksomste Donatorer ved denne Lejlighed var Arendal-Købmanden Morten Dedekam, som skænkede det nyoprettede Bibliotek 500 Bind, for en stor Del tilhørende den ældre danske Litteratur. Blandt de danske Bøger findes enkelte Sjældenheder, saaledes et Eksemplar af Originaludgaven fra 1560 af Anders Olsens Regnebog, den ældste her i Landet trykte danske Regnebog, hvoraf kun ganske faa Eksemplarer er bevaret. Ogsaa enkelte danske Palæotyper findes i Biblioteket. Flere af dettes ældre Bøger har tidligere tilhørt Luxdorph.

Samlinger af ældre dansk Litteratur findes endvidere i de kommunale Biblioteker i Drammen og Stavanger. For det førstes Vedkommende skyldes

[1] Hverken dette eller et defekt Eksemplar, som findes i Universitetsbiblioteket i Kristiania, nævnes i Hasselbergs Fortegnelse over de bevarede Eksemplarer af dette Værk (*Vierteljahrsschrift der astronomischen Gesellschaft* XXXIX, Leipzig 1904, S. 180—87).

dette Erhvervelsen af Professor Ludvig Daaes Bogsamling, som købtes efter hans Død 1910, i Stavanger har Købet af Rektor A. E. Erichsens Samling skaffet Biblioteket en værdifuld Tilvækst paa dette Omraade. Denne sidste Samling, der købtes af Stavanger Kommune efter Ejerens Død 1913, indeholdt c. 6,000 Bind, hvoraf mange var sjældne danske Tryk. Blandt disse findes et Unicum, et lidt defekt Eksemplar af en tidligere ukendt Udgave af Frands Vormordsens Bønnebog, trykt i København af Hans Vingaard 1556. En Særstilling blandt Norges Folkebiblioteker indtager Biblioteket i Elverum. Det er skænket Kommunen ved testamentarisk Gave af dets Skaber, den rige Storbonde og Skovejer Helge Væringsaasen, som døde 1917. Biblioteket, der endnu paa langt nær er ordnet, anslaas til at tælle ikke mindre end c. 70,000 Bind, men adskilligt heraf vil vistnok vise sig at være uden videre Værdi. Paa den anden Side er der næppe Tvivl om, at der i Samlingen findes Mængder af gamle danske Bøger. En betydelig Del af den er erhvervet paa prominente danske Bogauktioner — f. Eks. Heymanns og Wimmers —, hvor Væringsaasen købte ind planløst og uden Kritik, men hvor han ofte blev Ejer af store Sjældenheder. Foreløbig er kun fremdraget enkelte danske Bøger fra det 16. Aarhundrede, men store Dele af Biblioteket henstaar endnu i uaabnede Kasser, saaledes som de er kommet fra de forskellige Auktioner.

Endnu skal til Slut blot omtales to norske Privatsamlinger fra nyere Tid, hvori dansk Litteratur spiller en fremtrædende Rolle. Den ene er skabt af den kendte Biskop A. C. Bang, som paa sine Visitatsrejser rundt om i Landet opsporede mange tidligere upaaagtede Bøger. Desværre er hans Samling, der bl. a. indeholdt en Del sjældne danske Katekismer og Opbyggelsesbøger, efter hans Død 1913 blevet splittet og for største Delen gaaet tabt for Norden, idet det meste blev solgt til Luther-Kollegiets Bibliotek i Decorah. Enkelte af hans Bøger findes nu i Universitetsbiblioteket i Kristiania, og Splittelsen er saa komplet, at man kan træffe forskellige Dele af samme Bog her og i det amerikanske Bibliotek. Den anden Samling har tilhørt Overlæge Joh. Schweigaard i Kristiania. Efter Ejerens Død 1919 er Samlingen, om hvis Anvendelse der endnu ikke er taget Bestemmelse, magasineret og har derfor ikke kunnet undersøges nærmere, men det antages fra sagkyndig Side, at den indeholder adskillige danske Bøger fra ældre Tid, og at den paa dette Omraade er af betydelig Værdi.

HVOR MANGE EKSEMPLARER FINNES DER AV »CHRISTIAN VI'S REISE I NORGE»?

Av

WILHELM MUNTHE, Kristiania

BIBLIOTEKAR H. EHRENCRON-MÜLLER har i dette tidsskrift 1917, s. 313—27, fortalt om det praktverk som var planlagt om Christian VI's store reise i Norge 1733, men som ikke blev til noget, da kobberstikkeren Bartholomeus Rocque ikke arbeidet tilfredsstillende. De færdige 36 kobberstikk blev derfor tilintetgjort; kun nogen ganske få avtrykk undslapp ödeleggelsen og hörer derfor nu til de störste sjeldenheter.

På den merkelige auktion i Kjöbehavn iår over direktör Knud Scavenius' boksamling lykkedes det Universitetsbiblioteket i Kristiania å erhverve et av disse eksemplarer for kr. 2,900 (kat. nr. 2719). Det inneholdt alle 36 stikk, innbundet i gulmarmorert pappbind (37 × 47,5 cm.) med dekorert skinnrygg fra 18. årh's anden halvdel og bar på ryggen titlen »C 6 Reise Norge»; ellers inneholdt det naturligvis hverken titelblad eller tekst. Derimot bar det Luxdorphs velkjente elefant-superekslibris og navnetrekk, samt på innsiden av permen fölgende notis med blekk: »Foruden dette Exemplar af Rocques Kobbere over Christian 6 Reise i Norge (36 i Tallet) kjendte Nyerup ikke flere end 4. — Deraf 2 paa det Kgl. Bibliothek, et i Carsten Ankers Bibliothek paa Eidsvold, og et, som Kunstkammerforvalter Spengler eier. Minerva for Julii 1816, Side 16—20».

De 36 stikk var innheftet ved midtfolden og var ordnet således efter originalmanuskriptets billednummerering (se *NTBB*, 1917, s. 317): 18, 2, 9, 13, 15, 14, 25, 26, 27, 16, 22, 23, 60, 68, 52, 53, 54, 34, 33, 40, 30, 31, 36, 37, 47, 48, 46, 45, 49, 50, 51, 61, 62, 59, 19, 20.

Hvordan forholder dette sig til de tidligere kjente eksemplarer?

Ehrencron-Müller gir ingen nye oplysninger om de bevarte eksemplarers skjebne utover hvad universitetsbibliotekar R. Nyerup forteller i ovennevnte beskrivelse i Minerva 1816, juli, s. 15—20. Han nevner fölgende eksemplarer:

1. Tilhörende *Henrik Hielmstierne,* nu i Det kgl. Bibliotek.
2. » *Fr. Adam Müller,* likeså (Pinacotheca Mülleriana).
3. » Statsråd *Carsten Anker* på Eidsvoll verk.
4. » Kunstkammerforvalter *J. C. Spengler.*
5. » fullmektig ved den islandske handel *M. N. Christensen* og 1816 kjöpt av overkrigskommissær *N. Chr. Øst.*

Dessuten forekommer enkelte löse stikk, således har Universitetsbiblioteket i Kristiania nr. 40 og 54 foruten en variant av det siste av Miani.

Ekspl. nr. 3 har Carsten Anker sikkert erhvervet i Kjöbenhavn för han i 1811 flyttet til Eidsvoll. På auktionen over hans boksamling finnes verket i katalogen (Chra. 1823) s. 3 som nr. 68: »33 blade, forestillende Christian den 6tes Reise i Norge med tilhörende Charter, Situationer etc. NB. dette er en stor Raritet, og eneste Expl.» Dets skjebne er ukjent, men ikke urimelig er det, at det er blitt kjöpt av Jacob Aall på Næs jernverk, i hvis auktionskatalog (Chra. 1845) der under nr. 1246 finnes opfört »Christian den 6tes Reise til Norge 1733». Naturligvis kan dette ha været Jonas Kierulfs »Journal» over reisen, som også var i folio; men katalogen pleier ellers ikke å fingere titler, om den enn kan gjengi dem unöiaktig. Hvor Ankers eksemplar nu er, har jeg ikke fått opsporet, skjönt jeg i »Aftenposten» nr. 618 skrev en populær artikel med billeder om verket, i håb om at den skulde före til dets gjenopdagelse.

Så har vi ekspl. nr. 4. Dette hadde kunstkammerforvalter J. C. Spengler kjöpt på auktion »hos Malling i Springgaden» og skrevet nogen oplysninger i det om kobberstikkeren »efter hvad min Fader den gang fortalte mig derom, der personligen havde kjendt Rocque». Han må altså ha kjöpt det för farens död i 1807. Spengler döde ugift i 1839, og hans danske haandtegninger blev kjöpt av staten. Skulde disse stikk ha fulgt med til Statens Museum for Kunst?

Endelig har vi nr. 5, det som Nyerup beskriver i Minerva 1816 med 2 andre sjeldenheter, kort efter at det var kjöpt på auktionen efter M. N. Christensen av den kjente litterat, overkrigskommissær Nils Chr. Øst for bare 8 rbdlr., da det i katalogen var opfört sammen med J. Kierulfs Journal over reisen som nr. »172—73. Christian 6tes Reise til Norge, med Kort og Kobbere, 2 Dele». Hverken Nyerup eller nogen annen anet hvilken kostbarhet

der skjulte sig her. Nyerup forteller så verkets historie og opregner rekkefölgen av 9 plancher. Denne rekkefölge stemmer med Kristiania Universitetsbiblioteks nyerhvervede eksemplar. Det er altså sandsynligvis det samme. Den anförte notis i vårt eksemplar skulde jo også tyde på det.

Dets videre vandring skulde være lett å forklare. Øst må ha solgt det för sin död, da Ehrencron-Müller ikke finner det i katalogen over hans efterlatte boksamling (Kbh. 1842). Der var jo nu ved Nyerups artikel gjort veldig reklame for verket, og kanske har da Øst ikke kunnet motstå et godt bud fra J. B. Scavenius, som efter at to boksamlinger var brennt for ham ved slottsbranden 1793 og bombardementet 1807, ufortrödent var gått igang med å skape et nytt bibliotek på Gjorslev gamle borg som han hadde kjöpt i 1793. Her har så verket stått i fred og ro i flere slektledd, inntil det sammen med mange andre sjeldenheter fra familiebiblioteket gikk over til hans sönnesönsön og ved hans auktion iår blev kjöpt av Kristiania Universitetsbibliotek.

Men nu kommer det eiendommelige. For det förste nevner Nyerup ikke at det eksemplar han forövrig beskriver så nöie bærer Luxdorphs navn og merke, skjönt han for det tredje av de sjeldenheter han beskriver i Minerva-artiklen (Wandals Jægerspriseske Monumenter) ikke bare forteller at det er Luxdorphs eksemplar, men endog henviser til bind, side og nr. i hans auktionskatalog. Går man så til denne katalog oplever man det annet eiendommelige, nemlig at »Chr. VI's reise» slett ikke finnes opfört i den. Skulde altså Luxdorph — tvert imot hvad jeg har funnet oplyst om ham — för sin död ha skilt sig ved en av sine störste sjeldenheter? At verket skulde være glemt i katalogen og allikevel blitt bortauktionert, anser jeg for usandsynlig, da Universitetsbiblioteket har et eksemplar av katalogen, hvor ikke bare alle priser og kjöpere, men også alle forandringer er tilföiet [vistnok av kancelliraad Halvor Andersen]. Av denne katalog fremgår det forövrig at M. N. Christensen har kjöpt meget på Luxdorphs auktion, bl. a. Fredrik V's reise 1749.

Altså: Nyerup omtaler ikke at det var Luxdorphs eksemplar som Øst fikk i 1816, og Luxdorphs katalog nevner ikke at han har eiet denne kongereise. Men ennu mere mystisk blir saken, når man i »Fortegnelse over Litterat Østes Bogsamling til Offentlig Brug» Kbh. 1812, finner at Øst har eiet verket för. Under folianter nr. 128 opföres nemlig: »Christian den 6tes Reise i Norge, m. K.» Tilföielsen »m[ed] K[obbere]» må her utelukke forveksling med Kjerulfs journal med de tarvelige træsnitt; forövrig minner titlens form sterkt om formen i Christensens katalog fra 1816, som Nyerup klaget over.

Hvordan skal man forklare dette? Har Øst, som jo drev med litt av hvert i sit omskiftelsesrike liv og bl. a. også med bokhandel, ha solgt samme eksemplar to ganger, eller finnes der ennu et eksemplar av Christian VI's Norgesreise?

Der er også andre forklaringer; imidlertid vilde det være av interesse å få vite alle bevarte eksemplarers nuværende opholdsted.

BOKFÖRAREN LAURENTZ ALBRECHT I LÜBECK

Några bidrag till hans förbindelser med Sverige och Danmark

Meddelade av

ISAK COLLIJN, Stockholm

DEN I LÜBECK VID SLUTET AV 1500-TALET och i början av följande århundrade verksamme bokhandlaren och boktryckaren Laurentz Albrecht[1] synes på grund av vissa aktstycken, som jag i det följande skall framlägga, hava drivit ganska omfattande affärer också på Danmark och Sverige. Uppgifter i två av hans förlagskataloger visa, att han både i Lübeck och Rostock tryckt böcker på danska och svenska i större utsträckning än man på grund av bevarade tryck hittills känt; vidare ha för någon tid sedan några av honom underskrivna bokräkningar blivit funna i pärmarna av en i Sverige tryckt och bunden bok, vilket ju tydligt talar för, att han idkat bokhandel direkt på Sverige.

Att Laurentz Albrechts bokhandelsverksamhet varit synnerligen omfattande framgår särskilt av de två omfångsrika kataloger, som han tryckte över sitt lager åren 1591 och 1599.[2] Den förstnämnda, en kvart om 76 sidor, är tryckt av Asverus Kröger och har följande titel: »Catalogus librorum qvi reperiuntur in Bibliotheca Laurentii Alberti, civis ac bibliopolæ ciuitatis jmperialis Lubicensis». Denna katalog är av särskilt intresse för dansk och svensk bibliografi, ty här förtecknas utförligt de böcker på danska och svenska, som han förde på lager. Den andra katalogen, som trycktes år 1599 på Albrechts eget tryckeri, »in officina typographica Laurentij Alberti», och har till titel »Catalogus aliqvot librorum, apud Laurentium Alberti bibliopolam, Lubecæ ac Rostochij venalium», är nära dubbelt så stor (132 sidor i kvart). Här specificeras emellertid icke de danska och svenska böckerna utan anföras blott på följande sätt:

[1] Uti v. SEELEN, *Nachricht von dem Ursprung und Fortgang der Buchdruckerey in Lübeck* (1740), s. 85, 87—94, 96—97, beskrivas av L. Albrecht 1599 – 1606 förlagda eller utförda tryck.

[2] Min kollega dr F. Weber hade vänligheten att vid mitt besök i juni i år i stadsbiblioteket i Lübeck fästa min uppmärksamhet på dessa sällsynta kataloger.

S. 132. Mannigerley Danske og Swenske Bøger.
Postiller paa Epistler oc Euangelier Spangenbergii, Danske taal 4.
Psalmebøger Euangel. Catechis. Bønebøger, Historier etc.

I 1591 års katalog förtecknas de danska och svenska böckerna på följande sätt:

(S. 74—75.)

Bücher in Denischer Sprach

Psalmbuch, Euangelia, Catechismus, Passio, Zerstörung Jerusalem, Betbuch, in 12. zu Lübeck gedruckt.
Jesus Syrach vnd Tobiæ Buch, in 12, Lübeck.
Betbüchlein auff alle Sontage Viti Dietherich, in 12. zu Lübeck gedruckt.
Liffsens Kylde oder Brun des Lebens, mit leisten, zu Lübeck gedruckt.
Passional mit Gebeten, Lübeck gedruckt.
Hettens(!) lieden Bønebog mit Leisten, Lübeck gedruckt.
Nogle Merckelige Bøner, mit Leisten, Lübeck gedruckt.
En deylig Bønebog tilſammen dragne oc for Danſchede aff Pet. Tideman, mit Illuminirten Figuren, in 8.

Hiſtorien:
Die Siu viſe Meſtare, in 8. Roſtock anno 1591.
Vou König Apollonio, in 8.
Vnge drengis Spiel, in 8.
Blanceflor oc floris, in 8.
M. Elucidarius, Lübeck in 8.
Marcolphus vnd König Salomon, gedruckt zu Lübeck in 8.
Von König Laurin, Lübeck in 8.
Geiſeldis(!) in 8.
Von Peter Schmidt, in 8.
Til Vlenspiegel, in 8.
Paſſion Predigten Viti Theodori, in 8.
Fader vor vorklaret.
En liden Vandrebog M. hans Chriſtenſzøn, in 12. mit leiſten.
Handbog Chriſtlicher Bøner oc Geſänge Hans Chriſtenſon.
Der 51. Pſalm Sauonarole.
Nogle Bøner.
Vergis mein nicht.

(S. 76.)

Bücher in Schwedischer Sprach

Psalmbog mit Calendarium, Euangelia, Passio, Catechismus, in 8. zu Lübeck gedruckt.
Betbuch der alten Lehrer der Kirchen, forswensket aff Martino Helsingo, in 12. mit Leisten, Lübeck gedruckt.
En Bønebock, ther hela Catechismus Medh Christi pino oc Dod, korteligha vthe førfattat ar, Meth monga andra Nyttiga och Christliga Bøner oc Calendarium in 8. zu Rostock, anno 90. gedruckt, auch mit Illuminirten Figuren.

Beträffande de här uppräknade danska böckerna har kollega R. Paulli i Köpenhamn haft vänligheten att om dem lämna följande upplysningar: Salmebog, Jesus Syrach, Livsens Kilde, Passional, Hjertens liden Bønnebog, Nogle mærkelige Bønner, Tidemands Bønnebog, vilka uppgivas vara tryckta i Lübeck, äro alla kända i här före år 1591 tryckta upplagor. Veit Dieterichs bönbok på alla söndagar synes däremot vara okänd. Av »Historien»

kunna Syv Vise (tryckt i Rostock), Unge Drenges Spejl, Lucidarius (tryckt i Lübeck), Laurin (Lübeck), Griseldis och Peder Smed identifieras. I Danske Folkebøger (III, s. 203) omtalas en i Rostock tryckt upplaga av Appolonius, som endast är känd i ett defekt exemplar i Kungl. biblioteket i Stockholm, som bl. a. saknar titel och därmed årtalet. Paulli har daterat den till 1590-talet och om det är denna upplaga, som åsyftas i Albrechts katalog, måste den senast vara tryckt år 1591. Av Flores og Blanseflor äro blott de Ghemenska upplagorna 1504 och 1509 bevarade, men det finnes en notis om en försvunnen tredje upplaga, tryckt 1542 av Hans Vingaard. Någon i Lübeck tryckt dansk upplaga av Marcolfus är icke känd; man vet att den har funnits på danska omkring år 1540, men något tryck från 1500-talet har icke bevarats till vår tid. Detsamma gäller Uglspil, om vilken man blott vet, att den måste ha varit tryckt före 1571. Av de följande böckerna på listan äro Theodori Passionsprædikener, Fadervor, 51. Salme, Forgæt mig ikke, kända i upplagor, som Albrecht kan hava fört år 1591. Titeln Nogle Bønner är för lakonisk för att kunna med säkerhet identifieras. Återstår slutligen att nämna Hans Christensen Sthens två böcker. Haandbogen har hittills icke varit känd i någon upplaga äldre än Lübeck 1592. Av Vandrebogen äro alla upplagor från 1500-talet förkomna, men Brix[1] har ansett sig kunna datera första upplagan till år 1591. Nu visar Albrechts förteckning, att den förelegat tryckt senast detta år. Med hänsyn till de Sthenska psalmernas stora litterära värde äro dessa upplysningar om hans två böcker icke de minst intressanta.

De svenska böckerna äro endast tre, en psalmbok och två bönböcker. Av före år 1591 i Lübeck tryckta svenska psalmböcker äro endast två kända, den ena tryckt år 1586 av Johann Balhorn (enda kända något defekta exemplaret i Uppsala universitetsbibliotek), den andra av Asverus Kröger år 1589. Även av denna psalmbok är endast ett exemplar bevarat till vår tid, som nu finnes i stiftsbiblioteket i Linköping. Det har utförligt beskrivits av G. Rudbeck i denna tidskrift, årg. 1916, s. 162—65 (faks. av tit.-bladet s. 164); slutskriften lyder: »Tryckt i Lybeck aff Ahaſwero Kröger, genom Lorentz Albrectes Börgeres och Bockförares therſammeſtädz bekoſtning, hoos hwilken the och finnes til köps. M. D. LXXXIX».

Av de båda bönböckerna är den i Rostock år 1590 tryckta bekant i flera exemplar. Den har med orätt tillskrivits Petrus Johannis Gothus; i stället är den ett omtryck av de i Stockholm åren 1552 och 1553 utgivna bönböckerna, delvis med samma träsnittsstockar. Slutskriften har här följande lydelse: »Tryckt j Roſtock aff Stephan Möllman, genom Laurentz Albrectes

[1] Foreningen for Boghaandværks upplaga 1914, s. 15.

Borgares och Bockförares j Lübeck bekoſtning, hoos hwilcken the och finnes til köps. M. D. XC». I katalogen uppgives, att exemplar också finnas av denna bönbok »mit Illuminirten Figuren». Sådana exemplar med handkolorerade träsnitt finnas i den Rålambska samlingen i Kungl. biblioteket och i frih. Per Hiertas bibliotek på Främmestad. Att däremot en upplaga av den av Martinus Helsingius' försvenskade bönboken utkommit i Lübeck på Laurentz Albrechts förlag var hittills okänt.[1] I Kungl. bibliotekets samling svenska tryck före 1700 finnes emellertid ett defekt exemplar av en hittills obestämd upplaga av Helsingius' bönbok, i vilket bl. a. de tre första och det sista bladet saknas. Formatet är 12° och varje sida är omgiven med »Leisten» i metallsnitt, av vilka några nedtill hava en sköld med monogramet Æ, som hittills trotsat alla försök till tolkning.[2] Det är ytterst sannolikt, att här föreligger ett exemplar av den av Albrecht förlagda och i Lübeck tryckta Helsingius' bönbok. På Laurentz Albrechts förlag har senare, år 1594, utkommit ett omtryck av den hos Gutterwitz samma år i Stockholm tryckta psalmboken; den trycktes »aff Ahasweri Krögers Erffuinger genom Laurentz Albrectes Borgeres och Bockförares thersammestädz bekostning, hoos hwilken the och finnas till köps».

Fig. 1. Lorentz Albrechts förlagsmärke.

[1] Första upplagan utkom i Stockholm 1567, år 1591 trycktes ännu en i Stockholm (av Andr. Gutterwitz).

[2] Se bl. a. A. SJÖGREN, *Ur anteckningsboken*, XII. *Ett ramgarnityr från 1500-talet*. (*Nord. boktryckarekonst*, 1915, s. 10–15.) Ett blad ur ifrågavarande upplaga av Helsingii bönbok är här avbildat fig. 1. LIS JACOBSEN i den nya upplagan av P. Palladius' danska skrifter, II, s. 99, hänför monogrammet till Augustin Ferber i Rostock. L. NIELSEN, *Boghistoriske Studier* (1923), s. 43.

Under inventering i ärkestiftets kyrkoarkiv har landsarkivarien i Uppsala J. Sandström i Västra Ryds kyrka (Uppsala län) tillvaratagit ett exemplar av Then Swenska Kyrkeordningen 1571, som var bundet i ett gammalt pergamentband, bestående av ett blad av en latinsk postilla från 1100-talet. I bandet funnos dessutom några smärre fragment av två blad (bl. 27 o. 30 r. 7—13) på pergament av det i Stockholm omkring år 1487 tryckta Manuale Upsalense jämte en del handskriven makulatur, däribland några bokräkningar. Dessa hava välvilligt översänts till Kungl. biblioteket och i och för publicering ställts till mitt förfogande. Två av dessa räkningar äro undertecknade av Laurentz Albrecht, »Buchführer zu Lübeck», och synas förtjäna att i detta sammanhang offentliggöras såsom ett bidrag till den svenska bokhandelns historia. De båda räkningarna äro något skurna i högra margen; de torde härstamma från början av 1600-talet och förteckna huvudsakligen verk, varav upplagor utkommit under 1500-talets tre sista decennier.

I.

1	Beurhusius jn Euangelia Dominicales 8° vngebund.	....		
1	Compendium Herbrandi[1] 8° gebund.	1	ß	
1	Scholæ Rami 8° gebund. in 3 artes liberal.	2	ß	
1	Ethica Heilandi[2] 8° vngebund.		ß	...
1	Comediæ Frischlini 8° gebund.	1	ß	1...
1	Epist. Ciceronis 16to gebund. jn Roth pap.	0	ß	13 ?
1	Grammatica Frischlini[3] 8° vngebund.	0	ß	9 ?
2	Prælectiones Talæi[4] 8° gebund. in orat. Cic.	2	ß	1...
1	Colloquium Monpelgartense 4°[5] — gebund.	1	ß	1...
1	Strasburg Psalmbüchlein 12° gebund.	0	ß	1...
[1]	Anatomia Salomis(!) Alberti[6] 8° vngebund.		—	4...
1	Dresserus de Partibus Corporis humani[7] 7° vngebund.		—	2...
1	De sanitate Brichtii[8] 8° vngebund.	0	—	2..
1	Grammatica Rami 8° vngebund.		—	6...
		11	ß	9
		lübisch		

Laurentz Albrecht
Buchf. zu
Lübeck

[1] Jac. Heerbrand, Compendium theologiæ.
[2] Sam. Heilandus, Ethica Aristotelica.
[3] Nicod. Frischlin, Grammatica græca.
[4] Audom. Talæus, Prælectiones in Ciceronem.
[5] En uppl. tr. Tübingen 1587.
[6] Salomon Alberti, Anatomia. En uppl. tr. 1601.
[7] Math. Dresserus, De partibus humani corporis at animæ possentiis libri II.
[8] T. Bright, Hygiena et terapeutica s. Tractatus de sanitate tuenda medicinae. Upplagor finnas fr. 1588, 1598.

II.

Centuriæ Ecclesiasticæ Magdeburgenses In folio Complet gebunden.[1]		32 lüb.
Postilla Aegidij Hunnij jn folio auff Schreibpapir getruckt gebunden[2]	5 ß	8 ſ
Hunnius de persona Christi jn 8ᵛ editio 2da gebunden		12 ſ
Loci Communes Martyris fol. editio postrema gebunden	10 ß	gr...
Biblia hebraica Sanctis pagnini cum jnterlineari Jnterpretatione Latina Recenter a Benedicto Aria Montano edita cum Nouo Testamento et apocriphis libris Græcé et latiné Antwerpiæ exc. apud plantinum jn folio gebunden.[3]	18 ß	
Obiectiones Rezelij complet 8 partes jn Scheill gebunden	10 ß	...
Doctrinæ Jesuitarum Refutatæ a Doctiss. Viris Disputatæ ac editæ jn 5 tomos Rupellæ exc. gebunden	10 ß	...

Laurentz Albrecht
Buchführer jn
Lübeck

[1] Trol. Centuriae IV. Magdeburg. hist. eccles. Jena 1575. Fol.
[2] Postilla der Epistel. Frankf. 1589.
[3] c. interpr. lat. Xantis Pagnini. Antv. 1571, 1584.

Fig. 2. Lorentz Albrechts mindre förlagsmärke.

PRIVILEGIER FÖR ANTONITERHERRARNA LÜBECK OMKRING 1495

Av

ISAK COLLIJN, Stockholm

I SAMLINGSBANDET Q 14 i Johannes Matthiæs som en särskild avdelning av domkyrkobiblioteket i Strängnäs uppställda boksamling finnas tvänne hittills icke närmare beskrivna Lübecktryck, båda utgångna från Stephan Arndes' officin vid slutet av 1400-talet.[1] Det lilla kvartbandet är svårt eldskadat i den vådeld, som år 1864 anställde stor skada i Strängnäsbiblioteket, bl. a. är hela ryggen bortbränd och margerna svedda. Det innehåller utom de två Lübecktrycken, som varit bundna sist i bandet, ett exemplar av Jacobus Sprenger & Henricus Institoris, Malleus maleficarum, tryckt i Nürnberg av Anton Koberger 17 mars 1494 (Hain *9245).

Jag meddelar här först en bibliografisk beskrivning på de båda skrifterna.

Privilegier för Antonius-orden, lågt.
[Lübeck: Stephan Arndes, ca. 1495.] 4°.
8 bl. sign. a4. 30 r. Typer: 5, 10. Rubrik β.

1a tit.: Urigheide Gnade vñ Aflat || der woldeder medebrodere || vnde ſuſtere. des ordens ſunte Anthonij. vñ de gen || nē de de kerken vñ bedehuſer des ſuluē ordēs myt || andacht ſoken. vnde den armē geplagedē de in erē || hoſpitalē ligghen iarlick myt erē almiſſen to hulpe || kamen. Vth waraftigen bewerden apenbarlyken || ſcriftē vñ peweſliken bullē tohope ghesammelet. || *1b blankt. 2a sign.* a ij: Item de pawes Innocēcius de verde des namē || ... *6b:* Hir na volget de vrigheide || gnade vñ aflat der broder- || ſchop ſancti Anthonij beſunderliken. || ¶ Item de pawes alexander de verde des namēs || ... *8b:* ¶ Itē Sūma des afflates ... Maket verhundert vñ achtētich iar. vñ twe duſent || verhūdert daghe. vñ dar to vorgeuighe des ſouen || den deles erer vpghesetten bote. || ¶ Item de pawes Innocētius der achtete des na || mens im anderen iare ſynes pawesdomes als mē || ſchreff na criſti gebort. duſent verhūdert vñ ſoſvnd' || achtētich iare ... *r. 15:* len ſyner vorvederen ||

[1] De äro flyktigt anförda i Aminsons katalog, suppl., s. CXVIII o. CLIV.

Vrigheide Gnade vñ Aflat der woldeder medebrodere vnde sustere. des ordens sunte Anthonij. vñ de gen nē de de kerken vñ bedehuser des suluē ordēs myt andacht soken. vnde den armē geplagedē de in erē hospitalē ligghen iarlick myt erē almissen to hulpe kamen. Uth warafftigen bewerden apenbarlyken scriftē vñ pewesliken bullē tohope ghesammelet.

Fig. 1. Privilegier för Antonius-orden.
[Lübeck: Stephan Arndes, ca. 1495.] 4°. Tit.

Mandata penalia contra impedientes negocium S. Antonij.
[Lübeck: Stephan Arndes, ca. 1495.] 4°.
6 bl. sign. a³. 33—34 r. Typer: 5, 10. Rubrik β.

1ª tit.: Mandata penalia cōtra im ‖ pedientes vel non admitten ‖ tes negociū Sancti Anthonij. alieqꝫ exemptiones ‖ Libertates et Priuilegia eiusdē negocij. ac Nunci ‖ orum eius. Ex veris autenticis publicis Trāssum ‖ ptis Summarie collecte. ‖ *1ᵇ blankt. 2ª sign.* a ij: ¶ Item frēs sancti Anthonij habent ex auctoritate ‖ aplica ꝙ per vniuersum mūduꝫ pūt et debent colli- ‖ gere elemosynas christifideliū. pro sustētacōne pau ‖ perū et infirmorū. igne horribili seu īfernali plaga- ‖ torū in hospitalibus eorū degētiū ... *5ª r. 23:* Kalendas Marcij. Pōtificatus sui āno primo. *5ᵇ blankt. 6 saknas, blankt (?).*

Mandata penalia cōtra im pedientes vel non admitten tes negociū Sancti Anthonij. alieqꝫ exemptiones Libertates et Priuilegia eiusdē negocij. ac Nunci orum eius. Ex veris autenticis publicis Trāssum ptis Summarie collecte.

Fig. 2. Mandata penalia contra impedientes negocium S. Antonij.
[Lübeck: Stephan Arndes, ca. 1495.] 4°. Tit.

De båda skrifterna äro odaterade samt sakna uppgift om tryckort och tryckare. De äro emellertid båda tryckta med den kände Lübecktryckaren Stephan Arndes' typer 5 (text-) och 10 (rubriktyp), vilka första gången i större utsträckning användas i den stora lågtyska bibelupplagan av år 1494

och sedan några år framåt utgöra det huvudsakliga typmaterial, varmed hans böcker äro framställda. De båda nybestämda Arndestrycken torde därför kunna med tämligen stor säkerhet dateras till omkring år 1495.

Båda skrifterna röra *antoniterorden*, en kongregation reguljära korherrar under augustinerregeln, som år 1298 under påven Bonifacius VIII konstituerades ur ett ända sedan 1000-talet bestående samfund av lekbröder, som uppkommit i Frankrike och tagit till uppgift att vårda i den s. k. Antoniuselden insjuknade personer.[1] Denna sjukdom, en brännande hudsjukdom, som uppträdde epidemiskt först i Lothringen omkring år 1000 och sedan är känd i Europa till början av 1300-talet, har flera olika benämningar, ignis sacer, feu sacré, höllisches Feuer, även Antonius- eller Tönnies-Feuer, emedan den hel. Antonius eremiten ansågs kunna bota densamma. Antoniterna hade privilegium att bestrida den påvliga sjuktjänsten, och då påven befann sig på resor, åtföljdes han alltid av antoniterherrar.

Sedan år 1222 fanns ett antoniterhospital i Tempsin i Mecklenburg, som förestods av en praeceptor och vars medlemmar hade rätt att samla allmosor i de närbelägna biskopsstiften Lübeck, Ratzeburg, Havelberg och Camin. Denna rätt använde de till att låta svin, de s. k. Tönnies-Swine, löpa omkring på gatorna i Lübeck och söka föda. Dessa svin buro som igenkänningstecken en klocka i örat och hade det T-formade Antoniuskorset inbränt på fötterna.[2]

I Lübeck fanns även ett år 1436 stiftat Antonius-gille, St.-Antonius-Brüderschaft zur Burg, vilkets fundations- och statutböcker jämte andra för gillets historia viktiga handlingar förvaras i statsarkivet i Lübeck.[3] Med detta brödraskap ha dock de föreliggande skrifterna intet att göra, ty de utdrag ur privilegier, avlatsförmåner m. m. från tiden 1252 till 1486, som de innehålla, hänföra sig alla till antoniterorden, även om också uttrycket »broderschop sancti Anthonij» användes. Tvärtom synes Antonius-gillet efter en passage i dess statuter att döma ha stått i ett spänt förhållande till

---

[1] I Mandata penalia, fol. 2ª, anföres uttryckligt, att ordens medlemmar voro verksamma »pro sustentacione pauperum et infirmorum igne horribili seu infernali plagatorum in hospitalibus eorum degencium». — Se om antoniterna M. HEIMBUCHER, *Die Orden u. Kongregationen d. kathol. Kirche*, Bd 2 (1907), s. 38 f.

[2] K. F. WEHRMANN, *Tönnies Swine* (i: *Zeitschr. f. Lüb. Gesch. u. Altertumskunde*, III, s. 190—92).

[3] HANNA LINK, *Die Lübecker Antoniusbrüderschaft zur Burg* (i: *Zeitschr. f. Lüb. Gesch. u. Alt.-kunde*, Bd XX (1920), s. 222—69). — Statuterna avtryckta i *Lüb. Urk.-buch*, VII, s. 675—78.

Antoniusherrarna i Tempsin och mot dem åberopat dominikanernas på Burg beskydd.[1]

Det torde vara tämligen säkert, att de båda skrifterna tillkommit på beställning av de nordtyska antoniterherrarna. Några så tidigt tryckta privilegier för denna orden äro dessutom förut icke kända.

[1] »Vortmer, oft vns de heren van deme orden des guden heren sunte Anthonius disser vorscreuenen broderschop jergen in enteghen wolden wesen vnde vornichten disse broderschop, des hebben vns de heren, de vedere van der Borch, gelauet, oft disser vorschreuen broderschop jenich anval anqueme van sunte Anthonius orden, dat se vns dat vul vnde al benemen willen in geistlikeme rechte».

MISCELLANEA FRA PALÆOTYPSAMLINGEN I UNIVERSITETSBIBLIOTEKET I KRISTIANIA

Ved

LEIV AMUNDSEN, Kristiania

I.

Danske og norske tryk fra tiden för 1551

UNDER FORBEREDELSEN av sin »Dansk Bibliografi 1482—1550» (Kbh. 1919) besökte Dr. phil. Lauritz Nielsen ogsaa Universitetsbiblioteket i Kristiania, og man gik her ut fra at alle danske og norske tryk fra denne tid stod samlet i avdelingen Palæotyper. Men ifjor höst blev der paabegyndt en nöiagtig undersökelse av bibliotekets ældste böker, baade de egentlige inkunabler og de nordiske tryk fra för 1551, og det viste sig at en række av disse fra gammel tid av var blit staaende i sine fagavdelinger i bokmagazinene. De oplysninger om bibliotekets palæotypsamling, som findes i Lauritz Nielsens verk, kan derfor nu suppleres adskillig efter bibliotekets specialkatalog, og da man har detaljerte efterretninger om de eksemplarer som er bevart andensteds av de ældste danske og norske tryk, vil den her meddelte liste (opstillet efter Nielsens nummer) over ændringer og tilföielser til Lauritz Nielsens oplysninger være av interesse. Den medtar ogsaa tre tryk som biblioteket har erhvervet i det sidste aar.

10. 26 Artikler, bevilgede i Ribe. Kbh.: Hans Vingaard, 27. 5. 1542. 8°. Defekt. Fra kancelliraad Halvor Andersens samling.

15. Biblen paa Dansk. [»Christian III's Bibel».] Kbh.: Ludwig Dietz, 1550. 2°. 3 defekte ekspl., hvorav et kun mgl. to tomme bl.

52. Davids Salmer. Overs. af Frands Vormordsen. Rostock: Michaelis-Brödrene, 5. 9. 1528. 4°. Et komplet ekspl.

53. Davids Salmer. Overs. af Chr. Pedersen. Antwerpen: [Willem Vorsterman], 1531. 8°. 2 defekte ekspl.

55. Dionysius [Periegetes]: De situ orbis, in versione Rhemmii Fannii [Palæmonis]. Ed. Chr. Therkelsen Morsing. Antwerpen: Martin de Keyser, Jan. 1529. 8°. Kjöpt 1923, S. Wandels auktion i Kbh. nr. 439.

56. Dionysius [Periegetes]: De situ orbis, in versione Rhemmii Fannii [Palæmonis]. Ed. Chr. Therkelsen Morsing. Köln: Eucharius Cervicornus, Aug. 1530. 8°. Kjöpt 1923, S. Wandels auktion i Kbh. nr. 440. Sidste blad mgl., som i alle kjendte ekspl. (tomt?)

91. Casp. Huberinus. Om Guds grumme Straf og Vrede. Overs. af Ped. Tidemand. Magdeburg: Hans Walther, 1543. 8°. Defekt.

107. Jesus Sirach. [Overs. af Ped. Tidemand.] Magdeburg: Hans Walther, 1541. 8°. Defekt.

110. Kanutus, Episcopus Viburgensis: Expositiones circa leges Jutiæ. Ribe: Matthæus Brandis, 24. 5. 1504. 4°. 1 komplet ekspl. (Halvor Andersen.)

133. Sjællandske Lov etc. Kbh.: Gotfred af Ghemen, 24. 3. 1505. 4°. 2 ekspl., hvorav 1 defekt.

175. [Michael:] De creatione rerum. Kbh.: Poul Ræff, 1514. 4°. Defekt. (Helwerskov. — Klevenfeld: Museum Klev. s. 73, nr. 465.)

176. [Michael:] De vita hominis. Kbh.: Poul Ræff, 1514. 4°. Defekt. (Helwerskov. — Klevenfeld: Museum Klev. s. 73, nr. 465.)

177. Michael: Expositio super rosario beatæ Mariæ virginis. Kbh.: Poul Ræff, 6. 2. 1515. 4°. Defekt. (Helwerskov. — Klevenfeld: Museum Klev. s. 73, nr. 465.)

182. Missale Nidrosiense. Kbh.: Poul Ræff, 25. 5. 1519. 2°. 4 defekte ekspl.; i det ene mgl. dog kun det sidste (tomme?) bl., likesom i alle kjendte ekspl. Se Dipl. Norv. XII, nr. 664, 665, 579, 569. [Norsk] Hist. Tidsskr. [1. R.], IV, s. 493. Personalhist. Tidsskr. 2. R. I, s. 227—31. A. Erlandsen. Biogr. Efterretn. om Geistl. i Trondhj. St., s. 260 ff.

195. Ordinans for Kirketjenesten i Danmark og Norge. Kbh.: Hans Vingaard, 1542. 8°. 2 defekte ekspl., det ene erhvervet 1923 fra Kristiansands Katedralskoles bibliotek ved bytte.

196. Ordinatio ecclesiastica Daniæ et Norvegiæ. Kbh.: Hans Vingaard, 13. 12. 1537. 8. 2 defekte ekspl.; i det ene mgl. dog kun to bl. som har været tomme.

210. Chr. Pedersen: Lægebog. Malmö: [Joh. Hoochstraten], 23. 6. 1533. 4°. 2 defekte ekspl.

226. Register over Epistler og Evangelier. [Rostock: Michaelis-Bröd-drene, c. 1524.] 8°. 1 komplet ekspl.

239. Salomons Visdoms Bog. Overs. af Ped. Tidemand. Magdeburg: Hans Walther, 1541. 8°. 2 defekte ekspl.

240. Saxo: Historia Danica. [Udg. af Chr. Pedersen.] Paris: Josse Badius Ascensius, 15. 3. 1514. 2°. 7 ekspl., derav 1 defekt.

241. Saxo: Historia Danica. [Udg. af Joh. Oporinus.] Basel: Joh. Bebel, 1534. 2°. Luxdorphs ekspl.

243. Corn. Scepper: Christiani II. ad duas epistolas Frederici I. responsio. [Leipzig]: Melchior Lotter, 1524. 4°. Luxdorphs ekspl.

244. Corn. Scepper: Christiani II. ad Lubicensium articulos responsio. [Leipzig]: Melchior Lotter, 1524. 4°. Luxdorphs ekspl.

264. Hans Tausen: Svar til Poul Helgesen om Messen. Malmö: Oluf Ulricksön, 1. 7. 1531. 4°. Klevenfelds ekspl. (Museum Klev. s. 74, nr. 473.)

Universitetsbibliotekets samling av danske og norske tryk tæller nu, naar dubletter regnes med, 91 numre og staar ifölge eksemplarfortegnelserne hos Lauritz Nielsen i antal eksemplarer kun tilbake for det danske kgl. Biblioteks.

II.

»Litterära krigsbyten» m. m.

Vort Universitetsbibliotek fik sine förste palæotyper med grundstammen, der som bekjendt skyldes sjette Frederiks kongelige gavmildhet, idet han i 1811 skjænket det kgl. Biblioteks rike dubletsamling til det nyoprettede universitet i Kristiania. Denne dubletsamling hadde faat en stor og værdifuld tilvekst omkring aarhundredeskiftet, da saa mange herlige danske privatbiblioteker oplöstes og for en stor del indgik i det kgl. Bibliotek. Nu vet man at de danske boksamlere i det 18. aarhundrede hadde hjemfört adskillige av sine skatte fra den berygtede auktion i Stockholm nov.—dec. 1765, da biskop Jakob Serenius lot sælge talrike inkunabler og sjeldenheter fra Strängnäs' rike domkirkebibliotek.[1] Vi har her forklaringen paa at man ogsaa

[1] O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten*, II (1920), s. 445 ff. og I. Collijn i *NTBB*, 1922, s. 47.

i vort universitetsbibliotek stöter paa böker som engang har tilhört de böhmiske og mähriske biblioteker der blev plyndret under trediveaarskrigen. Rödkridttallene paa indsiden av bindene viser til Strängnäsauktionens katalognumre.

Fra mit arbeide med at bringe paa det rene vore palæotypers proveniens skal jeg meddele et par noticer om böker som har vandret denne vei.

Fra det berömte jesuiterkollegiums bibliotek i Olmütz stammer:

Alexander Anglicus: Destructorium vitiorum. Nürnberg: Anton Koberger, 20. 9. 1496. Fol. H C *652.

Coll. Olomuc. Soc. Iesu. Cath. inscript. 1604. li[t... tit.] Concionatores n.° 17. — Boken er senere indbundet i nyt bind, saa at nummeret (426) i auktionskatalogen ikke kan sees.

Gerson, Johannes: Opera. Inventarium & P. 1—2. Basel: Nicolaus Kessler, 12., 21. 3. 1489. Fol. H *7624.

Collegij Olomucen. Societ. IESV. Catalogo inscript9 Ao 1619. Lit. I. Titulo Theol. Num.° 170. — Strängnäskatalogen nr. 80. Fol.

Sermones tres de passione Christi. Strassburg: [Martin Flach,] 18. 10. 1490. 4°. Cop. 5777. (Slutn. H *1139.)

Collegij Olomuc. Societ. Iefu [ao 1603. Concionatores] ao. 1604 lit. G. tit. con[ciona]tores n. 6.

Boken har senere tilhört den danske boksamler C. F. Temler (1717—80). Jfr. Stockh. nr. 140, ogsaa kjöpt av Temler paa auktionen i 1765. Ombundet saa at auktionsnummeret (89) er forsvundet.

Fra det Dietrichstain-Nikolsburgske bibliotek:

Paludanus, Petrus: Sermones thesauri novi de tempore. Strassburg: [trykkeren av Vitas patrum], 1484. Fol. Cop. 5411.

Exlibris-merke som Collijn, Stockh., Taf. III: Ex Bibliotheca. Cardinalis & Principis à Dietrichstain. Bindet har faat ny indbinding i det kgl. Bibliotek i Kbh. (C 7), saa auktionsnummeret (162 el. 166) er borte.

Strängnäskatalogen nr. 253 fol. er:

Bartholomaeus Anglicus: De proprietatibus rerum. Strassburg: [trykkeren av Jordanus,] 14. 2. 1485. Fol. H *2506.

Boken synes, at dömme efter de stednavne som forekommer i nogen annalistiske optegnelser paa dens sidste blad, at stamme fra Mähren, muligens fra et av bibliotekene i Olmütz.

Etpar av vore inkunabler er forsynt med katalogtallet med rödkridt, men mangler nöiere proveniensmerker, saa at man ikke kan avgjöre hvorledes de er kommet til Strängnäs. Det er tilfælde med:

Gerson, Johannes: Opera. P. 3. Strassburg: Martin Flach, 11. 8. 1494. Fol. H *7625. Katalognr. 353 (men »Paris»).

Petrus Comestor: Historia scholastica. Strassburg: Johann Grüninger, 28. 8. 1483. Fol. H *5532. Katalognr. 229. Denne bok har engang tilhört den evangeliske prædikant Werner Helmichius, död 1608 i Amsterdam.

Skjönt hovedmassen av de böker som Strängnäsbispen lot komme under hammeren, stammet fra Nikolsburg, Prag og Olmütz, var der ikke faa blandt dem som hadde tilhört domkirkebiblioteket helt fra reformationstiden av. Ogsaa om dette har vi vidnesbyrd i vor palæotypsamling. Saaledes bærer et herlig eksemplar av

Bonifacius VIII: Liber sextus decretalium cum Clementinis. Venedig: Baptista de Tortis, 20. 12. 1496, 17. 11. 1497. Fol. H *3623. (Avvikende fra Collijn, Upps. 371.)

fölgende indskrift: Liber Domus Pacis Marie in Gripſzholm, og er altsaa kommet fra kartheuserklostret i Mariefred, hvis bibliotek der findes levninger av i Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås og Uppsala. Boken har katalognr. 306 fra auktionen.

Av de 9 eksemplarer som solgtes av Durandi Rationale, er ett havnet i vort universitetsbibliotek, nemlig:

Durandus, Gulielmus: Rationale divinorum officiorum. Nürnberg: Anton Koberger, 18. 4. 1480. Fol. H *6483.

Folianten har været katalognr. 364, og en av dens förste eiere har skrevet med kraftig haand paa förste side: »Rationale diuinorum / cuius possessor est Botuidus Strengnensis hunc autem librum emit ad [feilskrift for ab] Laurentio Jn Birckewijk pastore animarum Anno instaurationjs humani generis Supra sesquimillesimum quinquagesimo ⌘» Paa forsatsbladet staar: »Suno Iohannis». Det kan vel ikke være tvil om at vi her möter Botvid Suneson, den förste evangelisk-lutherske biskop i Strängnäs (1536–56 og 1561–62),[1] og kyrkoherden i Björkvik

[1] K. A. Hagström, *Strengnäs stifts herdaminne* I (1897), s. 51 flg.

Laurentius Johannis, som man för ikke har fundet omtalt tidligere end 1557.[1]

Adskillig flere böker fra Strängnäsauktionen end de her nævnte vil sikkerlig findes i vort biblioteks forskjellige fagavdelinger. Man vil her se andre av de böhmisk-mähriske biblioteker repræsentert, det Rosenbergske saaledes ved Isidorus: Originum libri XX, Basel 1577. Fol. Denne sak blir det forhaabentlig anledning til at komme tilbake til senere i dette tidsskrift.

[1] Ibid., II (1898), s. 233.

MISCELLANEA

Ett samlingsband danska lagar. För några år sedan förvärvades till Kungl. biblioteket ur den Wedbergska samlingen ett kvartband, innehållande följande danska lagsamlingar: 1. *Skaanske Lov*, tryckt i Köpenhamn av Gotfred af Ghemen, 5. 12. 1505 (Nielsen 134); 2. *Leges provinciales terræ Scaniæ* lat. redditæ per Andream Sunonis. Köpenhamn: Lorentz Benedicht 1590; 3. *Sjællandske Lov.* Mats Vingaards omtryck 1576 av den Ghemenska upplagan 1505; samt 4. biskop Knud i Viborg, *Expositiones circa leges Jutiæ,* tryckt i Ribe av Matthaeus Brandis 24. 5. 1504 (Nielsen 110; första, tredje och sista bladen saknas).

Samtliga dessa lagar finnas förut i Kungl. biblioteket, några till och med i flera exemplar, men bandets proveniens är märklig. Det är ett enkelt svart skinnband med två silverknäppen; på främre pärmen är ägarens namn tryckt: ·EVERT · WILTFANG· samt årtalet 1652. Dessutom finnes i bandets början ett särskilt dedikationsblad tryckt, som är av följande lydelse: Til en Wenlig oc Æwerlig || Aamindelse || Er denne Bog forærit || til Malmøes Raadstuffue || aff || Borgemester || EVERDT WILTFANG || 1652. Effvert Wilfang[1] var borgmästare i Malmö från år 1650, dömdes på grund av deltagande i den sammansvärjning i december 1658, som avsåg att tvinga Malmö stad och slott i danskarnas händer, till döden, men benådades på avrättsplatsen den 22 december 1659 och ådömdes höga böter, varefter han lämnade Malmö. I september år 1660 blev han borgmästare i Helsingör, men avled redan påföljande år genom en olyckshändelse. Av vilken anledning han år 1652 förärade Malmö rådstuga den här beskrivna lagsamlingen är lika litet bekant som de vägar, på vilka densamma sedan försvunnit därifrån.

I. C—n.

Ett Barnekowskt pärmexlibris. Den 14 april 1666 avled i en ålder av blott 39 år vice presidenten i Göta hovrätt Christian Barnekow till Vidtsköfle och Lillö. Han var ej någon särskilt märklig medlem av den gamla danska adel som genom frederna av 1658 och 1660 bytte fädernesland, men

[1] Se om honom A. U. ISBERG, *Bidrag till Malmö stads historia*, II a (Malmö 1897), s. 130—133.

Fig. 1.

hans karriär i Sverige visar både, hur de maktägande i landet förstodo att vinna sina nya undersåtar och hur lätt det på den tiden gick att ändra nationalitet. Vid Barnekows begravning i maj samma år i S:t Petri kyrka i Malmö höll kyrkoherden därstädes Niels Söffrensen en lång likpredikan, som strax efteråt trycktes i Köpenhamn. Det är bandet på ett exemplar av denna bok, som befinner sig i min ägo och synes förtjäna en kort beskrivning. Bandet är av svart karduan, vardera pärmen har en enkel ram av svartnat guld med blommor i hörnen och i mitten en vapensköld omgiven av en lagerkrans. Men sköldarna visa ej någon enskild persons vapen. De äro båda fyrdelade. Frampärmen har i första fältet Barnekow, i andra danska Brahe-vapnet (Barnekows farmoder), i tredje Oxe (hans farfars mor) och i fjärde Thott (hans farmorsmor). Bakpärmen i första fältet Bille (hans moder), i andra Parsberg (hans mormoder), i tredje Lindenow (hans morfars mor) och i fjärde Sehested (hans mormorsmor). Vi se således en dekoration, som ej gärna har kunnat användas som vanlig biblioteksparmstämpel, utan som har alla kriterier på att vara utfört först för det verk, som den nu pryder och vari Barnekows anor mycket riktigt noga uppräknas. Jag är också övertygad, att om den kan återfinnas annorstädes torde det vara på andra exemplar av samma likpredikan. Men som Barnekow vid sin död onekligen var svensk undersåte, förtjänar i alla fall bandet ett litet rum bland våra ganska lätt räknade vapenpärmstämplar från 1600-talet.

P. Hierta.

Fig. 2.

Nytt fynd av Dialogus creaturarum-fragment i Lübeck. I första årgången av denna tidskrift, s. 366—368, har jag beskrivit fyndet av två blad (1 o. 6) av Snells i Stockholm år 1483 tryckta Dialogus creaturarum, vilka sitta inklistrade vid främre pärmens insida av en i Stadtbibliothek i Lübeck befintlig latinsk handskrift från år 1471 med titel »Sermones multi et diuersi». Detta fynd ger i samband med andra omständigheter stöd åt antagandet, att Snell efter slutad verksamhet i Stockholm återvänt till Lübeck och hit medfört en del av sitt typografiska material, en annan del kvarstannade ju som bekant i Sverige såsom Uppsala domkapitels egendom. Jag har också i min i första häftet av innevarande årgång offentliggjorda undersökning av det nyfunna, med det gamla Uppsalamissalets missaltyp tryckta Remigiusfragmentet, anfört detta fynd som ett led i min beviskedja, att Remigiustrycket utförts i Stockholm. Jag är nu i tillfälle att lämna meddelande om ännu ett i Lübecks stadsbibliotek gjort fynd av fragment, antagligen hörande till samma exemplar av Dialogus 1483, varav delar förut blivit funna i detta bibliotek. Utom det i nämnda handskriftsband befintliga lägget ha nämligen också fragment av arket n ij förut blivit funna (se *NTBB,* 1914, s. 366), vilka säkerligen även blivit uttagna ur pärmarna till ett i Lübeck bundet inkunabelband, ehuru någon anteckning därom icke blivit gjord. Det nya fyndet har gjorts av min kollega i Lübeck dr F. Weber, som sedan någon tid sysslat med forskningar i stadsbibliotekets rika inkunabelavdelning och i dess stora samling fragment. Ur denna senare samling torde ännu månget viktigt bidrag till Lübecks äldsta tryckerihistoria vara att hämta, såsom bl. a. synes av dr Webers här nedan publicerade meddelande om förlagan till Arndes' lågtyska bibelupplaga av år 1494. Det nu gjorda Dialogusfyndet utgöres av fragment av bl. 15 (sign. a ij) och bl. 18, vilka suttit i pärmarna till ett samlingsband i kvart, innehållande elva inkunabler, varav den första är Matthaeus de Cracovia, Dialogus rationis et conscientiae, tryckt i Speyer av Konrad Hist (Hain *5807, Berlin 2071). Av övriga i detta band ingående skrifter kan nämnas ett exemplar av det sällsynta Arndes-trycket Tractatus de sacramento altaris 1493. Bandet är ett typiskt Lübeckband i brunt pressat skinn på träskivor; bland blindstämplarna märkes den i en dubbel cirkel inskrivna Johannes-örnen med en bok. Fragmentet av bl. 15, utgörande de 14 första raderna, satt i bakre pärmen; av bl. 18, som satt i främre pärmen och som var ituskuret i bladets längdriktning, är endast högra halvan bevarad. Över de båda fragmenten ha i senare tider tjocka vita blad blivit klistrade, så att fragmenten först vid dessas avlägsnande åter kommo i ljuset. Båda fragmenten äro liksom de förut funna rubricerade. Samma feltryck, såsom bl. 15^{v}, r. 1: *ſeuſus* och *liugue,* återfinnas i nu bevarade fullständiga exemplar av Dialogus creaturarum.

Isak Collijn.

Manuskriptet till Arndes' lågtyska bibel av år 1494. Stadsbiblioteket i Lübeck, som i övrigt är rikt på plattyska tryck, äger dock intet fullständigt exemplar av den av Heinrich Quentell i Köln omkring år 1480 tryckta lågtyska bibelupplagan,[1] vilken ju legat till grund för den senare i Lübeck år

de maasiam vnde mathathiam vnde eliphalu
vnde macemiam vnde obededom vnde Jehihel
doer wechters. vnde de sengers heman asaph
vnde ethan de sungē in metalen cymbalen. za
charias vnde ozihel vnde semiramoth vnde ia
hihel vnde ameliab vnde mapsias sungē in in
strumenten van tyen snaren de hemelicheit ga
des. Men mathathias vnde eliphalu vnde ma
cemias vnde obededon vnde iehihel vnde ozam
sungē in harpen vor een octaue* dat is in ene
me instrumente van acht seyden. Epinion*
dat is gade dem ouerwynre sy seuechtinge vn
victorie. Men chonemas een prince der leuitē
de vor was der propheden: vnde vor tho syn
gen soeten sanck. wente he was sere wys. vn
de barachias vnde helchane waren doerwech
ters der archen. men sebenias vnde Josaphat
vnde nathanael vnde amasay vnde zacherias
vnde bananyas vnde Eliezer de prester trum
pede mit den basunen vor de arche gades. vn
obededon vnde achias waren doer wechters
der archen. Hyrumme dauid vnde alle de ol

Fig. 1. Ur den lågtyska Kölnbibeln, Paralip. I, kap.

1494 av Steffen Arndes tryckta upplagan.[2] Däremot finnes i bibliotekets fragmentsamling ett antal makulaturblad av denna bibel, vilka redan i äldre tider lösgjorts ur pärmar till gamla Lübeckband. Då jag för någon tid sedan undersökte dessa blad, väcktes min uppmärksamhet av några av gammal hand skrivna anteckningar i margen på ett av dessa blad. Vid närmare undersökning befunnos dessa anteckningar utgöra *textförbättringar*, i det att vissa ord ersatts med andra, såsom *geklummen yn* till *steghen in, voerwerde* — *voerbund, destruert* — *vorstoret, vor* — *bi, sermonen* — *rede,* o. s. v. Men dessutom funnos även i texten gjorda bokstavsändringar, ett e eller o överskrivet

[1] HAIN *3142. VOULLIÈME, *Buchdruck Kölns* 257. *Stockh.* 198. *Upps.* 304.
[2] Se WALTHER, *Die deutsche Bibelüberzetzung des Mittelalters*, s. 672.

till a, vissa bokstäver utstrukna o. s. v., varigenom andra dialektala former eller annan ortografi erhållits. Dessa ändringar visa på en systematisk bearbetning av texten, och det låg då nära till hands att jämföra den så förbättrade texten (här Paralip. II: 34–35) med motsvarande ställe i Arndes' bibel. Det visade sig då, att samtliga handskrivna emendationer voro upptagna i denna redaktion och att det av mig påträffade, tyvärr mycket fragmentariska bladet således tillhört ett överarbetat exemplar av Quentells bibelupplaga, efter

vnde maaſiam vnde mathathiam vñ eliphalu vñ ma
ceniam vnde obededom. vnde iehihel dorwarers. vn
de de ſenghers heman aſaph vñ ethā de ſunghē vn ere
ne cymbalen. zacharias vnde ozihel vnde ſemiramoth
vnde iahihel vñ ameliab vnde mapſias ſunghen in in
ſtrumentē van teyn ſeyden de hemelichheyt gades. Mē
mathathias vnde elyphalu vñ macenias vnde obede
dom vñ iehihel vnde ozam ſunghen in harpen vor ene
octaue*‖ dat is in eneme inſtrumente van achte ſeydē‖
Epition*‖ dat is gade deme auerwynre ſy ſeghe vnde
victorie‖ Men chonenias een vorſte der leuiten de vor
was der prophecien*‖ der ghēnen de de profecien ſchol
den ſinghen‖ vnde vortoſinghen ſoten ſanck. wente he
was ſere wys. vnde barachyas vnde helchana weren
dorwechters der archen. men ſebenias vñ ioſaphat vn
de nathanael vnde amaſay vñ zacherias vnde bana
yas vnde elyezer de preſtere trumpettedē myt den baſ
ſunen vor der archen gades. vnde obededom vñ ahy
as weren doerwechters der archen. Hyrumme dauid

p. iiij.

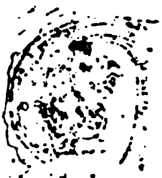
Fig. 2. Ur Arndes' lågtyska bibel 1494, Paralip. I, kap. 15.

vilket Arnd[illegible]t sin särskilt på grund av träsnittsillustrationerna med rätta så berömda upplaga. Senare har det lyckats mig att i ett Lübeckband finna ytterligare två blad, vilka hört till samma exemplar och som tillåta vidare slutsatser angående »manuskriptets» redigering. Dessa blad innehålla Paralip. I: 3–5, 15–17, och de här befintliga anteckningarna äro redigerade av samma hand, som korrigerat det förstnämnda fragmentet. Det visar sig av de nyfunna fragmenten, att ofta återkommande ord icke äro emenderade i förlagan och att vidare former och uttryck, som äro utmärkande för Kölndialekten, icke anmärkts, utan i den nya sättningen direkt överflyttats till Lübeckdialekt. Särskilt anmärkningsvärt är, att vissa på dessa blad i margen skrivna glossor ordagrant införts i Arndes' upplaga, vilket torde utgöra ett avgörande bevis för att vi här verkligen hava att göra med »manuskriptet» till Arndes' bibelupplaga. Jag kommer att på annat ställe utförligare behandla detta fynd. Här

meddelas avbildningar av ett på detta sätt redigerat stycke i Kölnbibeln samt till jämförelse samma stycke i Arndes' bibel (fol. x iij[a]). Anmärkas bör, att det till Kölnbibeln hörande bladet är skuret i högra kanten, så att en del av den tillskrivna texten gått förlorad. *F. Weber,* Lübeck.

Ett korrekturblad av Arndes' bibel 1494. I samband med dr Webers ovan givna meddelande om förlagan till Arndes' lågtyska bibel 1494, ett fynd som ur bokhistorisk synpunkt och särskilt för kännedomen om den tidens redigerings- och tryckarpraxis är av största vikt, vill jag här erinra

Dat xvii capit. secht wo ghod
den minschen ghescapen heft. vnde en ghemaket ene
ouersten aller creaturen.

[illegible] schop de[illegible] me[illegible]sche [illegible]
[illegible]he makede ene van der erden [illegible]
vnde na sinem bilde makede he ene [illegible] de
sele [illegible] heft he ene wedder. tho
der suluen ghekert [illegible] dat byl de eme to ghenende de
bekantnisse [illegible] vñ na eme suluen [illegible] he en mitdoghe
den [illegible] der [illegible] der minschlyken naturen [illegible]
tal der daghe vñ der tyd ghaff he e[illegible] leuende in de
me paradise [illegible] he ghaff en macht vā den dynghē
de vp der erden synt. De settede des mynschen [illegible]

Del av korrekturblad av Arndes' platttyska bibel 1494.

om det korrekturblad (fol. 139[a]) av samma bibel, som jag under forskningar i Uppsala universitetsbiblioteks rika paleotypsamling för en del år sedan framdrog ur pärmarna till ett inkunabelband[1] och på annat ställe beskrivit.[2] Korrekturet var avdraget på baksidan av en kalender på lågtyska (1 bl. 2°) för år 1493, likaledes tryckt i Lübeck av Stephan Arndes. På grund av dr Webers fynd har jag företagit en förnyad undersökning av detta blad och därvid kunnat konstatera, att de här vidtagna korrigeringarna verkställts av samma hand, som utfört omredigeringen av det exemplar av Kölnbibeln [1480], vilket tjänat som manuskript vid sättningen av Arndes' upplaga. En del av det korrigerade bladet (kol. 2 r. 6 – 18) meddelas här i faksimile.

I. Collijn.

[1] Angelus de Clavasio: Summa angelica de casibus conscientiae. Nürnberg: Anton Koberger, 28. 9. 1488. 2 . Lübeckband.

[2] *Drei neu aufgefundene nd. Einblattkalender der 15. Jahrh.* (1904), s. 20. (= *Skrifter utg. af K. Human. Vet.-Samf. i Uppsala,* IX. 1.) — *Ettbladstryck fr. XV. årh.,* Saml. I (1905), s. 27.

Brasks brev till invånarna i Linköpings stift. Danzig 1533. Ett av de sällsyntaste 1500-talstrycken på svenska torde det här avbildade brev vara, som biskop Hans Brask under sin landsflykt lät trycka och utskicka till inbyggarna i sitt forna stift med datum »Giffuit och screffuit j Danska stad. Aarom epther Gudz bÿrd. M. D. xxxiij. paa Sancti Michaelis dag» (29 sept. 1533). Det enda nu kända exemplaret finnes i Palmskiöldska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek, T. 25, s. 655. Brevet har flera gånger utgivits, så av Spegel,[1] v. Troil[2] och senast i Gustaf I:s registratur.[3] Det har också beskrivits av Rudbeck[4] under nr 204.

Brevet innehåller en uppmaning till alla dem, som bygga och bo i Linköpings biskopsdöme att förbliva i den rätta kristna tron och bevara gamla goda kristna sedvänjor och icke avvika härifrån på grund av främmande luthersk lärdom. Brask lovar också att snart återkomma till sitt stift och ytterligare undervisa i den rätta tron, slutligen försäkrar han, att han ej har någon del i Dalupproret. Under brevet är fäst Brasks sigill i rött lack, nu rätt skadat. I den nyss citerade daterigen har årtalet med bläck ändrats från M. D. xxviii till M. D. xxxiii, i det att den säkerligen feltryckta siffran v förvandlats till x. Likaså har en korrigering vidtagits vid ordet Jnsigle. Att Brask år 1533 befann sig i Danzig framgår dels av ett brev från Johann von Werder till Gustaf I, Danzig den 25 juli 1533,[5] som bl. a. handlar om Brask i Danzig, dels av ett till biskopen av Ermland Mauritius Ferber från Brask riktat brev daterat Danzig den 29 dec. 1533.[6]

Brevets typografiska ställning har hittills icke undersökts. Ehuru det ligger nära till hands att antaga Danzig som tryckort, är detta dock icke fallet. Den i det lilla trycket använda typen förekommer icke i Danzigtryck från denna tid, men är däremot identisk med en av boktryckaren i Rostock Ludwig Dietz' vanligaste brödstilar, nämligen den som nr 2 av Wiechmann[7] betecknade typ, vilken återfinnes i flera av Dietz åren 1523—37 utförda politiska skrifter.

Brevet torde emellertid icke heller vara tryckt i Rostock, där Brask veterligen icke hade några förbindelser, utan i Lübeck, där Dietz just åren

[1] H. Spegel, *Skriftel. bewis t. Sw. kyrkio-historien* (1716), s. 140. Spegel har avtryckt brevet »Ex MS Archivi Regni», som jag icke lyckats återfinna. I stället för det tryckta brevets tryckfel r. 3 senesch, r. 4 hoffua, r. 5 ther vtinnam har Spegels förlaga riktigt senest, hafwa, therutinnan, varjämte flera ortografiska och språkliga skiljaktigheter kunna påvisas.

[2] U v. Troil, *Skrifter o. handlr t. vplysn. i Sv. kyrko. o. reform.-hist.*, I (1790), s. 354 f. Efter det tryckta brevet.

[3] Del VIII, s. 419 f. Efter det tryckta brevet.

[4] G. Rudbeck, *Skrifter t. Sveriges hist. tryckta före år 1600* (1919), s. 39.

[5] *Kon. Gustaf I:s registratur*, VIII, s. 404 f.

[6] *Kyrkohist. årsskr*, 1912, s. 174 f.

[7] *Mecklenburgs altniedersächsische Literatur*, Th. 1 (1864), s. VIII och faks. 2. — Typen återfinnes t. ex. i Wiechmann, nr. XLIX o. CXVIII, där också samma anfang W som i brevet förekommer.

ÿ Hans mz gudz naad Biſcop i Linkøpingh Helſom eder alle oſſ alſkelige dandemen baadhe aan-
delige oc werdzleghe ſom bÿgge oc boo j wort Biſcopſdøme/ Kerlige oc ewerdelige med gudh Kere vener alle ſom eder vel
førtæncker at thaa vj ſeneſch perſonlige vorom ſtadde nær eder gaffwe vj eder til kenne om then retthe criſtelige troo och
gamble goda ſeduenier ſom fader oc førældre før eder hollit hoffua vtaff criſtendomſens begÿnnelſe Oc j teſlÿke in till then
ne dagh ath i ther vtinnam ſtadelige bliffue ſkulle oc ingelunde ther j fraa gaa j naagra motta Saa førmane vj edher
oc aa gudz vegna raadom oc biudom atj vtj ſamma troo oc godhe gamble criſtelige ſedher ſtadelige bliffuen intill døden/
Oc lather eder ingenſtædz vÿke ther j fraa mz noger fremende Lutherſche lærdom ſom criſtendöme mongeſtedz fordeirffuet
haffuer/ Om ſaa hende kunne at naager mañ ville honnom paa edher føra antighe med breff eller bøker eller med naa-
gra falſke Lutherſke predican/ ati then jngeledis anamme eller høren viid edhers ſiels ſaligheet ſom j velen vnvike gudz
ſtrenge hempd oc vredhe Oc teſliikes the plaagor ſom androm landom owergangne ære før ſamme Lutherſke lærdomſ ſkyll
med bloodſtørtinghe /braadødh oc hunger/ Som jemmerlige før øgen ær/ føør vtan then ewige førdømelſe ſom vtan
twiffuel ther med oc vill epther følia Ther føre kere wener varñ alle faſthe oc ſtadughe j edhers troo oc criſtendom then
j anamith haffue oc holler edhers criſtelige ſedher ſom fader oc forældre før edher Vÿ vele neſth gudz hielp ſnarlige gøre
ænde her paa vaar ærinde Oc komma till edher perſonlige oc ythermere vndervÿſa edher huar j edher maage epter rette ÿ
forſcreffne motta oc alle andre Helſt om the maange oſaninger oſſ ære paa førde at vj ſkulle haffua hulpt til thet obeſtād
j dalana var begÿnt med ord eller gerninger/eller oſſ giffuit till naagra Rÿkeſſens fienda/ Hwilket oſſ aldrÿg ſkal ower
bewÿſas med naagra ſannig/ vthan acthom leffua oc døø ſør een godh Swenſk oc criſten mañ ok epter vaare førmaage
vete eders oc wort fadernes rÿkis beſte Eder her mett ther alzmectiig gud befalende . Hwar vj kunne vethe alles eders
gode gagñ ok lonlige beſtand baade till liff oc ſiell gøre vj thet altiid gerne . Giffuit oc ſcreffuit j Danſka ſtad . Aarom
epther Gudz bÿrd. M. D. xxxiij. paa Sancti Michaelis dag. Vnder vort inſigle.

HANS BRASKS BREV TILL INVÅNARNA I LINKÖPINGS STIFT
Danzig 29 sept. 1533

1531—34 var verksam med tryckningen av den stora lutherska bibelöversättningen på plattyska, som utkom den 1 april 1534 i en praktfull foliovolym. Det är antagligen genom förmedling av Olaus Magnus, vilken denna tid vistades i Lübeck och härifrån begav sig till sin broder Johannes Magnus i Danzig, som Brask i Lübeck lät trycka detta sitt herdabrev.

I. Collijn.

Det saakaldte »Decameron-Fragment» fra 1550'erne. I Det kgl. Bibliotek i København findes fra gammel Tid et Fragment, bestaaende af 4 smaa, defekte Oktavblade, stammende fra Midten af det 16. Aarhundrede. Teksten, der indeholdes heri, er Brudstykker af tre paa Dansk oversatte Fortællinger, som alle er velkendte fra Boccaccios Decameron; som det skal vises i det følgende, er det imidlertid ikke fra en Udgave af nævnte Værk, at disse Blade stammer.

Naar det 16. Aarhundredes Typografi bragtes i Anvendelse paa Decameron, blev det en stor og anselig Bog. Til de ældre tyske Udgaver brugtes Folioformat, og dog blev de af ikke ringe Tykkelse; Udgaven fra Strassburg 1509 f. Eks. er saaledes paa 470 Sider. Et saa voluminøst Underholdningsværk har man dengang ikke kunnet tænke paa at udgive paa Dansk, og Tanken bliver endnu mere absurd, naar man betragter det typografiske Anlæg i Fragmentet. Man forestille sig hele Decameron sat op i dette lille Format, med en Skrift nærmest af Størrelse Mittel paa en Kolumnebredde af knap 15 Cicero og med kun 23 Linier paa Siden; det maatte jo blive adskillige Bind, hvis alle de 100 Noveller skulde trykkes paa den Maade.

Og naar man nu sammenligner det danske Fragment med Decameron, da ser man, at ganske vist staar man over for en virkelig Oversættelse af de tre Noveller, men Rækkefølgen, hvori de forekommer, er ikke Decamerons, idet de svarer henholdsvis til dette Værks 9. Dags 5. Novelle, 8. Dags 8. Novelle og 8. Dags 2. Novelle. Allerede herved maa ens Mistanke jo blive vakt, og enhver Tvivl bortvejres, naar man ser de tre Fortællinger optræde i ganske den samme Orden i en helt anden, velkendt Anekdotesamling, som man hidtil ikke har tænkt paa at sætte i Forbindelse med Fragmentet, nemlig *Michael Lindeners Rastbüchlein*, hvori de findes som Nr. 24, 25, 26.[1] At det er denne Bog, der her er oversat, bekræfter en Kollation af den gamle tyske (Arigo's) Decameron-Oversættelse med Rastbüchlein, idet den danske Tekst følger sidstnævnte i alle Afvigelser. Og samme Resultat giver en bibliografisk Undersøgelse af Fragmentet; de fire Blade er nemlig folieret 54, 55, 60, 61, de to førstnævnte desuden forsynet med Arksignaturen 𝔊, hvilket passer udmærket, da netop syv Ark (𝔄—𝔊) med den anvendte Sats vil kunne have rummet den forudgaaende, nu forsvundne Del af Bogens Tekst.

[1] Se *Michael Lindeners Rastbüchlein und Katzipori*, hrsg. von FRANZ LICHTENSTEIN (= *Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart*, Bd. 163, Tübingen 1883), S. 41—47; i Noterne S. 199 siges det fejlagtigt, at Kilden til Nr. 24 er Decameron 9,5 i Stedet for 9,8.

54.

faait aff den vnger Suend / lønlig vdaff hiertit sagde ved sig selff: Saa er ieg dog den eniste/som haff uer vognet/ och icke soffuit i denne Nat.

Huorledis tho Stalbrødre/laa hoss huer andens Hustru.

VDi en Stad (som kallis) Sena / vaare tho vnge Karle som vaare født aff ith gaat / Rigt och ærligt slect/ oc bode baade tho i samme By: Den ene kallis ved naffn / Spinellutzo / Den anden kallis Zeppa / och de vaare gode Naboer och Stalbrødre sammen/ Och Gud haffde huer ferdelis begaffuit met en smuck och deylig Quinde. Nu det begaff sig / som vel skeer tit/ ath Spinellutzo haffde stor kundskaff met Zeppa Hustru/

D

Bl. 54r af det s. k. »Decameron-Fragment», i Virkeligheden den ældste danske Udgave af M. Lindeners Rastbüchlein.

Det kan her tilføjes, at i fuldstændig Skikkelse vil Bogen have været paa omtrent halvandethundrede Sider.

Lindeners Rastbüchlein findes som bekendt i senere danske Udgaver under Titelen »Tidsfordriv. en skøn lystig Selskabsbog eller Hvilebog»; i disse Udgaver er adskillige af den tyske Originals Fortællinger udeladt, bl. a. netop de to første som Fragmentbladene indeholder Brudstykker af, hvorimod den tredie, »Huorledis en Prest laa hoss en Dannequinde som kallis Beltora», er medtaget, og det netop i nøjagtig samme Oversættelse. Allerede den ældste bevarede fuldstændige danske Udgave (uden Trykkeaar)[1] udviser dog nogle enkelte sproglige Rettelser, som fryntlig > venlig, siunge paa Seiler > lege paa Seyler.

Allerede tidligere er Fragmentet blevet bestemt af Lauritz Nielsen[2] som trykt i København af Hans Vingaard i Aarene mellem 1552 1559. Nu aabner der sig Mulighed for yderligere Afgrænsning af Tidspunktet. Den ældste tyske Udgave af Rastbüchlein er fra 1558 (uden Trykkested, Eksemplar i Preussische Staatsbibliothek, Berlin), og den danske editio princeps vil altsaa kunne sættes til 1558—59. At en populær Bog blev oversat til Dansk saa hurtigt efter sin Fremkomst i Tyskland, er ikke uden Sidestykke: den tyske Faustbuch udkom første Gang i Frankfurt a. M. 1587, og tryktes allerede Aaret efter af Mads Vingaard i København.

Det viser sig altsaa nu, at det Tidsrum, hvori Rastbüchlein i dansk Oversættelse har været populær Læsning her til Lands, paa det nærmeste er 225 Aar, idet den er genoptrykt endnu i 1783, og i disse Aarhundreder er den udkommet i mindst 9 Oplag, hvoraf de 5 er totalt forsvundne.

[1] Udgivet paany af Forening for Boghaandværk. Kbh. 1921.

[2] *NTBB*, Aarg. 3 (1916), S. 109; jvf. LAURITZ NIELSEN, *Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1550—1600* (Kbh. 1923), S. 121.

Naar Indholdet af dette Fragment ikke tidligere er blevet bestemt, da maa det dels skyldes, at Størstedelen af den Tekst, Fragmentet indeholder, som nævnt er udeladt i de senere danske Udgaver, dels det besynderlige Tilfælde, at der kun er bevaret Brudstykker af netop de tre Fortællinger, der er de eneste, Lindener har laant fra Decameron.

R. Paulli, København.

RECENSIONER

Norske litteraturhistorier.

Efterat Henrik Jægers Illustreret norsk litteraturhistorie fra 1890-årene forlengst er blitt grundig avlegs, startes der iår på engang to nye avlösere, ja det har endog gått rykter om en tredje. Den största utgives av de unge professorer Francis Bull og Fredrik Paasche på Aschehougs forlag og er planlagt i 5 bind. Herav skal Paasche skrive förste bind, den norske og islandske litteratur fra runediktningen til middelalderens utgang, og tredje bind, fra 1814 til Björnsons og Ibsens tid. Bull skildrer i annet bind litteraturen fra reformationen til 1814, og i fjerde og femte de norske klassikere og deres efterfölgere i det 20. århundred. Den annen litteraturhistorie utgives av Gyldendalske Bokhandel i Kristiania i to bind og skal skrives av forfatteren Kristian Elster alene.

Av alle tre forfattere foreligger nu förste hefte, og vi kan allerede av denne begynnelse slutte oss til begge arbeiders karakter. Kristian Elster d. y. er av utdannelse jurist og var inntil nylig embedsmann i centraladministrationen. Han hörer til en av de kunskapsrikeste norske forfattere, med sterke interesser for norsk historie og kultur. Både i sitt skjönlitterære forfatterskap og i sitt virke som bokanmelder har han vist inntrengende psykologisk forståelse og estetisk vurderingsevne. En sammenhengende skildring av den nyere norske litteratur fra hans hånd vil derfor utvilsomt bety en berikelse for alle litteraturvenner; derimot har han aldri gitt sig ut for litteraturforsker og vil for de tidligere tidsrum ikke kunne bli annet enn en gjenforteller.

Bull og Paasche har selv en stor del av æren for den nyrydning som er utfört i norsk litteraturhistorie siden Henrik Jægers dager. Begge er elever av Gerhard Gran, men begge er dypere nationalt preget. Sterkest i öinefallende hos Paasche, hvor emnet ofte kan löfte skildringen op til dikterisk flukt som bringer en til å minnes Sophus Bugges varme, dype stemme. Men også hos Bull, den mest »europeiske» av de to — for at benytte et misbrukt ord — föles gleden over å bryte ny jord i vår egen bokheim som en varm underström i den nökterne fremstilling. Dette stemningsgrunnlag vil naturligvis först og fremst glede forfatternes landsmenn, men jeg tror at det også vil vinde dem venner i nabolandene, da det intet har med hjemlig »skryt»

å gjøre. Tvertom vil man vist hos begge forfattere forgjeves lete efter et tendensiöst ord, et uttrykk av uvilje eller miskjendelse i omtalen av nabofolkenes innflydelse på vår nationale eller litterære skjebne. Betegnende er i dette stykke Paasches innledningsord om Islands stilling i den norröne litteratur og kanske allermest Bulls fremstilling av det danske litteratursprogs fremvekst i Norge, — et av de allermest ömtålige spörsmål i norsk sproghistorie. Det har i sin tid endog gitt anledning til appell til domstolenes avgjörelse!

Av de tre litteraturhistorikere er Francis Bull den som er mest efter en biblioteksmanns hjerte. I de förste hefter av vår kollega Carl S. Petersens danske litteraturhistorie fikk vi et sterkt inntrykk av hvad selve bokhistorien kan gi av bidrag til litteraturhistorien og i Lauritz Nielsens nylig utkomne doktoravhandling er der gjort ennu et skridt videre, ved å före litteraturhistorien helt ned til en materiell typografisk grunnvoll, som ikke er å forakte for de mörke århundreder hvor litterære kilder svikter.

Francis Bull har selv som tillegg til sine litteraturhistoriske evner netop meget av det beste hos biblioteksmannen: utstrakt bokkjennskap, umiddelbar kjærlighet til bökerne selv, evne til å få de gamle skrifter selv til å tale, til å få alle de tusen spredte småoplysninger til å gi sitt bidrag til helhetsbilledet. Hans avsnitt om boktrykkerkunstens förste anvendelse i norsk litteraturs tjeneste og om de eldste bokhandelsforhold i landet i förste hefte er gode eksempler på dette. Helt selvstendig trær denne egenskap frem i hans studier over norsk andshistorie i det 18. århundred »Fra Holberg til Nordal Brun», Kra. 1917, hvor han for å finne de litterære strömninger i tiden ikke har kviet sig for i et tillegg å lage statistikk over bökerne i henved hundred trykte auktionskataloger og halvhundred dödsboer. Vi biblioteksmenn har derfor håb om å höste rent faglig berikelse fra hans og Paasches nye litteraturhistorie, hvis billedstoff også bærer preg av Bulls evne til at dra frem ukjent materiale fra biblioteker og samlinger.

Om selve bokutstyret er det ikke meget godt å si for nogen av verkerne. I Aschehougs har Fröydis Haavardsholm ödelagt det utmerkede farvespill mellem det beksvarte trykk og de valmuröde dekorationer på det varmgule omslag ved nogen helt ubeherskede bokstaver og et ornament med en knelende, envinget, jödisk utseende yngling med fabelaktig usymmetriske lemmer. Typerne oplyses å være anskaffet specielt for verket og består av en storbuet, men tynd engelsk mediæval, som gjör siderne grå og kraftlöse. Gyldendals utstyr av Elsters verk viser ingen fremgang fra omslaget til dets danske litteraturhistorie. Trykket er dog ganske sort og kraftig, men billedopslagene ikke samstemt, og selve billedutvalget fullstendig kritiklöst; en stor del er manuskriptfacsimiler fra Kålunds paleografiske atlas, som hverken forf. eller billedredaktör synes å ha forstått, enn sige kunnet utnytte.

Hvor vi trenger en ny Bodoni som atter kan skape et rent og klassisk bokutstyr.

W. Munthe.

Svensk historisk bibliografi 1901—1920. Systematisk förteckning över skrifter och uppsatser, som röra Sveriges historia, utkomna från och med 1901 till och med 1920. Av KRISTIAN SETTERWALL. Uppsala, Appelbergs boktryckeri 1923. 8°. XI, 835 s. (Skrifter utg. av Svenska historiska föreningen, 3.)

När första delen av Warmholtz' bibliografiska mästerverk efter avslutad tryckning på hösten 1782 förevisades i Kanslikollegium, förklarade kollegiets medlemmar däröver »sitt synnerliga nöje». Arbetet vore, heter det i protokollet, »hedrande för nationen och gagnande för in- och utrikes lärde samt ganska nyttigt så för högre som lägre tjänstemän, äfven som det vittnar om författarens utmärkta kunskap och bemödande att tjena det allmänna». Denna, den dåtida högsta kulturvårdande myndighetens uppskattande värdesättning av Warmholtz' betydelsefulla verksamhet synes mig väl kunna tillämpas på Kristian Setterwall, som fortsatt det lärda hovrådets historiskt-bibliografiska gärning. I över 30 år har Setterwall genom sina bibliografier nitiskt, oförtrutet och osjälviskt tjänat det allmänna, enkannerligen den svenska historiska vetenskapen. Forskare i vårt lands hävder, alla historiskt intresserade, »högre och lägre ämbetsmän», särskilt de som arbeta i bibliotek och arkiv, stå till honom i den största tacksamhetsskuld för hans bibliografiska insatser, genom vilka deras eget arbete på historiens fält i väsentlig grad underlättas och befrämjas. Vad Setterwall under dessa år i hängivet och uppoffrande samlarnit uträttat, utgör också ett synnerligen betydelsefullt tillskott i vår bibliografiska litteratur.

Redan 1876 offentliggjorde Carl Silfverstolpe i Historiskt Bibliotek för första gången en förteckning över de under föregående år utkomna arbeten rörande Sveriges historia. Av de numera så vanliga vetenskapliga årsbibliografierna är också bland de humanistiska facken den historiska äldst; några av de naturvetenskapliga gå däremot åtskilliga år längre tillbaka i tiden. Sitt uppslag fullföljde Silfverstolpe själv till och med 1889, varefter uppdraget övertogs av Setterwall, som sedan dess samlat, förtecknat och i systematiskt ordnade översikter i Historisk Tidskrift publicerat bibliografier över den för varje år rikare flödande historiska litteraturen. Här behöver icke särskilt betonas eller närmare framhävas den stora och ovärderliga nytta, som forskaren har av dessa årsbibliografier, vilka möjliggöra en snabb orientering i de allra nyaste arbetena av vikt för vår historia. En av dessa översikters största förtjänster synes emellertid anmälaren ligga däri, att bibliografierna så tidigt komma den intresserade tillhanda. Redan i mars eller april året efter det, som dessa redogörelser omfatta, har historikern det oumbärliga hjälpmedlet i sin hand. Med ett så snabbt utgivningssätt kan man rimligtvis icke sätta fordringarna på fullständighet alltför höga. Kravet härpå får stå tillbaka för önskan att så snart som möjligt se bibliografierna tryckta. Att de svenska bibliografierna just härutinnan äga ett stort företräde, visar sig vid en jämförelse med grannländernas liknande publikationer. Så utkom t. ex. dansk historisk bibliografi för 1918 långt fram på året 1921; den motsvarande norska för 1919 offentliggjordes först på hösten 1923.

Av årsbibliografierna för tiden 1875—1900 gjorde Setterwall en utmärkt och synnerligen uppskattad samarbetning, som 1907 utkom av trycket under titeln »Svensk historisk bibliografi 1875—1900». Redan i år följde dess fortsättning, som når fram t. o. m. 1920. Den omfattar utom registret 705 trycksidor och 8,244 nummer; till omfånget är den nära nog dubbelt så stor som sin närmaste föregångare. Under de närmast förflutna tvenne decennierna har den historiska litteraturen, som de anförda siffrorna visa, ökats alldeles oerhört i jämförelse med de 25 föregående åren. Denna betydliga tillväxt har naturligtvis också krävt ett avsevärt mycket större arbete från bibliografens sida, vare sig det gällt att taga reda på de många bidragen eller med minutiös noggrannhet kopiera deras titlar, räkna sidotalet och bestämma deras plats i systemet. Att överblicka, i detalj bemästra och riktigt systematisera ett så kolossalt material ställer också vittgående krav på dens förmåga, omdöme och kunskap, som skall ordna det hela till en i allo användbar och tillförlitlig bibliografi, uppbyggd efter moderna principer.

Endast på grundval av en konsekvent genomförd detaljgranskning av »Svensk historisk bibliografi 1901—1920» skulle man kunna fota en fullt riktig och uttömmande värdesättning av Setterwalls senaste prestation. Men även utan en dylik — och att företaga en sådan vore ju nästan att göra om hela Setterwalls arbete — kan man med fullt fog påstå, att hans bibliografi är synnerligen välkommen och värd allt erkännande. Om det oaktat här nedan några erinringar och önskemål framföras, inkonsekvenser, onöjaktigheter och felaktigheter påvisas, förringa dessa anmärkningar i mycket ringa grad värdet av det utförda arbetet. Var och en som sysslat med bibliografisk samlarverksamhet, vet nämligen fuller väl, att förbiseenden och fel icke kunna undvikas eller åtminstone äro mycket svåra att undgå. Om också Setterwalls bibliografi varit mycket mindre förtjänstfull än den är, skulle historikern ändock icke velat vara den förutan. För forskaren är den en oumbärlig Ariadnetråd, som han nödvändigt behöver för att leta sig fram i den historiska produktionen och dess stundom vilseförande irrgångar. Måhända kunna de erinringar, som måste göras och som alls icke framkallats av någon kritisk sabotagelusta, tjäna som ett memento för den flitige bibliografen i hans fortsatta verksamhet.

Uppställningen i Svensk historisk bibliografi 1901—20 är så gott som alldeles identisk med det schema, som Setterwall uppgjort för den äldre bibliografien. Enligt anmälarens uppfattning borde dock det avsevärt utökade stoffet hava framtvungit en i vissa avseenden ändrad disposition samt en mera detaljerad uppdelning under särskilda rubriker, framför allt på vissa nu svåröverskådliga underavdelningar inom den politiska historien. Den mycket omfattande Karl XII:s-avdelningen skulle t. ex. med stor lätthet kunnat uppdelas i mindre grupper, varigenom påtagliga fördelar vunnits. Den även nu tillämpade skillnaden inom den rent politiska historien mellan »urkundssamlingar» och »författare», stundom kallad »särskilda skrifter», synes anmälaren mindre lyckad. Otvivelaktigt skulle det hava varit betyd-

ligt bättre att helt enkelt använda den allmänt vedertagna och i historiska källförteckningar ständigt brukade uppdelningen i urkunder och bearbetningar. Enstaka urkunder, ja, även mängder av urkundssamlingar, återfinnas nu bland författare, där de placerats i den kronologiska ordningen på det år, då urkunden tager sin början. Att en sådan anordning i mycket hög grad försvårar uppsökandet av en viss urkund, torde icke kunna bestridas. Genom den av Setterwall långt ifrån konsekvent genomförda skillnaden mellan urkundssamlingar och urkunder, får man av bibliografien icke någon som helst föreställning om, vilka nya källor under de gångna 20 åren publicerats till ett visst tidsskedes historia, såvida man ej vill gå igenom hela den dithörande avdelningen. Begreppet urkundssamlingar tolkas också något egendomligt. Varför Peder Galts depescher (nr 885) förts till samlingar men residenten Tungels efterlämnade papper (nr 1239) eller Briefe und Akten zur Geschichte Wallensteins (nr 1215) till särskilda skrifter, är icke gott att veta. Anmälaren kan för sin del med bästa vilja i världen icke upptäcka någon väsensskillnad mellan de båda tyska aktsamlingarna, nr 1749 bland urkundsamlingar och nr 1894 bland särskilda skrifter, eller mellan Peter den stores brev (nr 1747 bl. urkundssamlingar) och Samuel Barks brev till Hermelin (nr 1870 bl. särskilda skrifter). Dessa exempel skulle kunna mångfaldigas.

I fråga om urkunderna i bibliografien finner man också, att en viss ojämnhet gjort sig gällande vid deras bibliografiska förtecknande. Några äro katalogiserade med författarnamnet ställt framför titeln och tryckt med fetstil (t. ex. nr 886 och följ., 1877 och följ.), andra i den form som titeln har på titelbladet (t. ex. nr 1870, 2112, 2113, 3972). Stundom har en handling eller ett brev, som av editoren försetts med en inledning eller kommentarier, registrerats på utgivaren, en annan gång på upphovsmannen till urkunden. I allmänhet spela väl dylika inadvertenser mycken liten roll men kunna understundom medföra vissa olägenheter. G. M. Armfelt, Aperçu de la situation actuelle de la Finlande (nr 7559), meddelad av Danielson-Kalmari med några få inledande ord på finska, är registrerad på Armfelt, men dennes brev till Sandels (nr 7647), behandlande samma ämne, är satt på utgivaren Schauman, som försett brevet med titeln G. M. Armfelt om Finlands ställning 1810. I detta fall komma de båda aktstyckena, som härröra från samma person, långt ifrån varandra, under det att de bort stå bredvid varandra. Registret har heller icke någon hänvisning från Armfelt till Schauman.

En bibliografis nytta beror ganska mycket på den grad av fullständighet, som den har. Att vid mera komplicerade uppgifter såsom den föreliggande nå en absolut fullständighet är ett mål, som varje bibliograf med någon erfarenhet snart får se försvinna i ett hägrande fjärran. Men även med denna allmänna reservation måste det dock erkännas, att Setterwalls historiska bibliografi skulle kunnat ganska avsevärt kompletteras, om författaren ägnat ett ännu större arbete åt att genomgå utkomna bibliografier,

svenska såväl som utländska, och andra arbeten, i vilka upplysningar om skrifter rörande svensk historia kunnat vinnas. Särskilt gäller detta en del fack, som visserligen i en historisk bibliografi kunna och även av Setterwall hava betraktats såsom mera periferiska, t. ex. biografi, topografi, person- och kulturhistoria. Beträffande i Sverige tryckta arbeten och uppsatser inom den egentliga historiens område torde knappast några mera väsentliga erinringar vara att göra. Anmälaren har för kontrollens skull på måfå utvalt och genomgått följande bibliografier: Årskatalog för svenska bokhandeln för 1917, Svensk litteraturhistorisk bibliografi för 1912 samt Katalog över den svenska litteraturen i Finland 1901—1905. Ur dessa har jag antecknat mer än ett 30-tal arbeten och uppsatser, som icke finnas i Setterwalls bibliografi. Att uppräkna dem skulle taga utrymmet för mycket i anspråk. Som exempel nämner jag blott: H. Fröding, Göteborgs donatorer från äldre tid intill våra dagar; N. Herlitz, Karolinerna som författare; O. Montelius, Minnen från forntiden, ordnade och beskrivna; S. Clason, En ny hypotes om jätten Finn; J. Ahrenberg, Den Viborgska adeln, dess institution, dess riddarhus och dess upplösning; M. Rosendal, Den finska pietismens historia (den finska editionen är upptagen men ej den av Lilius gjorda översättningen). Möjligen har Setterwall sett alla dessa arbeten men av en eller anledning icke ansett sig böra medtaga dem. Gent emot ett sådant antagande kan emellertid med rätta invändas, att det hade varit bättre att nyttja bortvalsprincipen i fråga om andra, i bibliografien förtecknade obetydliga och påtagligt mycket populära skrifter än mot dessa, då andra arbeten av alldeles likartad beskaffenhet återfinnas i bibliografien.

Vända vi oss åter till arbeten och uppsatser på främmande språk, vilka äro av vikt för vår historia, är det varjom och enom känt, vilket systematiskt och mödosamt sökande det erfordras för att uppleta dessa skrifter, som ofta publiceras i svåråtkomliga tidskrifter. Man måste ovillkorligen skänka sin beundran åt Setterwall för det betydliga antalet utländska bidrag till svensk historieforskning, som han lyckats införliva med sin bibliografi. Men å andra sidan är det obestridligt, att materialet med lätthet skulle kunnat suppleras ur lättillgängliga bibliografiska hjälpmedel. Anmälaren har även i detta fall gjort stickprov förmedelst en årgång av de danska, norska och tyska tidskriftsindexerna, Karl Georg's Schlagwort-Katalog 1903—07 samt några franska och italienska bokförteckningar. Ur listan på arbeten och uppsatser, som ej återfinnas i Setterwalls bibliografi, måste jag nöja mig med att anföra följande såsom exempel: J. K. Bergwitz, Forudsetningerne for Sveriges stormaktstilling i det 17 aarhundrede; E. Möllerstedt, Karl XII:s minnet; W. Dove, Schwedishe Münz- und Bankpolitik 1738—64; E. Wangerin, Das Gustav-Adolphs Lied von 1633; A. Dufour, La reine de Suède à Esonnes en 1656; C. Bildt, Les médailles romaines de Christine de Suède.

I en bibliografi av en sådan omfattning som Setterwalls kunna onöjaktigheter vid titlarnas kopiering och fel vid uppgifternas angivande svår-

ligen undvikas. Hur noggrann bibliografen än är och vilka kontrollåtgärder han än vidtager, slinka likväl felaktigheter in, mången gång utan någon rimlig förklaringsgrund. Det innebär icke något misstänkliggörande av Setterwalls bibliografi, som innehölle den en större felprocent än vanligt är, då jag påpekar, att Sechers redogörelse för upptäckten och förvärvet av Kristian II:s arkiv (nr 110) är tryckt i Meddelelser fra det danske *Rigs*arkiv, icke *Krigs*arkiv. Auléns avhandling för docentur (nr 7140) behandlar Reuterdahls *teologiska* åskådning, icke hans *historiska* åskådning; under sådana omständigheter kan arbetet knappast försvara sin plats i en historisk bibliografi, icke ens på facket kyrkohistoria. Det under nr 1770 anförda arbetet Charles the twelfth är icke författat av C. Gustafson Klingspor, utan härrör, som framgår av många omständigheter, från John A. Gade; han är den verklige författaren, fastän han på titelbladet anger sig hava översatt en gammal karolins krönika. I företalet uppgives visserligen överste Klingspor vara född 1665 och hava dött 1742, men han har likväl aldrig existerat. Även om han levat och deltagit i Karl XII:s fälttåg, kan han omöjligen börja sin skildring av det stora nordiska kriget med ett citat ur Runebergs »Fänrik Stål».

Som redan framhållits, utgör grundstommen till Svensk historisk bibliografi 1901—20 de i Historisk Tidskrift publicerade årsbibliografierna. Vid förtecknandet av det i dessa ingående materialet har Setterwall icke alltid kunnat följa samma och fullt ensartade principer. De synpunkter han anlagt hava under årens lopp något växlat, men de inkonsekvenser, som därav uppkommit, märkas knappast i de årliga bibliografierna och spela där ingen som helst roll. Uti samarbetningen däremot framträda ojämnheterna tydligare och inverka störande på det goda helhetsintrycket. Önskvärdt hade därför varit, att ytterligare omsorg ägnats åt slutredigeringen av bibliografien, varigenom dessa inadvertenser borteliminerats eller åtminstone minskats. När de i Kuylenstierna, Kring Karl XII (nr 1773), ingående uppsatserna specificerats på sex rader, väntar man också att finna innehållet angivet i det strax bredvid upptagna likartade arbetet Quennerstedt, Ur Carl XII:s levnad (nr 1789). Här hade ett dylikt förfarande varit desto mera på sin plats, då så gott som alla bidragen i detta senare arbete varit offentliggjorda i tidningar efter år 1900, varom uppgift kunnat erhållas i en för några år sedan tryckt Karl XII:s-bibliografi. Om innehållet i En bok om Östergötland (nr 6232) får man ingenting veta, medan däremot alla eller de flesta bidragen i En bok om Värmland (nr 6000) äro särskilt förtecknade i en anmärkning. För historikern skulle det vara synnerligen viktigt att genom bibliografien lätt få veta, vilka källor till vår historia rymmas inom den kollektiva titeln Anteckningar från sextonde seklet, utg. av J. A. Almquist i 20:de delen av Historiska Handlingar (nr 657). Men därom får man ingen upplysning. Här borde åtminstone i en anmärkning angivits, vad dessa anteckningar innehålla. Så har förfarits med en likartad publikation Handlingar rörande riksdagarna 1809—15, utg. av Brusewitz (nr 2855).

Nog borde man väl också i en historisk bibliografi för åren 1901—20 och i det därtill hörande registret erhålla uppgift om att Olaus Petri Svenska krönika under dessa år utkommit i en ny edition. Visserligen äro den store reformatorns samlade skrifter upptagna under nr 7403, men där eller annorstädes nämnes icke ett ord om krönikan, ej heller i vilken del av skrifterna man skall söka den. Och dock utkom den 1917 i en separatupplaga, redigerad av J. Sahlgren, varom årskatalogen för svenska bokhandeln ger upplysning. Jämför med denna knapphet i uppgifterna den utförlighet, varmed de i Tidens Tegns Lördagsavis publicerade breven från Karl XIV Johan till statsrådet Jonas Collett behandlats (nr 2856). Förteckningen över innehållet i dessa brev tar icke mindre än 15 rader i anspråk. Några av de ovan anförda inkonsekvenserna hava mindre betydelse; andra åter medföra verkliga olägenheter vid bibliografiens användning.

Under nr 5174 äro upptagna Svenska bygder i äldre beskrivningar utg. av J. Sahlgren. Vid förtecknandet av de i detta serieverk ingående arbetena hava trenne olika metoder kommit till användning. Med Samuel Ödmanns Hågkomster från hembygden har riktigt förfarits, i det att denna bok registrerats som enskilt arbete på avdelningen Kulturhistoria med hänvisning från huvudserien till facknumret. De i serien ingående Sockenbeskrivningar från Frosta härad, äro upptagna med sidotal och tryckår såväl under nr 5174 som på sin ortalfabetiska plats i avdelningen Skåne. De båda övriga arbetena däremot: G. Hedin, Beskrifning öfver Kräklinge socken och H. Hederström, Näsby socken i Östergötland, väntar man sig också att finna på sin givna plats inom resp. avdelningar Närike och Östergötland. De äro dock endast förtecknade såsom delar av huvudserien på facket »hela Sverige eller större delar däraf». Någon bestämd princip för registrering på specialfacken av de i ett serie- eller samlingsverk ingående delarna eller uppsatserna kan anmälaren för sin del icke utleta. Bland de många undersökta fallen nämner jag blott exempelvis En bok om Värmland (nr 6000) och de däri intagna likartade bidragen E. Nygren, Värmlands fornminnen och H. Kjellin, Kyrkliga minnesmärken i Värmland. Det senare återfinnes även på avdelningen kyrkohistoria (nr 7311), under det att det förra icke förtecknats på något specialfack. I Flodströms arbete Sverges folk (nr 5178; observera att förf. i inledningen motiverar, varför han använder formen Sverge) ingå även några uppsatser av andra författare. Av dessa bidrag har endast speciellt registrerats C. G. Bergman, Rättsutvecklingen i Sverge (nr 4837), medan von Friesens uppsats Skriften uteslutits. Denna senare är visserligen till omfånget obetydlig i jämförelse med Bergmans men av synnerlig vikt, ty den är den enda vetenskapliga analys av den svenska skriftens och skriftformens utveckling som ännu finns.

Vid registrets uppgörande hava också de i ett samlingsverk ingående uppsatserna, för så vitt de äro förtecknade under samlingsverkets nummer och icke registrerats på sina fack, blivit synnerligen missgynnade. Setterwall har därvid enligt anmälarens mening följt en alldeles oriktig princip.

Jag väljer som ett belysande exempel Hälsingborgs stads minnesskrift (nr 5598). Detta arbete innehåller uppsatser till stadens historia av O. Malmström, G. Schlyter, O. Trapp och Y. v. Schmidten. I registret under Malmströms namn återfinnes icke titeln på den i minneskriften ingående uppsatsen utan i stället själva minnesskriftens titel. Samma är förhållandet med Trapps bidrag. För Schlyter, som är författare till trenne uppsatser, alla av betydelse för Hälsingborg historia, göres i registret endast en hänvisning till minnesskriftens nummer. I stället för en dylik anordning borde naturligtvis under dessa författares namn upptagits titlarna på resp. uppsatser jämte det nummer, under vilket de återfinnas, men icke samlingsverkets titel.

Av praktiska skäl skulle anmälaren för sin del gärna sett att i registret, som tyvärr icke är alldeles felfritt, medtagits titeln, även om en författare förekommer med blott ett arbete i bibliografien. Dess brukbarhet skulle genom ett tillägg av titeln i många avseenden avsevärt underlättats. Har en dylik uteslutning emellertid skett för att spara in på tryckningskostnaderna, borde dock denna synpunkt hellre kommit till användning i fråga om vissa tidningsartiklar, vilkas många och långa rubriker samvetsgrant anföras (t. ex. nr 4313, där dessa upptaga icke mindre 7 hela rader). Oftast är det ju så, att den första rubriken anger huvudinnehållet i artikeln, under det att de övriga blott äro en utbyggnad på den första, tillkomna för att draga uppmärksamheten på artikeln i fråga. Att i en vetenskaplig bibliografi medtaga alla dessa rubriker är väl dock att driva noggrannheten för långt.

Trots de erinringar, som anmälaren framställt mot Setterwalls bibliografi, kan han dock med övertygelse fälla det omdöme, att arbetet är ett nyttigt och för den historiska forskningen synnerligen värdefullt hjälpmedel. Den historiska vetenskapens utövare och många andra förena sig också säkerligen i en önskan, att Setterwall med lyckligt resultat måtte kunna fullborda det krävande arbete han nu har för händer: att fortsätta där Warmholtz' verk slutar och föra detta fram till 1875.

Samuel E. Bring.

AKSEL ANDERSSON

DEN 8 JULI AVLED I UPPSALA efter en längre tids svår sjukdom förre överbibliotekarien vid universitetsbiblioteket därstädes fil. doktorn Lars Aksel Andersson i en ålder av 72 år. Med honom bortgick en av de främsta målsmännen för det vetenskapliga biblioteksarbetet i vårt land, en man som ivrigt strävat att höja biblioteksmannens yrke och förskaffa detsamma den aktning, som ett i det tysta utfört kulturarbete förtjänar. Härtill bidrog lika mycket hans brinnande intresse för böcker och bibliotek som de uppslag, vilka han under sina många utländska studieresor erhöll och som han med vaken blick för tidens krav omsatte i svensk jordmån. Andersson var en av våra första svenska biblioteksmän, som gjorde sig förtrogen med modern biblioteksteknik. Också har hans verksamhet varit synnerligen betydelsefull för den institution, vid vilken hela hans livsgärning var knuten. I nära 36 år — därav sju år som chef — tjänade han med outtröttligt nit Carolina Rediviva. När han vid uppnådd pensionsålder drog sig tillbaka från sin ansvarsfulla post, kunde han lämna ifrån sig en i en glänsande utveckling stadd institution, som härför har icke minst hans uppoffrande och oegennyttiga arbete att tacka.

Aksel Andersson föddes i Halmstad den 2 mars 1851 i ett burget borgarhem. Hans mor dog, då han endast var några år gammal, och hans sex syskon avledo alla i späd ålder. Det var därför icke underligt, att han i alldeles särskild grad blev föremål för den faderliga kärleken och omvårdnaden. Som nybliven student i Uppsala hösten 1870 kunde han ostörd av materiella bekymmer ägna sig åt sina studier och deltaga i det den tiden nog så uppsluppna och i vissa kretsar överdådiga studentlivet. »Laxen» blev inom kort en av de populäraste studenterna vid Fyris, omtyckt och uppburen som få av en talrik kamrat- och vänkrets. Sina studier inriktade han huvudsakligen på moderna språk och litteraturhistoria med nordiska språk som huvudämne. Vårt. 1877 till höstt. 1879 studerade han vid universiteten i Leipzig, Cambridge och Paris. Under denna studietid knöt den ståtlige svenske ynglingen med det hurtiga och vänsälla väsendet talrika vänskapsförbindelser och härunder förvärvade han också de praktiska språkkunskaper, som skulle bliva av ovärderlig nytta för hans kommande verksamhet som biblioteksman. Sina universitetsstudier avslutade han med en gradualavhandling »Om Johan Salbergs Grammatica Svetica. Ett bidrag till kännedomen om 1600-talets svenska, I», vilken ventilerades i Uppsala den 30 maj 1884.

Det hade nog varit Anderssons avsikt att ägna sig åt universitetslärarens bana, men i september 1882 hade han antagits som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket och här funnit sin kallelse. Då han inträdde på biblioteksbanan, var han redan en mogen man, och denna omständighet kom nog att i förening med vissa karaktärsdrag sätta en prägel av självständighet och eget initiativtagande på hans biblioteksarbete i trots av den underordnade ställning han länge intog. Sin första ordinarie befattning, som tredje eller Lidénsk amanuens, vann han redan den 14 april 1885, men först den 20 sept. 1897 avancerade han till andre amanuens och den 14 dec. 1899 utnämndes han till vice bibliotekarie (från 1 aug. 1910 förste bibliotekarie). Hans arbete i bibliotekets tjänst blev emellertid tidigt uppskattat, och på av vederbörande universitetsmyndigheter gjord framställning utverkades åt honom från och med den 1 april 1894 ett extra årligt lönetillägg å 2,500 kr., som utgick ur universitetets reservfond ända till hans utnämning till vicebibliotekarie, dock minskat i mån av den ökade löneinkomst, som han erhöll genom utnämning till andre amanuens. En dylik exceptionell åtgärd för remuneration av en enskild bibliotekstjänstemans arbete har Uppsala universitet varken tidigare eller senare vidtagit. Den 28 april 1911 efterträdde Andersson Bygdén som överbibliotekarie vid universitetsbiblioteket, i vilken befattning han kvarstod, tills han den 2 mars 1918 uppnådde pensionsåldern.

I början av 1880-talet gjorde sig ett starkt uppsving i de humanistiska studierna vid Uppsala universitet märkbart. Det var icke blott de rent historiska och filologiska disciplinerna, som blomstrade, utan även de yngre vetenskapsgrenarna litteratur- och konsthistoria, de senare icke minst tack

vare Carl Rupert Nybloms medryckande föreläsningsverksamhet. Den 21 jan. 1880 samlade sig ett antal unga vetenskapsidkare kring professor Nyblom och bildade i Uppsala Svenska litteratursällskapet. Bland inbjudarna till sällskapet, som satte till sin uppgift särskilt att »utgiva svensk litteratur från och med reformationen, sådan den föreligger i handskrift eller i äldre sällsynta tryck» samt »offentliggöra bidrag till svensk bibliografi och litteraturhistoria», märkas de kända namnen O. Alin, L. Bygdén, I. Fehr, E. Lewenhaupt, H. Schück (sällskapets förste sekreterare), K. Warburg, C. Wahlund m. fl. Det var i detta sällskaps första publikationer, som G. E. Klemming offentliggjorde sina bekanta »Ur en antecknares samlingar» (1880—82), »Anteckningar af och om Buræus» (i Samlaren 1884 ff.) m. m. och slutligen de fyra häften av »Sveriges bibliografi 1481—1600» (1889—92), i vilkas utgivning Andersson kom att taga en så verksam del. Redan år 1885 hade han blivit Svenska litteratursällskapets skattmästare och inlade härunder stora förtjänster om sällskapet genom att tillföra detsamma ett stort antal nya medlemmar och även på annat sätt skaffa det ekonomisk grundval. Under åren 1900—1906 fungerade han som sällskapets sekreterare och redigerade i denna egenskap dess publikationer dessa år, däribland Samlaren, årg. 1901—1906.

Andersson utövade i början av sin biblioteksverksamhet ett icke obetydligt bibliografiskt utgivar- och författarskap, som är påverkat av särskilt två omständigheter: samarbetet med överbibliotekarien G. E. Klemming och hans ställning i Svenska litteratursällskapet med det där rådande intresset för svenska reformationsskrifter. Det är på den svenska reformationslitteraturens område, som tyngdpunkten av Anderssons vetenskapliga författarverksamhet ligger: hans nyeditioner — de första tillsammans med H. Schück — av »Skrifter från reformationstiden i urval» (1889—93), särskilt »Een nyttwgh wnderwijsning 1526» och »Een skön nyttugh vnderwisningh 1526», utmärka sig för största noggrannhet och äro försedda med bibliografiskt och litteraturhistoriskt värdefulla inledningar och kommentarer. Sommaren 1892 hade Andersson företagit en särskild forskningsresa för att i tyska bibliotek studera den tyska reformationslitteraturen och här uppspåra förebilder till den svenska. Den minutiösa noggrannhet, som utmärker Anderssons utgivarverksamhet, kom särskilt till sin rätt vid den nyedition (med efter förebild av originalets typer nygjuten schwabackstil) av Nya Testamentet 1526, som han utgav 1893 till minnesfesten av Uppsala möte 1593. Tyvärr utkom aldrig någon inledning eller kommentar till detta arbete och så är även förhållandet med flera andra verk, vilka Andersson efterlämnat ofullbordade. Härtill torde icke blott hans ökade arbete i bibliotekets tjänst ha varit orsaken utan även hans utgivarmetoder. Själv var han medveten härom, ty i ett brev den 4 april 1889 till Klemming skriver han bl. a.: »Jag måste medge, att jag verkligen lider av ett slags noggrannhetsmani, som är och förblir hinderlig för produktion som författare».

Med Klemming inleddes bekantskapen först genom korrespondens i tjänsteärenden, som synes ha tagit sin början i juli 1884. Bekantskapen

utvecklade sig snart till ett hjärtligt förhållande av magister och discipulus, varvid den gamle mästaren i bokkunskap blev föremål för en nästan gränslös beundran och dyrkan av den yngre bibliognosten.[1] En livlig korrespondens fördes mellan de båda, som under de första åren särskilt rör sig om utgivandet av ett register till Warmholtz, Bibliotheca historica sueo-gothica, som Andersson på Klemmings uppmaning åtagit sig och som utkom år 1889. Men även andra av Andersson och Klemming planerade arbeten, såsom den förres Variarum rerum vocabula 1538 (omtryck av texten utkom 1890) m. fl. och en av den senare föreslagen tidskrift »Rara, rariora, rarissima, unica» diskuteras, och samtidigt mognar planen på utgivandet av en svensk 14- och 1500 talsbibliografi, till vilken Klemming samlat materialet och som Svenska litteratursällskapet genom Andersson åtager sig att befordra till trycket. Ett energiskt kontrollerande av Klemmings notiser vidtager nu i Uppsala under jämförelse med där befintligt material, och Andersson blir icke blott Klemmings lärjunge utan även hans trogne medarbetare och snart arbetets huvudsaklige utgivare. Till stor skada för svensk bibliografisk forskning utkom dock aldrig mer än fyra häften av »Sveriges bibliografi 1481—1600» (1889—92), omfattande blott tiden till och med 1530. Arbetet avbröts definitivt genom Klemmings död 1893. Sitt material hade han anförtrott Andersson till utgivning, men denne kom aldrig vidare att lägga hand vid detsamma. Det har nu vid Anderssons bortgång återbördats till Kungl. biblioteket, och det är att hoppas, att det här, ehuru i annan form än den ursprungligen tänkta, skall komma till användning, om än mycket av detsamma numera är föråldrat.

Under de första åren av sin bibliotekstjänstgöring fick Andersson bl. a. i uppdrag att ordna bibliotekets stora samlingar av klassiska författare, juridik och statsvetenskap. Hans stora arbetsförmåga utnyttjades även för andra uppgifter — så innehade han tidigt flera förordnanden — och år 1887 började han biträda sin chef Annerstedt med bibliotekets officiella korrespondens. Härunder infördes han på ett område av Uppsala universitetsbiblioteks verksamhet, som är av största betydelse för universitetets hela vetenskapliga liv, nämligen dess utländska bytesförbindelser. Dessa hava utvecklat sig relativt sent, i det att Uppsala universitet först år 1859 ingick som medlem i den år 1817 i Tyskland bildade Akademischer Tauschverein, till vilken — för att nämna nordiska universitet — Köpenhamns anslöt sig omedelbart vid föreningens bildande och Lunds redan följande år. Det är först genom Annerstedts banbrytande verksamhet på 1880-talet, som Uppsala universitetsbiblioteks bytesförbindelser börja nämnvärt utökas och nya förbindelser knytas, särskilt med universitet i Frankrike, Ryssland och Amerika, för att under de följande decennierna utvecklas till att spänna över hela den civili-

[1] Andersson har också författat den »Bibliographia Klemmingiana 1844—1889», som publicerades i festskriften till Klemming »Ur några antecknares samlingar» (Upps. 1891).

serade världen. År 1884 utgjorde antalet universitet, akademier, lärda sällskap och övriga institutioner, med vilka Uppsalabiblioteket stod i bytesförbindelse, 61, år 1897 hade denna siffra stigit till 761 och åren närmast före världskrigets utbrott kunde den beräknas till nära 2,000. Krigsåren medförde ett stort avbräck i det internationella vetenskapliga samarbetet och helt naturligt också i bibliotekens bytesförbindelser. Trots detta beräknades antalet institutioner, med vilka Uppsala universitetsbibliotek år 1921 stod i bytesförbindelse, till 1,804, och sedan dess har siffran åter varit i ständigt stigande. Det torde också vara tvivelaktigt, om något annat bibliotek i avseende på omfattningen av litterär bytesverksamhet kan upptaga tävlan med universitetsbiblioteket i Uppsala.[1]

Den största andelen i det enorma uppsving, som Uppsala universitetsbiblioteks bytesverksamhet under de sista decennierna kom att taga, kan utan tvivel tillskrivas Aksel Anderssons energiska och självuppoffrande arbete. Här var ett rikt fält för hans stora arbetsförmåga och en uppgift, för vilkens utförande han genom språkkunskaper och i utlandet knutna förbindelser ägde de största förutsättningar. Resultatet av hans arbete ger sig till synes i de ovan anförda siffrorna, här skola endast några av de viktigaste milstolparna i hans oförtrutna verksamhet att på bytesvägen öka Carolina Redivivas samlingar framhållas.

Såsom innehavare av ett av riksstatens större utrikes resestipendier sattes Andersson i tillfälle att under ett helt års tid, från april 1890 till april 1891, studera biblioteksväsen och bibliografi vid de förnämsta biblioteken i Europa. Hans resa förde honom icke blott till Tyskland, Frankrike och England, utan även till Grekland, Italien, Österrike-Ungern med flera länder. Överallt knöt han förbindelser med universitetens och de lärda institutionernas bibliotek, vilka ofta ledde till utbyte av skrifter. Särskilt de italienska historiska sällskapens publikationer torde på denna resa ha förvärvats till Uppsala. Efter hemkomsten vidtog en energisk korrespondens för att hålla de ingångna förbindelserna vid makt och förvärva nya. Det var vid denna tid, som uppdraget att handhava bibliotekets utländska bytesförbindelser helt överlämnades åt Andersson, ett uppdrag, som han en lång tid skötte alldeles ensam. Och härvidlag skydde han ingen möda, själv utskrev han adresser på försändelserna, vilka uppgingo till flera tusen om året, tackade för inkomna gåvor och krävde på uteblivna publikationer. Vid fördelningen av det skilda bytesmaterialet på de olika biblioteken hade han till hjälp en vanlig skrivbok i kvart, som med tiden blev en av de mest svårtydda handskrifterna på biblioteket. Det är lätt att inse, vilket tillskott i universitetsbibliotekets magra anslag till bokinköp den på detta energiska sätt bedrivna bytesverksamheten skulle betyda.

Den stora utrikesresan 1890—91 följdes av flera, oftast förbundna med något officiellt uppdrag. Så fick Andersson sig anförtrott anordnandet på

[1] De här meddelade uppgifterna stödja sig på S. E. BRING, Uppsala universitetsbiblioteks bytesförbindelser, i *Uppsala universitets biblioteks minnesskrift 1621—1921*, s. 425—60.

världsutställningen i Paris år 1900 av en specialutställning avsedd att belysa den högre undervisningen i Sverige. Detta maktpåliggande uppdrag löste han på ett synnerligen förtjänstfullt och till sina följder för Uppsala universitetsbibliotek betydelsefullt sätt. Av bibliotekets utländska bytesförbindelser hava de franska alltid varit särskilt omhuldade, allt sedan den första överenskommelsen år 1882 träffades, varigenom byte med 16 franska universitet inleddes. När några år härefter (1885) den franske biblioteksmannen H. Lavoix besökte Sverige för att knyta förbindelser i och för utvidgandet av den vid Bibliothèque Sainte-Geneviève i Paris grundade skandinaviska bokavdelningen, blev det Uppsala universitetsbibliotek, som åtog sig att efter förmåga förse detta bibliotek med svensk litteratur mot att i gengäld från franska undervisningsministeriet erhålla franska statens officiella publikationer. Genom utställningen i Paris erbjöd sig ett tillfälle att ytterligare stärka de franska förbindelserna. Utställningen utgjordes huvudsakligen av ett urval av universitets-, akademiers och lärda sällskaps publikationer, som berörde det högre undervisningsväsendet och det vetenskapliga livet i vårt land. Den av Andersson över utställningen utgivna katalogen (»Catalogue de l'exposition suédoise de l'enseignement supérieur». Upsal 1900. 8°. 103 s.) är ännu i dag en ovärderlig bibliografisk uppslagsbok över de lärda institutionerna i Sverige och de av dem utgivna publikationerna. Genom ett energiskt arbete hos de skilda utställarna, samfund såväl som enskilda, lyckades det Andersson att få samtliga utställda publikationer överlämnade som gåva till Bibliothèque Sainte-Geneviève's skandinaviska avdelning, varjämte han utverkade löfte om fortsättning i framtiden av de periodiska skrifterna för samma biblioteks räkning, vilka uppsamlas på universitetsbiblioteket i Uppsala och genom dettas försorg regelbundet i vissa årliga repriser försändas till Paris. Till tack för denna storartade gåva uppfördes Uppsalabiblioteket på franska undervisningsministeriets distributionslista till erhållande för all framtid av de publikationer, som utgivas på franska statens bekostnad. Ett i sanning betydande arv, som en enskild tjänsteman lämnat sin institution! — Med sitt besök i Paris i och för utställningsarbetet förenade Andersson också en resa i mellersta och södra Frankrike samt Spanien, varvid ytterligare bytesförbindelser ingingos, av vilka särskilt ett med spanska undervisningsministeriet träffat bytesavtal här kan nämnas.

Anderssons representativa förmåga blev med tiden allt mera anlitad såväl vid studentkårens och universitetets officiella festligheter — han fungerade som övermarskalk vid de stora festerna i Uppsala 1887 och 1893 samt vid Linnéjubileet 1907 —, som när det gällde att företräda universitetet i utlandet. Så representerade han Uppsala universitet hösten 1902 vid Bodleian Library's i Oxford 300-årsjubileum och år 1904 deltog han som Sveriges representant i den internationella bibliotekariekongressen i St Louis. Sitt besök i Amerika förband han med en tre månaders resa i Förenta Staterna, varunder han besökte olika bibliotek och institutioner och med dem ingick bytesavtal, som

blevo synnerligen värdefulla för Uppsala universitetsbibliotek och än ytterligare utökade dettas förbindelser med de amerikanska universiteten.

När under förberedelserna för Linnéjubileet i Uppsala år 1907 intresset för Linnés efterlämnade manuskript och brev tog ökad fart och universitetet beslöt att av trycket utgiva en så fullständig samling som möjligt av brev och skrivelser till och från Linné, fick Andersson i uppdrag att i utländska samlingar uppsöka eventuella rester av den store svenske naturforskarens litterära kvarlåtenskap. Med ledning av bevarade uppgifter om Linnés korrespondenter företog han till fullgörande av detta uppdrag under åren 1906—1907 och 1909 ett flertal resor i Tyskland, Österrike, Frankrike, Schweiz, England, Italien och även Ryssland, varunder det lyckades honom att framdraga ett betydligt antal hittills okända Linnébrev och samtidigt rikta Uppsala universitetsbiblioteks Linnésamlingar med betydande nyförvärv, varav här kunna nämnas Linnés originalbrev till Scopoli, v. Münchhausen m. fl., talrika avskrifter och fotografier av linneanska brev och skrifter m. m.

Andersson har även representerat Vetenskapsakademien vid sammanträden i London med den av Royal Society tillsatta redaktionskommittén för den internationella naturvetenskapliga katalogen åren 1907, 1909 och 1910. Det sistnämnda året var han även Uppsala universitets och Kungl. Vetenskapssocietetens representant vid Swedenborg Society's hundraårsjubileum i London och deltog i samband härmed i den internationella Swedenborgskongressen den 4—8 juli detta år.

Men det var särskilt de årligen återkommande tyska bibliotekariemötena (Bibliothekartage), som Andersson vid skilda tillfällen besökte, så åren 1906, 1908 (i samband med den internationella historikerkongressen i Berlin) och 1910. Från den tyska biblioteksvärlden hämtade han månget initiativ för sin egen verksamhet som biblioteksman, och med tyska kolleger knöt han vänskapsband, som varade för livet. Andersson var mycket populär och avhållen bland sina tyska kolleger och förstod tillfullo att uppskatta detta lands dominerande ställning på det vetenskapliga biblioteksväsendets område. Här må också erinras om, att Andersson under sin studietid följt Dziatzkos bibliografiska kurser i Göttingen och att en förtrolig vänskap förenade honom med Tysklands kanske främste biblioteksman och bibliograf Paul Schwenke, som bortgick ett år före Andersson och vars dödsruna han i så varma ordalag tecknat i denna tidskrifts förra årgång. Av stor betydelse för vårt svenska biblioteksväsen var också det på en nära vänskap grundade samarbete, som rådde mellan E. W. Dahlgren, Kungl. bibliotekets chef åren 1903—1916, och Aksel Andersson.

Anderssons verksamhet i Uppsala universitetsbiblioteks tjänst har emellertid icke inskränkt sig till blott bibliotekets utländska förbindelser, hans namn är också intimt förbundet med de genomgripande inre reformer under 1900-talets första decennier, som lade grunden till Uppsalabibliotekets nuvarande storhet. Det var särskilt tre mål, på vilka Andersson inriktade hela sin

strävan: förhöjda anslag till bokinköp, förstärkning av arbetskrafterna och förbättring av tjänstemännens villkor samt ökat utrymme för bibliotekets ständigt växande samlingar jämte utvidgning av läse- och arbetssalar. På alla tre punkterna har hans arbete krönts med framgång till ovärderligt gagn icke blott för den institution han tjänat utan även för hela Uppsala universitet. Hans arbete för bibliotekets bästa uppmuntrades och understöddes livligt av universitetets dåvarande dådkraftige rektor Henrik Schück.

Som tjänstförrättande universitetsbibliotekarie framlade Andersson redan den 14 juli 1906 i ett till det Större akademiska konsistoriet ställt utlåtande ett programartat betänkande »Om Uppsala universitets biblioteks allmänna ställning och behof af förhöjdt årsanslag för inköp af böcker» (tr. Upps. 1906. 8°. 48 s.). Detta sakrika betänkande, som stödde sig på jämförande uppgifter från andra såväl inhemska som utländska bibliotek, utmynnade i ett förslag om höjande av bibliotekets årliga anslag till bokinköp från dåvarande 24,000 kronor till 60,000, vilket också blev av 1907 års riksdag beviljat. Samtidigt lyckades Andersson hos riksdagen vinna beaktande också för de e. o. tjänstemännens oförmånliga ekonomiska ställning, så att det till dem utgående avlöningsanslaget nära fördubblades (från 3,500 till 6,400 kronor).

För förbättrande av bibliotekstjänstemännens villkor hade Andersson också tillfälle att verka, då han såsom Uppsala universitetsbiblioteks representant deltog i utarbetandet av förslag (avgivet den 11 okt. 1908) till nya lönestater för Kungl. biblioteket och universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund, varigenom väsentligt ökade löneförmåner bereddes tjänstemännen vid dessa bibliotek samt ett antal nya befattningar skapades. För Uppsala universitetsbibliotek tillkommo genom denna reglering icke mindre än två nya förste bibliotekarie- och två andre bibliotekarietjänster, varjämte det erhöll ett ordinarie anslag av 15,000 kr. förnämligast till avlöning av e. o. tjänstemän.

Det för universitetsbiblioteket kanske betydelsefullaste resultatet uppnådde dock Andersson i sitt arbete för att åt biblioteket bereda ökat utrymme och förbättrade arbetslokaler. Redan under sitt första chefsår 1911 började han att i samråd med arkitekten A. Anderberg uppgöra planer för att på bästa görliga sätt och med tanke på biblioteksbyggnadens utvidgningsmöjligheter i framtiden söka lösa lokalfrågan. Följande år den 9 sept. ingav han till det Större akademiska konsistoriet ett »Förslag till beredande af ökadt utrymme inom Uppsala universitets bibliotek» (tr. Upps. 1912. 8°. 29 s., 8 pl.) jämte av Anderberg uppgjorda ritningar och kostnadsberäkningar. Förslaget, som i huvudsak gick ut på inredandet av den stora s. k. Carolinasalen till bokmagasin samt förläggandet av en ny läsesal i en tillbyggnad av den bakåt gående flygeln jämte omgestaltning av den gamla byggnaden i det inre, avseende att vinna nya ändamålsenligare expeditions- och arbetsrum, vann tack vare ett energiskt propagandaarbete av förslagsställaren vederbörandes gillande och föranledde proposition till 1913 års riksdag, vilken för universitetsbibliotekets om- och tillbyggnad beviljade ett anslag av 599,000 kronor. Arbetet började i september 1913 och var vid slutet av år

1917 i huvudsak fullbordat; den nya läsesalen hade redan i början av året kunnat tagas i bruk. Om byggnadsarbetena, i vilkas minsta detaljer Andersson med outtröttlig energi och iver deltog, har han i denna tidskrift lämnat en utförlig redogörelse (årg. 1919, s. 1—27). Det är utan tvivel samarbetet mellan Andersson och hans skicklige arkitekt, som åstadkom en så lycklig och så ändamålsenlig omgestaltning av den gamla biblioteksbyggnaden, varigenom Uppsala universitetsbibliotek förvandlades till ett fullt modernt bibliotek med stora utvidgningsmöjligheter för framtiden. Universitetet är också att lyckönska till, att bibliotekets lokalfråga tack vare Anderssons initiativ kom att lösas i rätt tid och att arbetena hunno slutföras, innan den tilltagande kristiden efter 1917 gjort de beviljade anslagen otillräckliga.

Efter den produktiva perioden på 1890-talets början fick Andersson icke mycken tid övrig att ägna åt bibliografiskt författarskap. Nämnas bör dock hans stora bio-bibliografiska verk »Universitetets styresmän lärare och tjänstemän» (1897) i Uppsala universitets till konung Oskars jubileum utgivna festskrift »Uppsala universitet 1872—97» samt hans tyvärr ofullbordade Comenius-bibliografi. Vad han härefter publicerat utgöres egentligen av några vid olika utländska kongresser hållna föredrag rörande svenskt biblioteksväsen samt utlåtanden och betänkanden i frågor rörande Uppsala universitetsbibliotek. Andersson tog också en synnerligen aktiv del i utarbetandet av det år 1915 stadfästa nya reglementet för universitetsbiblioteket.

Intensiv och rastlös var Aksel Anderssons verksamhet i Uppsala universitetsbiblioteks tjänst, oegennyttigt och uppoffrande hans arbete. Han hade säkerligen uträttat än större ting, om han icke varit så bunden av detaljer och hans arbete ej på grund härav mången gång anlagts opraktiskt och tidsödande. Hans starka verksamhetsbegär och okuvliga energi gjorde, att han icke gärna tålde någon vid sin sida, och därför blev samarbetet med honom för de flesta av hans kolleger icke lätt. Var han snar att förgå sig, var han emellertid lika snar att ångra sig. Och mot kamrater och vänner utövade han en hjälpsamhet, som för honom själv medförde stora personliga uppoffringar och därmed förenade bekymmer.

Aksel Andersson var en man av icke vanliga mått, med förtjänster och fel. Ju mera minnet av de senare hinner förblekna, i desto starkare och klarare dager skola de förra framstå. Mången frukt av hans arbete har ännu icke mognat, och han står oss alltför nära i tiden, för att vi helt skola kunna uppskatta hans verk. Men en kommande tid skall säkert veta att rätt värdesätta hans gärning, och hans plats blir då given som en av Uppsala universitets bästa, hängivnaste och trognaste tjänare.

Hans sista år fördystrades av sjukdom, som medförde amputering av det ena benet. Den förr så livlige och rörlige mannen dömdes härigenom till ett stillasittande liv, men han bar sitt hårda öde utan klagan, med under-

givenhet och ödmjukhet. När så sjukdomen på nytt tagit fart och ännu en amputation blev nödvändig, kom döden som en befriare.

I Aksel Anderssons karaktär ingick ett starkt drag av religiositet, som under trycket av de stora sorger, vilka på ålderdomen tungt drabbade honom, särskilt hans äldste sons död genom olyckshändelse, och under inflytandet av sjukdomen blev alltmera fördjupad och innerlig. Han var också en stor fosterlandsvän, till sin politiska åskådning hårdnackat konservativ, det låg något av viking och storsvensk över hans resliga gestalt, och man förstod så väl, att hans kista skulle vara höljd i de blågula färgerna, när hans stoft en strålande sommardag fördes till sista vilan på Uppsala gamla kyrkogård.

Isak Collijn.

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Sverige.

GUSTAF ENESTRÖM †

Den 10 juni innevarande år avled i Stockholm bibliotekarien fil. dr Gustaf Eneström, i en ålder av 71 år. Såsom praktisk biblioteksman torde han för den nuvarande generationen av kolleger vara jämförelsevis föga känd, men genom sin bibliografiska författarverksamhet har han dock bland biblioteksmän ett icke obekant namn.

Efter att 1871 hava avlagt fil. kandidatexamen blev han 1875 e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket i Uppsala och 1879 vid Kungl. biblioteket. Hans tjänstgöring vid den sistnämnda institutionen upphörde dock ganska snart. Senare verkade han som bibliotekarie vid åtskilliga ämbetsverk i huvudstaden, däribland hos Högsta domstolen, Regeringsrätten och Lagrådet. Till hedersdoktor kreerades han i Lund 1918.

Eneströms universitetsstudier voro främst riktade på matematiken och matematikens historia; men då han även hade bibliografiska intressen, kommo dessa senare att förenas med de matematiska. Såsom ett första resultat härav kan man beteckna de samlingar han gjorde under sin Uppsalatid till en bibliografisk förteckning över Sveriges kalendariska litteratur. Under arbetet härmed trädde han i brevväxling med G. E. Klemming. Han hade nämligen fått kännedom om att denne sedan längre tid tillbaka uppgjort plan till, måhända även fullbordat, en liknande förteckning, och han erbjöd sig nu att ställa sina samlingar till Klemmings förfogande. Han kunde även meddela några iakttagelser angående vissa boktryckares verksamhet, varigenom i några fall av Klemming lämnade uppgifter i dennes »Försök till historia om Sveriges tryckerier» (H. 1–2, Stockh. 1871, 1877) rättades. Ett samarbete blev överenskommet, och 1878 utkom »Svenska almanachor, kalendrar och kalendariska skrifter intill 1749», där företalet är undertecknat av G. E. Klemming och G. Eneström. Den senare hade däri särskilt utarbetat inledning och register. Fortsättningen »Svenska almanachor och kalendarier 1749–1879», som utkom sistnämnda år, utgavs av Eneström ensam. Han hade även samma år av Klemming antagits till e. o. amanuens i Kungl. biblioteket, men av någon anledning blev denna tjänstgöring, såsom ovan är nämnt, mycket kort; enligt en anteckning av Klemming har han »icke tjänstgjort i lokalen sedan 1880».

Med åren kom Eneström att utveckla ett synnerligen vidsträckt författarskap, delvis på offentligt uppdrag, omfattande, utom bibliografiska arbeten, skrifter i matematikens historia, statistik, försäkrings- och pensionsväsen samt av allmänt kulturhistoriskt innehåll. En fullständig förteckning häröver ingår i inbjudningen till filosofie doktorspromotionen i Lund 1918, då Eneström blev hedersdoktor och omfattar ej mindre än sju tät tryckta sidor. Här skall blott erinras därom, att han var utgivare av »Bibliotheca mathematica», vars viktigaste innehåll under åren 1884–1886 utgjordes av bibliografiska förteckningar över svensk och utländsk matematisk litteratur, som publicerats under nämnda år. Från 1887 har publikationen en väsentligt ändrad karaktär, den fick nu som undertitel »Zeitschrift für Geschichte der Mathematik» (från 1900 ändrat till »Zeitschrift für Geschichte der mathematischen Wissenschaften»)

och blev, med Eneström som utgivare, ett internationellt organ för forskning i matematikens historia ända till 1915, då den under världskriget upphörde. Sedan 1905 har han medarbetat i Encyclopédie des sciences mathématiques beträffande de historiska och bibliografiska uppgifterna. Han torde i övrigt hava gjort stora samlingar till en fullständig bibliografi över Sveriges matematiska litteratur. Eneström var ett original, som förde en enstörings tillbakadragna liv, men som förtjänar att ihågkommas som en outtröttlig arbetare också i de bibliografiska vetenskapernas tjänst.

G. Ae.

Stockholm. Kungl. biblioteket.

I innevarande årgångs första häfte av *NTBB* lämnades en redogörelse för de ändringsarbeten inom Kungl. biblioteket, som enligt uppgjord plan vidtogo i början av innevarande år och beräknades under hösten vara avslutade. Genom murarstrejk ha emellertid dessa arbeten blivit väsentligt fördröjda.

Under sommarmånaderna var läsesalen helt och hållet stängd för allmänheten. Tillträdet till denna lokal omöjliggjordes nämligen av det omfattande ombyggnadsarbete, som utfördes i tamburen, samtidigt med att låneexpeditionen utvidgades. Utlåning var dock under tiden provisoriskt anordnad i det tjänsterum, som eljest disponeras av föreståndaren för den svenska tryckavdelningen. Den 15 september kunde emellertid såväl läsesalen som den vanliga expeditionslokalen, den senare i utvidgat skick, sedan till densamma lagts en del av det bredvidliggande katalogrummet, ånyo öppnas för allmänheten i full utsträckning. Efter ytterligare ett par veckor blev den nya forskarsalen, belägen en trappa upp och försedd med tolv arbetsplatser, tillgänglig. I slutet av november månad hava arbetena i tamburen blivit avslutade, så att denna kunnat tagas i anspråk såsom kapprum. Sådant har under tiden varit provisoriskt anordnat i vestibulen Tamburen har undergått stora förändringar med väsentligt utvidgat garderobutrymme, som vunnits genom att anlita en del av den angränsande gamla visningssalen; till höger leder en bred trappa upp till de nya tjänsterummen och till forskarsalen.

Oavslutade äro däremot arbetena i visningssalen och handskriftsmagasinet i bottenvåningen samt i entresolvåningens tjänsterum. Det är huvudsakligen hyllinrednings- och målningsarbeten, som återstå i dessa lokaler och beräknas vara färdiga senast i anuari 1924.

Publikationer.

Följande av Kungl. biblioteket utgivna publikationer ha nu utsänts:

Kungl. bibliotekets handlingar, Bilagor, N. f. 2:2—3. 1923. 8°. 2:2. Handlingar rör. Helga lekamens gille i Stockholm. Utg. av I. Collijn. II—IV. Erogata 1509—28. XV, 158 s. — 3. W. Riedel, Katalog över Kungl. bibliotekets orientaliska handskrifter. XI, 68 s.

Accessionskatalogen, årg. 37 (1922). Av den för Sveriges offentliga bibliotek gemensamma accessionskatalogen har under november månad årg. 37 (1922) utkommit. Redigeringen har ombesörjts av andre bibliotekarien S. Hallberg och förste amanuensen H. Holmberg. Den nyutkomna årgången omfattar ej mindre än 1,031 sidor mot de två föregående årgångarnas resp. 788 och 863 sidor. Det senaste årets ökning är den största, som hittills förekommit sedan katalogen startades, och detta oaktat denna gång för besparande av utrymme en större procent än vanligt av insända uppgifter ej medtagits Till jämförelse må nämnas, att dubbelårgången 1909—10 omfattade endast 1,090 sidor. De i katalogen deltagande bibliotekens antal har utökats med ett nytillträdande: Kungl. Krigshögskolans bibliotek, varjämte märkes, att Livrustkammarens bibliotek, som hittills upptagits ingående i Nordiska museets bibliotek, numera, till följd av förändring i organisationen, upptages självständigt. med särskilt signum.

Riksarkivet.

Bland de förvärv, som riksarkivet i år gjort, märkes inköpet av greve Erik Posses autografsamling. Denna bildades av sekreteraren i krigshovrätten greve Erik Posse (d. 1868). Samlingen har tidigare anlitats av forskare. Den utgör sålunda en ofta åberopad källa i Schlegel-Klingspors ättartavlor över den ointroducerade adeln Samlingen består dels av matrikelarbeten, utkast till ättartavlor över ointroducerade svenska adliga ätter och ett supplement till Ugglas rådslängd, dels av en autografsamling ordnad efter släkter, som tydligen utgör källan till dessa arbeten. Autograferna bestå till större delen av kvittenser till äldre räkenskaper, varifrån de avsöndrats. Kvittenser föreligga sålunda till räntekammarböcker från 1560-talet och framåt. Ett betydande antal kvittenser finnas till såväl svenska som finska och baltiska fogderäkenskaper från 1500-talet och början av 1600-talet. Mindre fragment av inkomna skrivelser kunna sammanföras till en hel rad myndigheters såsom kommers- och amiralitetskollegiernas, lantmäterikontorets och livgedings-

myndigheternas arkiv. Av enskilda personers arkiv innehåller samlingen även smärre brottstycken. Till Magnus Gabriel Dela Gardie föreligga brev från Hadorph 1679 och från medlemmar av det pfalziska furstehuset. Av den för 1600-talets ekonomiska historia viktiga Momma Reenstierna-samlingen finnes ett litet fragment innehållande brev från t. ex. Del Monte och bankiren Texeira. Enstaka skrivelser förekomma till flera kända personligheter från 1800-talet såsom till Nils Ericson från brodern John Ericson och från den originelle Lloyd. I samlingen finnes dessutom en jordebok över frälsegods i Skåne 1697 och en del avskrifter. Matrikelverket över den ointroducerade adeln har övertagits av riddarhuset. Beträffande samlingens proveniens framgår tydligt, att flertalet handlingar härstammar från kammararkivet. Samlingen torde väl bildats på samma tid som Hammersamlingen.

Greve Georg von Rosens arvingar ha överlämnat hans faders greve Adolf Eugene von Rosens papper. Samlingen ger en åskådlig bild av dennes växlande öden. Från 1820-talet finnas arkivalier rörande skeppshandelsfrågan. Senare föreligger ett mindre antal papper rörande hans vistelse i Grekland och uppdrag att ordna det grekiska sjöförsvaret. Samlingens huvudparti utgöres av ankomna skrivelser för åren 1846—1858 och 1860 Särskilt rörande Rosens verksamhet för de svenska järnvägarnas tillkomst torde samlingen innehålla ett rikt material. Bland brevskrivare märkas t. ex. John Ericson 1850 och 1851, Adelsköld, C. G. Beijer, Henning Hamilton, C. F. Wærn, J. J. Ekman och A. O. Wallenberg.

Av en numera i Tyskland bosatt medlem av släkten Taube har riksarkivet förvärvat nära ett 40-tal kungl. brev från tiden 1703-1714 till översten, senare överståthållaren G. A. Taube. Flera av skrivelserna saknas i riksregistraturet. Några av dem ha större historiskt intresse såsom en order 1708 rörande marschen genom Severien. Andra skrivelser röra t. ex. kontributionen i Polen, värvningar i Schlesien och befordringar vid armén.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet, N. F., 1:54—56 har nyligen utkommit och innehålla utom riksarkivariens årsberättelse för 1920 (se *NTBB*, 1921, s. 160) Handlingar rörande arkivväsendet och en uppsats av arkivarien I. Simonsson: Erik Dahlbergs arkiv. Simonsson lämnar en värdefull redogörelse för Erik Dahlbergs arkivs tillkomst och öden. Under större delen av sitt liv samlade Dahlberg enskilda och offentliga papper om sina olika verksamhetsgrenar. Till Ströpsta hemsände han ännu under sina sista år så gott som årligen livländska generalguvermentshandlingar för föregående år. I samband med bouppteckningen uppgjordes en förteckning över arkivet. Denna upptar av offentliga akter t. ex. generalguvernementsarkivet för 1696—1702, kanslersarkivet för akademierna i Dorpat och Pernau under Dahlbergs kanslerstid, vidare akter rörande fortifikationsväsendet och det bremiska generalguvernementet samt Jönköpings länsstyrelses arkiv. Härtill komma akter rörande hans uppdrag t. ex. under Karl XI:s danska krig och rörande Karl X Gustafs historia och Sueciaverket samt det rent privata arkivet. Redan kort efter Dahlbergs död och delvis tidigare började delar av hans arkiv att överlämnas till riksarkivet. Ritningar till Sueciaverket och Karl X Gustafs historia samt handlingar till Karl XI:s och Karl XII:s historia överlämnades 1702 enligt hans förordnande till kanslikollegium. Genom Elias Palmskiölds ingripande överfördes 1707 och 1718 de offentliga akterna till riksarkivet utom fortifikationsarkivalierna.som lämnades till fortifikationskontoret. Den på Ströpsta kvarvarande delen av arkivet råkade under 1700-talet ut för vanvård, en del gick förlorad genom en eldsvåda. Till riksarkivet ha kommit dels genom Crusenstolpes samling, dels genom överlämnande från Vetenskapsakademien betydande delar av den nuvarande Dahlbergska samlingen. Från riksarkivet har till Kungl. biblioteket överlämnats de handlingar, som rörde Sueciaverket. Naturligt nog kunde vid överlämnandet 1888 ej uppdelningen genomföras konsekvent. Som bilagor till uppsatsen ha tryckts dels en förteckning över samlingen från 1709, dels ett sammandrag av den förteckning, som förste arkivarien P. Sondén uppgjort. Samlingen innehåller bl. a. skrivelser till Dahlberg ordnade efter olika perioder såsom särskilda avdelningar för krigen 1657—1660 och 1675—1679 och generalguvernörstiden i Bremen—Verden och Livland 1693 och 1695—1702. Från Dahlbergs tyska resa 1650-1654 och franska resa 1667-1668 finnas stora brevsamlingar. Av konstnärer äro t ex. Matthæus Merian och David Klöker-Ehrenstrahl representerade med större brevsviter. Överhuvud innehåller samlingen skrivelser från ett stort antal framträdande personligheter under 1600-talets senare decennier. Den omfattande förteckningen över brevskrivarna kommer helt säkert att bli till stort gagn vid studier i den karolinska historien.

Av riksarkivets urkundspublikationer har i år på grund av indragning av statsanslaget endast band 16 av *Svenska riksrådets protokoll*, omfattande åren 1654—1656, under redaktion av förste arkivarien

P Sondén kunnat utkomma. Det digra bandet, 823 sid., innehåller bl. a. de intressanta rådsprotokollen från dec. 1654 rörande förhållandet till Polen, Ryssland och Danmark och protokollen under riksdagen 1655 med bl. a. vidlyftiga redogörelser för förhandlingarna med ständerna t. ex. rörande reduktionsfrågan. Av flera protokoll meddelas olika redaktioner, memorialprotokoll, koncept eller utskrift. Rådsprotokollen inför konungen i Polen september och oktober 1656, som endast föreligga i med stor hast avfattade koncept med många förkortningar och till följd härav äro svårtydda, hava utgivits under medverkan av professor G. Wittrock. Det vore synnerligen önskvärt, att riksarkivet erhölle möjligheter att återupptaga sin utgivningsverksamhet.

Förvärvet av bankir G. Kassmans samling.

Genom inköp främst på de Hammerska autografauktionerna bildade bankir G. Kassman en omfattande och värdefull samling av svenska arkivalier. Alldenstund dess viktigaste beståndsdelar i likhet med Hammersamlingen överhuvud härrörde från offentliga arkiv och icke minst på grund av att samlingen kompletterade de av riksarkivet jämte andra institutioner inköpta delarna av Hammersamlingen, uppstod helt naturligt önskan att söka förvärva densamma. Detta har även numera lyckats genom samverkan mellan riks- och krigsarkiven. Samlingen har inlösts för 28,000 kr. Staten bidrog för krigsarkivets räkning med 9,000 kr. Huvudsumman åter är donation av enskilda mecenater genom statsrådet S. Clasons bemedling. Den fördelning mellan dessa institutioner, som förutsatts, har dock ännu ej ägt rum. Samlingen, som sedan 1921 varit deponerad i riksarkivet, har dessförinnan ordnats och förtecknats av arkivarien I. Simonsson. Bland samlingens värdefullaste delar äro t ex. ett antal kungl. brev och koncept, därav även egenhändiga. Från Karl IX finnas sålunda trenne egenhändiga eller delvis egenhändiga skrivelser till drottning Kristina 1598. Av Karl X Gustafs hand förekomma 1648 brev till A. Erskein och C. G. Wrangel samt 1658 och 1659 tillägg till kungl. brev. Från Karl XII finnes en skrivelse 1710 till C. G. Rehnsköld. Av Gustaf III förekommer dels konceptet till proklamationen den 17 augusti 1772 och till riksdagskallelsen 1778 samt ett par biljetter. Av kungl. koncept finnas ett par från Erik XIV:s tid samt några från Sigismunds tid och ett tiotal från Gustaf Adolfs. Kungl. brev i original från den äldre Vasatiden förekomma huvudsakligen till fogdar och räntmästare, även Gustaf Vasa är representerad med ett donationsbrev 1526. Av särskilt betydelsefulla dokument kunna nämnas Karl IX:s försäkran 1607 och den attest rörande Gustaf Adolfs födelse, som tidigare tillhört samlingen men frånskiljts densamma.

Räkenskaper eller fragment av sådana såsom serier av kvittenser från 1500-talet och 1600-talets tidigare decennier finnas i ej obetydlig omfattning i samlingen Kammarens huvudserier äro representerade genom kvittenser till räntekammarböcker och till svenska, finska och baltiska fogdars räkenskaper. Av stort värde äro register på den livländska adelns förbrutna gods 1563—1564 och 1566. I övrigt finnas t. ex. proviantråkenskaper för Pillau 1627, Stralsund 1628 och Stettin 1639 samt huvudbok för räntekammaren i Pommern 1650. Militära rullor och avlöningslistor finnas från 1558 och framåt. Ur krigskollegiets arkiv ha kommit ett mindre antal skrivelser samt framför allt ett betydande antal arkliräkenskaper från en hel rad fästningar såsom t. ex Bohus, Halmstad, Kalmar, Marstrand och Visborg. Av regementsarkiv finnes t. ex. Upplands infanteriregementes kopiebok 1680—1694. Från amiralitetskollegiets arkiv ha kommit ett trettiotal skrivelser till kollegiet och till amiraler såsom t. ex. E. Ryning och Claes Fleming. Från hovrättsarkiven härstammar t. ex. ett antal kungl. brev till Göta hovrätt. Även från en rad andra myndigheters arkiv såsom kommerskollegiets, lantmäterikontorets och överståthållarämbetets finnas mindre fragment i samlingen.

Ur samlingen vinna en hel rad enskilda arkiv i riksarkivet avsevärda accessioner. Till Magnus Gabriel De la Gardie finnes i samlingen bortåt ett fyrtiotal skrivelser från bl. a. Carl Gustaf, Lars Kagg, Erik Oxenstierna, C. G. Wrangel och lärde såsom O. Rudbeck och J. Schefferus. Från De la Gardie till hans sekreterare G. Müller finnes ett intressant brev 1654 rörande hans onåd hos drottningen. Från Axel Oxenstierna förekommer en skrivelse 1636 till sonen Johan. I övrigt finnes av Oxenstiernapapper ett mindre antal skrivelser till Gabriel Gabrielsson Oxenstierna och enstaka brev till Erik och Gabriel Bengtsson Oxenstierna. Av Tottarkivet har i Kassmans samling hamnat några skrivelser till Klas Tott och till personer i dennes tjänst. Av Momma-Reenstierna-arkivet finnes ett mindre fragment. Till riksarkivets samling av Stenbocks generalkrigskommissaries Peter Malmbergs papper kommer ett värdefullt tillskott innehållande bl. a. flera egenhändiga skrivelser av Magnus Stenbock och i övrigt brev från C. G. Dücker och Nemeitz. Ur Tessinarkivet på Åkerö härstamma utom ett brev av Linné och ett antal brev till grevinnan Tessin några avskrifter bl. a. av riksdagshand-

lingar. Av bröderna Bengt och Johan Rosenhanes brevväxling förekommer i samlingen ett litet fragment. Från den gustavianska tiden föreligger ett antal brev till friherre Christopher Manderström från hertigarna Carl och Fredrik Adolf. Från ett stort antal personer under 1700- och 1800-talen föreligga enstaka brev såsom t. ex. ett par av Berzelius till Pasch. Till major E. Flach finnes ett femtiotal skrivelser 1833—1835 av Georg Adlersparre.

I sin uppsats »Moulage et conservation des sceaux du moyen âge», separat ur ett ej utkommet häfte av Meddelanden från svenska riksarkivet, redogör friherre Harald Fleetwood för de metoder, som av honom efter mönster från bl. a. Paris och Bryssel tillämpas vid avgjutningar av sigill och konservering av dylika. Fördelen för forskaren vid studier av sigill att kunna handskas med en rad exakta avgjutningar i stället för de fragila originalsigillen ligger i öppen dager, i synnerhet när det gäller komparativa studier. Förf. redogör även för av honom tillämpade metoder vid konservering av medeltidssigill. *E. N—nn.*

Krigsarkivet.

Krigsarkivet har åter börjat utgiva *Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet.* Det nya häftet har åsatts nr III, därvid anknytande till publikationen på 1880-talet. Det inledes med en värdefull redogörelse för de arkivforskningar, som generalstabens krigshistoriska avdelning verkställde 1922 i Estland och Lettland för det planerade verket om Sveriges krig 1611—1648. Denna uppsats har sitt största intresse genom översikten över det i Sverige relativt okända baltiska arkivväsendet. Över Georg Karl von Döbelns arkiv meddelas en ingående redogörelse, över såväl koncept som inkomna skrivelser har uppgjorts en namnförteckning. En krigshistoriskt viktig källa utgives under titeln »De svenska härarnas marschruter under Karl X Gustavs fälttåg. Erik Dahlbergs diarium 1655—1660». Dahlbergs diarium föreligger i flera olika exemplar, därav de äldsta avfattats på 1660-talet. Deras källvärde är betydande, även om ej alla uppgifter äro oomtvistliga. Ett person- och ortregister underlättar studiet av editionen. *E. N—nn.*

K. Vetenskapsakademiens bibliotek.

Av den i akademiens års bok 21(1923) publicerade redogörelsen för bibliotekets verksamhet under år 1922 framgår, att de besökandes antal under året utgjort 2,657 och att till begagnande framtagits 7,150 volymer, därav 3,393 som hemlån. Samlingen har ökats med 9,261 band, häften och småskrifter, utgörande 67,5 längdmeter. Akademiens egna skrifter utdelas f. n. till 992 institutioner och personer, av vilka 264 inom och 728 utom landet. Huvudkatalogen har ökats med 3,502 st. katalogblad.

Karolinska institutets bibliotek.

Verksamheten under läsåret 1922/23.

Beträffande bibliotekets användning må nämnas. att antalet besök uppgått till 3,713 (föregående läsår 3,355); till hemlån utlämnades 3,331 och till begagnande i läsesalen 7,461 volymer (föregående läsår resp. 2,887 och 7,617). Från andra bibliotek ha inlånats 244 och till dylika ha utlånats 164 volymer (föregående läsår resp. 289 och 150).

Accessionen uppgick till 3,126 verk (= 921 större volymer och 2,291 broschyrer) samt 4,832 fortsättningar. Tillväxten i hyllmeter utgjorde 45,89 m., därav bortåt 4 meter för den medicinska Nobelkommitténs i biblioteket förvarade böcker. De fortlöpande tidskrifternas antal uppgår nu till 413, därav 72 under läsåret nytillkomna serier. Som inköpen av ekonomiska skäl väsentligen begränsats till uppehållande av tidskrifts- och fortsättningsbeståndet, beror tillväxten av nya verk så gott som uteslutande på gåvor, bland vilka märkes ännu en större samling medicinsk litteratur ur framlidne doktor E. Nordensons efterlämnade bibliotek, däribland omkring 1,000 särtryck i oftalmologi.

I nominalkatalogen ha inlagts 4,589 katalogblad (därav 1,050 hänvisningslappar), av vilka emellertid bortåt 2,000 utskrivits redan under föregående läsår över i Retziusdonationen ingående verk (jfr *NTBB*, 1923, sid. 60). Att siffran icke desto mindre är ganska hög i betraktande av den jämförelsevis obetydliga accessionen, beror därpå, att ett annat betydande katalogiseringsarbete under läsåret ingångsatts och slutförts, i det att bibliotekets hela tidskriftsbestånd, som innehåller icke mindre än 1,383 serier, fullständigt katalogiserats. I samband med denna synnerligen välbehövliga katalogisering, till vilken lärarekollegiet anslagit medel ur institutets fonder (under åren 1922 och 1923 sammanlagt 1,500 kronor), ha vidtagits åtskilliga förändringar i den hittillsvarande systematiska uppställningen, åsyftande större överskådlighet och konsekvens. En betydande mängd tidskrifter, som enligt vissa formella men icke konsekvent genomförda principer varit uppställda på avdelningen Sällskap, ha således nu överflyttats till resp. tidskriftsfack, och facket Sällskap har inskränkts till att omfatta publikationer, som uteslutande eller huvudsakligen behandla resp. sällskaps verksamhet, såsom sådana årsberättelser, i vilka i allmänhet icke några vetenskapliga uppsatser ingå, vidare medlemsförteckningar, historiker o. d. På

motsvarande sätt har förfarits med en mängd förut på avdelningen Sjukvårdsanstalter uppställda publikationer. Till de av sällskap, resp. sjukvårdsanstalter, utgivna tidskrifterna ha under alla omständigheter gjorts hänvisningar. Genom avskrivning av de nyutskrivna katalogbladen har upprättats en särskild för de besökande lätt tillgänglig systematiskt ordnad katalog, vilken är att betrakta som grundstommen till en framtida fullständig realkatalog över hela biblioteket. I nära anslutning till tidskriftskatalogiseringen ha de viktigaste av bibliotekets mötespublikationer varit föremål för revision eller nykatalogisering. Som det därvid visat sig svårt och alltför tidsödande att tillämpa Kungl. bibliotekets regler för val av uppslagsord, något som skulle förutsatt omskrivning av samtliga gamla katalogblad, har den rent formella katalogiseringsprincipen här i största möjliga utsträckning bibehållits, och det ändamål, som åsyftas genom val av realt uppslagsord, har tillgodosetts därigenom, att samtliga blad avskrivits och den avskrivna serien ordnats i enlighet med bibliotekets allmänna fackindelning. Då därtill varje kongress inom resp. fack undersignerats med ett ord, som angiver, att kongressen är internationell, engelsk, fransk, skandinavisk etc., har uppslagsordet ytterst ringa betydelse vid publikationens uppställning på facket; endast undantagsvis få två eller flera kongresser samma signatur. Huruvida en motsvarande anordning skulle vara att tillråda i större bibliotek, må lämnas därhän, men för ett specialbibliotek med långt driven specialisering synas fördelarna ligga i öppen dag.

I enlighet med Kungl. Maj:ts proposition till 1923 års riksdag har biblioteket för budgetåret 1923/24 erhållit ett tilläggsanslag, högst 8,000 kronor, till förstärkning av det ordinarie numera alldeles otillräckliga årsanslaget (10,000 kr.).

Med det förflutna läsåret lämnade fru S. Brithelli, sedan riksdagen tillerkänt henne en pension, den biträdesbefattning, som hon sedan 1897 innehaft, och till hennes efterträderska har utsetts fru Harriet Lindstedt, född Nordenson. *A. Holmberg.*

Nationalmusei bibliotek.

Enligt den nu föreliggande berättelsen över »Statens konstsamlingars tillväxt och förvaltning 1922» har Nationalmusei bibliotek under året ökats med 370 nr. Bland förvärven kunna anföras A. Venturi, Storia dell' arte italiana, Vol. 1—10 (Milano 1901—15), köp; G. Vasari, Life of the most eminent painters, sculptors and architects, Vol. 1—10 (Lond. 1912—15); A. Furtwängler, Die antiken Gemmen (Leipz. 1900), de båda sista verken gåvor. Under året har reglemente och instruktion för biblioteket utarbetats av amanuensen Wåhlin, vilket nu föreligger till överintendentens granskning. Från biblioteket ha under året 347 verk utlånats, till största delen åt tjänstemän vid museet, men även till låntagare och orter utanför Stockholm. I läsesalen ha 341 arbeten utlämnats till begagnande på stället.

Linköping. Stiftsbiblioteket.

Till stiftsbibliotekarie har domkapitlet den 21 aug. efter greve C. M. Stenbock, som den 28 mars detta år avled, utnämnt amanuensen vid universitetsbiblioteket i Uppsala, fil. doktor Nils Gobom.

Malmö. Stadsbiblioteket.

Ur den nu utkomna »Redogörelse för Malmö biblioteks- och föreläsningsförenings verksamhet 1922» (Malmö 1923. 8°. 39 s.) kan hämtas, att stadsbibliotekets bokbestånd vid 1922 års slut uppgick till 30,299 band och häften och att 91,873 volymer under året utlånats som hemlån åt 1,818 inskrivna låntagare, under det att 2,743 volymer framtagits för bruk i läsesalen. Inalles ha sålunda utlånats 94,616 volymer (år 1921 83,151), av vilka 68,229 eller 74,3 % utgjordes av skönlitterära arbeten.

Uppsala. Universitetsbiblioteket.

CARL STJERNBERG †.

Den 12 nov. 1923 avled efter ett långvarigt lidande andre bibliotekarien vid Uppsala universitetsbibliotek Carl

Wilhelm Stjernberg. Därmed ändades en nära tjugoåttaårig tjänstemannabana, hela tiden ägnad Uppsala universitetsbibliotek.

Född den 6 april 1859, student i Örebro 1878, blev han filsofie kandidat 1889. Han beredde sig först för inträde på lärarbanan genom provår och kompletteringar av sin kandidatexamen. Då han emellertid genom sysslande med biblioteksarbete i Södermanlands-Nerikes nation visat sig ha åtskilliga förutsättningar för biblioteksvägen, sökte och erhöll han anställning som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket i Uppsala i början av år 1896. På hösten 1910 blev han andre bibliotekarie.

Under de första tio åren av hans tjänstetid var hans huvudsakliga verksamhet förlagd till utländska avdelningens bokmagasin och förvärvade han sig där en ovanligt ingående kännedom om bokbeståndet. Sedermera övergick han till den svenska avdelningen, där han särskilt hade hand om det inströmmande småtrycket, vilket han också snart fullständigt behärskade. Under sin krafts dagar gjorde Stjernberg sig känd som en intresserad och nitisk biblioteksman.

I universitetsbibliotekets Minnesskrift 1621—1921 har han publicerat en förtjänstfull förteckning över »Domkapitelsavhandlingar efter 1890». I andras bibliografiska arbeten tog han ofta en verksam del, så t. ex. i den av undertecknad utgivna »Förteckning öfver det s. k. Svaneholms-biblioteket, tillhörigt Värmlands nation i Uppsala» (1898).

Bland kamrater och talrika vänner skall han leva i tacksamt minne.

J. M. Hulth.

Universitetsbiblioteket under år 1922.

Av universitetsbibliotekets årsredogörelse för år 1922 inhämtas, att bibliotekets *tillväxt* under detta år uppgått till 74,752 tryckalster, därav på den svenska tryckavdelningen 56,021, på den utländska 18,731. Tillväxten på den utländska avdelningen är större än under något föregående år alltsedan 1912, beroende såväl på ökade inköp som på utökade bytesförbindelser; dessa senare ha nu åter i det allra närmaste nått samma omfattning som de hade före kriget. Handskriftsavdelningen har utökats med 173 band eller kapslar jämte ett antal i samlingskapslar inlagda smärre häften och lösa blad; kart- och planschsamlingarna med sammanlagt 1,292 (411, resp. 881) nummer. I hyllmeter uppgick accessionen på den svenska tryckavdelningen till 182.76 m., på den utländska till 307,01 m. och på handskriftsavdelningen till 5,65 m. Härtill kommo svenska tidningar till en hyllmeterlängd av 66,65 m., utländska till 1,11 m. Hela meterlängden av bibliotekets tryck- och handskriftsavdelningar (med undantag av tidningar) uppgick vid 1922 års slut till 18,752,27 m.

Bland *gåvor* till biblioteket märkes en från Augustana Book Concern genom förmedling av Augustanasynodens president dr G. A. Brandelle överlämnad större samling svensk-amerikanskt tryck från de senare åren, vidare — liksom under föregående år — ett antal franska tidskrifter genom bemedling av minister Delavaud, sändningar från franska undervisningsministeriet och Tjeckoslovakiska republikens undervisningsministerium (den senare särskilt till hedrande av minnet av framlidne dr Alfred Jensen), en omfattande samling modern dansk skönlitteratur av bokförläggare H. Jespersen, ryska tidningar och annat tryck av lektor V. Smirnoff och professorskan Anna Sjögren, en värdefull samling lapska tidningar av professor K. B. Wiklund, m. m. Likaså har av godsägaren C. G. Tottie, Åhlby, överlämnats en samling av franska nationalförsamlingens (1789—91) publikationer i 130 volymer.

Inkunabelsamlingen har att uppvisa en ökning under året av ej mindre än 43 arbeten i 40 volymer, de flesta genom gåva av fil lic. Erik Kempe, vilken härvid särskilt sökt finna tryckalster av pressar, som förut endast svagt eller icke alls varit representerade i bibliotekets samling. Sålunda finnas bland de skänkta volymerna flera italienska och franska tryck; därjämte även några tidiga Kölntryck samt ett vackert exemplar av Thomas ab Aquino, Catena aurea i den ståtliga Augsburgupplagan ca. 1474 (Hain *1328). Även direktör H. Svanfeldt har till inkunabelsamlingen överlämnat ett

arbete, Fagifacetus s. de facetia et moribus mensæ, Leipzig 1498, 4°, varjämte några förvärvats genom köp. Samlingen av ettbladstryck har ökats med två nummer, båda skänkta av lic. Kempe.

Bland förvärven till handskriftsavdelningen kunna nämnas en högtysk pappershandskrift från år 1469, 'Daz schiff der bus', gåva av lic. E. Kempe, tvenne grekiska papyrer, skänkta av Egypt Exploration society, London, tvenne i Egypten funna hebreiska handskriftsfragment, gåva av dr G. A. Eisen, en samling persiska handskrifter, förvärvade genom köp, en handskrift på palmblad, skänkt av viceamiralen G. Lagercrantz, m. m.; vidare en omfattande samling historiska handlingar, särskilt riksdagshandlingar från frihetstidens tidigare skede, gåva av löjtnanten Fredrik Järta, åtskilliga förvärv för bibliotekets samling av Linneana samt ett flertal förvärv av smärre brevsamlingar och enstaka brev, däribland en värdefull samling av 23 st. originalbrev från J. O. Wallin till hans ungdomsvän J. H. Gahn från åren 1798-1806, skänkta av Gahns dotterson, f. lektorn L. M. Wærn. Omnämnas kunna därjämte tvenne under året gjorda omfattande förvärv, ehuru de såsom ej slutordnade icke inräknats i årets accessionssiffror. Det ena utgöres av en av godsägaren C. G. Tottie överlämnad samling handskrifter och papper av skilda slag, däribland delar av de äldre handelsfirmorna Arfwedsons i Stockholm arkiv: brevkonceptböcker, kassaböcker o. dyl., åtskilliga historiska handlingar riksdagshandlingar m. m. från 1700 talet, topografica rörande egendomar i Uppland, Västmanland, Finland m. m; den andra är en av apotekaren G. Bernström i Göteborg skänkt samling handskrifter, brev och autografer, däribland ett 70-tal brev till professor L. F. Svanberg samt inemot 200 st. till medicinalrådet D. Ekelund, originalmanuskript av J. O. Wallin, E. J. Stagnelius, K A. Nicander m. fl.

Bland depositioner märkas tillägg till den tidigare överlämnade Posseska samlingen av överstelöjtnanten greve Göran K:son Posse, till Västgöta nations och Sätra brunns arkiv m. m., samt — till bibliotekets musikaliesamling — Gunnar Wennerbergs originalmanuskript till »Stridsrop» m. fl. kompositioner, överlämnade av Uppsala studentkårs allmänna sångförening.

Antalet antecknade *besök i läsesalen* utgjorde under år 1922 35,238 mot 34,282 under föregående år; *läsesalslånens* antal 232,915 mot 213,937. Samtidigt har *hemlånesiffran* ökats från 22,936 till 24,712 (dock ännu högre under år 1920: 25,556). Den *interurbana in- och utlåningen* visar för den förra siffran 1,892 vol. (mot 1,826 år 1921), för den senare 2,591 (mot 2,381).

Landsmålsarkivet har under år 1922 tillväxt med nära 25,400 renskrivna lappar i 16°, omkring 150 blad 8°, 1,600 blad 4° och 150 blad fol., 6 typordslistor, 58 band eller häften samt 3 kartor och 13 fotografier. Antalet antecknade besök i arkivet utgjorde under året 1,459. Hemlån till medarbetare inom staden ha ägt rum i 30 fall; antalet lån utom staden utgjorde 63.

A. B. C.

Västerås. Läroverksbiblioteket.

I den festskrift, som av läroverkskollegiet vid Västerås högre allmänna läroverk utgivits till det svenska gymnasiets trehundraårsjubileum, *Camenæ Arosienses* (Västerås 1923. 211 s. 4°) ingår. s. 151—170, en skildring av Västerås läroverksbibliotek av läroverkets nuvarande bibliotekarie, lektor S. Landtmanson. På grundval såväl av Schröders bekanta »Historiola» och senare arbeten som egna forskningar ger förf. en översikt över bibliotekets äldre och nyare öden, dess uppkomst och egentliga grundläggning under Johannes Rudbeckius, fortväxten under det följande århundradet ej minst tack vare de bestämmelser som träffades om avlämnande av böcker till biblioteket från vissa prästerliga sterbhus, de stora donationernas tid under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, då biblioteket vinner sin starkaste tillökning, och den vidare utvecklingen fram till våra dagar. En särskild översikt ges av bibliotekets lokala förflyttningar från den första uppställningen i domkyrkans kapitelrum till den nuvarande (sedan 1917) i egen biblioteksbyggnad på en av de gamla lektorsgårdarnas tomter. Likaså redogöres i ett särskilt kapitel för bibliotekets vård och vårdare under olika tider, katalogarbeten m. m., och en så långt möjligt fullständig »series bibliothecariorum» framlägges. I sin helhet kan skildringen sägas ge en typisk bild av ett svenskt »stiftsbiblioteks» utveckling, ehuru själva detta namn icke synes vunnit allmännare användning i fråga om Västerås läroverksbibliotek. — En parallell skildring av bibliotekets öden, i vissa punkter något utförligare, har, i samband med en framställning av de svenska stifts- och läroverksbiblioteken överhuvud, samtidigt framkommit i bibliotekssakkunnigas 1918 betänkande (tr. 1923).

Intendenten G. Mascoll Silfverstolpe ger i samma festskrift, s. 171—182, en utförlig framställning av den stora, men hittills så gott

som okända »Silfverstolpeska porträttsamlingen i Västerås läroverksbibliotek». Denna samling, som omfattar en svensk och en utländsk avdelning om tillsammans ca. 11,000 blad i 63 portföljer, har hopbragts av bankokomissarien Carl Gudmund Silfverstolpe († 1812). År 1865 skänktes den till Västerås läroverksbibliotek av landshövdingen i Västerås län Fredrik Otto Silfverstolpe, i vilkens ägo den genom testamente övergått. Samlingen, som förblivit orörd till våra dagar och icke utsatts för något omordnande, erbjuder ett synnerligen rikhaltigt material till den svenska porträttgrafikens historia intill 1800-talets början. Förf. anser, att näst efter Neschers i Kungl. biblioteket tillsammans med andra blad nu inordnade samling är denna den rikhaltigaste, som någonsin hopbragts i vårt land. Det äldsta bladet är ett exemplar av det mycket sällsynta titelträsnittet i Ghotans år 1488 i Lübeck tryckta Missale Aboense. Av stort intresse äro också de handritade porträtt, som ingå i samlingen och som utförts av bl. a. J. L. Caton, J. Snack, Per Hörberg, Elias Martin m. fl.

Sveriges allmänna biblioteksförening.

Föreningens nionde årsmöte avhölls detta år i Göteborg den 3 och 4 juli under ordförandeskap av överbibliotekarien L. Wåhlin. Till styrelsemedlemmar efter bibliotekarien C. Grönblad och läroverksadjunkten A. F. W. Lindvall, vilka undanbett sig återval, valdes andre bibliotekarien A. Holmberg och överläraren G. A. Gustafsson, Karlstad. Till föreningens förste hedersledamot kallades f. statsrådet, bankdirektör K. A. Wallenberg.

Följande föredrag höllos under mötet: dr E. Ackerknecht, Stettin, om »Biblioteken och det allmänna bildningsarbetet» (på svenska), professor B. Karlgren, »Från Kinas bokvärld», andre bibliotekarien A. B. Carlsson, »Historik över stifts- och läroverksbibliotekens utveckling», bibliotekarien A. Silow, »Ett svenskt industribibliotek» (Stora Kopparbergs Bergslags bibliotek), andre bibliotekskonsulenten K. Tynell, »Avdelningar för affärslitteratur i de allmänna biblioteken», varjämte förste bibliotekskonsulenten Fr. Hjelmqvist redogjorde för bibliotekssakkunnigas och folkbildningssakkunnigas förslag, varefter diskussion följde med kritik huvudsakligen från studiecirklarnas målsmän.

Ur tidskrifter, smärre anmälningar, m. m.

Svenska litteratursällskapet har utsänt sina publikationer för år 1922: *Samlaren*, N. F., årg. 3 (1922); *1500- o. 1600-talens visböcker*, utg. av A. Noreen o. A. Grape. XII. Petter Rudebecks visuppteckningar, h. 2 (= *Skrifter* utg. av Sv. litt.-sällskapet, 7: 12: 2) samt V. Svanberg, Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdoms diktning (= *Skrifter*, 25).

Samlaren innehåller följande uppsatser: R. G:son Berg. Från Atterboms ungdomsår; W. Söderhjelm: Almqvist och Finland; J. V. Johansson, Några dikter av J. G. Oxenstierna, publ. av Leopold; G. Christensen, Danskes rejser i Sverige; A. Blanck, Rydbergs Narkissos-myt o. några principiella reflexioner; J. Nordström, Laurentius Petri Gothus' Strategema gothici exercitus; N. Afzelius, Svensk litteraturhist. bibliografi 1921.

Sällskapets stat balanserar med ett belopp av 21,791: 01 kr., därav i behållning 15,516: 22 kr.

Styrelsen utgöres av professor A. Blanck, ordförande, bibliotekarien N. Gobom, sekreterare, amanuensen J L:son Samzelius, skattmästare, samt förste bibliotekarierna A. Grape och A. Nelson.

J. Nordströms ovan nämnda bidrag i *Samlaren*, 1922, s. 221—276, avhandlar ärkebiskop Laurentius Petri Gothus' († 1579) latinska epos, »Strategema gothici exercitus», vars text han avtrycker efter den i Wittenberg år 1559 tryckta upplagan. Något exemplar av denna bok har hittills icke varit känt, förrän förf. för några år sedan påträffade ett sådant i det Kongel. Bibliotek i Köpenhamn. Däremot finnas åtskilliga bibliografiska notiser, för vilka förf. redogör och som visa, att vissa äldre forskare, såsom Stiernman, Benzelius, Palmskiöld m. fl, åtminstone ägt kännedom om detta tryck. Det hade kanske förtjänat tilläggas, att ett exemplar av »Strategema gotícj exercitus aduersus Dacicum, autore Laurentio Petri Goto» fanns i Erik XIV:s bibliotek (*Skand. handl*, del 27, s. 384). Nordströms förtjänstfulla avhandling innehåller också flera värdefulla bidrag till kännedomen om bl. a. Laurentius Petris studier i Wittenberg samt till humanismens historia i vårt land.

I den på Bröderna Lagerströms förlag av riksbibliotekarien I. Collijn utgivna serien »Faksimileupplagor av äldre svenska tryck» utkom förlidet år som nr 5 »ABC-bok på lapska. Stockholm 1619. Med en efterskrift om de svenska lapparnas skolundervisning i äldsta tid af K. B. Wiklund» (Stockh. 1922. 8°. 8 bl. faks., 50 s. text). Om denna av kyrkoherden i Piteå Nicolaus Andreæ († 1628) utgivna lapska ABC-bok, känd i endast ett i stadsbiblioteket i Bremen förvarat exemplar,

har professor Wiklund förut lämnat meddelande i sin uppsats »De första lapska böckerna», offentliggjord i denna tidskrift, 1922, s. 13 ff. Den till faksimilet fogade kommentaren utgör en på bredare bas lagd framställning av de äldsta svensk-lapska skolförhållandena och den undervisningslitteratur, som härvid använts.

I sista häftet av *Le Bibliographe moderne* (janv.—avr. 1922—23) har Henri Stein bl. a. anmält »Uppsala universitets biblioteks minnesskrift 1621—1921» och Lauritz Nielsen's »Dansk Bibliografi 1482—1550». Båda publikationerna äro föremål för stort erkännande. Den senare har också anmälts bl a. i *[Dansk] Hist. Tidsskrift*, Litt.-H. 1919—20, s. 369—70, av E[llen] J[ørgensen]. Anm. lämnar här ett viktigt bidrag till den bekante Lübecktryckaren Steffen Arndes' biografi. Denne var på 1470-talet och i början av 1480-talet verksam som boktryckare i Perugia, varifrån han sedan begav sig till Slesvig, där han bl. a. år 1486 tryckte det utomordentligt vackra Missale Slesvicense. Fröken Jørgensen påpekar nu ett i *Acta pontificum Danica*, Bd IV, s. 120, nr 2649 befintligt påvebrev av 17/6 1475, som visar att Slesvigkaniken Leve Leven på 1470-talet studerade kanonisk rätt i Perugia. Denne var son till den rike Lorens Leven på Nordstrand, som sedermera insatte pengar i Arndes' tryckeriföretag. Det är ingalunda uteslutet, att Arndes' resa till Slesvig står i förbindelse med hans i Perugia gjorda bekantskap med Lorens Levens son.

I *Archiv f. d. Studium der neueren Sprachen u. Literaturen*, Jahrg. 76 (1923), s. 241—49, har L. Pfandl offentliggjort några »Ergänzungen zu Högbergs Katalog spanischer Handschriften in schwedischen Sammlungen», innehållande beriktiganden och tillägg till dennes uppsats »Manuscrits espagnols dans les bibliothèques suédoises» i *Revue hispanique*, T. 36 (1916). Av särskilt intresse är Pfandls påpekande, att de av Högberg under nr 17 beskrivna Papeles varios curiosos (Uppsala UB) utgör en kronologiskt ordnad samling dokument och skrivelser (1601—45) rörande Filip IV:s beryktade gunstling Gaspar de Guzmán conde-duque de Olivares.

I den till Rudbeckius-jubileet 1923 utkomna festgåvan »Från Johannes Rudbeckius' stift» (Stockh.: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, tr. Uppsala: Almqvist & Wiksell 1923) har lektor E. Liedgren lämnat ett viktigt bidrag till äldre svensk psalmhistoria. I en uppsats »Psalmbeståndet i Petrus Rudbeckius' Enchiridier 1622 och 1627» redogör han här ingående för de i dessa upplagor intagna psalmerna och deras ursprung.

Konsthantverkarnas gille har under redaktion av N. G. Wollin på Bröderna Lagerströms förlag utgivit en publikation för år 1923 med titel »Svensk nyttokonst» (73 s. 4°. Ill.). Bland uppsatserna märkes H. Lagerström, »Bokstavsformen i nyttokonsten. Korta anteckningar till ett föredrag i Konsthantverkarnas gille».

Boktryckaren Hugo Lagerström har till »vänner av svenskt bokhantverk och särskilt vänner till Yrkesskolan för bokhantverk i Stockholm», vars inspektor han är, utsänt en smakfullt utstyrd broschyr om »Nutida engelsk bokkonst». (Stockh.: Yrkesskolan för bokhantverk 1923. 4°. 17 s., 13 pl.) Uppsatsen utgör egentligen ett utvidgat omtryck av förf:s anmälan (i *Nord. boktr.-konst.* 1921: h. 1) av utställningen av modern engelsk bokkonst i Kungl. biblioteket 1920—21, vilken försetts med talrika väl valda och väl tryckta avbildningar av representativa tryck från skilda engelska privatpressar. Skriften utgör nr 10 av »Yrkesskolans småskrifter rörande bokhantverk» och är tryckt i 200 exemplar.

Av den av Statens bibliotekstillsyn genom S. Dahl och Th. Døssing utgivna *Dansk Tidsskrift-index* har nu åttonde årgången, omfattande år 1922, utkommit (XXXIX, 333 s. 8°).

I *Nord. boktryckarekonst* har i juli-häftet, s. 240—244 av innevarande årgång påbörjats en ny serie »Bidrag till svensk boktryckerihistoria», som avser att belysa de olika svenska städernas tryckerihistoria. Början har gjorts med »Boktryckerierna i *Kalmar*». Några anteckningar av Th. Scheutz. Som nummer 2 offentliggöres i häftet för sept., s 307—321, »Boktryckerierna i *Jönköping*» av C. Lindqvist.

I aug.-häftet (s. 281—284) finnes dessutom en liten uppsats av P. Jonsson om »Laurentius Paulinus Gothus som boktryckare», innehållande bidrag till *Strängnäs* äldsta tryckerihistoria.

I den amerikanska boktryckartidskriften *Ben Franklin Monthly*, 1923, aug., nr 2, s 25—28, har Douglas C. McMurtrie, en av cheferna för den stora Condé Nast Press i Greenwich (Conn.) och förut känd genom talrika uppsatser särskilt rörande äldre och modern stilgjutning, publicerat en uppsats om »The first swedish type specimen», d. v. s. det Keijserska stilprovet av år 1691. Förf. påpekar,

huru som året 1691 i och för sig är ett tidigt datum i de tryckta stilprovens historia, och redogör med utgångspunkt härifrån för de äldsta stilgjuterierna i Sverige, huvudsakligen stödd på Klemmings och Lagerströms meddelanden i ämnet. Uppsatsen är illustrerad med icke mindre än sex faksimilen från det Keyserska stilprovet.

I *Svenska Linné-sällskapets Årsskrift*, Årg. 6 (1923), s. 160—165, är publicerad en »Förteckning över till [den Förbergska] Linnésamlingen hörande böcker, som ej äro upptagna i J. M. Hulths Bibliographia Linnæana». Att titeln är något missvisande framgår dels av Jöran Sahlgrens beskrivning över det Förbergska Linnébiblioteket (samma Årsskr., s. 156 ff.), dels av följande skäl. Den till 1907 års Linnéfest publicerade delen av Hulths Bibliographia Linnæana (P. 1: Livr. 1) upptog av utgivaren då kända arbeten av Linné i original, bearbetning och översättning, som utkommit t. o. m. år 1906. I fortsättningen av första delen, som av många skäl hittills ej kunnat utkomma, utlovades Linnélitteraturen efter 1906, förteckning över tryckta Linnébrev, en del handböcker m. m. efter Linnés system, rättelser och tillägg samt register. En andra del skulle omfatta handskrifter och en tredje del biografier inneslutande även kritiska arbeten och stridsskrifter av mera allmän art. Vid granskningen av den Förbergska förteckningen befinnes det, att blott en relativt liten del av de där upptagna arbetena höra till området för det, som av Hulth hittills utgivits. För övrigt upptagas där böcker tryckta 1907, en hel mängd brevsamlingar, massor av läroböcker eller handböcker, av vilka blott en del kunna bli föremål för beskrivning i en eventuell fortsättning av Bibliographia Linnæana. Dessutom förekomma där arbeten, som enligt Hulths plan skulle föras till den biografiska delen.

Att den av Förberg hopbragta samlingen väl torde försvara sin plats i ett Linnébibliotek, som vill räkna med att vara så fullständigt som möjligt, torde vara odisputabelt. Men alla i förteckningen upptagna arbeten torde ej kunna rymmas inom planen för den Hulthska bibliografien.

Boken. Något om böcker och boktryck heter en av Lunds grafiska faktorsförening utgiven publikation (1922. 50 s. stor 8°). Bland här intagna uppsatser märkas särskilt prof. G. Hellqvist »Till boktryckstermernas historia», vari uppvisas, att de flesta nu i vårt språk använda boktryckartermer lånats från tyskan. Bibliotekarien P. Sjöbeck skriver om »Ett lundensiskt bröllopskväde från Karolinska tiden, med efterspel», amanuensen Th. Tufvesson skildrar »Ett gammalt Lundatryckeri», det akademiska, sedermera det Berlingska tryckeriet, vars förste innehavare var Vitus Haberegger, enligt traditionen en invandrad ungrare. Denna senare uppsats är illustrerad med flera i ljustryck förträffligt utförda faksimil av äldre Lundatryck.

Av i Tyskland på sista tiden utkomna större bibliografiska arbeten kunna här tvänne nämnas, vilka också befatta sig med nordisk biblografi, ehuru båda på ett synnerligen otillfredsställande sätt. Den mångskrivande juris doktorn G. A. E. Bogeng, utgivare av den egenartade, nu upphörda »Vierteljahrschrift für angewandte Bücherkunde», har bl. a. på E. A. Seemanns förlag i Leipzig utgivit ett stort anlagt, kompilatoriskt arbete »Die grossen Bibliophilen. Geschichte der Büchersammler und ihrer Sammlungen», T. 1—3, Lpz. 1922, där han i ett kapitel »Slavien und Skandinavien» (del 1, s. 364—378) sammanfört vad han känner bl. a. om danska och svenska boksamlingar under 16 o. 1700-talen. För de danska stöder han sig på Dahls Haandbog; för de svenska har han hämtat en eller annan notis ur Waldes Storhetstidens litterära krigsbyten. Såväl sammanställandet med Slavien, däri inbegripet Ungern, som de knapphändiga notiserna göra, att arbetet i denna punkt icke kan anses tillfredsställa ens de rimligaste anspråk på en framställning av bibliofiliens historia i de skandinaviska länderna. Ännu sämre utfaller omdömet för Skandinaviens vidkommande om det nyligen (1923) på Hiersemanns förlag utkomna arbetet »Handbuch der Bibliographie» av G. Schneider, där den skandinaviska bibliografiska litteraturen under rubriken »Nordgermanische Sprachgebiete und Finnland» avfärdas på summa åtta sidor (s. 322—29), av vilka något mer än två ägnats Sverige. — I detta sammanhang bör också nämnas den år 1920 utkomna synnerligen bristfälliga »Handbuch der wissenschaftlichen Bibliothekskunde» av V. Gardthausen, som i en i Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 1920, s. 283—86, av P. Schwenke skriven anmälan kort och gott avfärdas som ett förfelat företag. Även här äro de uppgifter, som meddelas om skandinaviskt biblioteksväsen, till stor del onöjaktiga och oriktiga. Någon anledning att närmare ingå på denna »Handbuch» föreligger därför icke.

Om de nordtyska arkivens rikedom på material till äldre svensk historia ger Georg J. V. Ericssons »Handlingar och brev i Danzigs arkiv till Sveriges medeltidshistoria» (Gbg 1923, 82 s.) en livlig föreställning. Förf. förtecknar för perioden 1346

—1522 ej mindre än 525 urkunder bestående av skrivelser från och till den mäktiga hansestaden. Uppgifter lämnas om handlingarnas natur, om förefintligheten av sigill ävensom om de utgivits i tryck. Ett namn- och sakregister underlättar användandet av publikationen. *E. N—nn.*

Från boktryckar- och bokhandelsvärlden.

Boktryckaren O. Isacson i Göteborg har under titeln »Blomster från minnenas örtagård» (Gbg 1923. 8°. 77 s.) sammanfört hågkomster från sin lärlingstid i Gutenbergs tjänst åren 1889—1894. Samtidigt som denna lilla volym utgör ett synnerligen vackert bidrag till svensk bokkonst, äger den icke ringa kulturhistoriskt värde. Ehuru den epok, från vilken boktryckar Isacsons minnen äro nedskrivna, ligger oss så nära, är skillnaden dock oerhörd mellan de förhållanden, under vilka den tidens typografer arbetade, och de nuvarande. Förf. har också framdragit många originella »typer», med vilka han under lärlingsåren kom i beröring och som mera likna figurer från Dickens dagar än från 1800-talets slut. De äro skildrade med sympati och färg och förf. synes själv på mer än ett sätt sakna den gamla goda tiden.

Herr Isacson har naturligtvis framställt den lilla boken på sin egen officin. Han har med densamma velat visa, vad denna officin förmår uträtta, när någon gång tillfälle gives att trycka annat än affärstryck. Och han har lyckats på ett förträffligt sätt. »Blomster från minnenas örtagård» har fått en förnämlig typografisk och dekorativ utstyrsel och kan utan tvekan karaktäriseras som en av de vackraste och originellaste böcker, som på sista tiden utkommit i vårt land. Den är tryckt på handgjort holländskt papper och satt med en kraftig antikvatyp. Den dekorativa utstyrseln med träsnittliknande ramgarnityrer, vinjetter och anfanger är verkställd av artisten Ruben Eldh, ett nytt men lovande namn på den moderna bokdekorationens område. Boken är bunden i helt grönt skinnband, som väl går ihop med utstyrseln i övrigt. (Pris: i helt sk.-b. Kr. 25:—, kart. Kr. 15:—). *I. C.*

Bland de talrika möten och kongresser, som med anledning av jubileumsutställningen i Göteborg innevarande sommar ägt rum i denna stad, kan nämnas den första *internationella boktryckarkongressen* 4—6 juni, till vilken inbjudan på initiativ av boktryckaren W. Zachrisson utfärdats av Svenska boktryckareföreningen. Omkring 150 deltagare, representerande 17 olika nationer, hade hörsammat kallelsen. De flesta föredrag och diskussionsämnen rörde i första hand boktryckarkonstens praktiska utövande och i samband med yrkesutbildningen stående frågor. Av andra föredrag kunna nämnas »Om Bodonis inflytande på boktryckarkonsten i Italien» av A. Lobetti-Bodoni, »Some artistic points of view regarding the practice of our craft» på engelska av disponent C. Z. Hæggström, sedan tryckt såväl på engelska som i svensk översättning i kongresshandlingarna, dessutom på svenska i Nord. boktryckarkonst, julihäftet, s. 229—234: »Några konstnärliga synpunkter på vår yrkesutövning», vidare »Yrkesutbildning och yrkesuppfostran» av H. Lagerström. Åt Svenska boktryckarföreningen uppdrogs på förslag av den engelska boktryckareföreningens ordförande mr Austen-Leigh det hedrande uppdraget att fungera som centralbyrå, tills en boktryckarnas Internationella Byrå hunnit upprättas, vilken skall arbeta för att hålla yrkets utövare i alla länder underrättade om händelser inom facket.

Bokhantverket på Göterborgsutställningen. I den konsthantverkliga avdelningen på sommarens stora utställning voro två smärre salar upplåtna åt det svenska bokhantverket, den ena för allt slags tryck (boktryck, litografi, djuptryck m. m.), den andra för bokband. Den förra expositionen var visserligen som helhet betraktad synnerligen vacker och enhetligt anordnad, men däremot mycket litet representativ. Endast ett fåtal av landets tryckerier hade beretts tillfälle deltaga i utställningen, och dessa hade därtill, på ett undantag när, fått alldeles för små utrymmen sig tillmätta för att kunna ens tillnärmelsevis presentera sig på ett tillfredsställande sätt. Utställningen var ju emellertid anordnad som en liten detalj i den stora uppvisningen av svenskt konsthantverk och torde som sådan hava fyllt sin uppgift att inför utlänningarna, som ju av helt naturliga skäl aldrig i nämnvärd utsträckning kunna bliva köpare till svenska bokhantverksalster, hävda den svenska boktryckarkonstens höga ståndpunkt i vårt land, även om utställningen för de svenska besökarna icke förtjänat namnet av en bokhantverksutställning i egentlig mening. Bokbandssalen gjorde då onekligen ett långt starkare och bättre intryck, och där förekommo från de flesta av våra ledande verkstäder en mängd verkligt fullödiga saker. Man såg här såväl gamla härliga välkända band som utmärkta, i varje detalj vackra prov på den nyare smakrikt-

ning, vilken torde kunna betecknas som en det svenska bokbandets renässans med i mycket självständig prägel. *Z.*

Även på den historiska avdelningen på jubileumsutställningen i Göteborg var en specialavdelning anordnad (rum 21: jfr specialkatalogen, s. 39—48), som avsåg att visa prov på samtliga Göteborgstryckeriers alster genom tiderna, omfattade 184 nummer, kronologiskt ordnade. Den bestod, med undantag för ett tiotal nummer, av tryck tillhörande Göteborgs stadsbibliotek. Samlingen hade ordnats av förste bibliotekarien S. Aberstén, vilken även utarbetat den deskriptiva katalogen, vars inledande sidor ge några intressanta upplysningar om personalia bland Göteborgsboktryckarna, av vilka flera, inom parentes sagt, var för sig vore förtjänta av ett närmare studium. Det relativt största partiet av de utställda trycken, ett tjugotal nummer, var, som sig bör, ägnat de intressanta Grefwe-trycken. Göteborgs förste boktryckare var som bekant Amund Grefwe, vilken kom hit närmast från Nyköping, där han förestått tryckeriet för »translator regius» Ericus Schroderus. Det första i Göteborg tryckta arbetet är I. Stegmann, Christelige nyårsgåfwors apoteek, som trycktes hos Grefwe *1650*, och det första Göteborgstryck med antikvastil är Cl Kloot, Processus criminalis *1651*. Några litterärt ryktbara alster hade samlingen i övrigt icke att uppvisa, men den gav ett fylligt och representativt urval av Göteborgstryckeriernas produkter fram till omkring 1870, och ur lokalhistorisk synpunkt torde den vara mycket belysande. Samlingen av de utställda äldre Göteborgstidningarna åskådliggjorde ganska väl tidningspressens livliga utveckling i Göteborg under 1700-talet. *N. M.*

Under livlig tillslutning av deltagare från samtliga nordiska länder avhölls i Stockholm den 8—10 juli ett *nordiskt bokhandelsmöte*. Under presidium av Svenska bokförläggareföreningens ordförande f. d. kammarrättsrådet C. Carleson fördes mötets förhandlingar i Första kammarens plenisal i riksdagshuset. De två frågor, som voro anslagna till diskussion, voro »Bokhandelns organisation» och »Staten och bokspridningen», vartill de olika inledningsföredragen på förhand tillställts mötesdeltagarna i en liten tryckt broschyr »Inledningsföredrag vid Nordiska bokhandelsmötet i Stockholm 1923» (Stockh.: Norstedt & Söner 93 s. 8°). Vidare höllos föredrag av professor H. Schück, »Om bokhandlare och bokhandelsverksamheten i Sverige före 1800-talets början» och av biblioteksamanuensen J. Samzelius om »Den nordiska bokhandelns litterära hjälpmedel».

Danmark.

København. Det kongelige Bibliotek.

Personalnotitser.

Mag. art Frk. Helene Crone er konstitueret som Underbibliotekar fra 1ste April at regne.

Kontorassistent Frk. Tove Andersen har efter Ansøgning faaet sin Afsked fra 1ste April at regne.

Aarsberetning 1919/20—1921/22.

Overbibliotekaren har udsendt Aarsberetning for de tre Finansaar 1919/20, 1920/21 og 1921/22. Bibliotekets Forøgelse har for de tre Aar været for danske Afdelings Vedkommende henholdsvis 7,929, 6,950, 6,750 Bind Aviser, Tidsskrifter og Bøger, medens Antallet af Smaatryk, Viser, Teaterplakater o. l. har været 69,518, 68,867 og 69,706. Forøgelsen i den udenlandske Afdeling har været paa 8,154, 6,905 og 7,771 Bind. Det har været Biblioteket magtpaaliggende at komplettere sine Samlinger, navnlig ved Indkøb af Tidsskrift- og Serierækker, der tidligere har været savnede. Der er saaledes bl. a. anskaffet 152 Bind af Tudor facsimile texts, 213 Bind Oversættelser af Bibelen til forskellige eksotiske Sprog, Publications of the Record Society of original documents relating to Lancashire and Cheshire Vol. 1—56; Publications of the Sussex Record Society Vol. 1—18, Publications of the Catholic Record Society Vol. 1 og følgende, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Bd. 1 ff., De Indische Gids 1879—1917, Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie 1853—1918, Stimmen aus Maria-Laach 1872 ff. samt komplette Eksemplarer af Tidsskrifterne Revue trimestrielle de droit civil, Exlibris Zeitschrift für Buchkunst und angewandte Graphik, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Annales de l'académie d'archéologie de Belgique. Under en Rejse, som Professor Dr. Johannes Pedersen foretog bl. a. til Ægypten indkøbtes 266 Bind arabisk Litteratur. Af Gaverne kan særlig fremhæves 162 Bind siamesisk Litteratur skænket af Nationalbiblioteket i Bangkok og en Række polske videnskabelige Publikationer fra Fondation Joseph Mianowski i Warschau. En Forøgelse af særlig Art fik Biblioteket ved Køb af den afdøde Cand. phil. Knud F. Kring efterladte kinesiske Bogsamling, der omfatter 550 Numre paa c. 10,000 Hefter. Denne betydelige Samling, som efter sagkyndig Undersøgelse har vist sig endog særdeles værdifuld, indeholder hovedsagelig Litteratur vedrørende Historie, Sprog og de kinesiske Klassikere, medens Drama, Romaner og Religionsvidenskab kun er mangelfuldt repræsenteret. Som Følge af den store Udvidelse af Bibliotekets

orientalske Samlinger, er man gaaet til at udskille hele den orientalske Litteratur for at samle den under ét, dog med den Undtagelse at den hebraiske Litteratur trykt i Europa og Bibeludgaver og Oversættelser trykte i Orienten vedbliver at staa paa deres nuværende Plads i Katalogerne. Det er Meningen at Værkerne i den nye orientalske Samling opstilles ordnede efter Sprog.

Besøget paa Læsesalen har i de forløbne Aar været 40.869, 35,526 og 37,725 og Antallet af Bind udlaante til Brug paa Læsesalen, deri ikke medregnet Haandbiblioteket, 107,097, 98,673, 111,607. Til Hjemlaan er udleveret 26,348, 23.008, 23,517. Naar der her har været nogen Nedgang ligger det i, at Udlaanet af danske Digte og Skuespil er bleven en Del indskrænket, idet Publikum nu henvises til Folkebibliotekerne. Udlaanet af denne Litteratur finder kun Sted til Studieformaal. Udlaanet af Haandskrifter til Ind- og Udland har været 515, 472 og 271, medens der til Brug i Bibliotekets Læsesal er hidlaant 52. 110 og 86.

Nyerhvervelser til det kgl. Biblioteks Haandskriftsamling.

Af Accessionen i Aaret 1922/1923 skal i første Række nævnes et Haandskrift fra det 13 Aarhundrede købt i Rom, et Martyrologium med en dertil knyttet »liber benefactorum», hvori Navne er indført fra det 13. Aarhundredes Slutning og op til det 16. Aarhundrede. Bogen stammer fra St. Dionisii Kirke i Liège; den øger den lille Gruppe Manuskripter af denne Art, som Biblioteket i Forvejen ejer — Martyrologiet fra Apt med Obituarnoter i Margin, det meget store Necrologium fra Serrateix, Necrologiet fra Cella s. Gregorii i Reichenbach, Cismarhaandskrifterne Gl. kgl. Saml. 177 fol., Gl. kgl. Saml. 1587 4to, Ny kgl. Saml. 935 fol., samt de tre Necrologier fra danske Kirker, Gl. kgl. Saml. 849 fol., Gl. kgl. Saml. 845 fol. og Thott 805 fol., henholdsvis fra Domkirkerne i Ribe og Lund og fra Vor Frue Kirke i København. Foruden Haandskriftet fra Liège har vi erhvervet nogle faa andre middelalderlige Ting — et Par tyske, et Par latinske Manuskripter og et enkelt fransk (Coutumes de Normandie). — Fra Tiden omkring 1600 er Nürnbergeren Hier. Gundlachs Stambog med mange Vaaben og Illustrationer og med talrige Venners Navne deriblandt danske studerendes Navne fra Basel og Genève, Leipzig og Altorff — Ulrik Kong Frederik II.s Søn, Jørgen Skovgaard, Tage Thott, Christoffer Ulfeldt, Falk Brahe, Erik Brahe og Jørgen Brahe. Ogsaa dette Haandskrift finder Frænder i Biblioteket nemlig den store Samling af Stambøger, danske og fremmede, der langt fra tilfulde er udnyttede. — Paa Professor Sigurd Wandels Auktion købtes et Exemplar af Paul Eber: Calendarium historicum (1571) med talrige haandskrevne Optegnelser især af Præsterne i Västra Ryd i det 17. og 18. Aarhundrede. Embedet gik i Arv, og Bogen gik i Arv. Den sidste svenske Ejer, vi kender, er H. G. Brandel, som var Dattersøn af H. Sahlgren, Præst i V. Ryd.

Af nyere Ting mærkes Professor Thoroddsens efterladte Papirer, videnskabelige Udarbejdelser og Breve, — endvidere Fysikeren Professor Chr. Chistiansens internationale faglige Correspondence, — Sprogmanden N. Dyrlunds Arkiv, hvor vi finder Breve fra Worsaae, Wimmer, Sv. Grundtvig, N. M. Petersen, Peder Hjort, K. J. Lyngby, Bjørnbak og Lucianus Kofod. — Rester af Politidirektør C. J. C. Bræstrups Arkiv med Breve fra Tillisch, Tscherning, Adler, de Meza, Ploug og Scheele. Som Fragmenter er ogsaa Overpræsident v. Rosens og C. F. Herbsts Arkiver komne til os, navnlig synes v. Rosens Papirer, der concentrerer sig om Aarene 1848—51 og 1863, en ynkelig Rest. — Foruden disse Samlinger har Biblioteket modtaget værdifulde Breve enkeltvis eller i Grupper saaledes 14 Breve fra Jacob Aall til L. Engelstoft og 19 Breve fra Georg Brandes til Dr. Seligmann.

Vor Samling af fotografiske Reproductioner er bleven forøget med Fotografier af de Sider af Broderskabsbogen fra Reichenau, der rummer nordiske Navne, 18 Sider, der giver os c. 720 nordiske Navne indførte i det 11. og 12. Aarhundrede gruppevis af forskellige Hænder. Ved stor Imødekommenhed fra Centralbiblioteket har det kostbare gamle Manuscript været udlaant til det kgl. Bibliotek til Studium og Reproduction. *Ellen Jørgensen.*

Erhvervelser.

Ved Køb har Biblioteket faaet en værdifuld Forøgelse af sine Samlinger, idet det foruden nogle hebraiske Haandskrifter har erhvervet sig 8 hebraiske Inkunabler, hvoraf det hidindtil kun har ejet 3. De erhvervede Eksemplarer er i udmærket vedligeholdt Tilstand, kun er to af dem noget defekte. Titlerne er følgende: Levi ben Gerson: Perusch ha-Tora. Mantova: Abraham Conath og Abraham Jedidja, [før 1480]. Abraham ben-Esra: Perusch ha-Tora. Neapel: Joseph ben Jacob fra Gunzenhausen, 3. Maj 1488; David Kimchi: Scheraschim. Neapel: Joseph ben Jacob fra Gunzenhausen, 1490; Moses Nachmanides: Perusch ha-Tora. Neapel: Isak ben Juda ben David Cattorzi, 2. Juli 1490; Mischna: Neapel, Josua Salomon fra Soncino, 8. Maj 1492; Salomo Ibn Aderet: Teschubot. Rom? u. A.; Moses Maimonides: Mischne Tora. Soncino: Gerson ben Moses fra Soncino, 23.

Marts 1490; David Abu Derahim: Commentarius ordinis precum. Lisboa: Rabbi Eliezer, 25. November 1489.

Publikationer.

Af »Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker» er udkommet Aargang 1922. Biblioteksinspektør Svend Dahl har fratraadt Redaktionen, der er overtaget af Underbibliotekar ved det kongelige Bibliotek Robert L. Hansen. Kataloget, der optager Erhvervelser fra 32 Biblioteker er paa 369 Sider.

Det Kongel. Bibliotek har börjat utgivandet av en katalog över sin stora och dyrbara samling medeltidshandskrifter. För några månader sedan utkom första fascikeln av »Catalogus codicum latinorum medii ævi Bibl. Reg. Hafniensis» (240 s. stor 8°), utarbetad av fröken Ellen Jørgensen. Den nu utgivna delen omfattar de teologiska handskrifterna, i en följande skola övriga codices förtecknas, varjämte register till hela verket skola fogas. När detta viktiga arbete föreligger avslutat, skall en utförlig anmälan om detsamma införas i denna tidskrift.

Udstilling af dansk aeronautisk Litteratur.

I Anledning af Udstillingen i Göteborg har »Dansk aeronautisk Forening» anmodet det kgl. Bibliotek om at foranstalte en Udstilling af Bøger og Billeder, som kunde give en historisk Oversigt over Luftsejladsens Udvikling. Medens det i 1909 udkomne »Katalog der historischen Abteilung der ersten internationalen Luftschiffahrts Ausstellung zu Frankfurt a/M» viser, at Tyskland besidder en Mængde Flyveblade fra Luftsejladsens Barndom, har man i Danmark kun et eneste: »Afbildning og historisk Beskrivelse over den i Frankrige nye opfundne Luftkugle eller aerostatiske Maskine» med et Billede, der viser Charles og Roberts Opstigning i Paris. Dette Folioblad er det første danske Skrift om Luftsejlads. I samme Skrift berøres de første smaa danske Ballonforsøg udført af Veterinæren Professor P. C. Abildgaard og en Apoteker Mühlenstedt. Ogsaa en Skuespiller Urberg, over hvis mislykkede Forsøg med Luftmaskiner et satirisk Skrift er fremlagt, forsøgte at lade Balloner opstige. En Kobbersmed Kierstrups mislykkede og tragiske aeronautiske Forsøg mindes i et Par Gadeviser. Et sjældent Kobberstik, der forestiller Kierstrups Ballon svævende i Luften strider mod de virkelige Forhold, idet Ballonen ikke kunde bringes til Stigning, men faldt ynkelig sammen. I et fremlagt Nummer af »Kjøbenhavns Skilderi» omtales den første Opstigning med bemandet Ballon i Danmark udført af Belgieren Etienne Robertson (1763—1837). Denne Opstigning, der fandt Sted fra Rosenborg Exercerplads, vakte uhyre Opsigt, saa at Forretningerne og Børsen lukkede, og Lotteriet indstillede Trækningen for at Folk kunde overvære denne Begivenhed. En Del Billeder viser Luftsejladsens videre Udvikling gennem Aarene, deriblandt en Mængde af de mere eller mindre fantastiske Ballon- og Flyveprojekter, som er opstaaet og som sjældent naaede længer end til Papiret. Ogsaa Billederne fra Andrés Nordpolsfart i 1897 er fremlagte. — Fra Verdenskrigen findes Billeder af tyske, franske og engelske Balloner og Flyvemaskiner. Et Billede viser Grev Zeppelins Besøg i København med sit styrbare Luftskib den 19. September 1912.

Rigsarkivet.

Riksarkivarien Kr. Erslev har nyligen utgivit en handbok »Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse. En Oversigt». Kbhvn 1923. 115 s. Översikten ger en förträfflig överblick över riksarkivet såsom det nu framträder, sedan den av A. D. Jörgensen inaugurerade proveniensprincipen genomförts även beträffande medeltidsarkiven. Rörande de centrala myndigheternas arkiv går redogörelsen ej längre än till 1848, den tidpunkt, till vilken arkivalierna äro tillgängliga; för tillgång till senare akter fordras tillåtelse av vederbörande myndighet. Redogörelsen är helt skematisk, hänvisningar göras till de bekanta Vejledende Arkivregistraturer och till annan arkivlitteratur och till förteckningar. Värdefulla upplysningar lämnas om de olika myndigheternas t. ex. danske kancellis och rentekammerets praxis vid diarieföringen av de inkomna akterna. Ej minst på grund av de många förändringarna av den danska centraladministrationens organisation är arbetet av stor betydelse. De reviderade räkenskaperna upptagas som särskild serie. En summarisk förteckning över dem lämnas i en bilaga. Utom räntekammar- och länsräkenskaper kan hänvisas t. ex. till tullräkenskaperna och främst bland dem till de över Öresundstullen. Under de senare decennierna ha ett betydande antal privatarkiv huvudsakligen av framträdande politiker överlämnats till riksarkivet. En del av dessa äro ej tillgängliga utan efter särskilt medgivande. Såsom exempel kunna nämnas C. C. Andræs och A. F. Kriegers, J. N. Madvigs och A. F. Tschernings papper. Godsarkiv åter överlämnades till landsarkiven. Bland arkivalier av främmande proveniens redogöres bl. a. för en rad svenska arkivalier såsom t. ex. Sturearkivet, svenska pergamentsbrev och den svenske presidenten i Stade D. Kleihes uppsnappade

papper 1676 samt andra interciperade svenska akter särskilt under krigen. Såväl vid alla forskningar inom det danska riksarkivet som vid arkivarbetena kommer helt säkert riksarkivarien Erslevs översikt att bli till ovärderlig nytta. *E. N—nn.*

Dansk Folkemindesamling,

der har til Huse i det kongelige Bibliotek, men med eget Personale og egen Økonomi, har aflagt Beretning, der er trykt sammen med Bibliotekets. Det fremgaar heraf, at Tilvæksten i de forløbne tre Aar har været henholdsvis 5,899, 4,363 og 8,660 Numre. Blandt de mange Gaver, der er tilflydt Samlingen, kan særlig fremhæves afdøde Dr. H. F. Feilbergs testamentariske Gave, idet denne havde bestemt, at Folkemindesamlingen skulde arve hans folkloristiske Bogsamling, hans Manuskript- og hans Seddelsamling. Da sidstnævnte er en Registrant over danske og udenlandske Folkemindeemner med Litteraturhenvisninger, har Samlingen dermed faaet et Arbejdsmiddel, der ogsaa har Betydning for den internationale Folkemindeforskning.

Danmarks Biblioteksforening.

Af »Bogens Verden» er udkommet 5 Aarg. Nr. 4—8. Af Indholdet kan fremhæves i Nr. 4: Biblioteksloven i Rigsdagen, Bibliotekernes Lønforhold, Statistiske Oplysninger om de statsunderstøttede Biblioteker 1921—22; Nr. 5—6: Biblioteksloven vedtaget, Privatdrift og Kommunaldrift; K. Schmidt-Phiseldeck: Københavns Kommunebibliotekers Musikkatalog med Svar fra Kommunebibliotekerne, Meddelelser fra Danmarks Biblioteksforening; i Nr. 7—8: E. Bremerstent: Skønlitteraturen og Bibliotekerne, H. Hvenegaard Lassen: Vore Bibliotekselevers Stilling og Uddannelse, G. E. Hansen: Historisk-topografiske Manuskriptsamlinger, Vore nyeste Biblioteksbygninger, Aarsmødet i Silkeborg, Rasmus P. Nielsen: Et svensk Biblioteksmøde.

Ved Aarsmødet i Silkeborg den 16. og 17. Juni vedtoges det, at Boganmeldelserne i »Bogens Verden» skulde ophøre. I Stedet derfor udkommer en Litteraturtidende med Navnet »Den nye Litteratur», hvoraf første Hefte foreligger. Foruden Anmeldelserne indeholder Heftet to Artikler om Romaner og om Kunsten at skrive dem af Dr. phil. Hans Brix og Magister Henning Kehler samt første Led af en Serie »Danske Forfattere fortæller om sig selv».

Bibliografisk Litteratur.

De to Underbibliotekarer ved Statsbiblioteket i Aarhus Emanuel Sejr og Kay Schmidt-Phiseldeck har udsendt et lille Hefte, som de har givet Navnet »Kultur-Kilder». Tre korte Bemærkninger. Det indeholder tre Afhandlinger »Statsbiblioteket i Aarhus og Biblioteksarbejdet i Danmark», hvori Forfatteren skriver om Statsbibliotekets Fremtidsopgave og dets nuværende vanskelige Stilling, der har sin Grund i manglende økonomisk Støtte, »Studium og Læsning», hvor der drages til Felts mod Anvendelsen af Ordet Studiekreds, der foreslaas erstattet af Ordet Kredslæsning, og »Fakultet» hvor der rettes et Angreb paa den af Dr. theol. Alfred Th Jørgensen fremsatte Tanke om Oprettelsen af et saakaldt Menighedsfakultet.

I tredie Hefte af den løbende Aargang af »Personalhistorisk Tidsskrift» har Bibliotekar H. Ehrencron-Müller offentliggjort en Fortegnelse over gamle danske Bryllups- og Ligvers, som findes i norske Biblioteker, men ikke tidligere har været kendt i Danmark. Den omfatter henimod 800 forskellige Tryk fra det 17. og 18. Aarhundrede, af hvilke de fleste findes i Universitetsbiblioteket i Kristiania, Resten i Videnskabernes Selskabs Bibliotek i Trondhjem og i det Deichmanske Bibliotek. Da Fortegnelsen danner et værdifuldt Supplement til den Oversigt over danske personelle Lejlighedsdigte, som er optaget i tredie Bind af »Bibliotheca Danica», har det kgl. Bibliotek med Redaktionens Samtykke ladet fremstille et begrænset Antal Særtryk, hvoraf Eksemplarer, saa længe Oplaget strækker til, kan faas ved Henvendelse til Biblioteket. Prisen pr. Eksemplar er 2 Kr.

A. S. Steenberg har i *Tilskueren*, 1923, s. 289—299, lämnat en översikt över utvecklingen av »De folkelige Biblioteker i Danmark» under de sista årtiondena, till vilken storartade kulturgärning han själv som bekant kraftigt bidragit.

Finland.

Finska statens biblioteksverksamhet.

Statens år 1921 inledda verksamhet för utvecklandet av landets populära biblioteksrörelse har tidigare i korthet refererats i denna tidskrift (*NTBB*, 1921, s. 243). Detta arbete har fortgått och torde man kunna fastslå, att genom detsamma en period kännetecknad av ett märkbart uppsving i biblioteksverksamheten inträtt, särskilt ha de i utsikt ställda jämförelsevis stora statsbidragen sporrat kommuner o. a. ägare av bibliotek till större uppoffringar än förut. Detta år utdelades som statsanslag inalles 340,000 mk. åt 433 bibliotek, av vilka 32 voro stadsbibliotek. Av de statsunderstödda landsbygdsbiblioteken voro 342 finska och 59 svenska. Av statsanslaget utdelades 206,495 mk. i form av böcker enligt bibliotekens eget val, 101,305 mk. som bidrag till

bibliotekarielöner och 32,200 mk. som extra anslag för grundande eller reorganisation av bibliotek.

Fyra kortare, närmast för landsbygdens bibliotekarier avsedda kurser i biblioteksskötsel ha år 1922 anordnats, av dem en svenskspråkig. Sommaren 1923 höllos två kurser på 10 dagar var. En 4-månaders kurs för utbildning av bibliotekarier är planerad för vårterminen 1924.

På statens biblioteksbyrå redigeras en resonerande katalog, upptagande korta bokanmälningar över i Finland utkommen litteratur. Denna katalog publiceras under årets lopp som bilaga till tidskrifterna »Kansanvalistus- ja Kirjastolehti» (Folkbildnings- och biblioteksbladet) och »Svenskbygden». Den katalog. som upptager anmälningarna av år 1922 utkomna finska böcker, har även utgivits såsom ett särskilt häfte på 138 sidor. Redigeringen av den svenska katalogen vidtog år 1923.

Konsulenten för landets svenskspråkiga bibliotek Uno Stadius lämnade denna befattning 1 dec. 1922 och till hans efterträdare antogs fil. mag. Hans Hirn, amanuens vid Helsingfors universitetsbibliotek.

Helsingfors. Stadsbiblioteket.

Ur årsberättelsen för 1922 förtjänar följande anföras. Ombyggnaden av huvudbibliotekets hus (jfr *NTBB*, 1922, s. 201) påbörjades i juni 1922, men torde på grund av flere orsaker kunna avslutas först till hösten 1923. Byggnadens gamla konstruktion har föranlett en del förändringar i den ursprungliga byggnadsplanen, vilka ändringar icke alltid varit förbättringar. På grund av ombyggnaden var rörelsen vid huvudbiblioteket några månader inställd, vilket naturligtvis inverkade på lånestatistiken. Antalet utlämnade lån uppgick till 582,943 (föreg. år 602,939) eller i medeltal per utlåningsdag 1,c01 (föreg. år 1,777). Under år 1922 begagnade sig 25,468 personer av sin lånerätt (föreg. år 24,477). Av den utlånade litteraturen var 58,2 % avfattad på finska språket, 40,6 % på svenska, norska eller danska, och 1,2 % på tyska, franska eller engelska språken. Bokbeståndet uppgick den 31 dec. 1922 till 109,114 (föreg. år 103,599).

Av stor vikt för biblioteket var stadsfullmäktiges vid årsslutet fattade beslut om inrättandet av en ny biträdande bibliotekarietjänst. Därigenom vanns en kännbar förstärkning av de ledande arbetskrafterna, så mycket mera nödvändig som biblioteksverksamheten, efter det till- och ombyggnadsarbetena vid huvudbibliotekets hus slutförts, kommer att utvidgas och reformeras. Tjänsten sköts sedan 1 juli 1923 av f. lektorn. fil. mag. G. A. Dahl, som under en följd av år förestått Borgå stadsbibliotek.

Åbo akademis bibliotek.

Av de uppgifter om detta biblioteks verksamhet under läsåret 1921/1922, som meddelas i den av Åbo akademi utgivna *Årsskrift*, 1922, s. 69–81, framgår, att biblioteket kämpar med allehanda svårigheter, beroende såväl på reduktion av bibliotekets personal och utrymmesbrist som särskilt saknaden av nödiga anslag till bokinköp. Under budgetåret 1921/22 tillläto sålunda akademiens ekonomiska svårigheter icke avsättandet av något särskilt anslag för detta ändamål. Ett mindre belopp kvarstod visserligen oförbrukat från föregående räkenskapsår och en del donationsmedel kunde även anlitas i och för inköp av den nödvändigaste referenslitteraturen och tidskrifter. I övrigt ha inga mera betydande inköp kunnat företagas, om man undantager förvärvet av professor F. W. Gustafssons klassiska bibliotek för ett belopp av 20,000 fmk.

Bland gåvorna redogöres särskilt för den boksamling, som akademien intill ett belopp av 10,000 svenka kronor genom donation av grosshandlaren G. Ståhle i Stockholm fick uttaga från A.-B. Klemmings antikvariat. Samlingen anlände till Åbo i september 1921 och omfattade böcker hänförande sig till de flesta större vetenskapsområden.

Vid utgången av läsåret 1921/22 utgjorde bibliotekets storlek i runt tal 100,000 volymer, varav över hälften dock bestod av medicinsk litteratur och dupletter. Ungefär 30,000 volymer ha under den gångna tiden blivit katalogiserade av bibliotekets personal. Antalet utlånade volymer under läsåret är helt obetydligt, endast 320, varav de flesta utlånats till lärare och studerande, antalet antecknade besök i läsesalen belöper sig till 829.

Under år 1921 ha två nya befattningar tillsatts Fil. mag. E. Holmberg har sålunda utnämnts till underbibliotekarie och fru Mary Schönberg till förste amanuens.

Stadsbiblioteket.

Vice bibliotekarien Bertha Hamberg har den 31 dec. 1922 avgått. Hon har med stort nit och intresse omfattat arbetet vid biblioteket i över 30 års tid, tidigare då stadsbiblioteket var skilt från folkbiblioteket som föreståndare för det förstnämnda. Tjänsten har nu besatts med fil. mag. Alice Cronwall, tidigare assistent vid samma bibliotek.

Tammerfors. Stadsbiblioteket.

Reformeringen av stadsbiblioteket har tagit fart, sedan kommerserådet Emil Aaltonen år 1919 donerade en miljon mk. som bidrag till uppförandet av

ett bibliotekshus, samt en kompetent bibliotekarie, fil. mag. J. A. Kemiläinen år 1920 tillsattes. Bokbeståndet har under de senaste åren ansenligt ökats, lokalen har förstorats och förändrats, emedan bl. a. systemet med öppna hyllor införts, en särskild barnavdelning har inrättats, studiecirkelverksamhet har inletts m. m. Då som följd härav bibliotekets verksamhet betydligt utvidgats och lånerörelsen ökats, har saknaden av ett eget hus blivit allt mer kännbar. Sedan ett oförmånligt tidigare beslut fåtts upprivet, har det blivande bibliotekshuset fått sig en mycket fördelaktig tomt reserverad, nämligen i stadens centrum invid salutorget. Hösten 1922 utlystes en tävlan för arkitekter om ritningar för detta hus. Av de inkomna 33 förslagen fick ett av arkitekterna Jussi och Toivo Paatela uppgjort projekt 1:a priset. Byggnadsnämnden sysselsätter sig nu med utarbetandet av den definitiva planen för byggnadsföretagets realisering.

Viborg. Stadsbiblioteket.

Bibliotekets chef, fil. dr Valter H. Juvelius avled 1922. Han var en sällsynt mångsidigt begåvad man, utrustad bl. a. med en nästan fenomenal litteraturkännedom. Till hans efterträdare har utsetts lektorn, fil. mag. J. V. Vasenius.

Viborgs stad har för sitt bibliotek fått mottaga en betydande donation. Den i juni 1923 avlidna änkekommerserådinnan Maria Lallukka har nämligen i sitt testamente bestämt hälften av sin efterlämnade förmögenhet för ett bibliotek »i Carnegie-bibliotekens stil». Beloppets storlek kan ej ännu säkert fastställas, men det torde stiga till flera miljoner mk.

H. C.

Norge.

Kristiania. Universitetsbiblioteket.

Universitetsbiblioteket har utsendt sin *årsberetning* for 1. juli 1921—30. juni 1922 Ifølge denne hadde biblioteket den sist nevnte datum en størrelse av 679,423 bind bøker, 120,174 dissertaser og 16,746 bind aviser foruten de forskjellige særsamlinger.

Benyttelsen viser en ganske betydelig stigning, fra 51,000 til 56,000 bind. En stor del av denne stigning faller på utlånet til utenbys låntagere, idet man som ny post på budgettet fikk tilstått kr. 1,000 til forsendelse av bøker (pakning og frakt) til disse. Portoutgiftene var steget så sterkt under verdenskrigen at disse var ganske følelige for de utenbys låntagere, der drev videnskapelig arbeide og måtte få sig tilsendt bøker fra Universitetsbiblioteket.

Søkningen til bibliotekets lesesaler har i dette som i de senere år været meget stor. Så godt som hver leseplass har været optatt hele dagen. Man har derfor yderligere måttet reservere leseplasser til videnskapelig bruk.

Årsberetningen inneholder forøvrig meddelelser om bokinnkjøpet, innbindingspriser, personalforandringer, budgett og gaver.

J. H.

Bergen. Bergens museums bibliotek.

Av årsberetningene 1921/22 og 1922/23.

Personalet. Assistent frk. Marie Kornbrekke fratrådte 1 april 1922, da hun var ansatt ved Norges tekniske høiskoles bibliotek. I hennes sted blev frk. Margit Monstad, der nogenntid hadde arbeidet ved biblioteket som ekstraordinær assistent, ansatt.

Tilveksten omfattet fra 1. juli 1921—30. juni 1922 5,825 bind, hvorav 2,360 som gave eller bytte, i 1922/23 10,425 bind, hvorav 3,810 som gave eller bytte. Bibliotekets størrelse pr. 30. juni 1923 er 111,020 bind. Av verdifulle forøkelser kan nevnes at professor L. B Stenersens, ekspedisjonschef J. C. Kroghs og kjøbmann Herman Frieles bibliotek er innlemmet i samlingen, tilsammen flere tusen bind. Leseværelset har i 1922/23 været besøkt av 597 personer.

J. H.

Trondhjem. Videnskapsselskapets bibliotek.

Av årsberetningene for 1921 og 1922.

Tilveksten i 1921 omfattet 1,883 bind bøker, 12 karter og 8 manuskripter, i 1922 1,458 bind bøker, 18 karter og 3 manuskripter. Tidsskriftsamlingen mottok i 1922 63 tidsskrifter og subskribsjonsverker.

Utlånet omfattet i 1922 2,221 bind. Av statistikken i de foregående årsberetninger sees, at dette betegner en stigning i utlånet. Under krigsårene var utlånet stadig synkende, med sitt minimum i 1918. Senere har det steget jevnt for i 1922 å være større enn i noget år siden 1914. Dette har sin årsak deri at Lærerhøjskolen på Lade har begynt sin virksomhet og viser bibliotekets betydning for denne institusjon.

I skrivelse av 12. okt. 1922 foreslog bibliotekaren for direktionen:

»Videnskapsselskabet indsender til kommunen en begrundet henvendelse om ordning av byens biblioteksforhold ved hjelp av planmæssig bevilgning fra kinematograffondet.»

Under behandlingen av dette forslag blev der fremkastet den tanke, som ogsaa tidligere har været antydet, at man burde overveie om ikke byen burde reise en fælles bygning for baade Folkebiblioteket

og Videnskapsselskapets bibliotek. Den 17. okt. nedsatte saa direktionen en komite til at utrede dette spørsmaal. Medlemmerne var rektor Birkeland som formand i Folkebibliotekets styre, konservator Dons og Videnskapsselskapets bibliotekar. Komiteen konfererte gjennem rektor Birkeland med Folkebibliotekets bibliotekar. Man kom samstemmig til det resultat, at en fælles byggeplan for de to biblioteker vil medføre saadanne ulemper for begge parter, at en slik plan ikke kan anbefales. Denne uttalelse blev oversendt direktionen.

I skrivelse av 6. dec. 1922 foreslog bibliotekaren under henvisning til overbibliotekar Munthes artikel i »Adresseavisen» for 18. sept., at Videnskapsselskabet skulde indsende andragende om bevilgning av kr. 75,000 fra kinematograffondet som tilskud til Videnskapsselskapets byggefond. Den 19. dec. besluttet direktionen for aaret 1923 at ansøke om kr. 23,000 til den ordinære drift, kr. 6,000 til avbetaling av gjæld og kr. 5,000 til stipendier. Direktionen besluttet for nærværende ikke at indsende andragende om tilskuld til byggefondet. *J. H.*

Norges Tekniske Høiskole. Hovedbiblioteket.

Av Aarsberetningen 1922/1923.

Personalet. Assistent frk. Signe Getz (Fru Falkanger) fratraadte 15. mars 1923. I hendes sted ansattes frk. Marie Kornbrekke, tidl. første assistent i Bergens Museums bibliotek.

Tilveksten i budgetaaret omfatter 1,157 bind og 315 smaatrykk. Herav er 319 bind og praktisk talt alle smaatrykk erhvervet som gave eller ved bytte. Tidsskriftabonnementet omfattet ialt 284 tidsskrifter og periodiske publikationer, hvorav 56 er gave. Av de 284 tidsskrifter leveres 78 til avdelingene, resten utlægges i læsesalen.

Katalogarbeidet er gaat raskt frem, idet foruten katalogisering av nyerhvervelser, flere store faggrupper er omkatalogisert og adskillige ældre ukatalogiserte samlinger er katalogisert. Arbeidet med rekatalogiseringen av bibliotekets samlinger kan ventes avsluttet i indeværende budgetaar, idet der nu kun står igjen følgende grupper, som ikke er helt gjennemarbeidet: Matematik, Elektroteknik, Skibsbygning, Bro-, vei-, jernbane- og vandbygning samt Sundhetsingeniørvæsen. Store deler av disse grupper er allerede behandlet.

En stor del av bibliotekets smaatrykk er ogsaa katalogbehandlet, ordnet og indlagt i bokser (kapsler). Av særlig interesse er bibliotekets samling av publikationer fra Høiskolens lærere og nuværende og tidligere studenter (»NTH-samlingen») samt samlingen av høiskoleprogrammer og beretninger som er ordnet og indlagt i bokser og benyttes flittig.

Til permanent indredning av bibliotekets magasin er ialt bevilget kr. 15,000. Da arbeidet er beregnet å koste kr. 25,000 og den siste bevilgning endnu ikke er gitt, har man været nødt til at utvide de provisoriske træreoler. Men mulighetene er nu utnyttet til det yderste og spørsmaalet om at skaffe mere magasinrum drøftes for tiden.

Lesesalen har været aapen i 214 dager og har hat et samlet besøk av 14,917 personer eller 69 pr. dag. Det er adskillig tilbakegang fra 1919/20, da det var 20,550 besøkende eller daglig 91. Denne tilbakegang skyldes foruten nedgang i studentantal ogsaa de lettere boligforhold.

Utlånet omfatter 3,045 bind (en fordobling av antallet siden 1920/21). Fra fremmede biblioteker er der ialt laant 81 bind, hovedsagelig fra Universitetsbiblioteket i Kristiania. Utenbys utlaan fra Høiskolens bibliotek indskrenker sig i samme tidsrum till 18 bind. *J. A.*

Amerika.

Den svenskfödde biblioteksmannen A. G. S. Josephson, som numera inträtt i pensionsåldern och dragit sig tillbaka från sin post i John Crerar Library i Chicago, har i ett antal svensk-amerikanska tidningar, däribland *Svenska Tribunen-Nyheter*, sept. i år, redogjort för »Svenska böcker i John Crerar-biblioteket i Chicago». Detta bibliotek, som stiftades genom testamente av järnindustrimagnaten John Crerar, öppnades år 1897 för allmänheten och fungerar såsom ett stort referensbibliotek, från vilket böcker endast i undantagsfall utlånas. Det är tillika ett specialbibliotek, som huvudsakligen ägnar sig åt naturvetenskap, medicin och teknologi, varjämte också i någon mån bibliografi, historia och filosofi stå på bibliotekets program.

Den svenska litteratur på dessa och angränsande områden, varöver biblioteket förfogar, synes av Josephsons redogörelse att döma vara ganska representativ och urvalet av böcker, ca. 4,000 volymer, gjort med stor omsorg. Den svenska avdelningen torde huvudsakligen ha tillkommit genom Josephsons arbete tack vare de förbindelser han knutit med svenska institutioner och bibliotek i det gamla hemlandet. Josephson har också med intresse följt biblioteksverksamheten och de bibliografiska forskningarna i Sverige och häröver i skilda amerikanska publikationer lämnat redogörelser, vilka utmärka sig för noggrannhet och korrekthet.

NORDISK BIBLIOGRAFISK LITTERATUR UNDER ÅR 1922

Förtecknad av JONAS L:SON SAMZELIUS

med biträde av

SVEND DAHL, HALLDÓR HERMANNSSON, HUGO E. PIPPING, W. P. SOMMERFELDT

1. ALLMÄNT

Aarbog for Bogvenner. Udg. af S. DAHL. Aarg. 6. Kbhvn. 230 s. 4°. Pr. 29 kr.

Anm. i *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 10, s. 47—48, av I. COLLIJN.

Tidskrift, Nordisk, för bok- och biblioteksväsen. Under medverkan af V. MADSEN, W. MUNTHE, G. SCHAUMAN utg. af I. COLLIJN. Årg. 9. Upps. & Stockh. VII, 286 s. 8°. Pr. 15 kr.

2. BIBLIOGRAFI

Allmän

BROBERG, S. GRÉN. [Nordisk filologisk] Bibliografi för 1920.

Arkiv f. nord. filol., Bd 38, s. 354—386.

Fortegnelse over nordisk Jordbrugslitteratur 1921 og 1922.

Nordisk Jordbrugsforskning, 1922, Tillæg, s. 17—116.

Musikbibliografi fr. o. m. år 1920.

Sv. tidskr. f. musikforskning, Årg. 4, s. 63—78.

Oversigt over fremmed Litteratur vedrørende Jorddyrkning og Plantekultur for Aar 1920. I. TH. LARSEN. Landbrug. — II. C. MARIBOE. Økonomisk Havebrug.

Tidsskrift for Planteavl, Bd 28, s. 615—667.

PAULIN, O. Ur 1920 och 1921 års kulturhistoriska litteratur.

Rig, Årg. 1922, s 89—96.

SAMZELIUS, J. L:SON, S. DAHL, H. HERMANNSSON, H. E. PIPPING, W. P. SOMMERFELDT. Nordisk bibliografisk litteratur under åren 1920—1921.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 261—286.

SCHOTTE, G. Förteckning över nyutkommen litteratur rörande dendrologi och parkvård [1921].

Lustgården, Årg. 3, s. 198—212.

Danmark

Bogfortegnelse. Dansk, for 1922. Aarg. 72. Kbhvn. 94, 112, 40 s. 8°. Pr. 5 kr.

CHRISTENSEN, C. Dansk botanisk Litteratur i 1918, 1919 og 1920.
Bot. Tidsskrift, Bd 37, s. 337—362.

FREDEBO, S. P. Fortegnelse over Literatur egnet til Højtlæsning. Udg. af De danske Ungdomsforeninger. Kbhvn. 36 s. 8°. Pr. 1 kr.

HAGERUP, P. H. Boghandlerens Fagbibliotek. Litteratur om dansk Boghandel og Bogvæsen, samlet i Anledning af Bogudstillingen 16.—28. Sept. 1922 og udstillet i Industriforeningen. Kbhvn. 16 s. 8°. Ikke i Bogh. [Særtr. af Dansk Boghandlertidende.]

Tidsskrift-Index, Dansk. Systematisk Fortegnelse over Indholdet af 200 danske Tidsskrifter. Udarb. af S. DAHL og TH. DØSSING. Aarg. 6 (1920). Kbhvn. 346 s. 8°. Pr. 5 kr. — Aarg. 7 (1921). 350 s. 8°. Pr. 5 kr.

Finland

AHTIA, E. V. Bibliographie der finnisch-ugrischen sprach- und volkskunde für das jahr 1906. Hfors. 212 s. 8°.
Anzeiger der Finnisch-ugrischen Forschungen, Bd 15: 1—3.

CARPELAN, T. och L. O. TH. TUDEER. Helsingfors universitet. Lärare och tjänstemän från år 1828. H 2, 3. Hfors. 160, 160 s. 8°. Pr. 75 + 75 fmk. [Titel även på finska.]

PAKARINEN, S. Suomalainen kirjallisuus 1911—1915. Aakkosellinen ja aineenmukainen luettelo. La littérature finnoise 1911—1915. Catalogue alphabétique et systématique Hfors. (6), 589, (2) s. 8°. Pr. 150 fmk.
Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, Osa 57: 8.

Årskatalog för finska bokhandeln 1920—1921. 16 och 17 årg. Suomen kirjakaupan vuosiluettelo 1920—1921. 16 ja 17 vuosik. Hfors. 78, 173 s. 8°. Pr. 40 fmk.

Island

HERMANNSSON, H. Icelandic books of the seventeenth century 1601—1700. Ithaca, N. Y. (8), VIII, 121 s. 8°.
Islandica, Vol. 14.

JÓNSSON, P. Islandsk Bogfortegnelse for 1920. Kbhvn [1922]. 11 s. 8°.

Ritgerðir um landbúnað í blöðum og tímaritum 1920—21.
Búnaðarrit, Árg. 36, s. 99—106.

Norge

Aarskatalog over norsk litteratur 1920, 1921. 28—29. aarg. av »Kvartalskatalog over norsk litteratur». Utgit av den Norske boghandlerforening. Forsynet med henvisninger og systematisk register av G. E. RAABE. Kra. (4), 94, (1) s.; (4), 96, (2) s. Pr. 5 + 4,50 kr.

Bokfortegnelse, Norsk, for 1920. Utgit av Universitets-Biblioteket i henhold til lov av 20. juni 1882. Kra. (1), 181 s. 8°. Pr. 2 kr.

DAHL, F. Oversigt over Francis Hagerups forfattervirksomhed.
Tidsskrift f. Retsvidenskap, N. R., Bd 1, s. 134—168.

HAMMER, K. V. Bibliografi over Hagerups Bidrag til dagspressen.
Tidsskrift f. Retsvidenskap, N. R., Bd 1, s. 169—178.

Overlærer Martin Kristian Håkonson-Hansens forfatterskap.
Norsk skoletidende, 1922, s. 46—49.

SOMMERFELDT, W. P. Norges topografi og lokalhistorie. Bibliografi for 1921.

Heimen, 1, s. 31—52.

— [Norsk arkeologisk] Bibliografi 1921.

Foren. t. norske fortidsmindesmerkers bevaring. Aarsberetning, 1921, s. 267—279.

Tidsskriftindex, Norsk. 1921. Systematisk fortegnelse over indholdet av 228 norske periodiske skrifter. Utarbeidet av W. P. SOMMERFELDT. Aarg. 4. Utgitt med stötte av den Norske interparlamentariske gruppe. Kra. XXV, 163 s. 8°. Pr. 7,50 kr.

Sverige

ABERSTÉN, S. Bibliographia Gothoburgensis. Systematisk förteckning över skrifter rörande Göteborg utkomna t. o. m. 1920, jämte alfabetiskt register. Göteb. XII, 397 s., 1 pl. 8°. Pr. 14 kr.

Anm. i *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 10, s. 51—55, av S. HALLBERG.

Bokförteckning, Svensk. Systematisk månatlig sammanställning av nyheter i bokhandeln. Utg. av Svenska bokhandlareföreningen. Under red. av E. KARSTRÖM. Årg. 10. Eslöv. 174, 37 s. 8°. (Gratis.)

BRANDELL, T. Missionslitteratur.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 210—217.

DÖBELN, E. VON. Förteckning över förste teologie professoren och domprosten Erik Staves av trycket utgivna skrifter.

Teologiska studier tillägn. Erik Stave, s. 349—358.

EKHOLM, G. Bibliographia Monteliana. Förteckning över av Oscar Montelius utg. skrifter jämte hans posthuma verk. Stockh. 41, (5) s., 1 pl. 8°. Pr. 5 kr.

Vitterhets-, historie- o. antikv.-ak:s handl., Följd 3, D. 1:2.

GOBOM, N. Svensk litteraturhistorisk bibliografi 39 (1920). 27 s.

Samlaren, N. F., Årg. 2, Tillägg.

HOLMBERG, G. H:SON. Litteratur om anarkismen i Sverige.

Röda fanor, 1922, s. 349—352.

JACOBOWSKY, C. V. Böcker om Bohuslän. En översikt. Uddevalla. 31 s. 8°. Pr. 1,50 kr.

[Kortkatalog över kommittébetänkanden 1904—1922.] Stockh. K. Bibl. Pr. 54 kr.

Anm. i *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 9, s. 250—251, av L. LINDER.

KÜNTZEL, H. Bibliografi över de under 1921 från trycket utgivna, huvudsakligen svenska skrifter och uppsatser som röra modersmålsundervisningen.

Årsskrift f. modersmålsundervisningen, 1921—22, s. 14—15.

Lexikon, Svenskt biografiskt. Red.: B. BOËTHIUS. Bitr. red. för den bibliografiska afdelningen: A. B. CARLSSON och E. COLLIANDER. H. 13—14 (= Bd 2, s. 321—796). Stockh. 8°. Pr. 21 kr.

Musikförteckning, Svensk. Alfabetisk förteckning över nyheter i bok- och musikhandeln. Utg. av Svenska bokhandlareföreningen. Under red. av J. LINDQVIST. 1922. Eslöv. 63 s. 8°.

SAHLIN, C. Förteckning över svensk färgerilitteratur. Stockh. 39 s. 8°. Pr. 2 kr.

Ingeniörsvetenskapsakademien, Handl., 14.

SAMZELIUS, J. L:SON. Bibliographia Sjögreniana. A list of prof. Hj. Sjögren's works.

Bull. of the Geol. inst. of the univ. of Upsala, Vol. 18, s. XVI—XXVII.

SETTERWALL, K. [Svensk historisk] Bibliografi. 42 (1921). S. 1—40.

Hist. Tidskrift, Årg. 42, Tillägg. Även separat à 2 kr.

TUNBERG, S. Stora Kopparbergs bergslag i litteraturen.

Förf:ns *Stora Kopparbergets historia*, D. 1, s. 127—162.

[WALDE, O.] Viktigare nyutkommen litteratur okt. 1921—okt. 1922.

Svenska kalendern, Årg. 18, s. 231—236.

ÅHLANDER, F. E. Förteckning över svensk geologisk, paleontologisk, petrografisk och mineralogisk litteratur för år 1921.

Geol. fören. förh., Bd 41, s. 777—782.

— Naturskyddslitteratur tryckt i Sverige år 1921.

Sveriges natur, Årg. 13, s. 186—191.

Årskatalog för svenska bokhandeln. Utg. af Svenska bokförläggareföreningen genom H. E. LAGERQVIST. Årg. 50 (1921). Stockh. 172 s. 8°. Pr. 4 kr.

3. BIBLIOTEK OCH ARKIV

Allmänt

BEHREND, C. Bibliotekshistoriske Notitser. 1. Om biblioteker i Norge. 2. Biblioteker i Aarhus.

Bogens Verden, Aarg. 4, s. 187—189.

JÜRGENS[, A]. Skandinavische Bibliotheken.

Zentralbl. f. Bibliothekswesen, Jahrg. 39, s. s. 208—213.

Lærebog i Biblioteksteknik. [Af TH. DØSSING, S. DAHL og J. BANKE.] Foreløbig Udgave. Kbhvn. 192 s. 8°. Pr. 7 kr.

Statens Bibliotekstilsyns Publikationer, Nr 1.

PALMGREN-MUNCH-PETERSEN, V. Bókasöfn og þjóðmenning. Útdráttur eftir samnefndu riti eftir Pál Eggert Ólason.

Andvari, Ár 47, s. 102—157.

ROLFF, H. Regler for Ordningen af et alfabetisk Katalog. Kbhvn. 20 s. 8°. Pr. 1 kr.

Statens Bibliotekstilsyns Publikationer, Nr 6.

SCHMIDT-PHISELDECK, K. Lidt om Biblioteksvæsen og Eksperimentalpsykologi.

Bogens Verden, Aarg. 4, s. 180—184.

Danmark

Bogens Verden. Tidsskrift for dansk Biblioteksvæsen. Udg. af Danmarks Biblioteksforening. Aarg. 4. Red. af S. DAHL og PEDERSEN-SEJERBO. Kbhvn. VIII, 288 s. 8°. Pr. 8 kr.

BAUMANN, A. Den danske bibliotekslov af 1920.

For folkeoplysning, Bd 7, s. 78—80.

Bibliotekerne paa Finanslovforslaget.

Bogens Verden, Aarg. 4, s. 214—216.

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker (Accessionskatalog) 1921. Udg. af Det kongelige Bibliotek ved S. DAHL. Kbhvn. 380 s. 8°. Pr. 1 kr.

LASSEN, H. HVENEGAARD. Biblioteksarbejde ved et Centralbibliotek.

Bogens Verden, Aarg. 4, s. 137—142.

LINDER, GRETA. Några anteckningar från en studieresa i Danmark. 1—2.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 65—69, 98—105.

NIELSEN, R. P. Et Par Bemærkninger om Biblioteksloven.

Bogens Verden, Aarg. 4, s. 265—268. — Bemærkn. af T. DØSSING, s. 268.

De offentlige Biblioteker og Skønlitteraturen. En Enquête.
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 10—16, 55—58, 184—187, 261—265.

PETERSEN, C. S. Biblioteksvæsenet i Sønderjylland.
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 49—54.

PETERSEN, J. Elevspørgsmaalet.
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 213—214.

STEENBERG, A. S. Erindringer fra mit Biblioteksarbejde. 2: 1899—1910.
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 89—95, 169—174.

— Den danske bibliotekslov av 5. marts 1920 i sine virkninger.
For folkeoplysning. Bd 7, s. 191—195.

VERSCHOOR, A. L. De deensche bibliotheekwet.
Bibliotheekleven, Jaarg. 7, s. 103—111, 162—170.

VIBÆK, P. Grønlands Bog- og Biblioteksvæsen.
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 1—10.

Vore nyeste Biblioteksbygninger [i Hjørring, Grenaa, Næstved].
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 17—21, 142—145.

Aarhus

Statsbiblioteket i Aarhus. Aarskatalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur. Tilligemed tilsvarende Erhvervelser ved andre offentlige Institutioner i Aarhus. 16 (1921). Aarhus. 92 s. 8°. Pr. 0,50 kr.

Statsbiblioteket i Aarhus. Katalog over Udvalg af nordisk Oplysningslitteratur. 2. Norden. 3. omarb. Udg. Aarhus. 118 s. 8°. Pr. 0,50 kr.

GRUNDTVIG, V. Fra Statsbiblioteket i Aarhus. [Erhvervelser 1921—22.]
Aarbog for Bogvenner, Aarg. 6, s. 194—196.

SEJR, E. Statsbiblioteket i Aarhus og Folkebogsamlingerne. Beretning for 1921.
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 216—221.

Flensborg

SIMONSEN, M. D. Flensborghus Bogsamling.
Grænsevagten, Aarg. 5, s. 28—38, 70—74.

København

LANGE, H. O. Fra det kongelige Bibliotek. [Erhvervelser 1921—22 samt om Inkunabelsamlingen.]
Aarbog for Bogvenner, Aarg. 6, s. 169—183.

PAULLI, R. The Royal Library in Copenhagen.
Amer. Scand. review, Vol. 10, s. 537—542.

WULFF, K. Det kgl. Biblioteks østasiatiske Afdeling. Betydningsfulde Erhvervelser gennem Landsmænd i Østen.
Danmarksposten, Aarg. 3, s. 23.

Salomon, J. H. 1853—1922. Bibliotekar ved Raadhusbiblioteket i Kbhvn.
Minnesteckning i *Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur*, Bd 3, s. 129—133, av H. TRIER og J. FISCHER.

Meddelelser om Rigsarkivet med Landsarkiverne for Aarene 1916—1920. Kbhvn. 68 s. 8°. Pr. 1 kr.

ERICHSEN, B. Universitetsbibliotekets Fremtid.
Bogens Verden, Aarg. 4, s. 257—261.

KALL, J. C. Universitetsbibliotekets Organisation og Fremtid. Diskussionen derom historisk belyst. Kbhvn. 104 s. 8°. Pr. 4 kr.

LARSEN, S. Fra Universitetsbiblioteket. [Erhvervelser 1921—22.]
Aarbog for Bogvenner, Aarg. 6, s. 184—193.

MEYER, R. Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Bibliotek.
Vort Landbrug, Aarg. 41, s. 8—10.

SACHS, A. Et Bibliotek for Administrationen [i Kbhvn].
Nordisk administrativt Tidsskrift, 1922, s. 108—112.

Finland

Kansanvalistus ja kirjastolehti. Kansanvalistusseuran ja Suomen kirjastoseuran julkaisema. [Folkupplysnings- och biblioteksbladet. Utgivet av Folkupplysningssällskapet och Finlands bibliotekssamfund.] Årg. 1922. Hfors. 176, 112 s. 8°. Pr. 12 fmk.

CANNELIN, H. Kirjastonhoidon opas [Handledning i biblioteksvård]. Hfors. 95 s. 8°. Pr. 12 fmk.

— Mallikirjasto [Normalbibliotek].
Kansanvalistusseuran kalenteri, 1923, s. 57—64.

Statsrådets beslut om ändrad lydelse av Senatens för Finland beslut den 10 november 1914 angående gratis utdelning av officiella publikationer åt kommunala centralbibliotek i städerna och på landet. Utfärdat i Helsingfors, den 6 april 1922. [Även på finska.]
Finlands författningssamling, 1922: 90, s. 429—430.

Statsrådets beslut angående Statens Centralbiblioteks ombildande till ett Riksdagsbibliotek. Utfärdat i Helsingfors, den 30 mars 1922. [Även på finska.]
Finlands författningssamling, 1922: 82, s. 389—392.

Helsingfors

Helsingfors stads bibliotek. Årsberättelse 1921. Hfors. 11 s. 8°. [Även på finska.]

Helsingfors stads bibliotek. Svensk och utländsk litteratur. Tilläggskatalog 1921. Hfors. 69 s. 8°. Pr. 1 fmk.

Helsingin kaupungin kirjasto. Suomenkielinen kirjallisuus. Lisäluettelo 1921 [Helsingfors stads bibliotek. Finskspråkig litteratur. Tilläggskatalog 1921]. Hfors. 44 s. 8°. Pr. 1 fmk.

Sohlberg, Gunnar. 1891—1921. Amanuens vid Finlands statsarkiv.
Minnesteckning i *Genealogiska samfundets i Finland årsskrift*, Årg. 6, s. 127—128, av J. E. ROOS.

Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja. Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter. Hfors. 8. 4. HAAPANEN, T. Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftsfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors. I. Missalia. XXVI, 216 s. Pr. 30 fmk.
Anm. i *Nord. tidskr. f. bok- o bibl.-väsen*, Årg. 10, s. 42—45, av I. COLLIJN.

Yliopiston kirjasto. — Universitetsbiblioteket. Luettelo kirjastoon tulleesta ulkomaan kirjallisuudesta. Uusi jakso. 6. 1920—21. — Katalog över nyförvärvad utländsk litteratur. Ny följd. 6. 1920—21. Hfors. VIII, 156 s. 8°.

BOLIN, W. Hågkomster. 9. Universitetsbibliotekarie.
Finsk tidskr., T. 92, s. 41—51.

Elmgren, S. G. 1817—1897. PALMÉN, E. G. Sven Gabriel Elmgren. Hfors. 65 s. 8°.
Historiallinen Arkisto, Bd 30: 1.

Luettelo Tieteellisten Seurain talon lukusalissa olevista aikakauskirjoista ja tieteellisten seurain julkaisuista. Förteckning över tidskrifter och lärda samfunds handlingar framlagda i läsesalen i Vetenskapliga Föreningarnas hus. Hfors. 20 s. 8°.

Åbo

KILPI, V. Turun suomalaisen yliopiston kirjaston perustaminen [Grundandet av Åbo finska universitetsbibliotek].

Turun Suomalaisen yliopistoseuran vuosikirja, Årg. 4, s. 79—114.

Norge

För folkeoplysning. Tidsskrift for boksamlinger og folkeakademier. Red. K. FISCHER. B. 7 (1922—1923). Kra. 1922—23. 238 s. 8°. Pr. 3 kr.

ARNESEN, A. Folkeboksamlinger og beslegtede oplysningsbestræbelser i Norge.

Tidskr. f. d. sv. folkbildningsarbetet, Årg. 10, s. 52—58.

BIRKELAND, M. Om Arkivvæsenets Ordning.

Forf:ns *Historiske Skrifter*, 2, s. 6—72.

Folkebiblioteker i norske byer 1/7 1921 —30/6 1922.

For folkeoplysning, Bd 7, s. 173—175.

KOLSRUD, S. Nokre ord um gardsarkiv.

Heimen, 1, s. 13—17, 53—57.

Bergen

Ludvig Holberg litteratur. Bergens off. bibliotek. Bergen. 42, (1) s. 8°.

Kristiania

ARNESEN, A. Deichmanske biblioteks nye bygning.

For folkeoplysning, Bd 7, s. 164—171.

TYNELL, K. Kristiania får en modern stadsbiblioteksbyggnad.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 196—200.

M. Birkelands Samlinger til Norges Historie i Riksarkivet. Utarb. af [MARIE] JOHNSEN.

BIRKELAND, M., *Historiske Skrifter*, 2, s. 426—430.

Det kongelige Frederiks universitet. Universitetsbibliotekets årsberetning 1. juli 1921—30. juni 1922. Kra. Portr., XXVII s. 8°.

Lilleström

Fortegnelse over Skedsmo herreds arkiv. Lilleström [1922]. (6) s. 4°.

Skien

BLOM, C. H. Skiens offentlige Bibliotek i 30 aar. Skien. 8 s. 8°.

Trondhjem

ANSTEINSSON, J. Norges tekniske høiskole. Hovedbiblioteket.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 39—43.

Sverige

Biblioteksbladet. Organ för Sveriges allmänna biblioteksförening. Red.: F. HJELMQVIST och K. TYNELL. Årg. 7. Stockh. VII, 232 s. 8°. Pr. 6 kr.

Accessions-katalog. Sveriges offentliga bibliotek. Stockholm. Uppsala. Lund. Göteborg. 36 (1921). Stockh. IX, 863 s. 8°. Pr. 4 kr.

Arkiv, Östersjöprovinsernas svenska.

Svensk tidskr., Årg. 12, s. 456—458.

GÖDEL, V. Centralförvaltningens biblioteksväsen.

Nordisk administrativt Tidsskrift, 1922, s. 205—216.

Katalog över böcker, som folk- och skolbibliotek samt riksförbund, som bedriva biblioteksverksamhet, kunna erhålla i statsbidrag. På uppdrag av K. Ecklesiastikdepartementet utg. av F. HJELMQVIST. Stockh. 4°.
H. 4. Författar- och titelregister samt ämnesregister. 136 s. (Gratis.) Tillägg 3 till grundkatalog 1915—16, omfattande arbeten utkomna åren 1919 och 1920. 54 s.

Klassifikationssystem för svenska bibliotek. 1921.

Anm. i *Zentralbl. f. Bibl.-wesen*, Jahrg. 39, s. 29—35, av H. FÜCHSEL.

LEIJONHUFVUD, K. K:SON. De äldre regements- och kompaniarkiven vid de indelta regementena.

Svensk militär tidskr., Årg. 11, s. 309—326.

LINDSTEDT, HILDA S. Biblioteksstudier i U. S. A. jämte riktlinjer för ett svenskt tekniskt centralbibliotek. Stockh. 50 s. 8°. Pr. 1,50 kr.

Ingeniörsvetenskapsakademien, Handl., 18.

NYGREN, E. Våra kyrkoarkiv.

Tidskr. f. d. sv. folkbildningarbetet, Årg. 10, s. 15—36.

SAMZELIUS, J. L:SON. Tryckta katalogkort? En fråga till förläggare och bokhandlare.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 69—72.

SANDSTRÖM, J. Landsarkivens samlingar som kulturhistoriskt material.

Rig, 1922, s. 136—148.

TYNELL, K. Skol- och folkbibliotek. Något om deras uppgifter och arbetsmetoder.

Sv. läraretidn., Årg. 41, s. 697—699, 714—716.

— Statsunderstödda folkbibliotek i Sveriges städer.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 157—162.

Alingsås

NORLANDER, ANNA. Huru Alingsås fick sin biblioteksfråga löst.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 77—79.

Göteborg

Göteborgs offentliga boksamlingar. Årsberättelse för 1921. Göteb. 1922. 24 s. 4°.

Hälsingborg

CALLMER, STINA. Hälsingborgs stadsbibliotek i nya lokaler.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 74—77.

Härnösand

BUCHT, G. Läroverksbiblioteket.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 253—254.

Kalmar

TERNBLOM, H. Kalmar stadsbibliotek.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 115—116.

Linköping

Linköpings biblioteks handlingar. Ny serie. 3. Linköp. 110 s., 2 pl. + bil.: Kalendarium ur Cod. Lincop. J 79, 12 bl. i faks. 8°. (Ej i bokh.)

Anm. i *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 9, s. 194—195, av I. COLLIJN.

[Samfundet Linköpings stiftsbiblioteks vänner. Redogörelse.]

Link. biblioth. handl., N. S., 3, s. 5—20.

COLLIJN, I. Några tillägg till katalogen över Linköpings stiftsbiblioteks inkunabler.

Link. biblioth. handl., N. S., 3, s. 40—44.

STENBOCK, C. M. Fem nyförvärvade grekiska manuskript.

Link. biblioth. handl., N. S., 3, s. 45—51.

— Uno von Troils samling Islandica.

Link. biblioth. handl., N. S., 3, s. 79—105.

Lund

Lunds universitets biblioteks årsberättelse 1921. Lund. 22 s. 8°.

Även i univ:ts *Årsberättelse*, 1921—1922, s. 33—52.

Malmö

Larsson, H. E. 1855—1922. Stadsbibliotekarie.

Minnesteckning i *Biblioteksbladet*, Årg. 7, s. 72—74, av K. TYNELL.

Stockholm

Kungl. Bibliotekets årsberättelse 1921. Stockh. 58, 14 s. 8°.

Tidskrifter i Kungl. Bibliotekets läsesal år 1922. Stockh. 10 s. 8°.

WIESELGREN, O. Strindbergssamlingarna till Kungl. biblioteket.
Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 62—63.

Hildebrand, S. 1879—1922. Amanuens vid Kungl. Biblioteket.
Minnesteckningar i *Personhist tidskr.*, Årg. 23, s. 1—5, av O. WIESELGREN, *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 9, s. 120.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. Stockh. 8°.
2: 6. ALMQUIST, J. A. Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1620 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 2: H. 3. VIII + s. 545 – 688. — D. 3: H. 4. VIII + s. 135—355. Pr. 10 kr.

Malmsten, E. 1866 – 1922. Andre arkivarie.
Minnesteckning i *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 9, s. 191—192, av E. NAUMANN.

Riksdagsbiblioteket. Biblioteksstyrelsens årsberättelse 1921. Stockh. 12 s. 8°.

Betänkande. Stockholms stadsbibliotekskommittés. Stockh. 172 s. 8°. Pr. 2 kr.
Stadskollegiets utl. o. memorial f. år 1921, Bin. 51.

Kring Stockholms stadsbibliotekskommittés betänkande. Uttalanden af A. ARNESEN, S. DAHL, T. DØSSING, V. GÖDEL, J. M. HULTH, H. O. LANGE, E. LJUNGGREN och VALFRID PALMGREN-MUNCH-PETERSEN.
Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 181—196.

AHLBERG, H. E. G. Asplunds förslag till stadsbibliotek i Stockholm.
Byggmästaren, Årg. 1, s. 145—146.

LINDER, GRETA. Stockholms stadsbiblioteksfråga.
Forum, Årg. 9, s. 556—569.

TYNELL, K. Stockholms stadsbiblioteksfråga.
Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 36—47.

— Stockholms stadsbibliotek.
Byggmästaren, Årg. 1, s. 146—154.

[K. Vetenskapsakademiens bibliotek.] Årsredogörelse.
K. Vetenskapsakademiens årsbok, 1922, s. 125—149.

Strängnäs

COLLIJN, I. Duplettauktionen på böcker från Strängnäs domkyrkobibliotek 1765.
Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 47.

Uppsala

Uppsala universitets biblioteks årsberättelse för år 1921. Upps. 45 s. 8°.
Även i univ:ts *Årsredogörelse*, 1921—22, s. 77—119.

Växjö

FRIDLUND, O. Växjö stifts- och gymnasiebibliotek.
Hyltén Cavallius-föreningen, Årsbok 1922, s. 75—104.

— Stifts- och läroverksbiblioteket.
Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 254—256.

Bibliofili och Exlibris

CARLQUIST, G. Några skånska privatbibliotek. Malmö. 8 s. 4°.

DUMREICHER, C. Af en Bogsamlers Betragtninger.
Verden og Vi, 1922, s. 19—21.

MUNKSGAARD, E. Vore private Bogsamleres Nyerhvervelser.
Aarbog for Bogvenner, Aarg. 6, s. 155—168.

REUSCH, H. At samle paa vakre nutidsböker.
Norsk boktrykkalender, 5, s. 39—43.

CARLSSON, G. Mäster Beros af Lödöse bibliotek.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 129—142.

MANNERFELT, O. Släkten Ekeblad och dess samlingar på Stola.

Personhist. tidskr., Årg. 23, s. 112—143.

STÅLFELT, E. En samlare [J. Ekström] och en samling.

Sv. läraretidn., Årg. 41, s. 561—562, 582—583.

HAEBLER, K. Huseby bibliotek.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 7—12.

EHRENCRON-MÜLLER, H. H. Maj:t Kongen af Danmarks Bibliotek.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 168—184.

RUDBECK, G. Två böcker som tillhört Hans Oldeland.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 48—49.

ENBLOM, W. Två ögonvittnen om Tidöarkivet på 1700-talet.

Hist. tidskr., Årg. 42, s. 316—318.

4. BOKVÄSEN

Handskrifter och paleografi

BECKMAN, N. En ny Iller-handskrift.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 49-50.

MALIN, A. und HAAPANEN, T. Zwölf lateinische Sequenzen aus den mittelalterlichen Quellen Finnlands. Hfors. 24 s. 8°.

Annales Acad. scient. fennicae, Ser. B., T 16: 4.

Äldre tryck

BECKMAN, N. Ett fragment av Sven Hofs Dissertatio de natura et origine lapidum figuratorum.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 50.

BURGER JR, C. P. Eene engelsche vertaling van het Leeskaartboek van Wisbuy.

Het boek, Jaarg. 11, s. 359—366.

CARLQUIST, G. Boken genom århundradena.

Sv. boktryckareföreningens meddel., Årg. 27, s. 199—203, 233-235.

CORNELL, H. Våra äldsta böcker och deras tryckare.

Sv. typograf-tidn., 1922, s. 95.

Faksimileupplagor af äldre svenska tryck under redaktion av I. COLLIJN. Stockh. 8°.
5. Abc-bok på lapska. Stockholm 1619. Med en efterskrift om de svenska lapparnas skolundervisning i äldsta tid af K. B. WIKLUND. (22), 51 s. Pr. 10 kr.

GRANIT-ILMONIEMI, E. Pergamentti Perniöstä [Ett pergamentblad från Björnå].

Aurora, 1 Vuosik, s. 86—87.

— Eräs sanomalehtien edelläkävijä [En tidningarnas föregångare].

Aurora, 1 Vuosik, s. 27—29.

— Millainen oli Alcu Opista wskoon [Hurudan var den första finska katekesen]?

Aurora, 1 Vuosik, s. 45—52.

HAAPANEN, T. Missale Hafniense vetus. Ett hittills okändt danskt missale tryckt i Mainz af Peter Schöffer omkring år 1484.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 29—37.

LANDMARK, J. D. Om et exemplar av kong Frederik den Andens »Sprüche» i Videnskabsselskabets bibliotek i Trondhjem.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9. s. 226—234.

LOGEMAN, H. Een raadsel in de nederlandsche Holberg-bibliographie.

Het boek, Jaarg. 11, s. 9—20.

MADSEN, V. Fragment av Missale Hafniense vetus i Köbenhavn.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 38.

MALIN, A. Bidrag till nordisk bokhistoria under medeltiden. Ur finska källor meddelade. I II.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 143—167.

NIELSEN, L. Kong Frederik II.s Forfatterskab.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 41—46.

— Äldre dansk Litteratur i tyske Biblioteker.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 203—225.

THUESEN, A. Om förste utgaven av Ibsens »Catilina». Kra. 16 s. 8°.

WIKLUND, K. B. De första lapska böckerna.

Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 13—28.

Bokhantverk (historia o. konst)

Bogbinder-Tidende, Dansk. Udg. af Bogbinderlauget i Kjøbenhavn og Centralforeningen for Provinserne. Red.: P. O. OLSEN. Aarg. 23. Kbhvn. 112 s. 4°. Pr. 4 kr.

Bogtryk, Dansk. Maanedsskrift for de grafiske Fag Red.: P. HERTZ. Aarg. 1. Kbhvn. 24 s. 4°. Pr. 2 kr.

Bogtrykker-Tidende, Dansk. Organ for Danmarks Bogtrykkere. Red.: H. JENSEN. Aarg. 30. Kbhvn. 128 s. 4°. Pr. 6 kr.

Bokkunst, Norsk. Utgit av Norsk forening for bokkunst. Aarg. 2, h. 2. Kra. S. 17—40. 4°. Pr. 10 kr. pr. årg.

Boktryckarekonst, Nordisk. Tidskrift för bokindustri, bokhistoria, bokkonst och reklamväsen. Utg. av H. och C. LAGERSTRÖM. Årg. 23 Stockh. (4), 403 s. Pr. 14,40 kr.

Boktrykkalender, Norsk. [Aarg. 5.] 1922. Utg. av Den typografiske forenings fagkomite. Kra. 121 s. 8°. Pr. 7,50 kr.

Fag, De grafiske. Organ for de grafiske Mesterforeninger i Danmark. Red: E. LEVISON. Aarg. 17. Kbhvn. 350 s. 4°. Pr. 20 kr.

Kirjapainotaito. Graafillinen aikakauslehti [Grafiska tidskriften Boktryckerikonst]. Årg. 14. Hfors. 248 s. 4°. Pr. 54 fmk.

Kirjatyö. Suomen kirjatyöntekijäin liiton äänenkannattaja. Bokarbete. Finska bokarbetarförbundets organ. 1922. Hfors. 192 s. 4°. Pr. 10 fmk.

Meddelanden utgivna av Finska grafiska industriens arbetsgivareförbund och Finska bokbinderiägareförbundet. Hfors. 39 s. 4°. [Även på finska.]

Meddelanden, Svenska boktryckareföreningens. Årg. 27. Stockh. 342 s. 4°. Pr. 20 kr.

Trykkeritidende, Nordisk. Organ for de grafiske fag og papirindustrien. Utg. av Kristiania Boktrykkerforening. Aarg. 31. Kra. (4), 102 s. 4°. Pr. 4 kr.

Boken. Något om böcker och boktryck. Utg. av Lunds grafiska faktorsförening genom J. FRITZ LARSSON. Lund. 63 s., 4 pl. 4°. Pr. 1 kr.

BRØCHNER, H. Bogtrykker Niels P. Thomsen, Holstebro.

Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 183—187; *Skønvirke*, Aarg. 8, s. 23—27.

— Bogtrykkermærker i gammel og ny Tid.

Dansk Bogtryk, Aarg. 1, s. 16—17.

BRØCHNER, H. De seneste Aars danske Plakatproduktion.
Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 347—356.

CARLQUIST, G. Visingsborgsboktyckaren Johan Kankels kalenderanteckningar.
Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.- väsen, Årg. 9, s. 101—109.

CLAUSEN, H. Foreningen Brukskunsts bokutstilling i Kra. kunstindustrimuseum.
Norges haandverk, s. 22—23.

FISCHER, E. Bokbandets historia. Stockh. 80 s., 22 pl. 8°. Pr 10 kr.
Anm. i *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 9, s. 114—116, av J. RUDBECK, *Sv. slöjdfören tidskr.*, Årg. 18, s. 52, av J. RUDBECK, *Fataburen*, 1922, s. 163—166, av V. L—N.

Fortegnelse over Niels P. Thomsen-Tryk [Bogtrykker Niels P. Thomsen, Holstebro].
Skønvirke, Aarg. 8, s. 28—29.

HELLQUIST, E. Till boktryckartermernas historia.
Boken, s. 9—14.

HENDRIKSEN, H. S. Dansk Boghaandværk i det forløbne Aar.
Aarbog for Bogvenner, Aarg. 6, s. 197—213.

JOHNSON, P. Boktryckaren i Göteborg som avtryckte Svedenborgsskrifter.
Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 60—63.

— En Norrköpingsboktryckare på 1700-talet. Några anteckningar om Carl Fredrik Broocman.
Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 188—192.

JUL-LARSEN, N. Den typografiske forenings historie 1872—1922. Med en forhistorie og biografier av stiftere og ledere. Kra. (8), 379 s. 8°.

KIELLAND, T. Om illustrering av böker og tidsskrifter, særlig fagskrifter og videnskabelige verker.
Foreningen Brukskunst, Aarbok 1921, s. 18—25, *Dansk Bogtr.*, Aarg. 2, s. 71—75.

KIELLAND, T. H. M. Refsums utstilling i Kunstindustrimuseet av haandmalte forsats- og overtrækspapirer.
Norges haandverk, s. 5—7; *Norsk bokkunst*, Aarg. 2, h. 2, s. 39—40.

— Lægmandsbetragtninger om fremstilling av illustrerte bøker.
Norsk boktrykkalender, 5, s. 21—38.

LUTHER, J. Eine schwedische Felddruckerei in Greifswald im Jahre 1806.
Zeitschr. f. Bücherfreunde, N. F., Jahrg. 14, s. 59—66.

MADSEN, K. Erik Werenskiold.
Norsk bokkunst, Aarg. 2, h. 2, s. 26—32.

NIELSEN, L. CHR. Om bibliofile Bøger og Bogtryk i Danmark. 2—4.
Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 92—99, 218—221, 252—256, 318—326.

NILSSON, A. Bokbandsdekorens stilutveckling. Göteb. 161 s. 4°. Pr. 24 kr.
Anm. i *Nord tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, Årg. 10, s. 112—115, av J. RUDBECK.

NYGAARD, G. Bogbind [udførte af Petersen & Petersen, Kbhvn.].
Verden og Vi, 1922, s. 1387—1388.

— Et Bogbind [udført af Petersen & Petersen, Kbhvn.].
Skønvirke, Aarg. 8, s. 187.

SCHEIBLER, H. Fortids-, nutids- og fremtidsbetragtninger over boktrykhaandverket.
Foreningen Brukskunst, Aarbok 1921, s. 11—17.

SCHÜCK, H. Två boktryckare och bokbindare från boktryckarkonstens första årtionden i Sverige.
Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen, Årg. 9, s. 1—3.

SJÖGREN, A. Original-bewis om twenne konungar af Swerige, som sjelfwe lagt hög hand wid boktryckeri-konsten.

Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 85—87 + 4 s. faks.

— De äldsta boktryckaremärkena i Sverige.

Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 192—193.

— Stockholmstopografisk typografi. Illustrerade Stockholmsannonser från 1800-talets sista skede.

Nord. boktryckarekonst, Årg. 23, s. 386—390.

SÖRENSEN, H. Erik Werenskiold.

Norsk bokkunst, Aarg. 2, h. 2, s. 17—25.

TUFVESSON, T. Ett gammalt Lundatryckeri.

Boken, s. 27—34. — Om Berlingska tryckeriet.

WESTGREN, GURLI. Svenskt bokbinderi.

Biblioteksbladet, Årg. 7, s. 33—36.

WIUM, B. A. Kunst og boktryk.

Norsk boktrykkalender, 5, s. 45—54.

Bokhandel, tryckfrihet o. censur

»B. M. F.» Svenska bokhandelsmedhjälpareföreningens tidning. Red.: E. P. ENEVALD. Årg. 4. Stockh. 4°. Pr. 6 kr.

Boghandlertidende, Dansk. Red.: H. KOPPEL. Aarg. 68. Kbhvn. 396 s. 4°. Pr. 16 kr.

Bogormen. Danske Boghandlermedhjælperes Blad. Utg af Den danske Boghandler-Medhjælper-Forening. Red.: A. FRØLUND. Aarg. 1922. Kbhvn. 116 s. 8°. Pr. 4 kr.

Bokhandelstidning, Svensk. Svenska bokförläggareföreningens tidning. Red.: L. HÖKERBERG. Årg. 70. Stockh. 280 s. 4°. Pr. 8,50 kr.

Bokhandlertidende, Norsk. Utgit av den Norske boghandlerforening ved H. J. HAFFNER. Aarg. 43. Kra. (4), 176 s. 4°. Pr. 12 kr.

Kirjakauppalehti, Suomen. Vuosik. 10. Finsk Bokhandelstidning. Årg. 10. Hfors. 172 s. 4°. Pr. 30 fmk.

Sortimentaren. Organ för Svenska bokhandlareföreningen. Utg. A. HÅNELL. Årg. 15. Stockh. (4), 338 s. 4°. Pr. 8,50 kr.

[AMUNDSEN, L.] H. Aschehoug & Co.s forlag 1872—1922. Jubilæumskatalog. Kra. 384 s. 8°.

BORNEMANN, ALICE. Den finske Litteratur- eller Boguge.

Nordisk Forfatter-Tidende, Aarg. 3, s. 1—3.

Den danske Boghandler-Fagskole gennem 25 Aar. 1897—1922. Kbhvn. 44 s. 8°. (Ikke i Bogh.)

LUNDAHL, C. Bokhandelns historia. (Forts.)

B. M. F., Årg. 4, nr 2, 3.

LYNGE, H. Danske Bogauktioner i 1921. En Oversigt.

Aarbog for Bogvenner, Aarg. 6, s. 125—154.

REUSCH, H. Et par ord om priser på gamle böker.

Norsk bokkunst, Aarg. 2, h. 2, s. 33—38.

SCHYBERGSSON, M. G. Uppkomsten av 1850-års censurreskript.

Hist. tidskr. f. Finl., Årg. 7, s. 73—81.

SJÖBECK, P. »Confect wid manfolckz bordet». Ett lundensiskt bröllopskväde från karolinska tiden, med efterspel.

Boken, s. 15—26.

— Anklagelseskriften mot »Tityrus» (Thomas Ihre) för bröllopskvädet »Confect wid Manfolckz Bordet».

Personhist. tidskr., Årg. 23, s. 185—192.

STJERNSTEDT, MARIKA. Bakom disken. Erfarenheter och funderingar under ett par månader som bokhandelsmedhjälpare. Stockh. 209 s. 8°. Pr. 4,50 kr.

Anm. i *B. M. F.*, Årg. 4, nr 3, av E. P. ENEVALD, *Sortimentaren*, Årg. 15, s. 123—124, av A. SCHEDIN.

SUOLAHTI, G. Censurförhållandena i Finland på 1850-talet.

Hist. tidskr. f Finl., Årg. 7, s. 82—95.

VÁRKONYI, F. Aus dem norwegischen Buchhandel.

Börsenblatt f. d. deutschen Buchhandel, Jahrg. 89, s. 758—761.

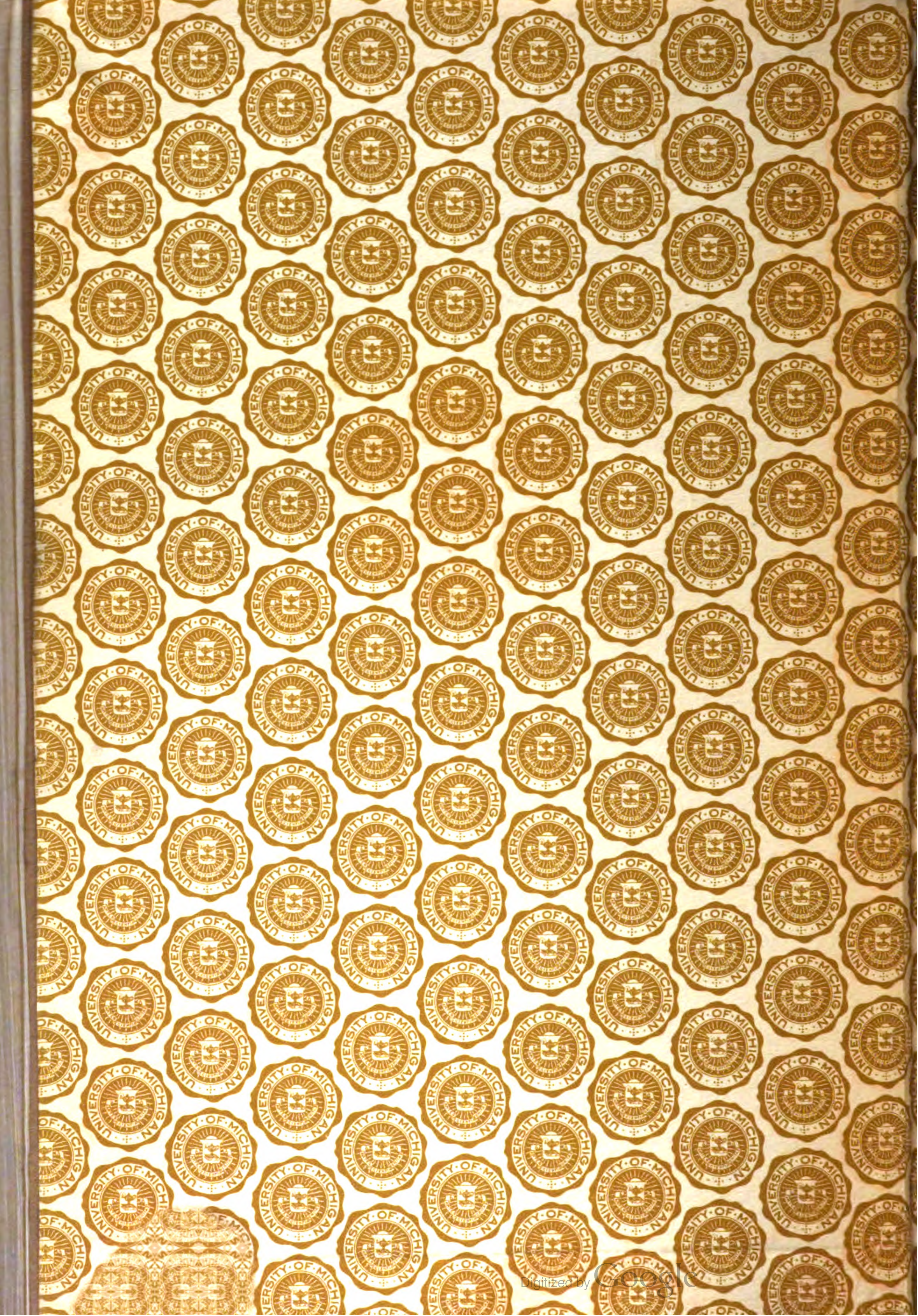
ZILLIACUS, E. Den finska litteraturveckan.

Nordisk Forfatter-Tidende, Aarg. 3, s. 9—11.

København

Bogudstillingen i Industriforeningen 16. til 28. September 1922. Kbhvn. 68 s. Pr. 1 kr.

Utst. anm. i *Nord. Forfatter-Tidende*, Aarg. 3, s. 45—50, *Bog og Naal*, Aarg. 29, s. 155—157, av A. S. STEENBERG, *Nord. Forfatter-Tidende*, Aarg. 3, s 41—43, av C. DUMREICHER.

UNIVERSITY·OF·MICHIGAN

BUILDING
USE ONLY